

30

எ ௦

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม ๒๒

ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ปารายนวรรค

วัตถุคาถา

เรื่องพราหมณ์พาวรีสั่งศิษย์ทูลถามปัญหา

[๑] พราหมณ์พาวรี เป็นผู้เรียนจบมณฑล บรรณาคณาจารย์เป็นผู้ไม่

มีกังวล ออกจากพระนคร โกศลอันนารัณมัย ไปสู่

ทักษิณาลาชนบท

[๒] พราหมณ์นั้นอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวารี อันเป็นพรมแดนแคว้น

แคว้นอัสสะกะและแคว้นมคธปะทะกัน เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วย

การเที่ยวภิกขาและผลไม้.

[๓] เมื่อพราหมณ์นั้นเข้าไปอาศัย (อยู่) บ้านได้เป็นหมู่ใหญ่ด้วย

ความเจริญอันเกิดแต่บ้านนั้น พราหมณ์นั้นได้บูชามหาชัย

[๔] พราหมณ์นั้นบูชามหาชัยแล้วก็กลับเข้าไปสู่อาศรม เมื่อ

พราหมณ์นั้นกลับเข้าไปแล้ว พราหมณ์อื่นก็มา.

[๕] พราหมณ์อื่นมีเท่าพิการ เติบงกัน ฟันเขลอะ มีธุลีบนศีรษะ

เข้าไปหาพาวรีพราหมณ์แล้ว ขอทรัพย์ห้ำร้อย.

[๖] พาวรีพราหมณ์เห็นพราหมณ์นั้นเข้าแล้ว ก็เชิญให้นั่ง แล้ว

ก็ถามถึงความสุขสำราญและความไม่มีโรค และได้กล่าว

คำนี้ว่า

[๗] ทรัพย์ของเรามีอันจะพึงให้ เราสละหมดแล้ว. ดูกรพราหมณ์

ท่านเชื่อเราเถิด ทรัพย์ห้ำร้อยของเราไม่มี.

[๘] ถ้าเมื่อเราขอ ท่านจักไม่ให้. ในวันที่เจ็ด ศีรษะของท่านจง

แตกเจ็ดเสี่ยง.

[๙] พราหมณ์นั้นเป็นคน โกหก ประทุษร้ายแสดงเหตุให้กลัว.

พราหมณ์พาวรีได้ฟังคำของพราหมณ์นั้นแล้ว ก็เป็นทุกข์.

[๑๐] มีลูกศรคือความโศกเสียบแทงแล้ว ไม่บริโภคอาหาร ก็ชুব

ผอม. ใช้แต่เท่านั้น ใจของพาวรีพราหมณ์ผู้มีจิตเป็นอย่างนั้น

ย่อมไม่ยินดีในการบูชา.

[๑๑] เทวดา (ที่สิงอยู่ใกล้อาศรมของพราหมณ์พาวรี) ผู้บรรณา

ประโยชน์ เห็นพาวรีพราหมณ์หวาดกลัวเป็นทุกข์อยู่ จึงเข้า

ไปหาพราหมณ์พาวรีแล้ว ได้กล่าวว่า.

- [๑๒] พราหมณ์ผู้มีความต้องการทรัพย์นั้น เป็นคนโกหก ย่อมไม่รู้จักศิริยะ. ความรู้จักศิริยะหรือธรรมอันให้ศิริยะตกไป ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์นั้น.
- [๑๓] พาวรีพราหมณ์ดำริว่า เทวดานี้อาจรู้ได้ในบัดนี้. (กล่าวว่า) ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกศิริยะและธรรมอันให้ศิริยะตกไปแก่ข้าพเจ้าเถิด. ข้าพเจ้าจะขอฟังคำของท่าน.
- [๑๔] แม้ข้าพเจ้าก็ไม่รู้จักศิริยะและธรรมอันให้ศิริยะตกไป. ข้าพเจ้าไม่มีความรู้ในเรื่องนี้. ความเห็นซึ่งศิริยะและธรรมอันให้ศิริยะตกไป ย่อมมีแก่พระชินะทั้งหลายเท่านั้น.
- [๑๕] พา. ก็ในบัดนี้ ใครในปฐพีมณฑลนี้ย่อมรู้จักศิริยะและธรรมอันให้ศิริยะตกไป. ดูกรเทวดา ขอท่านจงบอกท่านผู้นั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.
- [๑๖] เท. พระสัถยบุตร เป็นวงศ์ของพระโอกกากราษเสด็จออกจากเมืองกบิลพัสดุ์บุรี เป็นพระพุทธานุเจ้าผู้นำสัตว์โลก เป็นผู้ทำ (แสดง) ธรรมอันสว่าง.
- [๑๗] ดูกรพราหมณ์ พระสัถยบุตรนั้นแหละ เป็นพระสัมพุทธเจ้า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง บรรลุกำลังแห่งอภิญญาทั้งปวง มีจักขุในธรรมทั้งปวง ทรงถึงธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งธรรมทั้งปวง ทรงน้อมพระทัยไปในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ.
- [๑๘] พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระพุทธานุเจ้าในโลก มีพระจักขุ ย่อมทรงแสดงธรรม. ท่านจงไปทูลถามพระองค์เถิด. พระองค์จักทรงพยากรณ์ปัญหานี้แก่ท่าน.
- [๑๙] พราหมณ์พาวรีได้ฟังคำว่า พระสัมพุทธเจ้า แล้วมีความเบิกบานใจ มีความโสกะเบาบาง และได้ปีติอันไพบูรณ์.
- [๒๐] พราหมณ์พาวรีนั้น มีใจยินดี มีความเบิกบาน โสมนัสถามถึง (พระผู้มีพระภาค) กะเทวดานั้น. (และประกาศว่า) พระสัมพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ประทับอยู่ ณ ที่ใด คือ บ้านนิคมหรือชนบทที่เขาทำแล้ว เราทั้งหลายพึงไปนมัสการพระสัมพุทธเจ้าผู้สูงกว่าสัตว์ ณ ที่นั้น.
- [๒๑] เท. พระสัถยบุตรนั้น เป็นพระชินะ มีพระปัญญาสามารถ มีพระปัญญากว้างขวางเช่นแผ่นดินอันประเสริฐ เป็นนักปราชญ์ ไม่มีอาสวะ ทรงรู้แจ้งศิริยะและธรรมอันให้ศิริยะตกไป ทรงองอาจกว่านรชน ประทับอยู่ ณ พระราชมณเฑียรแห่งพระเจ้าโกศลในพระนครสาวัตถี.

[๒๒] ลำดับนั้น พราหมณ์พาวรีได้เรียกพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นศิษย์
ผู้ถึงฝั่งแห่งมนต์มา (บอกว่า). คุณรามาณพทั้งหลาย มานี้เกิด.
เราจักบอก.ขอท่านทั้งหลายจงฟังคำของเรา.

[๒๓] ความปรากฏเนื่องๆ แห่งพระผู้มีพระภาคพระองค์ใดนั้น
ยากที่จะหาได้ในโลก วันนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก มีพระนามปรากฏว่า พระ-
สัมพุทธเจ้า. ท่านทั้งหลายจงรีบไปเมืองสาวัตถี ดู
พระสัมพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่าสรรพสัตว์.

[๒๔] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ก็ข้าพเจ้าทั้งหลายเห็นแล้วจะรู้จักว่า
เป็นพระพุทธเจ้าได้อย่างไร? ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะรู้จัก
พระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นด้วยอุบายอย่างไร? ขอท่านจง
บอกอุบายนั้นแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้ไม่รู้เกิด.

[๒๕] พา. ก็มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ มาแล้วในมนต์ทั้งหลาย
ท่านกล่าวไว้แจ่มแจ้งบริบูรณ์แล้วโดยลำดับ.

[๒๖] ท่านผู้ใดมีมหาบุรุษลักษณะเหล่านั้นในกายตัว ท่านผู้นั้นมีคติ
เป็นสองอย่างเท่านั้น มิได้มีคติเป็นที่สาม.

[๒๗] คือ ถ้อยู่ครองเรือน พึงครอบครองแผ่นดินนี้. ย่อมปกครอง
โดยธรรม โดยไม่ต้องใช้อำชญา ไม่ต้องใช้ศาสตรา.

[๒๘] และถ้าท่านผู้นั้นออกบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระ-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีกิเลสดังหลังคาอันเปิดแล้ว
ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า.

[๒๙] พราหมณ์พาวรี (บอกแล้ว) ซึ่งชาติ โคตร ลักษณะ
และมนต์อย่างอื่นอีก กะพวกศิษย์ (ได้สั่งว่า). ท่าน
ทั้งหลายจงถามถึงศีระะ และธรรมอันให้ศีระะตกไปด้วยใจ
เท่านั้น.

[๓๐] ถ้าท่านผู้นั้นจักเป็นพระพุทธเจ้าผู้เห็นธรรมไม่มีเครื่องกั้น. เมื่อ
ท่านทั้งหลายถามปัญหาด้วยใจแล้ว ก็จักแก้ด้วยวาจา.

[๓๑] พราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ คือ อชิตพราหมณ์ ติสสเมตเตย-
พราหมณ์ ปุณณกพราหมณ์ เมตตคุพราหมณ์.

[๓๒] โธตกพราหมณ์ อุปสีวพราหมณ์ นันทพราหมณ์ เหมก-
พราหมณ์ โตเทยพราหมณ์ กัปปพราหมณ์ ชตุกัณณิ-
พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต.

[๓๓] ภัทราวุธพราหมณ์ อุทยพราหมณ์ ไปสาลพราหมณ์ โมฆ-
ราชพราหมณ์ผู้เป็นนักปราชญ์ ปิงคียพราหมณ์ผู้แสวงหาคุณใหญ่

ได้ฟังวาจาของพราหมณ์พาวรีแล้ว.

[๑๔] ทั้งหมดนั้น เฉพาะคนหนึ่งๆ เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ ปราภฏ
แก่โลกทั้งปวง เป็นผู้เจริญญาณ ยินดีในฌาน เป็นธีรชน
ผู้มีจิตอบรมด้วยวาสนาในกาลก่อน.

[๑๕] พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ทุกคน ทรงชฎาและหนังสือ อภิวาท
พราหมณ์พาวรีและกระทำประทักษิณแล้ว มุ่งหน้าเดินไปทาง
ทิศอุดร.

[๑๖] ผู้สถานเป็นที่ตั้งแห่งแวงแคว้นมพุกะ เมืองมาหิสสดีในกาล
นั้น เมืองอุชเชนี เมืองโกณฑะ เมืองเวทิสะ เมืองวน-
สวหะ.

[๑๗] เมืองโกสัมพี เมืองสาเกต เมืองสาวัตถี เป็นเมืองอุดม
เมืองเสตัพพะ เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองกุสินารา.

[๑๘] เมืองปาวา โกคนคร เมืองเวสาลี เมืองมคธและปาสาณเจดีย์
อันเป็นรมณีสถาน น่ารื่นรมย์ใจ.

[๑๙] พราหมณ์เหล่านั้นรับขึ้นสู่ภูเขา (ปาสาณเจดีย์) เหมือนคน
กระหายน้ำรับหาน้ำเย็น เหมือนพ่อค้ารับหาลาภใหญ่ และเหมือน
คนถูกความร้อนแผดเผาและรับหาร่ม ฉะนั้น.

[๒๐] ก็ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคอันภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมแล้วทรง
แสดงธรรมแก่พระภิกษุทั้งหลายอยู่ ประหนึ่งว่าราชสีห์บันลือ
สีหนาทอยู่ในป่า.

[๒๑] อจิตพราหมณ์ ได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้เพียงดั่งดวงอาทิตย์
มีรัศมีฉายออกไป และเหมือนดวงจันทร์เต็มดวงในวันเพ็ญ.

[๒๒] ลำดับนั้น อจิตพราหมณ์ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง รื่นเรใจ
เพราะได้เห็นอนุพยัญชนะบริบูรณ์ ในพระกายของพระผู้มี-
พระภาค ได้ทูลถามปัญหาด้วยใจ.

[๒๓] อ. ท่านเจาะจงใคร? จงบอกชาติ บอกโคตรพร้อมด้วย
ลักษณะ. บอกความสำเร็จในมณฑลทั้งหลาย. พราหมณ์สอน
มาณพ เท่าไร?

[๒๔] พ. พราหมณ์นั้นมีอายุ ๑๒๐ ปี ชื่อพาวรีโดยโคตร. ลักษณะ
๓ อย่างมีในตัวของพราหมณ์นั้น. พราหมณ์นั้นเป็นผู้ถึงฝั่งแห่ง
ไตรเพท.

[๒๕] พาวรีพราหมณ์ ถึงความสำเร็จในธรรมของตน สอนมาณพ
๕๐๐ ในมหานบุรุษลักษณะ และคัมภีร์อิติहाสะ พร้อมทั้งคัมภีร์
นิฆนทุศาสตร์ และคัมภีร์เกฏฐศาสตร์.

[๔๖] ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่านรชน ผู้ตัดเสียซึ่งค้นหา ขอพระองค์ทรงประกาศความกว้างแห่งลักษณะทั้งหลาย ของพราหมณ์-พาวรี. ความสงสัยอย่าได้มีแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเลย.

[๔๗] พราหมณ์นั้นยอมปกปิดหน้าได้ด้วยลี้ลับ. มีอุณาโลมอยู่ในระหว่างคิ้ว. และมีอวัยวะที่ซ่อนอยู่ในผ้าอยู่ในฝัก. คุณรามาณพ ท่านจงรู้อย่างนี้.

[๔๘] ชนทั้งปวงไม่ได้ฟังใครๆ ซึ่งเป็นผู้ถาม ได้ฟังปัญหาทั้งหลาย ที่พระผู้มีพระภาคทรงแก้แล้วเกิดความโสมนัส ประนมอัญชลี ย่อมคิดไปต่างๆ (ว่า)

[๔๙] ใครหนอเป็นเทวดา เป็นพระพรหม หรือเป็นพระอินทร์ผู้สุขุมบดี เมื่อเขาถามปัญหาด้วยใจ จะแก้ปัญหานั้นกะใครได้?

[๕๐] อ. พาวรีพราหมณ์ยอมถามถึงศีรษะ และธรรมอันทำให้ศีรษะตกไป. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงแสวงหา ขอพระองค์ทรงโปรดพยากรณ์ข้อนั้น. กำจัดเสียซึ่งความสงสัยของข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด.

[๕๑] พ. ท่านจงรู้เถิดว่า อวิชาเป็นศีรษะ วิชาประกอบด้วย ศรัทธา สติ สมาธิ ฉันทะ และวิริยะ เป็นธรรมเครื่องยังศีรษะให้ตกไป.

[๕๒] ลำดับนั้น อจิตมาณพผู้อันความโสมนัสเป็นอันมากอดหนุนแล้ว กระทำซึ่งหนังสือเจียงป่าข้างหนึ่ง แล้วชนเสียดลนแทบพระยุคลบาท (ทูลว่า)

[๕๓] ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ทุกข์ ผู้มีพระจักขุ พราหมณ์พาวรีพร้อมด้วยพวกศิษย์ มีจิตเบิกบานโสมนัส ขอถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์.

[๕๔] พ. พราหมณ์พาวรีพร้อมด้วยพวกศิษย์จึงเป็นผู้มีสุข. คุณรามาณพ และแม้ท่านก็ขอให้มีความสุข มีชีวิตอยู่ยืนนานเถิด.

[๕๕] เราให้โอกาสแก่พาวรีพราหมณ์ แก่ท่าน และแก่พราหมณ์ทั้งหมด ตลอดข้อสงสัยทั้งปวง. ท่านทั้งหลายยอมปรารภนาปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ในใจ ก็จงถามเถิด.

[๕๖] เมื่อพระสัมพุทธเจ้าทรงประทานโอกาสแล้ว อจิตพราหมณ์นั้นประนมมือ แล้วทูลถามปฐมปัญหาจะพระตลาคต ในบริษัทนั้น.

จบวัตถุกถา.

อจิตมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านอชิตะ

[๕๙] (ท่านอชิตะทูลถามปัญหาว่า)

โลกอันอะไรลีหุ้มห่อไว้? โลกไม่ปรากฏเพราะเหตุอะไรลี?

อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น? ขอพระองค์จงตรัสบอก.

อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

[๕๘] คำว่า โลกอันอะไรลีหุ้มห่อไว้ ความว่า โลกนรก โลกเดียรัจฉาน โลก-
*เปรตตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา ชั้นธ โลก ธาตุโลก อายตณโลก โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลก
กับทั้งเทวโลก นี้เรียกว่าโลก โลกนี้อันอะไรปกปิด ปิดบัง ปกคลุม หุ้มห่อ ครอบไว้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกอันอะไรลีหุ้มห่อไว้?

[๕๕] บทว่า อิติ ในอุเทศว่า "อิจายสุมา อชิโต" เป็นบทสนธิ เป็นบทเกี่ยวเนื่อง
เป็นบทยังบทให้บริบูรณ์ เป็นความประชุมแห่งอักขระ เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ บทว่า
อิตินี้ เป็นไปตามลำดับบท. บทว่า आयสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดย
เคารพ บทว่า आयสุมานี้ เป็นเครื่องกล่าวถึงเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง. บทว่า
อชิโต เป็นชื่อ เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมายรู้ เป็นบัญญัติ เป็นเครื่องร้องเรียก เป็นนาม
เป็นการตั้งชื่อ เป็นเครื่องทรงชื่อ เป็นภาษาที่ร้องเรียกกัน เป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏ เป็น
เครื่องกล่าวเฉพาะของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า "อิจายสุมา อชิโต".

[๖๐] คำว่า โลกไม่ปรากฏเพราะเหตุอะไรลี ความว่าโลกไม่ปรากฏ ไม่สว่าง ไม่รุ่งเรือง
ไม่ไฟโรจน์ ไม่แจ่ม ไม่กระจ่าง เพราะเหตุอะไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกไม่ปรากฏ
เพราะเหตุอะไรลี?

[๖๑] คำว่า อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น ขอพระองค์จงตรัสบอกความว่า อะไร
เป็นเครื่องฉาบทา เป็นเครื่องข้อม เป็นเครื่องผูก เป็นเครื่องเข้าไปเศร้าหมอง ของโลกนั้น คือ
โลกอันอะไรฉาบทา คิดให้เปื้อน ให้มัวหมองเปื้อน ระคนไว้ ข้อมไว้ คล้องไว้ พัวพันไว้?
ขอพระองค์จงตรัสบอก เล่า แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น? ขอพระองค์จงตรัสบอก.

[๖๒] คำว่า อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น ความว่า อะไรเป็นภัยใหญ่ เป็นเครื่อง
บีบคั้น เป็นเครื่องเสียดสี เป็นอันตราย เป็นเครื่องขัดข้องของโลกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า (อชิตมาณฑทูลถามปัญหาว่า)

โลกอันอะไรลีหุ้มห่อไว้? โลกไม่ปรากฏเพราะเหตุอะไรลี?

อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น? ขอพระองค์จงตรัสบอก.

อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น?

[๖๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอชิตะ)

โลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่

เรากล่าวคั่นหาว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลก. ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของ

โลกนั้น.

[๖๔] ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนสุดเบื้องต้น ความไม่รู้ในส่วนสุดเบื้องปลาย ความไม่รู้ทั้งในส่วนสุดเบื้องต้นและส่วนสุดเบื้องปลาย ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลาย อันอาศัยกันและกันเกิดขึ้น คือ ความเป็นปัจจัยแห่งธรรมนี้ ชื่อว่า "อวิชชา" ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ถึงพร้อมเฉพาะ ความไม่ตามตรัสรู้ ความไม่ตรัสรู้พร้อม ความไม่แทงตลอด ความไม่ถ้อยพร้อม ความไม่ถ้อยรอบ ความไม่เห็นเสมอ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความรู้ได้ยาก ความเป็นคนเขลา ความไม่รู้ทั่วพร้อม ความหลงไหล ความมัวเมา อวิชชาเป็นโสมะ อวิชชาเป็นโยคะ อวิชชาเป็นอนุสัย อวิชชาเป็นเครื่องกลุ้มรุม อวิชชาเป็นขำย โสมะ อกุศลมูล ชื่อว่า "อวิชชา" ในอุเทศว่า อวิชชาวินิฉโต โลโก นี้เรียกว่า อวิชชา. โลกนรก โลกเดียรัจฉาน โลกเปตติวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา จันทรโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก กับทั้งเทวโลก นี้เรียกว่าโลก. โลกอันอวิชชานี้ ปิดบัง ปกคลุม หุ้มห่อ ครอบไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้.

[๖๕] พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า "อชิต". บทว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงทำลายราคะ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. ทรงทำลายโทสะ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. ทรงทำลายโมหะ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. ทรงทำลายมานะ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. ทรงทำลายทิฏฐิ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. ทรงทำลายเสียนหนาม เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. ทรงจำแนก ทรงแจกพิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะซึ่งธรรมตนะ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. ทรงทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. มีกายอันอบรมแล้ว เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. มีศีลอันอบรมแล้ว เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. มีจิตอันเจริญแล้ว มีปัญญาอันเจริญแล้ว เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาค ทรงเสพเสนาสนะ อันสงัด คือ ป่า และป่าเปลี่ยว เงียบเสียง ไม่มีเสียงกึกก้อง ปราศจากลม แต่หมู่ชน ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งอรรธรส ธรรมรส วิมุตติรส แห่ง อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งฉาน อปัมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ ๘ อนุปปทวิหารสมาบัติ ๕ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๒๐ กลินสมาบัติ ๑๐ สมาธิอันสัมปยุต อานาปานัสสติ อสุกขานสมาบัติ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งสติปัญญาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรี ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมมรรคมีองค์ ๘ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งกำลังของพระตถาคต ๑๐ เวสารัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะเหตุ นั้น

จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควานี้ พระมารดาได้ทรงตั้ง พระบิดาได้ทรงตั้ง พระภคินีได้ทรงตั้ง พระภาคามีได้ทรงตั้ง มิตรและอำมาตย์มิได้ตั้ง พระญาติสาโลหิตมิได้ทรงตั้ง สมณพราหมณ์แลเทวดาก็มิได้ตั้ง. พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์ขันติกนาม คือ พระนามที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งความหลุดพ้น. พระนามว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกบัญญัติ พระนามของพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว พร้อมด้วยการบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ณ คงคามหาโพธิ์ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า "อชิตาติ ภควา".

[๖๖] คำว่า โลกไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่ มีความว่า ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ อวาสมัจฉริยะ ตระหนี่ที่อยู่ ๑ กุลมัจฉริยะ ตระหนี่สกุล ๑ ลาภมัจฉริยะ ตระหนี่ลาภ ๑ วรรณมัจฉริยะ ตระหนี่วรรณะ ๑ ธรรมมัจฉริยะ ตระหนี่ธรรม ๑ ท่านเรียกว่า เววจิจะ ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ตระหนี่ ความปรารถนาต่างๆ ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตห่อหุ้มโดยความเป็นจิตเผ็ดร้อน ความที่แห่งจิตอันใครเชื่อไม่ได้เห็นปานนี้ เรียกว่า ความตระหนี่. อีกอย่างหนึ่ง แม้ความตระหนี่ขั้นนี้ ท่านก็เรียกว่ามัจฉริยะ แม้ความตระหนี่ธาตุ ท่านก็เรียกว่ามัจฉริยะ ๑. แม้ความตระหนี่อายตนะ ท่านก็เรียกว่ามัจฉริยะ ความถือเอา ท่านก็เรียกว่า มัจฉริยะ ความประมาณ สมควรกล่าว การปล่อยจิต การเพิ่มการปล่อยจิต ในกาย ทุจริตที่ดี ในวจีทุจริตที่ดี ในมโนทุจริตที่ดี ในเบญจกามคุณที่ดี หรือความเป็นผู้ทำโดยความไม่เอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้ทำไม่ติดต่อ ความเป็นผู้หยดๆ ความเป็นผู้มีความประพฤติด้อยหย่อน ความเป็นผู้ปลงฉันทะ ความเป็นผู้ทอดธุระ ความเป็นผู้ไม่ส้องเสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่ประกอบเนื่องๆ ในการบำเพ็ญกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นความประมาณ ความมัวเมา กิริยาที่มัวเมา ความเป็นผู้มัวเมา เห็นปานนี้ เรียกว่า ประมาณ.

คำว่า โลกไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่ เพราะความประมาณ ความว่า โลกไม่ปรากฏ ไม่สว่าง ไม่รุ่งเรือง ไม่ไพโรจน์ ไม่แจ่ม ไม่กระจ่าง เพราะความตระหนี่นี้ เพราะความประมาณนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกไม่ปรากฏ เพราะความตระหนี่ เพราะความประมาณ.

[๖๗] คำว่า เรากล่าวว่าตัณหาเป็นเครื่องฉาบทาโลก ความว่า ตัณหา เรียกว่า ชัปปา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความยินดี ความพลอยยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความปรารถนา ความหลง ความติดใจ ความอยาก ความพัวพัน ความข้อง ความจม ความหวนไหว ความลวง ธรรมชาติอันให้สัตว์เกิด ธรรมชาติอันให้สัตว์เกิดกับทุกข์ ธรรมชาติอันเย็บไว้ ธรรมชาติเพียงดั่งข่าย ธรรมชาติอันไหลไป ธรรมชาติอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ความเป็นผู้หลับ ความกว้างขวาง ธรรมชาติอันให้อายุเสื่อม ความเป็นเพื่อน ความตั้งใจไว้ ธรรมชาติอันเป็นเหตุนำไปสู่ภพ ธรรมชาติเพียงดั่งว่าป่า ธรรมชาติเพียงดั่งว่าหมู่ไม้ในป่า ความสนิทสนม ความมีเชื้อใย ความเพ่ง ความพัวพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ความเป็นผู้หวัง ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโณภูมิจุฬะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ความกระชับ ความกระชับทั่ว ความกระชับยิ่ง กิริยาที่กระชับ ความเป็นผู้กระชับ ความโลก กิริยาที่โลก ความเป็นผู้โลก ความที่ตัณหาหวนไหว ความเป็น

ผู้ต้องการให้สำเร็จ ความกำหนดผิดธรรมดา ความโลภไม่สม่ำเสมอ ความใคร่ กิริยาที่ใคร่
ความปรารถนา ความทะเยอทะยาน ความประสงค์ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา รูปตัณหา
อรูปตัณหา นิโรธตัณหา รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โภกฐัพพตัณหา
ธรรมตัณหา โอชะ โยคะ คันถะ อุปาทาน ธรรมชาติเป็นเครื่องกัน ธรรมชาติเป็นเครื่องบัง
ธรรมชาติเป็นเครื่องปิด ธรรมชาติเป็นเครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย กิเลสเครื่องกัณฐกรรม
ธรรมชาติเพียงดั่งว่าเถาวัลย์ ความตระหนี่ มูลแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์
บ่วงมาร เบ็ดมาร วิสัยมาร โจรแห่งมาร เครื่องผูกแห่งมาร ตัณหาเพียงดั่งว่าแม่น้ำ ตัณหา
เพียงดั่งว่าชาย ตัณหาเพียงดั่งว่าสายโซ่ ตัณหาเพียงดั่งว่าทะเล อภิขมา โลภะ อกุศลมูล
นี้เรียกว่า ชัปปา (ตัณหา) ตัณหานี้เป็นเครื่องทา เป็นเครื่องข้อง เป็นเครื่องผูก เป็นอุปกิเลส
ของโลก โลกอันตัณหานี้ไถ้ทา ฉาบทา ให้หมอง ให้มัวหมอง ให้เปื้อน ระคนไว้ ข้องไว้
คล้องไว้ พันไว้ เราย่อมกล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรากล่าวว่าตัณหาเป็นเครื่องฉาบทาโลก.

[๖๘] ชื่อว่า ทุกข์ ในอุเทศว่า ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น คือ ชาติทุกข์ ชราทุกข์
พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ทุกข์ในนรก ทุกข์ใน
กำเนิดดิรัจฉาน ทุกข์ในเปตติวิสัย ทุกข์ในมนุษย ทุกข์มีการก้าวลงสู่ครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีการ
ตั้งอยู่ในครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความออกจากครรภ์เป็นมูล ทุกข์เนื่องแต่สัตว์ผู้เกิด ทุกข์เนื่องแต่
ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิด ทุกข์เกิดแต่ความเพียรของตน ทุกข์เกิดแต่ความเพียรของผู้อื่น ทุกข์ในทุกข์
สงสารทุกข์ วิปริณามทุกข์ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคในศีรษะ โรคในหู
โรคในปาก โรคฟัน โรคไธ โรคมอกร่อ โรคริดสีดวงจมูก โรคร้อนใน โรคชรา โรคในท้อง
โรคสลับ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงท้อง โรคเรื้อน ฝี กลาก โรคหืด โรคลมบ้าหมู
หิดคัน หิดเปื่อย คุดทะราด ลำลาบ คุดทะราดใหญ่ โรคกลากเลือด โรคดี โรคเบาหวาน
โรคริดสีดวงทวาร โรคต่อม บานทะโรค อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน
อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีดีเป็นต้นประชุมกัน อาพาธเกิดเพราะฤดูแปรไป อาพาธเกิด
เพราะเปลี่ยนอิริยาบถไม่สม่ำเสมอกัน อาพาธเกิดเพราะความเพียร อาพาธเกิดเพราะผลกระทบ
ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์แต่เหลือบ
ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน ความตายของมารดาที่เป็นทุกข์ ความตายของ
บิดาก็เป็นทุกข์ ความตายของพี่น้องชายก็เป็นทุกข์ ความตายของพี่น้องหญิงก็เป็นทุกข์ ความ
ตายของบุตรก็เป็นทุกข์ ความตายของธิดาก็เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งญาติก็เป็นทุกข์ ความ
ฉิบหายแห่งโลกทรัพย์ก็เป็นทุกข์ ความฉิบหายเพราะโรคก็เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งศีลก็เป็น
ทุกข์ ความฉิบหายแห่งทักขิณีก็เป็นทุกข์ รูปาภิธรรมเหล่าใด มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้นที่ปรากฏ
รูปาภิธรรมเหล่านั้นก็มีความดับไปในเบื้องปลายปรากฏ วิบากอาศัยกรรม กรรมอาศัยวิบาก รูป
อาศัยนาม นามก็อาศัยรูป นามรูปไปตามชาติ ชราก็ติดตาม พยาธิก็ครอบงำ มรณะก็ให้หัน
ตั้งอยู่ในทุกข์ ไม่มีอะไรด้านทาน ไม่มีอะไรเป็นที่เร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง
นี้เรียกว่าทุกข์. ทุกข์เป็นภัยใหญ่ เป็นเครื่องบีบคั้น เป็นเครื่องเสียดสี เป็นอันตราย เป็น

เครื่องขัดข้อง ของโลกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

โลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้. โลกไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่.

เรากล่าวว่าค้นหาเป็นเครื่องฉาบทาโลก. ทุกข์เป็นภัยใหญ่
ของโลกนั้น.

[๖๕] (ท่านอชิตะทูลถามว่า)

กระแสน้ำทั้งหลายย่อมไหลไปในอายตนะทั้งปวง. อะไรเป็น
เครื่องกั้นกระแสน้ำทั้งหลาย? ขอพระองค์จงทรงตรัสบอกธรรม
เป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำทั้งหลาย. กระแสน้ำทั้งหลายอันอะไรย่อม
ปิดกั้นไว้ได้?

[๖๖] กระแส คือ ตัณหา กระแส คือ ทิฏฐิ กระแส คือ กิเลส กระแส คือ

ทวาริต กระแส คือ อวิชชา ชื่อว่ากระแสในอุเทศว่า "สวนติ สพฺพธิ โสตา" บทว่า
สพฺพธิ คือ ในอายตนะทั้งปวง. บทว่า สวนติ ความว่า ย่อมไหลไป ย่อมไหลหลัง ย่อม
เลื่อนไป ย่อมเป็นไป คือ ย่อมไหลไป ย่อมหลังไป ย่อมเลื่อนไป ย่อมเป็นไปในรูปทางจักขุ
ในเสียงทางหู ในกลิ่นทางจมูก ในรสทางลิ้น ในโณภูมิจิตตทางกาย ย่อมไหลไป ย่อมหลังไป
ย่อมเลื่อนไป ย่อมเป็นไปในธรรมารมณ์ทางใจ รูปตัณหา ย่อมไหลไป ย่อมหลังไป ย่อมเลื่อน
ไป ย่อมเป็นไปทางจักขุ สัตตตัณหา ย่อมไหลไป ... ทางหู คันธตัณหา ย่อมไหลไป ... ทางจมูก
รสตัณหา ย่อมไหลไป ... ทางลิ้น โณภูมิจิตตตัณหา ย่อมไหลไป ... ทางกาย ธรรมตัณหา ย่อมไหล
ไป ย่อมหลังไป ย่อมเลื่อนไป ย่อมเป็นไปทางใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระแสน้ำทั้งหลาย
ย่อมไหลไปในอายตนะทั้งปวง.

[๖๗] คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา อชิโต เป็นบทสนธิ เป็นบทเกี่ยวเนื่อง
เป็นบทยังบทให้บริบูรณ์ เป็นความประชุมแห่งอักขระ เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ.
คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท. บทว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวถึงความ เป็นไปกับด้วย
ความเคารพและความยำเกรง. บทว่า อชิโต เป็นชื่อ เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมายรู้ เป็น
บัญญัติ เป็นเครื่องร้องเรียก เป็นนาม เป็นการตั้งชื่อ เป็นเครื่องทรงชื่อ เป็นภาษาที่ร้องเรียก
กัน เป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏ เป็นเครื่องกล่าวเฉพาะของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
"อิจฺจายสุมา อชิโต".

[๖๘] คำว่า อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำทั้งหลาย ความว่าอะไรเป็นเครื่องกั้น คือ เป็น
เครื่องห้าม เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องรักษา เป็นเครื่องคุ้มครองกระแสน้ำทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำทั้งหลาย?

[๖๙] คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำทั้งหลาย ความว่า
ขอพระองค์จงตรัส คือ จงทรงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ประกาศ ซึ่งธรรมเป็นเครื่องกั้น คือ ซึ่งธรรมเป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่อง
รักษา เป็นเครื่องคุ้มครองกระแสน้ำทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกซึ่ง

ธรรมเป็นเครื่องกันกระแสน้ำทั้งหลาย.

[๗๔] คำว่า กระแสน้ำทั้งหลายอันอะไรย่อมปิดกันได้ ความว่า กระแสน้ำทั้งหลายอันอะไรย่อมปิดบังได้ คือ ย่อมตัดขาด ย่อมไม่ไหล ย่อมไม่หลัง ย่อมไม่เลื่อน ย่อมไม่เป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระแสน้ำทั้งหลายอันอะไรย่อมปิดได้?

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า (อชิตมานพทูลถามว่า)

กระแสน้ำทั้งหลายย่อมไหลไปในอายตนะทั้งปวง. อะไรเป็น
เครื่องกันกระแสน้ำทั้งหลาย? ขอพระองค์จึงตรัสบอกธรรม
เป็นเครื่องกันกระแสน้ำทั้งหลาย. กระแสน้ำทั้งหลายอันอะไรย่อม
ปิดกันได้?

[๗๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอชิตะ) กระแสน้ำเหล่าใด

ในโลก สติเป็นเครื่องกันกระแสน้ำเหล่านั้น. เรากล่าวธรรม
เป็นเครื่องกันกระแสน้ำทั้งหลาย. กระแสน้ำเหล่านั้นอันปัญญา
ย่อมปิดกันได้.

[๗๖] คำว่า กระแสน้ำเหล่าใดในโลก ความว่า กระแสน้ำนี้ใด เราบอกแล้ว เล่าแล้ว
แสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แต่งตั้งแล้ว เปิดเผยแล้ว จำแนกแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว ประกาศแล้ว
คือ กระแสน้ำค้นหา กระแสน้ำกัญญา กระแสน้ำกิเลส กระแสน้ำทุจริต กระแสน้ำวิชชา. บทว่า ในโลก
คือ ในอภยโลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นธโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า กระแสน้ำเหล่าใดในโลก. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อชิตะ.

[๗๗] ความระลึก คือ ความตามระลึก ความระลึกเฉพาะ สติ ความระลึก ความ
ทรง ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค
(มรรคเป็นที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว) ชื่อว่า สติ ในอุเทศว่า "สติ เตสํ นิवारณํ" นี้เรียกว่า
สติ. บทว่าเป็นเครื่องกัน ความว่า เป็นเครื่องกัน คือ เป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องป้องกัน
เป็นเครื่องรักษา เป็นเครื่องคุ้มครอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สติเป็นเครื่องกันกระแสน้ำเหล่านั้น.

[๗๘] คำว่า เราย่อมกล่าวธรรมเป็นเครื่องกันกระแสน้ำทั้งหลาย ความว่า ย่อมบอก
ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมแต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก ย่อมทำให้ตื่น
ย่อมประกาศ ซึ่งธรรมเป็นเครื่องกัน คือ เป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องรักษา
เป็นเครื่องคุ้มครองกระแสน้ำทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวธรรมเป็นเครื่องกัน
กระแสน้ำทั้งหลาย.

[๗๙] ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟิ่นธรรม สัมมาทิฐิ
ชื่อว่า ปัญญา ในอุเทศว่า ปป . ๐ ายเต ปิถุขเร. ชื่อว่า กระแสน้ำนี้ อันปัญญาย่อมปิด
กันได้ ความว่า กระแสน้ำนี้ อันปัญญาย่อมปิดกันได้ คือ ย่อมตัดขาด ไม่ไหลไป ไม่
หลังไป ไม่เลื่อนไป ไม่เป็นไป. กระแสน้ำนี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า สังขารทั้งปวง
ไม่เที่ยง ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสน้ำนี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า สังขาร
ทั้งปวงเป็นทุกข์ ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสน้ำนี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สพายตนะจึงดับ เพราะสพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ ย่อมปิดกันได้ คือ ย่อมปกปิด ย่อมไม่ไหลไป ไม่หลังไป ไม่เลื่อนไป ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับอาสวะ ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่าง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องออกไปแห่งผัสสาชยตนะ ๖ ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องออกไปแห่งอุปาทานขันธ ๕ ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องออกไปแห่งมหารูป ๔ ย่อมปิดกันได้ ... ไม่เป็นไป. กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ย่อมปิดกันได้ คือ ย่อมปกปิด ย่อมไม่ไหลไป ไม่หลังไป ไม่เลื่อนไป ไม่เป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระแสเหล่านี้ อันปัญญาย่อมปิดกันได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

กระแสเหล่าใดในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น

เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลาย กระแสเหล่านี้
อันปัญญาย่อมปิดกันได้.

[๘๐] (ท่านอชิตะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ปัญญา สติ และนามรูป ย่อมดับ
ไป ณ ที่ไหน? ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์จงตรัส
บอกความชื่อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๘๑] ความรู้ชัด กิริยาที่รู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความกำหนดพร้อม
ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็น
ผู้ละเอียดอ่อน ปัญญาเป็นเครื่องจำแนก ความคิด ความพิจารณา ปัญญาดังแผ่นดิน ความปรีชา
ปัญญานุ่มนวลไป ความเห็นแจ้ง ความรู้ทั่วพร้อม ปัญญาอันเจาะแทงเหมือนประดัก ปัญญินทรีย์
ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ปัญญาเพียงดั่งปราสาท ปัญญาเพียงดั่งแสงสว่าง ปัญญา
เพียงดั่งรัศมี ปัญญาเพียงดั่งประทีป ปัญญาเพียงดั่งรัตนะ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม
สัมมาทิวฏฐิ ชื่อว่าปัญญา ในอุเทศว่า "ปณฺณํ จาปิ" ความระลึก ความตามระลึก ฯลฯ
สัมมาสติ ชื่อว่า สติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อชิตมาณพทูลถามว่า ปัญญา สติ.

[๘๒] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ... นามรูป ความว่า อรูปชั้น ๔ ชื่อว่า นาม
มหาภูตรูป ๔ และรูปอาศัสมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่า รูป บทว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก
เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ บทว่า มาริสํ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความ
ยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ... นามรูป.

[๘๓] คำว่า เอตมเม ในอุเทศว่า "เอตมเม ปญฺโง ปพฺรुหิ" ความว่า ข้าพระองค์
ขอทูลถาม ทูลวิงวอน เชื้อเชิญ ให้ประสาทข้อความใด บทว่า ปญฺโง ความว่า ข้าพระองค์
ทูลถามแล้ว คือ ทูลวิงวอน ทูลขอเชิญ ให้ประสาท บทว่า ปพฺรุหิ ความว่า ขอจงตรัส
จงบอก จงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์จงตรัสบอกความชื่อนั้นแก่ข้าพระองค์.

[๘๔] คำว่า กตเถถ อปรุชฺชติ ความว่า นั้นย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ย่อมถึงความ
ตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมระงับ ณ ที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นั้นย่อมดับ ณ ที่ไหน.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ปัญญา สติ และนามรูป ย่อม
ดับไป ณ ที่ไหน? ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์จงตรัส
บอกความชื่อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๘๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

คุณอชิตะ ท่านได้ถามปัญหาข้อใดแล้ว เราจะแก้ปัญห
ชื่อนั้นแก่ท่าน. นามและรูปดับไปไม่มีส่วนเหลือ ณ ที่ใด
นามรูปนั้นก็ดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ.

[๘๖] บทว่า ยเมตํ ในอุเทศว่า "ยเมตํ ปณฺณํ หิ อปฺปจฺฉิ" คือ ปัญญา สติและนามรูป

บทว่า อปฺจุติ คือ มาถม มาวิจวอน เชื้อเชิญ ให้ประสาทแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่าน ได้ตามปัญหาใดแล้ว.

[๘๗] พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า "อชิตะ" ในอุเทศว่า "อชิต ตัม วทามิ เต" บทว่า ตัม คือ ปัญญา สติ และนามรูป บทว่า วทามิ ความว่า เราจะกล่าว จะบอก จะแสดง จะบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศปัญหานั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คุณรอชิตะ เราจะกล่าวปัญหานั้นแก่ท่าน.

[๘๘] อรูปขันธ ๔ ชื่อว่า นาม ในอุเทศว่า "ยตุถ นามปิ .จ รูปปิ .จ อเสสํ อปรุชฺชติ" มหาภูตรูป ๔ รูปอันอาศัยมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่ารูป. คำว่า อเสสํ ความว่า ไม่เหลือ คือทั้งหมด โดยกำหนดทั้งหมด ทั้งหมดโดยประการทั้งหมด ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า อเสสํ นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า อปรุชฺชติ ความว่า ย่อมดับ คือสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมระงับไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นามรูปย่อมดับไม่เหลือ ณ ที่ใด.

[๘๙] คำว่า นามรูปนั้นดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ ความว่า ธรรม เหล่าใด คือ นามและรูป พึงเกิดขึ้นในสงสารมีส่วนเบื้องต้น และที่สุดอันรู้ไม่ได้ เว้นภพ ๗ ธรรมเหล่านั้นย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับ แห่งวิญญาณอันสัมปยุตด้วยอกิสังขารธรรม ด้วยโสคาปัตติมรรคญาณ. ธรรมเหล่าใด คือ นาม และรูป พึงเกิดขึ้นในภพ ๕ เว้นภพ ๒ ธรรมเหล่านั้น ย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ถึงความตั้งอยู่ ไม่ได้ ระงับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณอันสัมปยุตด้วยอกิสังขารธรรม ด้วย สกทาคามิมรรคญาณ. ธรรมเหล่าใด คือ นามและรูป พึงเกิดขึ้นในกามธาตุ รูปธาตุ หรือรูปธาตุ เว้นภพ ๓ ธรรมเหล่านั้นย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป ณ ที่นั้น เพราะ ความดับแห่งวิญญาณอันสัมปยุตด้วยอกิสังขารธรรม ด้วยอนาคามิมรรคญาณ. ธรรมเหล่าใด คือ นามและรูป พึงเกิดขึ้น ๓ ธรรมเหล่านั้นย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณอันสัมปยุตด้วยอกิสังขารธรรม ด้วยอรหัตมรรคญาณ. เมื่อ พระอรหันต์ปรินิพพานด้วยปรินิพพานธาตุอันเป็นอนุภาทิสส ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญา สติ และ นามรูป ย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมระงับไป ณ ที่นั้น เพราะความ ดับแห่งวิญญาณดวงก่อน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นามรูปนั้นย่อมดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับ แห่งวิญญาณ.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

คุณรอชิตะ ท่านได้ตามปัญหาข้อใดแล้ว เราจะแก้ปัญหา

ข้อนั้นแก่ท่าน นามและรูปดับไม่มีส่วนเหลือ ณ ที่ใด

นามรูปนั้นก็ดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ.

[๙๐] (ท่านอชิตะทูลถามว่า)

พระอรหันตจีณาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม และพระเสข-

บุคคลในทิฏฐิเป็นต้นนี้มีมาก ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์

ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญา ได้โปรด

ตรัสบอกความดำเนินของพระจีณาสพและเสขบุคคลเหล่านั้น

แก่ข้าพระองค์เถิด.

[๕๑] คำว่า "เย จ สังฆาตธมฺมา เส" ความว่า พระอรหันตจีณาสพ ท่านกล่าวว่ามิ
สังฆาตธรรม. เพราะเหตุไร? พระอรหันตจีณาสพท่านจึงกล่าวว่า มีสังฆาตธรรม เพราะเหตุว่า
พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้น มีธรรมอันนับแล้ว คือ มีธรรมอันรู้แล้ว มีธรรมอันพินิจแล้ว มี
ธรรมอันพิจารณาแล้ว มีธรรมอันเป็นแจ้งแล้ว มีธรรมอันแจ่มแจ้งแล้ว คือ มีธรรมอันนับแล้วว่า
สังฆาทังปวงไม่เที่ยง ... สังฆาทังปวงเป็นทุกข์ ... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ... เพราะอวิชาเป็น
ปัจจัย จึงมีสังฆาต ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับ
ไปเป็นธรรมดา. อนึ่ง ชันธ ฐาตุ อายตนะ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ
อันพระอรหันตจีณาสพเหล่านั้นนับพร้อมแล้ว. อนึ่ง พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้น ตั้งอยู่แล้ว
ในที่สุดแห่งขันธ ในที่สุดแห่งธาตุ ในที่สุดแห่งอายตนะ ในที่สุดแห่งคติ ในที่สุดแห่งอุปบัติ
ในที่สุดแห่งปฏิสนธิ ในที่สุดแห่งภพ ในที่สุดแห่งสงสาร ในที่สุดแห่งวัฏฏะ ตั้งอยู่ในภพ
อันมิในที่สุดตั้งอยู่ในอภัพอันมิในที่สุด เป็นพระอรหันตผู้ทรงไว้ซึ่งกายอันมิในที่สุด.

ภพและอภัพ คือ ความเกิด ความตายและสงสารนี้

ของพระอรหันตจีณาสพเหล่านั้นมิเป็นครั้งสุดท้าย ท่าน ไม่มี

การเกิดในภพใหม่อีก.

เหตุนี้ พระอรหันตจีณาสพ ท่านจึงกล่าวว่า มีสังฆาตธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระ-
*อรหันตจีณาสพเหล่าใด ผู้มีสังฆาตธรรม.

[๕๒] คำว่า "เสกฺขา" ในอุเทศว่า "เย จ เสกฺขา ปุณฺณิธ" ความว่า เพราะเหตุไร
จึงเรียกว่าพระเสขะ? เพราะยังต้องศึกษาต่อไป. ศึกษาอะไร? ศึกษาอิทธิศึกษาบ้าง อริจิต-
*ศึกษาบ้าง อธิปัญญาศึกษาบ้าง.

ก้อริศึกษาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศีลสำรวมในปาติโมกขสังวร
ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ใน
สิกขาบททั้งหลาย ศีลขันธแม้เล็ก ศีลขันธแม้ใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเครื่องกัน เป็นความ
สำรวม เป็นความระวัง เป็นประมุข เป็นประธานแห่งความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย
นี้ชื่อว่า อริศึกษา.

ก้อริจิตศึกษาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม
บรรลุปฐมฌาน มีวิคกจิรา มีปีติและสุขเกิดแต่เวกอยู่ บรรลุตุคคิฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน
นี้ชื่อว่า อริจิตศึกษา.

ก้อธิปัญญาศึกษาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึปัญญา ประกอบด้วยปัญญา
เครื่องพิจารณา เห็นความเกิดและความดับ เป็นอริยะ เป็นเครื่องชำแรกกิเลส ให้ถึงความ
สิ้นทุกข์โดยชอบ. ภิกษุย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ
นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ปฏิปทา
เครื่องให้ถึงความดับอาสวะ นี้ชื่อว่าอธิปัญญาศึกษา.

พระเสขะทั้งหลาย คำนึงถึงไตรสิกขานี้ศึกษาอยู่ รู้ศึกษาอยู่ อธิษฐานจิตศึกษาอยู่
น้อมใจไปด้วยศรัทธาศึกษาอยู่ ประคองความเพียรศึกษาอยู่ ตั้งสติไว้ศึกษาอยู่ ตั้งจิตศึกษาอยู่
รู้ทั่วด้วยปัญญาศึกษาอยู่ รู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่างศึกษาอยู่ กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ศึกษาอยู่
ละธรรมที่ควรละศึกษาอยู่ เจริญธรรมที่ควรเจริญศึกษาอยู่ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งศึกษา
อยู่ ประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติเต็มใจ สมาทานประพฤติไป เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่าพระเสขะ.

บทว่า ปญฺ ความว่า มีมาก คือ พระเสขะเหล่านี้ ได้แก่พระโศคาบัน ท่านผู้ปฏิบัติ
เพื่อโศคาปัตติผล พระสกทาคามิ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อสกทาคามิผล พระอนาคามิ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อ
อนาคามิผล พระอรหันต์ และท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออรหันต์ผล. บทว่า อิธ ความว่า ในทิวสน
คือ ในความควรนี้ ในความชอบใจนี้ ในความถือนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมนี้ ในธรรมวินัยนี้
ในปาพจน์นี้ ในพรหมจรรย์นี้ ในสัตตสุตตสนนี้ ในอรรถาพนี้ ในมนุษยโลกนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่าและพระเสขะทั้งหลายในทิวสนนี้มีมาก.

[๕๓] คำว่า ปญฺ โย ปพฺรหฺม มารีต" ในอุเทศว่า "เตสํ เม นิปโกริยํ ปญฺ โย
ปพฺรหฺม มารีต" ความว่า แม้พระองค์ มีปัญญา เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ
มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว คือ ได้ถาม ทูลวิงวอน
ทูลอาราธนา ทูลเชื้อเชิญให้ประสาทแล้ว ขอจงตรัส คือ จงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง
เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศซึ่งความดำเนิน คือ ความประพฤติ ความเป็นไป
ความประพฤติโดยเอื้อเพื่อ ธรรมอันเป็นโคจร ธรรมเป็นเครื่องอยู่ ข้อปฏิบัติของพระอรหันต์-
*จินาสพผู้มีสังฆาตธรรม และพระเสขะเหล่านั้น. บทว่า มารีต นี้เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก
เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญาจงตรัส
บอกถึงความดำเนินของพระอรหันต์จินาสพ และพระเสขะเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

พระอรหันต์จินาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม และพระเสข-
บุคคลในทิวสนนี้มีมาก ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ข้าพระองค์
ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญา จงตรัสบอกความดำเนิน
ของพระอรหันต์จินาสพ และพระเสขบุคคลเหล่านั้น
แก่ข้าพระองค์เถิด.

[๕๔] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

ดูกรอชิตะ ภิกษุไม่พึงคิดใจในกามทั้งหลาย มีใจไม่ขุ่นมัว
ฉลาดในธรรมทั้งปวง พึงมีสติเว้นรอบ.

[๕๕] โดยอุทานว่า กามา ในอุเทศว่า "กามสฺส นานิกิขเมยฺย" ดังนี้ กามมี ๒ อย่าง
คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑.

วัตถุกามเป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าพอใจ เครื่องลาด
เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ สุนัข ช้าง โค ม้า ลา นาทูณิน เงิน ทอง บ้าน

คำว่า ฟังเป็นผู้มีใจไม่ขุนมัว ความว่า ฟังเป็นผู้ไม่ขุนมัว คือ ไม่ยุ่งไป ไม่เป็นไป ไม่สืบต่อไป ไม่หวั่นไหว ไม่หุนไป สงบแล้วด้วยจิต คือ ฟังละ สละ บรรเทา กระทำให้มี ในที่สุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งกิเลสทั้งหลายอันทำความขุนมัว ฟังเป็นผู้คง เว้น เว้นขาด ออกไป สลัด สงบ ระวัง หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับกิเลสทั้งหลายอันทำความขุนมัว ฟังเป็นผู้มีใจปราศจาก

เขตแดนอยู่เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังเป็นผู้มีใจไม่ชุ่มมัวอยู่.

[๘๗] คำว่า กุสโล สัพพมฺมานํ ความว่า เป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ฟังเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงแม้ด้วยอาการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงโดยเป็นสภาพที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคนเป็นดังไฟ เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นสภาพชำรุด เป็นเสียด เป็นอุบาทว์ เป็นสภาพไม่สำราญ เป็นภัย เป็นอุปสรรค หวั่นไหว ผุพัง ไม่ยั่งยืน ไม่มีอะไรต้านทาน ไม่มีที่เร้น ไม่มีสภาวะ ไม่เป็นที่พึ่ง ว่างเปล่า สูญ เป็นอนัตตา มิโทษ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่เป็นแก่นสาร เป็นมูลแห่งทุกข์ เป็นผู้ฆ่า เป็นสภาพปราศจากความเจริญ มีอาสวะ ปัจจยปรุ้งแต่ง เป็นเหยื่อแห่งมาร มีชาติเป็นธรรมดา มีชราเป็นธรรมดา มีพยาธิเป็นธรรมดา มีมรณะเป็นธรรมดา มีโสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เป็นธรรมดา มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา โดยความเกิด โดยความดับ ไม่มีคุณ มิโทษ ไม่มีอุบายเป็นเครื่องออกไป ฟังเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงแม้ด้วยอาการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังเป็นผู้ฉลาดในขั้น ... ธาตุ ... อายุตนะ ... ปฏิจจสมุปบาท ... สติปัญฐาน ... สัมมปปธาน ... อิทธิบาท ... อินทริย์ ... พละ ... โพชฌงค์ ... มรรค ... ผล ... นิพพาน ฟังเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงแม้ด้วยอาการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง อายุตนะ ๑๒ คือ จักขุรูป หู เสียง จมูก กลิ่น ลิ้น รส กาย โผฏฐัพพะ ใจ ธรรมารมณ์ เรียกว่า ธรรมทั้งปวง. ก็ภิกษุเป็นผู้ละความกำหนัดในอายุตนะภายในภายนอก คือ ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งเหมือนตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด ภิกษุฟังเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงแม้ด้วยเหตุประมาณเท่านี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฉลาดในธรรมทั้งปวง.

[๘๘] บทว่า สโต ในอุเทศว่า "สโต ภิกขุ ปริพฺพเช" ความว่า ภิกษุมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญกายานุปัสสนาสติปัญฐานในกาย ๑ มีสติเจริญเวทนानุปัสสนา-
*สติปัญฐานในเวทนาทั้งหลาย ๑ มีสติเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัญฐานในจิต ๑ มีสติเจริญธัมมา-
*นุปัสสนาสติปัญฐานในธรรมทั้งหลาย ๑.

ภิกษุมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการแม้อื่นอีก คือ มีสติเพราะเว้นความเป็นผู้ไม่มีสติ ๑ เพราะนำธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความทำสติ ๑ เพราะละธรรมเป็นข้าศึกแก่สติ ๑ เพราะไม่หลงลืมธรรมอันเป็นนิมิตแห่งสติ ๑.

ภิกษุมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการแม้อื่นอีก คือ มีสติเพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยสติ ๑ เพราะความชำนาญด้วยสติ ๑ เพราะความเป็นผู้คล่องแคล่วด้วยสติ ๑ เพราะไม่กลับลงจากสติ ๑.

ภิกษุมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการแม้อื่นอีก คือ มีสติเพราะความเป็นผู้มีสติเสมอ ๑ เพราะความเป็นผู้สงบ ๑ เพราะความเป็นผู้ระงับ ๑ เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของผู้สงบ ๑.

มีสติเพราะพุทธานุสสติ เพราะธัมมานุสสติ เพราะสังฆานุสสติ เพราะสีตานุสสติ

เพราะจาดานุสสติ เพราะเทวดานุสสติ เพราะอานาปานัสสติ เพราะมรณานุสสติ เพราะกาย-
*คตาสติ เพราะอุปสมานุสสติ สติ ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค นี้เรียกว่า
สติ. ภิกษุเป็นผู้เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วย
สตินี้ ภิกษุนั้นเรียกว่ามีสติ.

คำว่า "ภิกษุ" คือ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ทำลายกรรม ๗ ประการ คือ เป็นผู้ทำลาย
สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส รากะ โทสะ โมหะ มานะ ภิกษุนั้นเป็นผู้ทำลาย
อกุศลธรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบาก
เป็นทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป.

(พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ดูกรสภิกษุ)

ภิกษุนั้นบรรลุปรินิพพานแล้ว เพราะธรรมเป็นหนทางที่ตนทำ

(ดำเนิน) แล้ว ข้ามพ้นความสงสัยได้แล้ว ละแล้วซึ่งความเลื่อม

และความเจริญ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีภพใหม่สิ้นแล้ว.

คำว่า ภิกษุพึงมีสติเฝ้ารอบ ความว่า ภิกษุพึงมีสติเฝ้ารอบ คือ พึงมีสติเดิน พึงมี
สติยืน พึงมีสตินั่ง พึงมีสตินอน พึงมีสติก้าวไปข้างหน้า พึงมีสติถอยกลับ พึงมีสติเลื้อย
พึงมีสติเหยียดตัว พึงมีสติคู้เข้า พึงมีสติเหยียดออก พึงมีสติทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร
พึงมีสติเที่ยวไป พึงมีสติอยู่ คือ เป็นไป เปลี่ยนแปลง รักษา บำรุง เยียวยา ให้เยียวยา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภิกษุพึงมีสติเฝ้ารอบ.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงคิดใจในกามทั้งหลาย มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง

พึงมีสติเฝ้ารอบ.

[๕๕] พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ธรรมจักขุ (โตดาปิตติมรรค) ปราศจากธุลี
ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแล้วแก่เทวดาและมนุษย์หลายพัน ผู้มีฉันทะร่วมกัน มีประโยชน์ร่วมกัน
มีความประสงค์ร่วมกัน มีความอบรมวาสนาร่วมกัน กับอชิตพราหมณ์นั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมี
ความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา. และจิตของอชิตพราหมณ์
นั้น พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น. หนังสือ ขญา ผ้าคากรอง ไม่เท้า ลักจัน
น้ำ ผม และหนวดของอชิตพราหมณ์หายไปแล้ว พร้อมด้วยการบรรลอรหัต. อชิตพราหมณ์
นั้น เป็นภิกษุครองผ้ากาสายะเป็นบริวาร ทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวร เพราะการปฏิบัติตาม
ประโยชน์ นิ่งประนมอัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาค ประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มี-
*พระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้.

จบ อชิตมาณวกปัญหานิสเทศที่ ๑.

ดิสสเมตเตยฆมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านดิสสเมตเตยยะ

[๑๐๐] (ท่านดิสสเมตเตยยะทูลถามว่า)

ใครสันโดษแล้วในโลกนี้? ความหวั่นไหวของใครย่อมไม่มี?

ใครรู้ส่วนสุดทั้งสองแล้ว ย่อมไม่คิดในท่ามกลางด้วยปัญญา?

พระองค์ตรัสเรียกใครว่า เป็นมหานุรุช? ใครล่วงแล้วซึ่งค้นหา

อันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้?

[๑๐๑] คำว่า ใครสันโดษแล้วในโลกนี้ ความว่า ใครพอใจ คือ ชอบใจ มีความ
ดำรงบริบูรณ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครสันโดษแล้วในโลกนี้? บทว่า อิติ ในอุเทศว่า "อิจจา-
*ยสุมา ติสฺสเมตฺเตยโย" ดังนี้ เป็นบทสนธิ คือ เป็นบทเกี่ยวเนื่อง เป็นบทยังเนื้อความให้
บริบูรณ์ เป็นความประชุมแห่งอักษระ เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ บทว่า อิติ นี้ เป็น
ไปตามลำดับบท. คำว่า आयสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ
คำว่า आयสุมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวถึงเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง. คำว่า
ติสฺสเมตฺเตยโย เป็นชื่อ เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมายรู้ เป็นบัญญัติ เป็นเครื่องเรียกร้อง
เป็นนาม เป็นการตั้งชื่อ เป็นเครื่องทรงชื่อ เป็นภาษาที่เรียกร้องกัน เป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏ
เป็นเครื่องกล่าวเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า "อิจจา-ยสุมา ติสฺสเมตฺเตยโย".

[๑๐๒] คำว่า ความหวั่นไหวของใครย่อมไม่มี ความว่า ความหวั่นไหวเพราะค้นหา
ความหวั่นไหวเพราะทูลฐิ ความหวั่นไหวเพราะมานะ ความหวั่นไหวเพราะกิเลส ความหวั่นไหว
เพราะกรรม ความหวั่นไหวเหล่านี้ของใครย่อมไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ คือ ความ
หวั่นไหว อันใครละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว มีความไม่ควรถูกเกิดขึ้น เภา
เสียแล้วด้วยไฟ คือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวั่นไหวของใครย่อมไม่มี?

[๑๐๓] คำว่า ใครรู้ส่วนสุดทั้งสองแล้ว ความว่า ใครรู้จัก คือ ทราบ เทียบเคียง
พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งส่วนสุดทั้งสอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครรู้จักส่วนสุด
ทั้งสองแล้ว?

[๑๐๔] คำว่า ไม่คิดในท่ามกลางด้วยปัญญา ความว่า ไม่คิด คือ ไม่เข้าไปคิด ออกไป
สลัดออกไป หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง มีใจปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่คิด
ในท่ามกลางด้วยปัญญา.

[๑๐๕] คำว่า พระองค์ตรัสเรียกใครว่าเป็นมหานุรุช ความว่า พระองค์ตรัสเรียกใคร
คือ ตรัสใคร ทรงสำคัญใคร ทรงชมเชยใคร ทรงเห็นใคร ทรงบัญญัติใครว่าเป็นมหานุรุช คือ
เป็นอัครบุรุช บุรุชสูงสุด บุรุชวิเศษ บุรุชประธาน อุดมบุรุช บุรุชประเสริฐ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระองค์ตรัสเรียกใครว่าเป็นมหานุรุช?

[๑๐๖] คำว่า ใครล่วงแล้วซึ่งค้นหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้ ความว่า ใครล่วง
แล้ว คือ เข้าไปแล้วแล้ว ก้าวล่วงแล้ว พ้นแล้ว เป็นไปแล้วแล้ว ซึ่งค้นหาอันเป็นเครื่อง
เย็บไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครล่วงแล้วซึ่งค้นหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ใครสันโดษแล้วในโลกนี้? ความหวั่นไหวของใครย่อมไม่มี?

ใครรู้ส่วนสุดทั้งสองแล้ว ย่อมไม่คิดในท่ามกลางด้วยปัญญา?

พระองค์ผู้มีพระภาคตรัสเรียกใครว่าเป็นมหารุช? ใครล่วงแล้วซึ่ง

ค้นหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้?

[๑๐๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรเมตเตยยะ) ภิกษุผู้มีพรหมจรรย์ในเพราะกามทั้งหลาย ปราศจากค้นหา มีสติทุกเมื่อ ทราบแล้ว ดับแล้ว ไม่มีความหวนไหว ภิกษุนั้นรู้ยิ่งซึ่งส่วนสุดทั้งสอง และท่ามกลางด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ เราเรียกภิกษุนั้นว่า เป็นมหารุช. ภิกษุนั้น ล่วงเสียแล้วซึ่งค้นหา อันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้.

[๑๐๘] โดยอุทานว่า กามา ในอุเทศว่า "กามะสุพุรุมจริยา" ดังนี้ กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่าวัตถุกาม เหล่านี้เรียกว่ากิเลสกาม, คำว่ามีพรหมจรรย์ ความว่า ความงด ความเว้น ความเว้นขาด ความขับไล่แหว่ กิริยาที่ไม่กระทำ ความไม่ทำ ความไม่ต้อง ความไม่ล่วงแดน ซึ่งความถึงพร้อมด้วยอสังขธรรมเรียกว่า พรหมจรรย์.

อีกอย่างหนึ่ง โดยตรงท่านเรียก อริยมรรคมีองค์ ๘ คือสัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ว่าพรหมจรรย์. ภิกษุใดเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ภิกษุนั้น ท่านเรียกว่า มีพรหมจรรย์ เขาเรียกบุคคลว่า มีทรัพย์ เพราะทรัพย์ เรียกกันว่า มีโกละ เพราะโกละ เรียกกันว่ามียศ เพราะยศ เรียกกันว่า มีศิลป์ เพราะศิลป์ เรียกกันว่ามียศ เพราะศีล เรียกกันว่า มีความเพียร เพราะความเพียร เรียกกันว่า มีปัญญา เพราะปัญญา เรียกกันว่ามียศ เพราะวิชา ฉันทใด ภิกษุใดเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ภิกษุนั้นท่านก็เรียกว่า มีพรหมจรรย์ ฉันทนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีพรหมจรรย์ในเพราะกามทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยโคตรว่า ดูกรเมตเตยยะ. คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกายัญญติ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรเมตเตยยะ.

[๑๐๙] รูปค้นหา ... ธรรมค้นหา ชื่อว่า ค้นหา ในอุเทศว่า "ปราศจากค้นหา มีสติทุกเมื่อ". ภิกษุใดละค้นหานี้ขาดแล้ว คือ ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว มีความไม่ใคร่เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุนั้นท่านเรียกว่า ปราศจากค้นหา คือ สละค้นหาแล้ว คายค้นหาแล้ว ปล่อยค้นหาแล้ว ละค้นหาแล้ว สละคืนค้นหาแล้ว มีราคะไปปราศจากแล้ว สละราคะแล้ว คายราคะแล้ว ปล่อยราคะแล้ว ละราคะแล้ว สละคืนราคะแล้ว เป็นผู้ไม่มีความหิว เป็นผู้ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยสุข มีตนเป็นเพียงดังพรหมอยู่.

คำว่า สทา ความว่า ทุกเมื่อ คือ ทุกสมัย ตลอดกาลทั้งปวง กาลเป็นนิตย์ กาลยังยืน ติดต่อกัน เนื่องๆ เนื่องกัน ต่อลำดับไม่สับสนกัน ไม่ว่าง ประกอบด้วยความพร้อมเพรียง ถูกต้องกัน กาลเป็นปุเรกัต กาลเป็นปัจฉากัต ตลอดยามต้น ตลอดยามกลาง ตลอดยามหลัง ในข้างแรม ในข้างขึ้น ในฤดูฝน ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น ในตอนวัยกลาง ในตอนวัยหลัง.

คำว่า มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ชื่อว่า มีสติ เพราะเป็นผู้เจริญ

สติปัญฐาน คือการพิจารณาเห็นภายในภายใน ๑ ... การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ๑ ...
พิจารณาเห็นจิตในจิต ๑ ... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ๑ ฯลฯ ภิกษุณนั้นท่านเรียกว่า
ผู้มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราศจากคัมภีรามีสติทุกเมื่อ.

[๑๑๐] คำว่า ญาณ ปัญญา กิริยาที่รู้ ความเลือกเฟ้น ฯลฯ ความไม่หลง ความ
เลือกเฟ้นธรรม ปัญญาอันเห็นชอบ ชื่อว่า สังข ในอุทเทสว่า สงฺขาย นิพฺพุโต ภิกฺขุ.

คำว่า ทราบแล้ว ความว่า ทราบ คือ รู้ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง
แล้ว คือ ทราบ ... ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ...
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความ
เกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

อีกอย่างหนึ่ง ทราบ ... ทำให้แจ่มแจ้งแล้วโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ ...
เป็นโรคร ... เป็นดังหัวฝี ... เป็นลูกศร ฯลฯ โดยไม่มีอุปายเครื่องออกไป.

คำว่า ดับแล้ว ความว่า ชื่อว่าดับแล้ว เพราะเป็นผู้ดับราคะ โทสะ โมหะ ... มหะ
ปมาทะ กิเลสทั้งปวง ทุจรีตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความ
เดือดร้อนทั้งปวง อุกุสลาภิสังขารทั้งปวง.

คำว่า ภิกษุ ความว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ทำลายธรรม ๗ ประการ ฯลฯ ภิกษุณั้น ...
อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีภพใหม่สิ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ... ทราบแล้ว ดับแล้ว.

[๑๑๑] คำว่า ตสุส ในอุทเทสว่า "ตสุส โน สนฺติ อปิ .ชิตา" ความว่า พระอรหันต-
*วิมลาสพไม่มี ความหวั่นไหว คือ ความหวั่นไหวเพราะตัณหา ความหวั่นไหวเพราะทิฐิ ความ
หวั่นไหวเพราะมานะ ความหวั่นไหวเพราะกิเลส ความหวั่นไหวเพราะกรรม. ความหวั่นไหว
เหล่านี้ย่อมไม่มี ได้แก่ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ แก่ภิกษุณั้น คือความหวั่นไหวเหล่านี้ภิกษุณั้น
ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ไม่อาจเกิดขึ้นอีก เสาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภิกษุณั้น ไม่มีความหวั่นไหวทั้งหลาย.

[๑๑๒] คำว่า ที่สุด ในอุทเทสว่า "โส อฏฺฐนฺตมภิ .ป ย มชฺฌ มนฺตาน ลิมฺปติ"
ดังนี้ ความว่า ผัสสะเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง เหตุให้เกิดผัสสะเป็นส่วนสุดที่สอง ความดับผัสสะ
เป็นท่ามกลาง อดีตเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง อนาคตเป็นส่วนสุดที่สอง ปัจจุบัน เป็นท่ามกลาง
สุขเวทนาเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง ทุกขเวทนาเป็นส่วนสุดที่สอง อทุกขมสุขเวทนาเป็นท่ามกลาง
นามเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง รูปเป็นส่วนสุดที่สอง วิญญาณเป็นท่ามกลาง อายุตนะภายใน ๖ เป็น
ส่วนสุดข้างหนึ่ง อายุตนะภายนอก ๖ เป็นส่วนสุดที่สอง วิญญาณเป็นท่ามกลาง สักกายะเป็น
ส่วนสุดข้างหนึ่ง เหตุให้เกิดสักกายะเป็นส่วนสุดที่สอง ความดับสักกายะเป็นท่ามกลาง.

ปัญญา ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ปัญญาอันเห็น
ชอบ เรียกว่า มั่นตา.

ความคิด ๒ อย่าง คือ ความคิดเพราะตัณหา ๑ ความคิดเพราะทิฐิ ๑ ชื่อว่า เลปา.
ความคิดเพราะตัณหาเป็นไฉน? การทำเขต การทำแดน การทำส่วน การทำความกำหนด
ความหวงแหน ความยึดถือ โดยส่วนแห่งตัณหาว่า นี่ของเรา นั่นของเรา เถ้านี่ของเรา

ประมาณเท่านี้ของเรา รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส
แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ไร่นา ที่ดิน เงิน ทอง บ้านนิกม ราชธานี
แวนแคว้น ขนบท นางข้าว คลังของเรา บุคคลยอมยัดถือเอามหาปฐพีแม้ทั้งสิ้นว่าเป็นของ
เราด้วยสามารถแห่งคันทา และคันทาวิปริต ๑๐๘ นี้ เป็นความคิดเพราะคันทา. ความคิดเพราะ
ทกฐิเป็นไฉน? สักกายทกฐิมิวัตถุ ๒๐ มิจจาทกฐิมิวัตถุ ๑๐ อันตคาคทกฐิมิวัตถุ ๑๐ ทกฐิ
ความเห็น รกฐิคือทกฐิ ทางกันดารคือทกฐิ เสียนนามคือทกฐิ ความคันทาวิปริตคือทกฐิ ความ
ประกอบไว้คือทกฐิ ความถือ ความถือเฉพาะ ความถือมั่น ความอุปคทา ทางชั่ว ทางผิด
ความเป็นผิด ลัทธิแห่งเคียรติย์ ความถือด้วยความแสวงหาผิด ความถืออันวิปริต ความถือ
อันวิปลาต ความถือผิด ความถือในวัตถุอันไม่จริงว่าวัตถุจริง ทกฐิ ๖๒ เท่าใด นี้เป็นความคิด
เพราะทกฐิ.

คำว่า ภิกษุณัันรู้ยังซึ่งส่วนสุดทั้งสองและท่ามกลาง ด้วยปัญญาแล้วไม่คิดอยู่ ความว่า
ภิกษุณัันรู้ยัง ทราบ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งส่วนสุดทั้งสองและ
ท่ามกลางด้วยปัญญาแล้ว ไม่คิดอยู่ คือ ไม่เข้าไปติด ไม่ทา ไม่เปื้อน ออกไป สละไป
หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องแล้ว มีจิตปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุณัันรู้ยังซึ่ง
ส่วนสุดทั้งสอง และท่ามกลางด้วยปัญญาแล้ว ไม่คิดอยู่.

[๑๑๓] คำว่า ต่ พุุมิ มหาปริโส ความว่า เรายอมเรียก กล่าว สำคัญ บอก
เห็น บัญญัติ ภิกษุณัันว่า เป็นมหาบุรุษ คือ เป็นอัครบุรุษ บุรุษสูงสุด บุรุษวิเศษ บุรุษเป็น
ประธาน อุดมบุรุษ บุรุษประเสริฐ. ท่านพระสารีบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า มหาบุรุษ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเท่าไรหนอแล บุคคลจึง
เป็นมหาบุรุษ? พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรสารีบุตร เรากล่าวว่า เป็นมหาบุรุษ เพราะ
เป็นผู้มีจิตหลุดพ้น เราไม่กล่าวว่า เป็นมหาบุรุษเพราะเป็นผู้มีจิตเชื่อ. ดูกรสารีบุตร ก็ภิกษุ
เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างไร? ดูกรสารีบุตร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้พิจารณาเห็นภายใน
ภายในเป็นภายใน มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เมื่อภิกษุ
นั้นพิจารณาเห็นภายในภายในอยู่ จิตย่อมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่
ถือมั่น ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ... ในจิต ... เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรม
ในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เมื่อ
ภิกษุณัันพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ จิตย่อมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ
ทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น. ดูกรสารีบุตร ภิกษุเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้แล ดูกรสารีบุตร
เรากล่าวว่า เป็นมหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว เราไม่กล่าวว่า เป็นมหาบุรุษ เพราะ
เป็นผู้มีจิตเชื่อ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า "เรายอมเรียกภิกษุณัันว่า มหาบุรุษ".

[๑๑๔] คำว่า ภิกษุณัันล่วงแล้วซึ่งคันทาอันเป็นเครื่องยึดไว้ในโลกนี้ ความว่า คันทา
ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โภคะ อกุศลมูล ตรัสว่า คันทาอันเป็นเครื่องยึดไว้. คันทา
อันเป็นเครื่องยึดไว้ นั้น อันภิกษุใดละแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ไม่อาจเกิดขึ้น
อีก เพลียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุณัันล่วงแล้ว คือ เข้าไปล่วงแล้ว ล่วงไปแล้ว ล่วงเลย

ไปแล้ว ซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้นจึงชื่อว่าล่วงแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้;

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุผู้มีพรหมจรรย์ในเพราะกามทั้งหลาย ปราศจากตัณหา มี
สติทุกเมื่อ ทราบแล้ว ดับแล้ว ไม่มีความหวั่นไหว, ภิกษุนั้น
รู้ส่วนสุดทั้งสองและท่ามกลางด้วยปัญญาแล้ว ย่อมไม่ติด
อยู่, เราเรียกภิกษุนั้นว่าเป็นมหายานุส, ภิกษุนั้นล่วงเสียแล้ว
ซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้.

[๑๑๕] พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ธรรมจักขุ (โศดาปัตติมรรค) ปราศจากฐลิตี
ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแล้วแก่เทวดาและมนุษย์หลายพัน ผู้มีจิตร่วมกัน มีประโยชน์ร่วมกัน
มีความประสงค์ร่วมกัน มีความอบรมวาสนาร่วมกันกับคิสิกเขตเตยพราหมณ์นั้นว่า สิ่งใดสิ่ง
หนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา, และจิตของ
คิสิกเขตเตยพราหมณ์นั้นพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น, หนึ่งเสื่อ ชฎา ผ้าคารอง
ไม้เท้า ลักจันน้ำ ผมและหนวดของคิสิกเขตเตยพราหมณ์หายไปแล้ว พร้อมด้วยการบรรลु
อรหัต, คิสิกเขตเตยพราหมณ์นั้นเป็นภิกษุครองผ้ากาสายะเป็นบริวาร ทรงสังฆาฏิ บาตรและ
จีวร เพราะการปฏิบัติตามประโยชน์ นุ่งประนมอัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาคประกาศว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์, ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้.

จบคิสิกเขตเตยมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๒

ปุณณกมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านปุณณกะ

[๑๑๖] (ท่านปุณณกะทูลถามดังนี้ว่า)

ข้าพระองค์มีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้
ไม่มีตัณหาเครื่องหวั่นไหว ผู้เห็นมุล, ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์
และพราหมณ์เป็นอันมากในโลกนี้อาศัยอะไร จึงพากัน
แสวงหาบุญให้แก่เทวดาทั้งหลาย? ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหา
นั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๑๑๗] คำว่า ผู้ไม่มีตัณหาเครื่องหวั่นไหว ผู้เห็นมุล ความว่า ตัณหา ราคะ

สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล เรียกว่า ความหวั่นไหว, ตัณหาอันเป็นความหวั่นไหว
นั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละขาดแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งจุดตาลยอดด้วน
ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าไม่มี
ความหวั่นไหว, พระผู้มีพระภาคชื่อว่าอนะ เพราะพระองค์ทรงละตัณหาเครื่องหวั่นไหวขาดแล้ว
ย่อมไม่ทรงหวั่นไหวเพราะลาภ แม้เพราะความเสื่อมลาภ แม้เพราะยศ แม้เพราะความเสื่อมยศ

แม่เพราะสรรเสริญ แม่เพราะนินทา แม่เพราะสุข แม่เพราะทุกข์ ... ไม่หวั่น ไม่ไหว
ไม่คลอนแคลน เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อนะชะ.

คำว่า มุลทสฺสาวิ ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงเห็นมุล คือ ทรงเห็นเหตุ ทรงเห็น
นิทาน ทรงเห็นสมภพ ทรงเห็นสมภูฐาน ทรงเห็นอาหาร ทรงเห็นอารมณ์ ทรงเห็นปัจจัย
ทรงเห็นสมุทัย. อกุศลมูล ๓ คือ โลภะอกุศลมูล ๑ โทสะอกุศลมูล ๑ โมหะอกุศลมูล ๑.
สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งความเกิดขึ้น
แห่งกรรม ๓ ประการนี้ คือ โลภะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เทวดา มนุษย์
หรือสุคติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมไม่ปรากฏเพราะกรรมเกิดแต่โลภะ เพราะกรรมเกิดแต่
โทสะ เพราะกรรมเกิดแต่โมหะ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ นรค กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน
ปิตติวิสัย หรือทุกติ อย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมปรากฏ เพราะกรรมเกิดแต่โลภะ เพราะ
กรรมเกิดแต่โทสะ เพราะกรรมเกิดแต่โมหะ. อกุศลมูล ๓ ประการนี้ เพื่อความเกิดแห่งอรรถภาพ
ในนรค ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้. พระผู้มี-
*พระภาคทรงเห็นมุล ฯลฯ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้.

กุศลมูล ๓ ประการ คือ อโลภะกุศลมูล ๑ อโทสะกุศลมูล ๑ อโมหะกุศลมูล ๑.
สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า กุศลมูล ๓ ประการนี้ ฯลฯ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย
นรค กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย หรือทุกติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมไม่ปรากฏเพราะ
กรรมเกิดแต่อโลภะ เพราะกรรมเกิดแต่อโทสะ เพราะกรรมเกิดแต่อโมหะ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย
โดยที่แท้ เทวดา มนุษย์ หรือสุคติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมปรากฏเพราะกรรมเกิดแต่อโลภะ
เพราะกรรมเกิดแต่อโทสะ เพราะกรรมเกิดแต่อโมหะ. กุศลมูล ๓ ประการนี้ เพื่อความเกิด
แห่งอรรถภาพในเทวดา และในมนุษย์. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้. พระผู้มีพระภาค
ย่อมทรงเห็นมุล ฯลฯ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างใด
อย่างหนึ่งที่เป็นอกุศล เป็นส่วนอกุศล เป็นฝ่ายอกุศล ธรรมทั้งหมดนั้นมีอวิชาเป็นมูล
มีอวิชาเป็นที่รวม มีอวิชาอันอรหัตมรรคกำจัดได้ ย่อมถึงความเพิกถอนทั้งหมด. พระผู้มี-
*พระภาคย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้. พระผู้มีพระภาคทรงเห็นมุล ฯลฯ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการ
อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างใด
อย่างหนึ่งที่เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล เป็นฝ่ายกุศล ธรรมทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล
มีความไม่ประมาทเป็นที่รวม ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเป็นยอดแห่งธรรมเหล่านั้น.
พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้. พระผู้มีพระภาคทรงเห็นมุล ฯลฯ ทรงเห็นสมุทัย แม้
ด้วยประการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้ทรงเห็นว่า อวิชาเป็นมูลแห่งสังขาร สังขาร
เป็นมูลแห่งวิญญาณ วิญญาณเป็นมูลแห่งนามรูป นามรูปเป็นมูลแห่งสพายตนะ สพายตนะ-
*เป็นมูลแห่งผัสสะ ผัสสะเป็นมูลแห่งเวทนา เวทนาเป็นมูลแห่งตัณหา ตัณหาเป็นมูลแห่งอุปาทาน

อุปาทานเป็นมูลแห่งภพ ภพเป็นมูลแห่งชาติ ชาติเป็นมูลแห่งชราและมรณะ. พระผู้มีพระภาค
ย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้. พระผู้มีพระภาคทรงเห็นมูล ฯลฯ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการ
อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม
อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอกุศล เป็นส่วนอกุศล เป็นฝ่ายอกุศล ธรรมทั้งหมดนั้นมีอวิชชาเป็นมูล
มีอวิชชาเป็นที่รวม มีอวิชชาอันอรหัตมรรคกำจัดได้ ย่อมถึงความเพิกถอนทั้งหมด. พระผู้มี-
*พระภาคทรงเห็นมูล ทรงเห็นเหตุ ทรงเห็นนิทาน ทรงเห็นสมภพ ทรงเห็นสมุฏฐาน ทรงเห็น
อาหาร ทรงเห็นอามรณฺ ทรงเห็นปัจจย ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ไม่ทรงหวั่นไหว ทรงเห็นมูล.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา ปุณฺณโก เป็นบทสนธิ. คำว่า อายสุมา
เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า ปุณฺณโก เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น.

[๑๑๘] คำว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ความว่า ข้าพระองค์มี
ความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า คือ ข้าพระองค์ประสงค์จะทูลถามปัญหาจึงมาเฝ้า ประสงค์
จะฟังปัญหาจึงมาเฝ้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า
แม้ด้วยประการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายประสงค์จะทูลถามปัญหา คือ ประสงค์จะ
ฟังปัญหาจึงมาเฝ้า คือ เข้ามาเฝ้า เข้าใกล้ นั่งใกล้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความ
ต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า แม้ด้วยประการอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า พระองค์ทรงมี
ประสงค์ด้วยปัญหาจึงเสด็จมา คือ แม้พระองค์ก็ทรงอาจ ทรงสามารถ ทรงเป็นผู้ควรจะตรัส
จะวิสันหา จะทรงแสดง จะชี้แจง ซึ่งปัญหาที่ข้าพระองค์ทูลถาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า แม้ด้วยประการดังนี้.

[๑๑๙] คำว่า กิณิสฺสิดา ในอุเทศว่า กิณิสฺสิดา อิสโย มนฺหา ความว่า อาศัย
คือ หวัง เยื่อใย เข้าไปใกล้ พัวพัน น้อมใจถึงซึ่งอะไร. บุคคลพวกใดพวกหนึ่งมีชื่อว่าฤาษี
คือ ผู้ที่บวชเป็นฤาษี เป็นอาชีวก เป็นนิครนถ์ เป็นชฎิล เป็นดาบส ชื่อว่า อิสโย.
พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกมนุษย์ว่า มนฺหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฤาษี มนุษย์อาศัยอะไร?

[๑๒๐] ผู้ที่เกิดเป็นชาติกษัตริย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่ากษัตริย์ ในอุเทศว่า "ขตุติยา
พฺราหฺมณา เทวดานํ"

ผู้ที่ยกย่องสรรเสริญกันว่า มีวาตะเจริญ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่าพราหมณ์. คำว่า
เทวดานํ ความว่า อาชีวกเป็นเทวดาของพวกอาชีวกสาวก นิครนถ์เป็นเทวดาของพวกนิครนถ์-
*สาวก ชฎิลเป็นเทวดาของพวกชฎิลสาวก ปริพาชกเป็นเทวดาของพวกปริพาชกสาวก ดาบส
เป็นเทวดาของพวกดาบสสาวก ช้างเป็นเทวดาของพวกประพตฺติหัตถิปฺรต ม้าเป็นเทวดาของ
พวกประพตฺติอัสสพฺรต โคเป็นเทวดาของพวกประพตฺติโคพฺรต สุนัขเป็นเทวดาของพวกประพตฺติ
กุกฺกุพฺรต กาเป็นเทวดาของพวกประพตฺติกาพฺรต ท้าววาสุเทพเป็นเทวดาของพวกประพตฺติ
วาสุเทวพฺรต พลเทพเป็นเทวดาของพวกประพตฺติพลเทพพฺรต ท้าวปฺณณภัทรเป็นเทวดาของ

พวกประพติปุณณภัททพรต ทำวณภัทร์เป็นเทวดาของพวกประพติมณิกภัททพรต ไฟเป็นเทวดา
ของพวกประพตีดัลลิตพรต นาคเป็นเทวดาของพวกประพตินิกพรต ครุฑเป็นเทวดาของพวก
ประพตีสุบรรณพรต ยักษ์เป็นเทวดาของพวกประพตียักษ์พรต อสูรเป็นเทวดาของพวก
ประพตีสูรพรต คนธรรพ์เป็นเทวดาของพวกประพตีกันธพรต ทำวมหาราชเป็นเทวดา
ของพวกประพติมหาราชพรต จันทเทวบุตรเป็นเทวดาของพวกประพติจันทพรต สุริยเทพบุตร
เป็นเทวดาของพวกประพตีสूरียพรต อินทเทพบุตรเป็นเทวดาของพวกประพตอินทพรต
พรหมเป็นเทวดาของพวกประพติปรมพรต พวกเทพเป็นเทวดาของพวกประพตเทพรต
ทิศทั้งหลายเป็นเทวดาของพวกประพติศาพรต พระทักษิณยุคคลผู้สมควรแก่ไทยธรรมของ
ชนเหล่าใด ก็เป็นเทวดาของชนเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กษัตริย์ ... พราหมณ์ ... เทวดา
ทั้งหลาย.

[๑๒๑] ไทยธรรม คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ข้าว
น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป ท่านเรียกว่า
อัยม ในอุเทศว่า "ข[] มกปิสุ ปุณฺณ โลเก". คำว่า แสงหาแล้วซึ่งอัยม ความว่า แม้ชน
เหล่าใดยอมแสวงหา เสาะหา สืบหาอัยม คือ จีวร ... เครื่องประทีป แม้ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่า
แสวงหาอัยม. แม้ชนเหล่าใดยอมจัดแจงอัยม คือ จีวร ... เครื่องประทีป แม้ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่า
แสวงหาอัยม. แม้ชนเหล่าใดยอมให้ ย่อมบูชา ย่อมบริจากอัยม คือ จีวร ... เครื่องประทีป แม้
ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่า แสวงหาอัยม.

คำว่า เป็นอันมาก คือ อัยมเหล่านั้นก็มาก ผู้บูชาอัยมนั้นก็มาก หรือพระทักษิณยุคคล
นั้นก็มาก. อัยมเหล่านั้นมากอย่างไร? อัยมเหล่านั้นมาก คือ จีวร ... เครื่องประทีป อัยมเหล่านั้น
มากอย่างนี้. ผู้บูชาอัยมนั้นมากอย่างไร? ผู้บูชาอัยมนั้นมาก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร
คฤหสฺถ์ บรรพชิต เทวดาและมนุษย์ ผู้บูชาอัยมนั้นมากอย่างนี้. หรือพระทักษิณยุคคลนั้น
มากอย่างไร? พระทักษิณยุคคลนั้นมาก คือ สมณะ พราหมณ์ ยาจก วนพิช สวากหรือ
พระทักษิณยุคคลนั้นมากอย่างนี้. คำว่า ในโลกนี้ คือในมนุษย์โลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
มากในโลกนี้ ... แสวงหาแล้วซึ่งอัยม.

[๑๒๒] การถามมี ๓ อย่าง คือ อทิฏฐโชตนาปุจฉา ๑ ทิฏฐสังสันทนาปุจฉา ๑
วิมติเลทนาปุจฉา ๑ ชื่อว่าปุจฉา ในอุเทศว่า "ปุจฉามี ตํ ภควา พุรุหิ เม ตํ".

อทิฏฐโชตนาปุจฉาเป็นไฉน? ลักษณะที่ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่เทียบเคียง ไม่พิจารณา
ไม่แจ่มแจ้ง ไม่ปรากฏ โดยปกติ บุคคลย่อมถามปัญหาเพื่อรู้ เพื่อเห็น เพื่อเทียบเคียง เพื่อ
พิจารณาเพื่อต้องการให้แจ่มแจ้ง เพื่อต้องการให้ปรากฏ ซึ่งลักษณะนั้น ชื่อว่า อทิฏฐโชตนาปุจฉา.

ทิฏฐสังสันทนาปุจฉาเป็นไฉน? ลักษณะที่รู้ เห็น เทียบเคียง พิจารณาแจ่มแจ้ง
ปรากฏ โดยปกติ บุคคลย่อมถามปัญหาเพื่อต้องการสนทนากับบัณฑิตอื่นๆ ชื่อว่า ทิฏฐสัง-
*สันทนาปุจฉา.

วิมติเลทนาปุจฉาเป็นไฉน? บุคคลเล่นไปสู่ความสงสัย ความเคลือบแคลง มีใจเป็น
สองว่า เรื่องนี้เป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้ เรื่องนี้เป็นไฉนหนอ หรือเป็น

อย่างไร ดังนี้ โดยปกติ บุคคลย่อมถามปัญหา เพื่อต้องการตัดความเคลือบแคลงเสีย นี่ชื่อว่า
วิมติเจตนาปุจฉา. ปุจฉา ๓ ประการนี้.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ มนุสสปุจฉา ๑ อมนุสสปุจฉา ๑ นิมิตตปุจฉา ๑.

มนุสสปุจฉาเป็นไฉน? มนุษย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูล
ถามปัญหา ภิกษุทั้งหลาย ... ภิกษุณีทั้งหลาย ... อุบาสกทั้งหลาย ... อุบาสิกาทั้งหลาย ... พระราชา
ทั้งหลาย ... กษัตริย์ทั้งหลาย ... พรหมณ์ทั้งหลาย ... แพศย์ทั้งหลาย ... ศูทรทั้งหลาย ... คฤหบดี
ทั้งหลาย ... บรรพชิตทั้งหลาย เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูลถามปัญหา นี่ชื่อว่า
มนุสสปุจฉา.

อมนุสสปุจฉาเป็นไฉน? อมนุษย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้ว ย่อมทูลถาม
ปัญหา นาคทั้งหลาย ... ครุฑทั้งหลาย ... ยักษ์ทั้งหลาย ... อสูรทั้งหลาย ... คนธรรพทั้งหลาย ...
ท้าวหมาราชทั้งหลาย ... พระอินทร์ทั้งหลาย ... พระพรหมทั้งหลาย ... เทวดาทั้งหลาย เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคแล้ว ย่อมทูลถามปัญหา นี่ชื่อว่า อมนุสสปุจฉา.

นิมิตตปุจฉาเป็นไฉน? พระผู้มีพระภาคทรงนิรมิตพระรูปใด อันสำเร็จด้วยพระทัย มี
อวัยวะครบทุกส่วน มีอินทรีขโมยไปบดพร่อง พระพุทธรูปนิรมิตนั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ตรัส
รู้แล้ว ย่อมตรัสถามปัญหา พระผู้มีพระภาคทรงวิสัชนา นี่ชื่อว่า นิมิตตปุจฉา. ปุจฉา ๓ ประการนี้.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามประโยชน์ตน ๑ การถามประโยชน์ผู้อื่น ๑ การถาม
ประโยชน์ทั้งสอง ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามถึงทักขณัมมิกัตถประโยชน์ ๑ การถามถึงสัมปราชัยกัตถ-
*ประโยชน์ ๑ การถามถึงปรมัตถประโยชน์ ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามถึงเนื้อความอันไม่มีโทษ ๑ การถามถึงเนื้อความอัน
ไม่มีกิเลส ๑ การถามถึงเนื้อความอันผ่องแผ้ว ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามถึงเรื่องอดีต ๑ การถามถึงเรื่องอนาคต ๑ การถามถึง
เรื่องปัจจุบัน ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องภายใน ๑ การถามเรื่องภายนอก ๑ การถาม
เรื่องทั้งภายในภายนอก ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องกุศล ๑ การถามเรื่องอกุศล ๑ การถามเรื่อง
อัปายากฤต ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องขันธ ๑ การถามเรื่องธาตุ ๑ การถามเรื่อง
อายตนะ ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องสติปัญฐาน ๑ การถามเรื่องสัมมปปธาน ๑ การ
ถามเรื่องอิทธิบาท ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องอินทรีย์ ๑ การถามเรื่องพละ ๑ การถามเรื่อง
โพฆณงค์ ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องมรรค ๑ การถามเรื่องผล ๑ การถามเรื่อง

นิพพาน ๑.

คำว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น ความว่า ข้าพระองค์ทูลถาม คือ ทูลขอ ทูล
เชื้อเชิญ ทูลให้ประสาธน์ ซึ่งปัญหานั้นว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหาแก่ข้าพระองค์ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น.

คำว่า ภควา นี้ เป็นคำกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ คำว่า
ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ ความว่า ขอพระองค์จงตรัส ... ขอพระองค์จง
ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกราบทูลว่า

ข้าพระองค์มีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้ไม่
หวั่นไหว ผู้เห็นมูล. ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์เป็น
อันมากในโลกนี้ อาศัยอะไร จึงพากันแสวงหาอายุให้แก่
เทวดาทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ปัญหานั้น. ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์
เถิด.

[๑๒๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรปुณณกะ)

ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งนี้เป็น
อันมากในโลกนี้ พากันแสวงหาอายุแก่เทวดาทั้งหลาย. ดูกร
ปुณณกะ ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ เป็นอันมาก
ในโลกนี้ เหล่านั้น หวังความเป็นอย่างนี้ อาศัยขรา จึง
พากันแสวงหาอายุแก่เทวดาทั้งหลาย.

[๑๒๔] คำว่า เขเกจิเม ในอุเทศว่า "เขเกจิเม อัสโย มนุชา" ดังนี้ ความว่า ทั้งหมด
โดยกำหนดทั้งหมด ทั้งหมดโดยประการทั้งหมด ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ คำว่า เขเกจิเม
นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. บุคคลพวกใดพวกหนึ่ง มีชื่อว่า ฤาษี คือ พวกที่บวชเป็นฤาษี
อาชีวก นิครนถ์ ชฎิล คาสส ชื่อว่า ฤาษี. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกมนุษย์ว่า มนุชา เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ฤาษี มนุษย์ ... เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า
ปुณณกะ. พระนามว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ พระนามว่า ภควา นี้ เป็น
สัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรปुณณกะ.

[๑๒๕] ผู้ที่เกิดเป็นชาติกษัตริย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่ากษัตริย์ ในอุเทศว่า "ขตุติยา
พราหมณา เทวดาน".

ผู้ที่ยกย่องสรรเสริญกันว่ามิวาทะเจริญเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่าพราหมณ์ คำว่า เทวดาน
ความว่า อาชีวกเป็นเทวดาของพวกอาชีวกสาวก ฯลฯ ทิศทั้งหลายเป็นเทวดาของพวกประพตติ
ทิสาวรต พระทักษิณบุคลลผู้สมควรแก่ไทยธรรมของชนเหล่าใด ก็เป็นเทวดาของชนเหล่านั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กษัตริย์ พราหมณ์ ... แก่เทวดาทั้งหลาย.

[๑๒๖] ไทธรรม คือ จีวร ... เครื่องประทีป ท่านเรียกว่าชัย ในอุเทศว่า ย[] มกปปีสุ
ปฐก โลก. คำว่า แสงหาแล้วซึ่งชัย ความว่า แม้ชนเหล่าใดยอมแสงหา แสงหา สืบหา
ชัย คือ จีวร ... เครื่องประทีป แม้ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่าแสงหาชัย. คำว่า เป็นอันมาก คือ
ชัยเหล่านั้นก็มาก ผู้บูชาชัยนั้นก็มาก หรือพระทักษิณบุคคลนั้นก็มาก. ชัยเหล่านั้นมาก
อย่างไร? ฯลฯ หรือพระทักษิณบุคคลมากอย่างนี้. คำว่า ในโลกนี้ คือ ในมนุษย์โลก เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มากในโลกนี้ ... แสงหาแล้วซึ่งชัย.

[๑๒๗] คำว่า อาสีสมานา ในอุเทศว่า อาสีสมานา ปุณณก อิตถติ ความว่า หวัง
คือ หวังได้รูป หวังได้เสียง หวังได้กลิ่น หวังได้รส หวังได้โผฏฐัพพะ หวังได้บุตร หวังได้
ภรรยา หวังได้ทรัพย์ หวังได้ยศ หวังได้ความเป็นใหญ่ หวังได้อัตภาพในสกุลกษัตริย์มหาศาล
หวังได้อัตภาพในสกุลพราหมณ์มหาศาล หวังได้อัตภาพในสกุลคฤหบดีมหาศาล หวังได้อัตภาพ
ในเทวดาชาวจตุรหาราชิก หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวดาวดึงส์ หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวยามา
หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวสุติ หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวนิมมานรดี หวังได้อัตภาพใน

[๑๒๘] คำว่า ชรฺ ลิตา ในอุเทศว่า ชรฺ ลิตา ย[] มกปปีสุ ความว่า อาศัยชรา
อาศัยพยาธิ อาศัยมรณะ อาศัยโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส บุคคลพวกนั้นแสง
หาชัยในเทวดา เพราะอาศัยชาติ หรือว่าอาศัยชาติจึงแสงหาชัยในเทวดา แสงหาชัยในเทวดา
เพราะอาศัยชรา หรือว่าอาศัยชราจึงแสงหาชัยในเทวดา แสงหาชัยในเทวดา เพราะอาศัย
พยาธิ หรือว่าอาศัยพยาธิจึงแสงหาชัยในเทวดา แสงหาชัยในเทวดา เพราะอาศัยมรณะ
หรือว่าอาศัยมรณะจึงแสงหาชัยในเทวดา แสงหาชัยในเทวดา เพราะอาศัยโสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส หรือว่าอาศัยโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึง
แสงหาชัยในเทวดา แสงหาชัยในเทวดา เพราะอาศัยคติ หรือว่าอาศัยคติจึงแสงหาชัยใน
เทวดา แสงหาชัยในเทวดา เพราะอาศัยอุปบัติ หรือว่าอาศัยอุปบัติจึงแสงหาชัยในเทวดา
แสงหาชัยในเทวดา เพราะอาศัยปฏิสนธิ หรือว่าอาศัยปฏิสนธิจึงแสงหาชัยในเทวดา
แสงหาชัยในเทวดา เพราะอาศัยกภ หรือว่าอาศัยกภจึงแสงหาชัยในเทวดา แสงหาชัย
ในเทวดา เพราะอาศัยสงสาร หรือว่าอาศัยสงสารจึงแสงหาชัยในเทวดา แสงหาชัยในเทวดา
เพราะอาศัยวิภว หรือว่าอาศัยวิภวจึงแสงหาชัยในเทวดา ปราณนา พัวพัน เข้าถึง คิดใจ
น้อมใจไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยชรา จึงแสงหาชัย.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

"ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งนี้เป็น
อันมากในโลกนี้ แสงหาชัย แก่เทวดาทั้งหลาย. ดูกรปุณณกะ
ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์เป็นอันมากในโลกนี้เหล่านั้น
หวังความเป็นอย่างนี้ อาศัยชราจึงแสงหาชัยแก่เทวดาทั้งหลาย.

[๑๒๙] (ท่านปุณณกะทูลถามว่า)

มนุสฺส กษัตริยฺ พราหมณฺ พวกใดพวกหนึ่งนี้มีเป็นอันมาก
ในโลกนี้ แสงหาแล้วซึ่งชัย แก่เทวดาทั้งหลาย. ข้าแต่

พระผู้มีพระภาคผู้นิรทุกข์ ผู้บูชาตัณหาเหล่านั้น ไม่ประมาณแล้ว
ในทางตัณหา ได้ข้ามพ้นแล้วซึ่งชาติชราบ้างหรือ? ข้าแต่พระผู้มี-
พระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ ขอพระองค์จึงตรัสบอก
ปัญหานี้ แก่ข้าพระองค์เถิด.

[๑๓๐] คำว่า เขเกจิเม ในอุเทศว่า เขเกจิเม อัสโย มนุชา ดังนี้ ฯลฯ คำว่า
กจจิสุ เต ภควา ยปิ .ปิ ปเล อปฺปมุตตา ความว่า การถามเพื่อตัดความสงสัย การถามเพื่อ
ตัดความเคลือบแคลง การถามเพื่อตัดความมีใจเป็นสอง การถามโดยไม่ใช้ส่วนเดียว เรื่องนี้
เป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้ เรื่องนี้เป็นไฉน หรือเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า บ้างหรือ. คำว่า เต ความว่า ผู้บูชาตัณหา. คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ
คำว่า ภควานี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บุคคล
พวกนั้น ... บ้างหรือ.

คำว่า ไม่ประมาณแล้วในทางตัณหา ความว่า ตัณหาเหล่านั้นแหละท่านกล่าวว่าทางตัณหา อริยมรรค
ทางอริยะ มรรคเทวดา ทางเทวดา มรรคพรหม ทางพรหม ฉันทตัณหา ตัณหาเหล่านั้นแหละ ท่านกล่าว
ว่าทางตัณหา ฉันทนั้นเหมือนกัน. คำว่า ไม่ประมาณแล้ว ความว่า ไม่ประมาณแล้ว คือ ทำโดย
ความเคารพ ทำติดต่อกัน ทำไม่หยุด มีความประพฤตินิยามย่อหย่อน ไม่ทอดฉันทะ ไม่ทอดธุระ
ในทางตัณหา คือ ประพฤติอยู่ในทางตัณหา นั้น มากอยู่ในทางตัณหา นั้น หนักอยู่ในทางตัณหา นั้น น้อม
ไปในทางตัณหา นั้น โอนไปในทางตัณหา นั้น เจื้อมไปในทางตัณหา นั้น น้อมใจไปในทางตัณหา นั้น มีทาง
ตัณหา นั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ประมาณแล้วในทางตัณหา. แม้ชนเหล่าใดแสวงหา
สืบทา เสาะหาตัณหา คือ จีวร ... เครื่องประทีป เป็นผู้กระทำโดยเคารพ ฯลฯ มีทางตัณหา นั้นเป็น
ใหญ่ แม้ชนเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาณแล้วในทางตัณหา. แม้ชนเหล่าใดจัดแจงตัณหา คือ จีวร ...
แม้ชนเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ประมาณแล้วในทางตัณหา. แม้ชนเหล่าใดยอมให้ ย่อมบูชา ย่อมบริจจาค
ตัณหา คือ จีวร ... แม้ชนเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาณแล้วในทางตัณหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาค ผู้บูชาตัณหาเหล่านั้น ไม่ประมาณในทางตัณหา ... บ้างหรือ.

[๑๓๑] คำว่า "อตาชาติปิ .จ มาริส" ความว่า ผู้บูชาตัณหาเหล่านั้น ได้ข้าม
พ้นแล้ว คือ ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามทั่วแล้ว ก้าวล่วงแล้ว ล่วงไปแล้วซึ่งชาติ ชรา และมรณะ.
คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ คำว่า มาริส นี้ เป็น
เครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มี-
*พระภาคผู้นิรทุกข์ ผู้บูชาตัณหาเหล่านั้น ได้ข้ามพ้นแล้วซึ่งชาติและชรา.

[๑๓๒] คำว่า ปุจฉามิ ตํ ในอุเทศว่า "ปุจฉามิ ตํ ภควา พุรุหิ เม ตํ" ดังนี้
ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือ ขอทูลวิงวอน ขอเชิญ ขอให้ทรงประสาท ของตรัสบอก
ปัญหานี้ แก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ คำว่า ภควา นั้น
เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ คำว่า พุรุหิ เม ตํ
ความว่า ขอพระองค์จงตรัส คือ ของบอก ของแสดง ของบัญญัติ ของแต่งตั้ง ของ
เปิดเผย ของแจกแจง ของทำให้ตื่น ของทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่

พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.
เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่ง มีเป็นอันมาก
ในโลกนี้ แสวงหาแล้วซึ่งยัญแก่เทวดาทั้งหลาย. ข้าแต่ พระผู้-
มีพระภาคผู้บริสุทธิ์ ผู้บูชายัญเหล่านั้นไม่ประมาทแล้วในทางยัญ
ได้ข้ามพ้นแล้วซึ่งชาติและชราบ้างหรือ, ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้
แก่ข้าพระองค์.

[๑๓๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คูกรปฺปนกะ)

ชนทั้งหลายย่อมหวัง ย่อมชม (ย่อมชอบ) ย่อมบูชา อาศัย
ลาภแล้ว ย่อมชอบกามทั้งหลาย. เราย่อมกล่าวว่า ชนเหล่านั้น
ประกอบกรบูชายัญ กำหนดแล้วด้วยความกำหนดในภพ ไม่
ข้ามพ้นชาติและชราไปได้.

[๑๓๔] คำว่า อาสีสนติ ในอุเทศว่า อาสีสนติ โถมยฺนติ อภิขปฺนติ ชุหนติ
ดังนี้ ความว่า หวังได้รูป หวังได้เสียง หวังได้กลิ่น หวังได้รส หวังได้โภกฐิพะ หวังได้
บุตร หวังได้ภรรยา หวังได้ทรัพย์ หวังได้ยศ หวังได้ความเป็นใหญ่ หวังได้อัตภาพในสกุล
กษัตริย์มหาศาล หวังได้อัตภาพในสกุลพราหมณ์มหาศาล หวังได้อัตภาพในสกุลคฤหบดีมหาศาล
หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวจาตุมหาราชิก ฯลฯ หวังยินดี ปราศจาก รักใคร่การได้อัตภาพ
ในเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหวัง.

คำว่า ย่อมชม ความว่า ย่อมชมยัญบ้าง ย่อมชมผลบ้าง ย่อมชมทักษิณะบุคคลบ้าง.

ย่อมชมยัญอย่างไร? ย่อมชม คือ ยกย่อง พรรณนา สรรเสริญว่า เราให้ของรัก
เราให้ของเจริญใจ เราให้ของประณีต เราให้ของที่ควร เราเลือกให้ เราให้ของไม่มีโทษ เรา
ให้เนืองๆ เมื่อกำลังให้ จิตก็เลื่อมใส ย่อมชมยัญ อย่างนี้.

ย่อมชมผลอย่างไร ย่อมชม ยกย่อง พรรณนา สรรเสริญว่า เพราะยัญนี้เป็นเหตุ
จักได้รูป ... จักได้โภกฐิพะ จักได้อัตภาพในสกุลกษัตริย์มหาศาล ฯลฯ จักได้อัตภาพในเทวดา
ที่นับเนื่องในหมู่พรหม ย่อมชมผลอย่างนี้. ย่อมชมทักษิณะบุคคลอย่างไร? ย่อมชม ยกย่อง
พรรณนา สรรเสริญว่า พระทักษิณะบุคคลเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยชาติ ถึงพร้อมด้วยโคตร เป็นผู้
ชำนาญมนต์ ทรงมนต์ เรียบจบไตรเพท พร้อมด้วยคัมภีร์นิพนธ์ทศสาสตร์และเกตุกสาสตร์ เป็น
ประเภทอักษระ มีคัมภีร์อิติहाสเป็นที่ห้า เป็นผู้เข้าใจด้วยท เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์
โลกายณะและดำร่าทำนยามหาบุรุษลักษณะ เป็นผู้ปราศจากราคะบ้าง ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะบ้าง
เป็นผู้ปราศจากโทสะบ้าง ปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะบ้าง เป็นผู้ปราศจากโมหะบ้าง ปฏิบัติเพื่อกำจัด
โมหะบ้าง ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ย่อมชม
ทักษิณะบุคคลอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหวัง ย่อมชม.

คำว่า อภิขปฺนติ ความว่า ย่อมชอบการได้รูป ... ชอบการได้โภกฐิพะ ชอบการได้

อัตภาพในสกุลกษัตริย์มหาศาล ฯลฯ ชอบการได้อัตภาพในเทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหวัง ย่อมชม ย่อมชอบ.

คำว่า ชุณหดี ความว่า ย่อมบูชา คือ ย่อมให้ ย่อมสละ ย่อมบริจาค ซึ่งจิรว ...

เครื่องประทีป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหวัง ย่อมชม ย่อมชอบ ย่อมบูชา.

คำว่า ปุณณกาคิ ภควา ความว่า พระผู้มีพระภาค ย่อมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ปุณณกะ.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาค ตรัสตอบว่า ดูกรปุณณกะ.

[๑๓๕] คำว่า อาศัยลากแล้วย่อมชอบกามทั้งหลาย ความว่า อาศัยการได้รูปแล้วย่อมชอบกามทั้งหลาย ฯลฯ อาศัยการได้อัตภาพในเทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหมแล้ว ย่อมชอบ คือ ยินดี ประารถนากามทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อาศัยลากแล้วย่อมชอบกามทั้งหลาย.

[๑๓๖] คำว่า เต ในอุเทศว่า "เต ยาชโยคา ภวราครตุตา นาตริสุ ชาติชรรนติ พุริมิ" ดังนี้ ความว่า ผู้บูชาชัญญ.

คำว่า ยาชโยคา ความว่า ผู้ประกอบ คือ ประกอบทั่ว ประกอบทั่วด้วยดี ในการบูชาทั้งหลาย คือ ประพฤติในการบูชา มากอยู่ในการบูชา หนักอยู่ในการบูชา เอนไปในการบูชา โอนไปในการบูชา เจริญไปในการบูชา น้อมใจไปในการบูชา มีการบูชาเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คนทั้งหลายผู้ประกอบในการบูชาชัญญเหล่านั้น.

คำว่า ภวราครตุตา ความว่า ตัณหาท่านเรียกว่า ภวราคะ (อนึ่ง) ความพอใจในภพ ความกำหนัดในภพ ความเพลิดเพลินในภพ ตัณหาในภพ ความเยื่อใยในภพ ความกระหายในภพ ความเร่าร้อนในภพ ความลุ่มหลงในภพ ความหมกมุ่นในภพ ในภพทั้งหลาย เรียกว่า ภวราคะ ผู้บูชาชัญญเหล่านั้นกำหนดแล้ว คือ คิดใจ หลงไหล หมกมุ่น ข้อง เกี่ยวข้อง พัวพันแล้วในภพทั้งหลายด้วยความกำหนัดในภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้บูชาชัญญเหล่านั้น ประกอบในการบูชา ยินดีแล้วด้วยภวราคะ.

คำว่า นาตริสุ ชาติชรรนติ พุริมิ ความว่า เราย่อมกล่าว คือ ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมแต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก ย่อมทำให้ตื่น ย่อมประกาศว่า ผู้บูชาชัญญเหล่านั้น ประกอบในการบูชา กำหนดแล้วด้วยภวราคะ ไม่ข้าม คือ ไม่ข้ามขึ้น ไม่ข้ามพ้น ไม่ก้าวล่วง ไม่เป็นไปล่วงซึ่งชาติ ชรา และมรณะ คือ เป็นผู้ไม่ออก ไม่สละต้อออก ไม่ล่วง ไม่พ้น ไม่เป็นไปล่วงจากชาติ ชรา และมรณะ ย่อมวนเวียนอยู่ภายในชาติ ชรา และมรณะ ย่อมวนเวียนอยู่ภายในทางสงสาร เป็นผู้เป็นไปตามชาติ อันชราแล่นตาม พยาธิก็ครอบงำ มรณะห้ำหั่น ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวว่า ผู้บูชาชัญญเหล่านั้น ประกอบในการบูชา ยินดีด้วยภวราคะ ไม่ข้ามพ้นซึ่งชาติ ชรา และมรณะไปได้.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ดูกรปุณณกะ คนทั้งหลายย่อมหวัง ย่อมชม (ย่อมชอบ)

ย่อมบูชา อาศัยลาภแล้ว ย่อมชอบกามทั้งหลาย. เราย่อม
กล่าวว่า ชนเหล่านั้นประกอบการบูชาด้วย กำหนดแล้ว
ด้วยความกำหนดในภพ ไม่ข้ามพ้นชาติและชราไปได้.

[๑๓๗] (ท่านปุณณกะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญทุกข ถ้าชนเหล่านั้น ประกอบด้วยการบูชา
ด้วยอภัยทั้งหลาย ไม่ข้ามพ้นชาติและชราไปได้. ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญทุกข เมื่อเป็นดังนี้ บัดนี้ ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก
ได้ข้ามพ้นชาติและชรา. ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์
ขอทูลถามปัญหานี้ ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่
ข้าพระองค์.

[๑๓๘] คำว่า เต เจ นาตริสุ ยาชโยคา ความว่า ผู้บูชาอภัยเหล่านั้นประกอบใน
การบูชา กำหนดแล้วด้วยความกำหนดในภพ ไม่ข้าม คือ ไม่ข้ามขึ้น ไม่ข้ามพ้น ไม่ก้าวล่วง
ไม่เป็นไปล่วง ซึ่งชาติ ชรา และมรณะ คือ เป็นผู้ไม่ออก ไม่สลัดออก ไม่ล่วง ไม่พ้น
ไม่เป็นไปล่วง จากชาติ ชรา และมรณะ ย่อมวนเวียนอยู่ภายในชาติชราและมรณะ ย่อม
วนเวียนอยู่ภายในทางสงสาร เป็นผู้เป็นไปตามชาติ อันชราเล่นตาม พยาธิครอบงำ มรณะ
ห้ำหั่น ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ถ้าชนเหล่านั้นประกอบในการบูชา ไม่ข้ามพ้น.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจจายสุมา ปุณณโก เป็นบทสนธิ ฯลฯ ท่านปุณณกะ.

[๑๓๙] คำว่า ยปิ .เป หิ ชาติปิ .จ ชรปิ .จ มาริส ความว่า ด้วยอภัยเป็นอันมาก คือ
ด้วยอภัยต่างๆ ชนิด ด้วยอภัยมากมาย.

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ.

คำว่า มาริส นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ยปิ .เป หิ ชาติปิ .จ ชรปิ .จ มาริส.

[๑๔๐] คำว่า อถ โก จรหิ เทวมนุสฺสโลกเ อตริ ชาติปิ .จ ชรปิ .จ มาริส ความว่า
เมื่อเป็นดังนี้ ใครเล่าในโลก พร้อมทั้งเทวโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
เทวดาและมนุษย์ ข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งชาติ ชรา
และมรณะ?

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ คำว่า มาริส
นี้เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญทุกข เมื่อเป็นดังนี้ ในบัดนี้ ใครเล่า ในเทวโลกและมนุษย์โลก ได้ข้ามพ้นชาติและ
ชราไปได้?

[๑๔๑] คำว่า ปุจฺฉามิ ตํ ภควา พุรุหิ เม ตํ ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้
นั้น คือ ขอวิงวอน ขอเชื้อเชิญ ขอให้ทรงประสาทปัญหานี้. ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้
นั้นแก่ข้าพระองค์. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็น
สังคิยาบัญญัติ. คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้ แก่ข้าพระองค์ ความว่า ขอพระองค์
จงตรัสบอก ... ของประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์
ขอทูลถามปัญหานี้. ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ถ้าชนเหล่านั้น ประกอบในการ
บูชาด้วยยัญทั้งหลาย ไม่ข้ามพินชาติและชราไปได้. ข้าแต่
พระองค์ผู้นิรทุกข์ เมื่อเป็นดังนี้ ใครเล่าในเทวโลกและ
มนุษยโลก ได้ข้ามพินชาติและชรา? ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอพระองค์จงตรัสบอก
ปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.

[๑๔๒] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรปุณณะ)

เราย่อมกล่าวว่า ความหวนไหวในโลกละเอียด มิได้มีแก่
พระอรหันตจินาสพใด เพราะทราบฟังนี้และฟังโน้นในโลก
พระอรหันตจินาสพนั้น เป็นผู้สงบ ขจัดทุจริต เพียงดัง
ว่าควน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ได้ข้ามแล้ว ซึ่งชาติ
และชรา.

[๑๔๓] ญาณ ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลื่อมใสธรรม สัมมาทิฐิ
ตรัสว่า สังขา ในอุเทศว่า "สงขาย โลกสุมี ปโรปรานิ".

คำว่า ปโรปรานิ ความว่า มนุษยโลกตรัสว่าฟังนี้. เทวโลกตรัสว่าฟังโน้น. กามชาต
ตรัสว่าฟังนี้. รูปชาตและอรุพชาตตรัสว่าฟังโน้น. กามชาต รูปชาต ตรัสว่าฟังนี้. อรุพชาตตรัสว่า
ฟังโน้น.

คำว่า สงขาย โลกสุมี ปโรปรานิ ความว่า เพราะทราบ คือ รู้เทียบเคียง พิจารณา
ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ ซึ่งฟังนี้และฟังโน้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค
เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร ฯลฯ โดยไม่มีอุปายเครื่องสลัดออกได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเพราะ
ทราบฟังโน้นและฟังนี้ในโลก.

คำว่า ปุณณกาคิ ภควา ความว่า พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า
ปุณณะ.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิยาบัญญัติ
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรปุณณะ.

[๑๔๔] คำว่า ยสฺส ในอุเทศว่า ยสฺสึ . ชิตํ นตฺถิ กุหิ . จิ โลเก" ดังนี้ ได้แก่
พระอรหันตจินาสพ. คำว่า อปิ . ชิตํ คือความหวนไหวเพราะค้นหา ความหวนไหวเพราะทวิญญู
ความหวนไหวเพราะกิเลส ความหวนไหวเพราะมานะ ความหวนไหวเพราะกรรม ความหวนไหว
เหล่านั้นไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ แก่พระอรหันตจินาสพใด คือ ความหวนไหว

เหล่านี้ พระอรหันตปัญญาสพโศ ได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำไม่ให้อาจ
เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ.

คำว่า กุฬิปปิ จิ ความว่า ไหนๆ คือ แห่งไหน แห่งไร ภายใน หรือภายนอก หรือ
ทั้งภายในภายนอก.

คำว่า โลก คือในอบายโลก ฯลฯ ในอายตนะโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความ
หวั่นไหวในโลกไหนๆ มิได้มีแก่พระอรหันตปัญญาสพโศ.

[๑๔๕] คำว่า สนฺโต ในอุเทศว่า "สนฺโต วิฐโม อนิโฆ นิราโส อตาริ โส
ชาติชเรณฺหิ พุริมิ" ดังนี้ ความว่า ชื่อว่า สันตะ เพราะเป็นผู้มีราคะสงบ มีโทสะสงบ มี
โมหะสงบ ชื่อว่าสงบแล้ว คือ เข้าไปสงบแล้ว ระวังแล้ว ดับแล้ว ระวังเฉพาะแล้ว เพราะ
เป็นผู้สงบแล้ว ถึงความสงบแล้ว เข้าไปสงบแล้ว เผลอแล้ว ดับแล้ว ปราศจากแล้ว ระวัง
เฉพาะแล้วซึ่งความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่
ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง
ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศล-
*กิริยาทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสงบ.

คำว่า วิฐโม ความว่า ภายหลังจิต วิจิตรจิต มโนทุจริต อันพระอรหันตปัญญาสพจัด
แล้ว กำจัดแล้ว ให้เหือดแห้งแล้ว ทำให้สิ้นสุดแล้ว ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ...
ความประมาท กิเลสทั้งปวง ... อกุศลกิริยาทั้งปวง อันพระอรหันตปัญญาสพจัดแล้ว กำจัด
แล้ว ให้เหือดแห้งแล้ว ทำให้สิ้นสุดแล้ว.

อนึ่ง ความโกรธท่านกล่าวว่า เป็นดังควัน

ดูกรพราหมณ์ ท่านมีมานะเปรียบเหมือนดังเครื่องหาบ มี
ความโกรธเปรียบเหมือนควัน มีการพูดเท็จเปรียบเหมือนเถ้า
มีลิ้นเปรียบเหมือนทัพพี หุทัยของสัตว์ทั้งหลายเปรียบ
เหมือนสถานที่บูชาของของท่าน คนที่ฝึกดีแล้ว เป็นกามนิค
ของบุรุษ.

อนึ่ง ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ความโกรธเกิดด้วยผูกใจว่า คนโน้น
ได้ประพฤติดังที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว ๑ คนโน้นประพฤติดูอยู่ซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
แก่เรา ๑ คนโน้นจักประพฤติดังที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ๑ คนโน้นได้ประพฤดิแล้วซึ่งสิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ คนโน้นประพฤติดูอยู่ซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ คนโน้นจักประพฤติดังที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็น
ที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ คนโน้นได้ประพฤดิแล้วซึ่งประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจ
ของเรา ๑ คนโน้นประพฤติดูอยู่ซึ่งประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ คนโน้นจะ
ประพฤดิซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑. อีกอย่างหนึ่ง ความ
โกรธย่อมเกิดในฐานะอันไม่ควร ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความโกรธตอบ
ความเคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความชิง ความชิงทั่ว ความชิงเสมอ ความ

พยายามแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความซัง
กิริยาที่ซัง ความเป็นผู้ซัง ความพยายาม กิริยาที่พยายาม ความเป็นผู้พยายาม ความพิโรธ
ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่พอใจของจิต นี้เรียกว่า
ความโกรธ.

อนึ่ง พึงทราบความโกรธมาก โกรธน้อย ความโกรธเป็นแต่เพียงทำจิตให้ขุ่นมัวใน
บางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงให้มีหน้าเงาหน้าอ. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้หน้าเงาหน้าอ ใน
บางครั้งก็มี แต่ไม่ถึงให้คางสั้น. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้คางสั้นในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่
ถึงเปล่งพรสุวาจา. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้เปล่งพรสุวาจาในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงให้
เหลือยวตฺติทศทางต่างๆ. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้เหลือยวตฺติทศต่างๆ ในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่
ถึงการจับท่อนไม้และศาสตรา. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้จับท่อนไม้และศาสตราในบางครั้งก็มี
แต่ยังไม่ถึงเงื้อมท่อนไม้และศาสตรา. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้เงื้อมท่อนไม้และศาสตราในบางครั้ง
ก็มี แต่ยังไม่ถึงตีฟัน. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้ตีฟันในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงถึกขาดเป็น
บาดแผล. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้ถึงถึกขาดเป็นบาดแผลในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ให้หัก
ให้แหลก. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้หักให้แหลกในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ให้อวัยวะน้อยใหญ่
เคลื่อนที่. ความโกรธเป็นแต่เพียงให้อวัยวะน้อยใหญ่เคลื่อนที่ในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ให้ชีวิต
ดับ. ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้ชีวิตดับในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงความสละบริจาควิยะ
ทั้งหมด. เมื่อใด ความโกรธให้มาบุคคลอื่นแล้วให้มาตน เมื่อนั้น ความโกรธถึงความ
ความโกรธแรงยิ่ง ถึงความเป็นความโกรธมากยิ่ง โดยอาการอย่างนี้ ความโกรธนั้น อันพระ-
*อรหันตจิตตาสพิด ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้นอีก เภาเสีย
แล้วด้วยไฟคือญาณ พระอรหันตจิตตาสพิดนั้น เรียกว่าผู้กำจัดกิเลสเพียงดังควัน. พระอรหันต-
*จิตตาสพิดชื่อว่า วิรูปะ เพราะเป็นผู้ละความโกรธ เพราะเป็นผู้กำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ เพราะ
เป็นผู้ตัดขาดซึ่งเหตุแห่งความโกรธ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิรูปะ.

คำว่า อนิโม ความว่า ราคะเป็นทุกข์ โทสะเป็นทุกข์ โมหะเป็นทุกข์ ความโกรธ
เป็นทุกข์ ความผูกโกรธเป็นทุกข์ ฯลฯ อกุศลลักษณะทั้งปวงเป็นทุกข์. ทุกข์เหล่านั้น อัน
พระอรหันตจิตตาสพิดละได้แล้ว ... เภาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ พระอรหันตจิตตาสพิดนั้น เรียกว่า
ผู้ไม่มีทุกข์.

คำว่า ไม่มีความหวัง ความว่า ตัณหาเรียกว่าความหวัง ราคะ สาราละ ฯลฯ อภิชฌา
โลภะ อกุศลมูล เรียกว่าความหวัง. ตัณหาอันเป็นความหวังนั้น อันพระอรหันตจิตตาสพิดละ
ได้แล้ว เภาเสียได้แล้วด้วยไฟคือญาณ พระอรหันตจิตตาสพิดนั้น เรียกว่า ผู้ไม่มีความหวัง.

ความเกิด ความเกิดพร้อม ความกำวลง ความบังเกิด ความเกิดเฉพาะ ความปรากฏ
แห่งขันธทั้งหลาย ความได้เฉพาะซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในหมู่วัตถุนั้นๆ แห่งสัตว์เหล่านั้นๆ
ชื่อว่า ชาติ.

ความแก่ ความเสื่อม ความเป็นผู้มีฟันหัก ความเป็นผู้มีผมหงอก ความเป็นผู้มีหนังย่น
ความเสื่อมอายุ ความแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในหมู่วัตถุนั้นๆ แห่งสัตว์เหล่านั้นๆ ชื่อว่า ชรา.

คำว่า สนโต วิฐโม อนีโฆ นิราโส อตาริ โส ชาติ ชรณติ พุริ ความว่า เรื่อยม
กล่าว ... ย่อมประกาศว่า พระอรหันตจีณาสพโค เป็นผู้สงบ กำจัดกิเลสเพียงดั่งว่าวัน ไม่มี
ทุกข์ และไม่มีความหวัง พระอรหันตจีณาสพนั้นข้ามได้แล้ว ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามทั่วแล้ว ล่วงแล้ว
เป็นไปล่วงแล้วซึ่งชาติ ชรา และมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรื่อยมกล่าวว่ พระอรหันต-
*จีณาสพนั้น เป็นผู้สงบ กำจัดกิเลสเพียงดั่งว่าวัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ข้ามได้แล้วซึ่ง
ชาติและชรา.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เรื่อยมกล่าวว่ ความหวั่นไหวในโลกใดๆ มิได้มีแก่
พระอรหันตจีณาสพโค เพราะทราบฝั่งนี้และฝั่งโน้นในโลก
พระอรหันตจีณาสพนั้น เป็นผู้สงบ กำจัดกิเลสเพียงดั่งว่า
วัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติ
และชรา.

พร้อมด้วยเวลาจบคาถา ฯลฯ ท่านพระปุลณกะนั้น เป็นภิกษุครองผ้ากาสายะเป็นบริวาร
ทรงสังฆาฏิ บาตร และจีวร นั่งประนมอัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาค ประกาศว่ ข้าแต่-
*พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์, ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบ ปุณณกมาณวกปัญหานิทเทศ ที่ ๓.

เมตตคุมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านเมตตคุ

[๑๔๖] (ท่านเมตตคุทูลถามว่)

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น. ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้น แก่ข้าพระองค์. ข้าพระองค์
ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์ว่เป็นผู้จบเวท มีพระองค์อันให้เจริญ
แล้ว. ทุกข์มีชนิดเป็นอันมาก เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ในโลก
เกิดมาแต่ที่ไหนหนอ?

[๑๔๗] การถามมี ๓ อย่าง คือ อธิญะโชนาปุจฉา ๑ ทิฏฐสังสันทนาปุจฉา ๑
วิมติเจทนาปุจฉา ๑ ฯลฯ (เหมือนในข้อ ๑๒๒) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น. ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์. คำว่ อติ
ในอุเทศว่ อิจจายสุมา เมตตคุ เป็นคำเชื่อมบท ฯลฯ ชื่อว่ อิจจายสุมา เมตตคุ.

[๑๔๘] คำว่ มปฺ .ปฺ ามิ ตํ เวทํ ภาวิตตํ ความว่ ข้าพระองค์ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์
ว่ ผู้จบเวท ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์ว่ มีพระองค์อันอบรมแล้ว คือ ข้าพระองค์ย่อมสำคัญ
ย่อมรู้ ย่อมรู้ทั่ว ย่อมรู้แจ้ง ย่อมรู้แจ้งเฉพาะ ย่อมแทงตลอดดั่งนี้ว่ พระองค์เป็นผู้จบเวท
มีพระองค์อันให้เจริญแล้ว.

ก็พระผู้มีพระภาคทรงจบเวทอย่างไร? ญาณ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ

ธรรมวิชัยสัมโพชฌงค์ วิมังสา วิปัสสนา สัมมาทิฐิ เรียกว่าเวท.

พระผู้มีพระภาคทรงถึงที่สุด ทรงบรรลุถึงที่สุด ทรงไปสู่ที่สุด ทรงบรรลุซึ่งที่สุด ทรงถึงส่วนสุรอบ ถึงส่วนสุดแล้ว ทรงถึงความจบ ทรงบรรลุความจบแล้ว แห่งชาติ ชรา และมรณะ ทรงถึงที่ด้านทาน ทรงบรรลุถึงที่ด้านทาน ทรงถึงที่เร้น ทรงบรรลุถึงที่เร้น ทรงถึงที่พึง ทรงบรรลุถึงที่พึง ทรงถึงความไม่มีภัย ทรงบรรลุถึงความไม่มีภัย ทรงถึงความไม่เคลื่อนไหว ทรงบรรลุถึงความไม่เคลื่อนไหว ทรงถึงความไม่ตาย ทรงบรรลุความไม่ตาย ทรงถึงนิพพาน ทรงบรรลุนิพพาน ด้วยเวทเหล่านั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงถึงที่สุดแห่งเวททั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเวท.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงถึงที่สุดด้วยเวททั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเวท.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ชื่อว่าเวท เพราะพระองค์ทรงทราบแล้วซึ่งธรรม ๘ ประการ คือ ทรงทราบสัkkายทิฎฐิ วิจิกิจฉา สีลพทปราคาส รากะ โทสะ โมหะ มานะ และพระองค์ทรงทราบอกุศลธรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป.

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรสภิกษะ)

บุคคลเลือกเวทเหล่าใดทั้งสิ้น เวทเหล่านั้น ของสมณพราหมณ์
ก็มีอยู่ บุคคลนั้นปราศจากรากะในเวทนาทั้งปวง ล่วงเวททั้งปวง
แล้ว ชื่อว่าเวท.

พระผู้มีพระภาค มีพระองค์อันให้เจริญแล้วอย่างไร?

พระผู้มีพระภาคมีพระกาย มีศีล มีจิต มีปัญญา มีสติปัญญา มีสัมมปปธาน มีอิทธิบาท มีอินทรีย์ มีพละ มีโพชฌงค์ มีมรรค อันให้เจริญแล้ว ทรงละกิเลสแล้ว ทรงแทงตลอดอุปปัทรมแล้ว มีนิโรธอันทรงทำให้แจ่มแจ้งแล้ว พระองค์ทรงกำหนดรู้ทุกข์ ทรงละสมุทัย ทรงเจริญมรรค ทรงทำให้แจ้งนิโรธแล้ว ทรงรู้อย่างซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่าง ซึ่งทรงกำหนดรู้ ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ทรงละธรรมที่ควรละ ทรงเจริญธรรมที่ควรเจริญ ทรงทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง. พระองค์มีธรรมไม่น้อย มีธรรมมาก มีธรรมลึก มีธรรมประมาณไม่ได้ มีธรรมยากที่จะหยั่งลงได้ มีธรรมรัตนะมาก เปรียบเหมือนทะเลหลวง ทรงประกอบด้วยฉัพพกุเบกขา พระองค์ทรงเห็นรูปด้วยพระจักขุแล้ว ไม่ติพระทัย ไม่เสียพระทัย ทรงวางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ทรงได้ยินเสียงด้วยพระโสตแล้ว ทรงดมกลิ่นด้วยพระฆานะแล้ว ทรงลิ้มรสด้วยพระชีวาแล้ว ทรงถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยพระกายแล้ว ทรงทราบธรรมารมณ์ด้วยพระมนัสแล้ว ไม่ติพระทัย ไม่เสียพระทัย ทรงวางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่. ทรงเห็นรูปอันน่าพอใจด้วยพระจักขุแล้ว ไม่ทรงติดใจ ไม่ทรงรักใคร่ ไม่ทรงยังรากะให้เกิด. พระองค์มีพระกายคงที่มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันกิเลสดีแล้ว. ทรงเห็นรูปนั้นอันไม่เป็นที่ชอบใจด้วยพระจักขุแล้ว ไม่ทรงเก้อเขิน มีพระทัยมิได้ขัดเคือง มีพระทัยไม่หดหู่ มีพระทัยไม่พยายาท พระองค์มีพระกายคงที่มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันกิเลสดีแล้ว. ทรงได้ยินเสียงอันน่าพอใจด้วยพระโสตแล้ว ทรงดมกลิ่นอันน่าพอใจด้วยพระฆานะแล้ว ทรงลิ้มรสอันน่า

พอใจด้วยพระชีวหาแล้ว ทรงถูกต้องโณฐัพพะอันนำพอใจด้วยพระกายแล้ว ทรงทราบธรรมา-
*รรมอันนำพอใจด้วยพระมนัสแล้ว ไม่ทรงจิตใจ ไม่ทรงรักใคร่ ไม่ทรงยังราคะให้เกิด. พระองค์
มีพระกายคงที่ มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันกิลเลศดีแล้ว. ทรงรู้แจ้งธรรมารมณ์
อันไม่เป็นที่พอใจด้วยพระมนัสแล้ว ไม่ทรงเก้อเจิน มีพระทัยมิได้ขัดเคืองมิ พระทัยไม่หดหู่
มีพระทัยไม่พยายาบท. พระองค์มีพระกายคงที่ มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษ
ดีแล้ว. ทรงเห็นรูปด้วยพระจักขุแล้ว มีพระกายคงที่ในรูป ทั้งที่ชอบใจและไม่ชอบใจ มีพระทัย
คงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษดีแล้ว. ทรงได้ยินเสียงด้วยพระโสตแล้ว ทรงคมกลิ่น
ด้วยพระฆานะแล้ว ทรงลิ้มรสด้วยพระชีวหาแล้ว ทรงถูกต้องโณฐัพพะด้วยพระกายแล้ว
ทรงทราบธรรมารมณ์ด้วยพระมนัสแล้ว มีพระกายคงที่ในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่ชอบใจและไม่ชอบ
ใจ มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษดีแล้ว. ทรงเห็นรูปด้วยพระจักขุแล้ว ไม่
ทรงรักในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ไม่ทรงชังในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความชัง ไม่ทรงหลงในรูป
อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่ทรงโกรธในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ ไม่ทรงมัวเมาในรูปอัน
เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ไม่ทรงเศร้าหมองในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง. ทรงได้ยิน
เสียงด้วยพระโสตแล้ว ทรงคมกลิ่นด้วยพระฆานะแล้ว ทรงลิ้มรสด้วยพระชีวหาแล้ว ทรงถูก
ต้องโณฐัพพะด้วยพระกายแล้ว ทรงทราบธรรมารมณ์ด้วยพระมนัสแล้ว ไม่ทรงรักในธรรมอัน
เป็นที่ตั้งแห่งความรัก ไม่ทรงขัดเคืองในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่ทรงหลงในธรรม
อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่ทรงโกรธในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ ไม่ทรงมัวเมา
ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ไม่ทรงเศร้าหมองในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง
พระผู้มีพระภาคเป็นแต่เพียงทรงเห็นรูปที่ทรงเห็น เป็นแต่เพียงทรงได้ยินในเสียงที่ทรงได้ยิน
เป็นแต่เพียงทรงทราบในอารมณ์ที่ทรงทราบ เป็นแต่เพียงทรงรู้ในธรรมารมณ์ที่ทรงรู้แจ้ง ไม่ทรง
คิดในรูปที่ทรงเห็น ในเสียงที่ทรงได้ยิน ในอารมณ์ที่ทรงทราบ ในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ไม่ทรง
เข้าถึง ไม่ทรงอาศัย ไม่ทรงเกี่ยวข้อง ทรงพันวิเศษแล้ว. ไม่ทรงเกี่ยวข้องในรูปที่ทรงเห็น มี
พระทัยอันไม่ให้มีเขตแดนอยู่ ไม่ทรงเข้าถึง ... ไม่ทรงเกี่ยวข้อง ในเสียงที่ทรงได้ยิน ในอารมณ์
ที่ทรงทราบ ในธรรมารมณ์ที่ทรงรู้แจ้ง มีพระทัยอันไม่มีเขตแดนอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงมี
พระจักขุ ทรงเห็นรูปด้วยพระจักขุ แต่ไม่ทรงมีฉันทราคะ มีพระทัยพันวิเศษดีแล้ว, พระผู้มี
พระภาคทรงมีพระโสต ทรงสดับเสียงด้วยพระโสต แต่ไม่ทรงมีฉันทราคะ มีพระทัยพันวิเศษ
ดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคทรงมีพระฆานะ ทรงสูดกลิ่นด้วยพระฆานะ แต่ไม่ทรงมีฉันทราคะ มี
พระทัยพันวิเศษดีแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงมีพระชีวหา ทรงลิ้มรสด้วยพระชีวหา แต่ไม่ทรงมี
ฉันทราคะ มีพระทัยพันวิเศษดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคทรงมีพระกาย ทรงถูกต้องโณฐัพพะด้วย
พระกาย แต่ไม่ทรงมีฉันทราคะ มีพระทัยพันวิเศษดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคทรงมีพระมนัส ทรงรู้
แจ้งธรรมด้วยพระมนัส แต่ไม่ทรงมีฉันทราคะ มีพระทัยพันวิเศษดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคทรงข้าม
ทรงคุ้มครอง ทรงรักษา ทรงสำรวมพระจักขุอันชอบใจในรูป ยินดีในรูป พอใจในรูป และ
ทรงแสดงธรรมเพื่อสำรวมจักขุนั้น, ทรงข้าม ทรงคุ้มครอง ทรงรักษา ทรงสำรวมพระโสตอัน
ชอบใจในเสียง ยินดีในเสียง ทรงข้าม ทรงคุ้มครอง ทรงรักษา ทรงสำรวมพระฆานะอัน

ชอบใจในกลิ่น ยินดีในกลิ่น ทรงข่ม ทรงคุ้มครอง ทรงรักษา ทรงสำรวมพระชีวหาอันชอบใจ
ในรส ยินดีในรส ทรงข่ม ทรงคุ้มครอง ทรงรักษา ทรงสำรวมพระกายอันชอบใจในโณภูฏัพพะ
ยินดีในโณภูฏัพพะ ทรงข่ม ทรงคุ้มครอง ทรงรักษา ทรงสำรวมพระมนัสอันชอบใจในธรรมมา-
*รณณ ยินดีในธรรมารณณ พอใจในธรรมารณณ และทรงแสดงธรรมเพื่อสำรวมใจนั้น.

ชนทั้งหลาย ย่อมนำยานที่ตนฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม. พระราชา
ย่อมทรงประทับยานที่สารถิฝึกแล้ว. บุคคลที่ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐ
ในหมู่มนุษย์, บุคคลใดย่อมอดทนคำที่ล่วงเกินได้ บุคคลนั้นเป็น
ผู้ประเสริฐ. ม้าอัสคร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้างใหญ่คืออญฺช
ที่เขาฝึกแล้ว จึงประเสริฐ. บุคคลฝึกตนแล้วประเสริฐกว่ายานมีม้า
อัสคร ที่สารถิฝึกแล้วเป็นต้นนั้น. ใครๆ พึงไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป
ด้วยยานเหล่านี้ เหมือนบุคคลที่มีตนฝึก (ด้วยความฝึกอินทรีย์)
ฝึกดี (ด้วยอริยมรรคภาวนา) ฝึกแล้ว ย่อมไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป
ฉะนั้น หาได้ไม่. พระจินาสพทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหว ในเพราะ
มานะทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นจากกรรมกิเลส อันเป็นเหตุให้
เกิดบ่อยๆ บรรลุถึงภูมิที่ฝึกแล้ว (อรหัตผล). พระจินาสพ
เหล่านั้น เป็นผู้มีความชนะในโลก อินทรีย์ทั้งหลาย. พระจินาสพใด
ให้เจริญแล้ว อายตนะภายใน อายตนะภายนอก พระจินาสพนั้น
ทำให้หมดเสพติดแล้ว พระจินาสพนั้น ล่วงแล้วซึ่งโลกนี้และ
โลกอื่น ในโลกทั้งปวง มีธรรมอันให้เจริญแล้ว ฝึกดีแล้ว ย่อม
หวังมรรณกาล.

คำว่า เอว ภควา ภาวิตฺตฺวา ความว่า ข้าพระองค์ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์ว่า จบเวท
มีพระองค์อันให้เจริญแล้ว.

[๑๔๕] คำว่า กุโธนุ ในอุเทศว่า "กุโธนุ ทุกฺขา สมฺปาตฺตา เม" ความว่า เป็น
การถามด้วยความสงสัย เป็นการถามด้วยความเคลือบแคลง เป็นการถามสองแง่ ไม่เป็นการถาม
โดยส่วนเดียวว่า เรื่องนี้เป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้? เรื่องนี้เป็น โฉนหนอ
หรือเป็นอย่างไร? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่อะไรหนอ.

ชื่อว่าทุกข์ คือ ซาติทุกข์ ขราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือ ความโศก ความ
ร่ำไร ความทุกข์ ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ ทุกข์ในนรก ทุกข์ในดิรัจฉานกำเนิดทุกข์
ในปิตติวิสัย ทุกข์ในมนุษย ทุกข์มีการก้าวลงสู่ครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีการตั้งอยู่ในครรภ์ เป็นมูล
ทุกข์มีความออกจากครรภ์เป็นมูล ทุกข์เนื่องแต่สัตว์ผู้เกิด ทุกข์เนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิด ทุกข์
เกิดแต่ความเพียรของตน ทุกข์เกิดแต่ความเพียรของผู้อื่น ทุกข์ในทุกข์ สังสารทุกข์ วิปริณาม-
*ทุกข์ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคในศิรษะ โรคที่หู โรคในปาก โรคฟัน
โรคไธ โรคมองคร่อ โรคริดสีดวงจุมูก โรคร้อนใน โรคชรา โรคในท้อง โรคสลับ โรคลงแดง
โรคถูกเสียด โรคลงท้อง โรคเรื้อน โรคฝี กลาก โรคหิด โรคลมบ้าหมู หิดด้าน หิดเปื่อย

คุตทะราด รำราบ คุตทะราดใหญ่ โรครากเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคจิตสติดวงทวาร
โรคต่อม บานทะโรค อาพารมิดีเป็นสมุฏฐาน อาพารมิดีเป็นสมุฏฐาน อาพารมิดีเป็น
สมุฏฐาน อาพารมิดีเป็นต้นประชุมกัน อาพารเกิดเพราะฤดูแปรไป อาพารเกิดเพราะเปลี่ยน
อิริยาบถไม่สม่ำเสมอ อาพารเกิดเพราะความเพียร อาพารเกิดเพราะผลกรรม ความหนาว ความ
ร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์แต่เหลือบุง ลม แดด และ
สัมผัสแห่งสัตว์เสือกกลาน ความตายของมารดาที่เป็นทุกข์ ความตายของบิดาที่เป็นทุกข์
ความตายของพี่ชายน้องชายที่เป็นทุกข์ ความตายของพี่หญิงน้องหญิงที่เป็นทุกข์ ความตายของ
บุตรที่เป็นทุกข์ ความตายของธิดาที่เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งญาติที่เป็นทุกข์ ความฉิบหาย
แห่งภคทรัพย์ที่เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งศีลที่เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งทัญญูที่เป็นทุกข์
รูปาภิธรรมเหล่าใดมีความเกิดในเบื้องต้นปรากฏรูปาภิธรรมเหล่านั้น ก็มีความดับไปในเบื้องปลาย
ปรากฏ วิบากอาศัยกรรม กรรมอาศัยวิบาก รูปอาศัยนาม นามก็อาศัยรูป นามรูปไปตามชาติ
ชราที่ติดตาม พยาธิที่ครอบงำ มรณะที่ห้าหั้น ตั้งอยู่ในทุกข์ ไม่มีอะไรต้านทาน ไม่มีอะไรเป็น
ที่เร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เหล่านี้เรียกว่าทุกข์.

ท่านพระเมตตอุย่มทูลถาม ทูลวิงวอน ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรงประสาทซึ่งมูล เหตุ
นิทาน เหตุเกิด แดนเกิด สมุฏฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัย สมุทัย แห่งทุกข์เหล่านี้
ทุกข์เหล่านี้เข้ามาถึงพร้อม เกิด ประจักษ์ บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้วแต่อะไร มีอะไร
เป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์เหล่านี้ เกิด
มาแต่ที่ไหนหนอ?

[๑๕๐] คำว่า เขเกจิ ในอุเทศว่า "เขเกจิ โลกสมิ อเนกรูปา" ความว่า ทั้งปวง
โดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วนไม่เหลือ บทว่า เขเกจิ นี้
เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด.

คำว่า โลกสมิ ความว่า ในอภายโลก ในมนุษยโลก ในเทวโลก ในชั้นโลก ใน
ธาตุโลก ในอายตนโลก.

คำว่า อเนกรูปา ความว่า ทุกข์ทั้งหลายมีอย่าง เป็นอนันต์ คือ มีประการต่างๆ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์ทั้งหลายมีชนิดเป็นอนันต์อย่างใดอย่างหนึ่งในโลก.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์. ข้าพระองค์
ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์ว่าเป็นผู้จบเวท มีพระองค์อันให้เจริญ
แล้ว. ทุกข์ทั้งหลายมีชนิดเป็นอันมาก เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ในโลก เกิดมาแต่ที่ไหนหนอ?

[๑๕๑] (พระผู้มีพระภาคตอบว่า ดูกรเมตตอุย)

ท่านถามถึงเหตุแห่งทุกข์กะเราแล้ว. เรารู้อยู่อย่างไร ก็
บอกเหตุนี้แก่ท่าน. ทุกข์ทั้งหลายมีชนิดเป็นอันมาก อย่าง

ใดอย่างหนึ่งในโลก มีอุปธิเป็นเหตุ ย่อมเกิดขึ้น.

[๑๕๒] คำว่า ทุกขสูตร ในอุเทศว่า "ทุกขสูตร เว มํ ปกัว อปฺจุณฺติ" ความว่า
แห่งชาติทุกข์ ขราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือความโศก ความรำไร ความทุกข์กาย
ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าแห่งชาติทุกข์.

คำว่า เว มํ ปกัว อปฺจุณฺติ ความว่า ท่านถาม วิงวอน เชื้อเชิญ ให้ประสาทซึ่งมูล
เหตุ นิทาน เหตุเกิด แดนเกิด สมุฏฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัย สมุทัย แห่งทุกข์กะเรา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านถามถึงเหตุแห่งทุกข์กะเราแล้ว.

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า เมตตคุ. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่อง
กล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาค
ตรัสตอบว่า ดูกรเมตตคุ.

[๑๕๓] คำว่า ตนฺเต ปวกุขามิ ในอุเทศว่า "ตนฺเต ปวกุขามิ ยถา ปชานํ" ดังนี้
ความว่า เราจักกล่าว ... จักประกาศ ซึ่งมูล ... สมุทัยแห่งทุกข์นั้นแก่ท่าน เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า เราจักกล่าวซึ่งมูลแห่งทุกข์นั้นแก่ท่าน.

คำว่า ยถา ปชานํ ความว่า เราอยู่รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แทงตลอดอย่างไร
จะบอกธรรมที่ประจักษ์แก่ตนที่เรารู้เฉพาะด้วยตนเอง โดยจะไม่บอกว่า กล่าวกันมาดังนี้ๆ ไม่
บอกตามที่ได้ยินกันมา ไม่บอกตามลำดับสืบๆ กันมา ไม่บอกโดยการอ้างตำรา ไม่บอกตามที่
นึกเอาเอง ไม่บอกตามที่คาดคะเนเอาเอง ไม่บอกด้วยความครึกตามอาการ ไม่บอกด้วย
ความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราอยู่อย่างไร.

[๑๕๔] คำว่า อุปธิ ในอุเทศว่า "อุปธินิทานา ปกวนฺติ ทุกฺขา" ดังนี้ ได้แก่อุปธิ
๑๐ ประการ คือ ตัณหุปธิ ทิฏฐุปธิ กิเลสอุปธิ กัมมุปธิ ทูจจริตูปธิ อาหารุปธิ ปฏิฆุปธิ
อุปธิคืออุปาทินนธาตุ ๔ อุปธิคืออายตนะภายใน ๖ อุปธิคือหมวดวิญญาน ๖ ทุกข์แม้ทั้งหมดก็
เป็นอุปธิ เพราะอรรถว่า ยากที่จะทนได้ เหล่านี้เรียกว่าอุปธิ ๑๐.

คำว่า ทุกฺขา คือชาติทุกข์ ขราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ฯลฯ ไม่มีอะไรเป็นสรณะ
ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เหล่านี้เรียกว่าทุกข์. ทุกข์เหล่านี้มีอุปธิเป็นนิทาน มีอุปธิเป็นเหตุ มีอุปธิ
เป็นปัจจัย มีอุปธิเป็นการณ์ ย่อมมี ย่อมเป็น เกิดขึ้น เกิดพร้อม บังเกิด ปรากฏ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์ทั้งหลาย มีอุปธิเป็นเหตุย่อมเกิดขึ้น.

[๑๕๕] คำว่า เขเกจิ ในอุเทศว่า "เขเกจิ โลกสุมี อนนฺกรูปา" ดังนี้ ความว่า
ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วนไม่เหลือ คำว่า เขเกจิ
นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า โลกสุมี ความว่าในอบายโลก ในมนุษยโลก ในเทวโลก
ในจันทรโลก ในธาตุโลก ในอายตนะโลก. คำว่า อนนฺกรูปา ความว่า ทุกข์ทั้งหลายมีอย่างเป็น
อนันต์ มีประการต่างๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์ทั้งหลายมีชนิดเป็นอันมาก อย่างใดอย่างหนึ่ง
ในโลก.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ท่านได้ถามเหตุแห่งทุกข์กะเราแล้ว. เราอยู่อย่างไร ก็จะ

บอกเหตุ^{นั้น}แก่ท่าน. ทุก^{ทั้ง}หลาย มีชนิดเป็นอันมาก
อย่างใดอย่างหนึ่งในโลก มีอุป^{ธิ}เป็นเหตุ ย่อมเกิดขึ้น.

[๑๕๖] ผู้ใดเล มี^ไผู้รู้ ย่อมทำอุป^{ธิ} ผู้^{นั้น}เป็นคนเขลา ย่อมเข้า
ถึงทุก^ขบ่่อยๆ. เพราะเหตุ^{นั้น} บุคคลผู้รู้^{อยู่} ไม่^{พึง}ทำอุป^{ธิ}
เป็นผู้พิจารณาเหตุเกิดแห่งทุก^ข.

[๑๕๗] คำว่า โย ในอุเทศว่า "โย เว อวิทวา อุป^{ธิ} กโรติ" ดังนี้ ความว่า
กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤห^สถ์ บรรพชิต เทวดา หรือ มนุษย์ผู้ใด คือ เช่นใด
ควรอย่างไร ชนิดใด ประการใด ถึงฐานะใด ประกอบด้วยธรรมใด.

คำว่า อวิทวา ความว่า ไม่^{รู้} คือ ไปแล้วในวิชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง
มีปัญญาทรม.

คำว่า อุป^{ธิ} กโรติ ความว่า กระทำซึ่งตัณหาอุป^{ธิ} ... อุป^{ธิ} คือ หมวดวิญญาณ ๖ คือ
ให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มี^ไผู้รู้กระทำอุป^{ธิ}.

[๑๕๘] คำว่า ปุนป^ปน^น ทุกขมุเปติ ในอุเทศว่า "ปุนป^ปน^น ทุกขมุเปติ มนุ^โโท"
ดังนี้ ความว่า ย่อมถึง คือ เข้าถึง เข้าไปถึง ย่อมจับ ย่อมลูบคลำ ย่อมยึดมั่น ซึ่งชาติทุก^ข
ชราทุก^ข พยาธิทุก^ข มรณทุก^ข ทุก^ขคือ ความโศก ความร่ำไร ความทุก^ขกาย ความทุก^ขใจ
ความคับแค้นใจบ่่อยๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เข้าถึงทุก^ขบ่่อยๆ.

คำว่า มนุ^โโท ความว่า เป็นคนเขลา คือ เป็นคนหลงมี^ไผู้รู้ ไปแล้ว ในวิชา
ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นคนเขลา เข้าถึง
ทุก^ขบ่่อยๆ.

[๑๕๙] คำว่า ตสุมา ในอุเทศว่า "ตสุมา ปชาน^น อุป^{ธิ} น กยิรา" ดังนี้ ความว่า
เพราะเหตุ^{นั้น} คือ เพราะการณ[์] เหตุ ปัจจัย นิทาน^น บุคคลเมื่อเห็นโทษนี้ในอุป^{ธิ}ทั้งหลาย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุ^{นั้น}.

คำว่า ปชาน^น คือ รู้^{ทั่ว} รู้^{แจ้ง} รู้^{แจ้ง}เฉพาะ แทงตลอด คือ รู้ ... แทงตลอดว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ... สังขารทั้งปวงเป็นทุก^ข ... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง
มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่ง^{นั้น}ทั้งปวงล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า อุป^{ธิ} น กยิรา ความว่า ไม่^{พึง}กระทำ ... ไม่^{พึง}กระทำตัณหาอุป^{ธิ} ... อุป^{ธิ} คือ
อายตนะภายใน ๖ คือ ไม่^{พึง}ให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะ
เหตุ^{นั้น} รู้^{อยู่} ไม่^{พึง}ทำอุป^{ธิ}.

[๑๖๐] คำว่า ทุกขสุส ความว่า เป็นผู้พิจารณาเห็นแดนเกิด คือ เป็นผู้พิจารณา
เห็นมูล เหตุ นิทาน สมภพ แดนเกิด สมุ^ฐฐาน อาหาร อารม^ณ์ ปัจจัย สมุ^ททัย แห่ง
ชาติทุก^ข ชราทุก^ข พยาธิทุก^ข มรณทุก^ข ทุก^ขคือ ความโศก ความร่ำไร ทุก^ขกาย
ทุก^ขใจ ความคับแค้นใจ. ปัญญา คือ ความรู้ชัด กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความ
เลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ เรียกว่า อนุปัสสนา. บุคคลเป็นผู้เข้าไป คือ เข้าไปพร้อม เข้ามา
เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วยปัญญาอันพิจารณาเห็น^{นี้} บุคคล^{นั้น}เรียกว่า

ผู้พิจารณาเห็น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้พิจารณาเห็นแดนเกิดแห่งทุกข์.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใดแล มิใช่ผู้รู้ ย่อมทำอุปธิ ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อมเข้าถึง
ทุกข์บ่อยๆ. เพราะเหตุนี้ บุคคลผู้รู้ อยู่ ไม่พึงทำอุปธิ
เป็นผู้พิจารณาเห็นแดนเกิดแห่งทุกข์.

[๑๖๑] ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้วซึ่งปัญหาใด พระองค์ได้ตรัสบอก

ปัญหานั้นแล้วแก่ข้าพระองค์. ข้าพระองค์ทั้งหลาย จะขอ
ทูลถามปัญหาข้ออื่น. ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้น.

ธีรชนทั้งหลายย่อมข้ามซึ่งโอฆะ ชาติ ชรา โสกะและ

ปริเทวะได้อย่างไรหนอ? พระองค์เป็นพระมุนี ขอทรงโปรด

แก้ปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยดี. แท้จริง ธรรมนั้น

อันพระองค์ทรงทราบแล้ว.

[๑๖๒] คำว่า ยนต์ อปฺจุณฺมิห อภิตฺติ โน ความว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ทูลถาม
คือ ทูลวิงวอน ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรงประกาศแล้วซึ่งปัญหาใด.

คำว่า อภิตฺติ โน ความว่า พระองค์ได้ตรัส คือ บอก ... ทรงทำให้ง่าย ทรงประกาศ
แล้ว ซึ่งปัญหานั้นแล้วแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายได้
ทูลถามปัญหาใดแล้ว พระองค์ได้ตรัสแก้ปัญหานั้นแล้วแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย.

[๑๖๓] คำว่า กถํ นู ในอุเทศว่า "อปฺ . จ" คำ ปุจฺฉาม ตทิจฺจ พฺรหฺม กถํ นู
ธีรา วิตรุนฺติ โอนํ ชาติชฺช รุ โสกปริเทวํ . จ" ดังนี้ ความว่า เป็นการด้วยความสงสัย
เป็นการถามด้วยความเคลือบแคลง เป็นการถามสองแง่ ไม่เป็นการถามโดยส่วนเดียวว่า เรื่องนี้
เป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้? เรื่องนี้เป็นไฉนหนอแล หรือเป็นอย่างไร?
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อย่างไรหนอ?

คำว่า ธีรา คือ นักปราชญ์ บัณฑิต ผู้มีปัญญา ผู้มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง
มีปัญญาทำลายกิเลส.

คำว่า โอนํ คือ กาโมฆะ ภโวฆะ ภิญฺโฆฆะ อวิชฺโชฆะ ความเกิด ความเกิดพร้อม
ความก้าวลง ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งขั้นทั้งหลาย ความได้เฉพาะ
ซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในหมู่สัตว์นั้นๆ แห่งสัตว์เหล่านั้นๆ ชื่อว่าชาติ.

ความแก่ ความเสื่อม ความเป็นผู้มีพินาศ ความเป็นผู้มีผมหงอก ความเป็นผู้มีหนังย่น
ความเสื่อมอายุ ความแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในหมู่สัตว์นั้นๆ แห่งสัตว์เหล่านั้นๆ ชื่อว่าชรา.

ความโสก กิริยาที่โสก ความเป็นผู้โสก ความโสก ณ ภายใน ความกรมเกรียม ณ
ภายใน ความร้อน ณ ภายใน ความร่ำร้อน ณ ภายใน ความเกรียมกรอมแห่งจิต โทมนัส
ลูกศรคือความโสก ของคนที่ถูกความฉิบหายแห่งญาติกระทบเข้า หรือของคนที่ถูกความฉิบหาย
แห่งภคกระทบเข้า ของคนที่ถูกความฉิบหายเพราะโรคกระทบเข้า หรือของคนที่ถูกความฉิบหาย
แห่งศีลกระทบเข้า ของคนที่ถูกความฉิบหายแห่งทักขณิกกระทบเข้า ของคนที่ประจวบกับความ

นิบาทยอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือของคนที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า ชื่อว่า ความโศก.

ความร้องไห้ ความรำพัน กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่รำพัน ความเป็นผู้ร้องไห้ ความเป็นผู้รำพัน ความพุดถึง ความพุดเพื่อ ความพุดบ่อยๆ ความรำไร กิริยาที่รำไร ความเป็นผู้รำไร ของคนที่ถูกความนิบาทยแห่งญาติกระทบเข้า ... หรือของคนที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า ชื่อว่า ปริเทวะ.

คำว่า ชีรชนทั้งหลายย่อมข้ามโอฆะ ชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้ อย่างไรหนอ
ความว่า ชีรชนทั้งหลาย ย่อมข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งโอฆะ ชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้ อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชีรชนทั้งหลาย ย่อมข้ามโอฆะ ชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้ อย่างไรหนอ?

[๑๖๔] คำว่า ตํ ในอุเทศว่า "ตมฺเม มฺหิ สาธุ วียากโรหิ" ดังนี้ ความว่า
ข้าพระองค์ย่อมทูลถาม ทูลวิงวอน ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรงประสาท. ญาณ ปัญญา
ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า โมนะ ในคำว่า
มฺหิ. พระผู้มีพระภาคทรงประกอบด้วยญาณนั้น จึงเป็นพระมฺหิ คือ ถึงความเป็นพระมฺหิ.
โมเนยยะ (ความเป็นมฺหิ) ๓ ประการ คือ กายโมเนยยะ วจิโมเนยยะ มโนโมเนยยะ.

กายโมเนยยะ เป็นไฉน? การละกายทุจริต ๓ อย่าง เป็นกายโมเนยยะ กายสุจริต ๓ อย่าง
เป็นกายโมเนยยะ ญาณมีกายเป็นอารมณ์ เป็นกายโมเนยยะ ความกำหนดรู้กาย เป็นกายโมเนยยะ
มรรคอันสหระคตด้วยความกำหนดรู้ เป็นกายโมเนยยะ ความละฉันทราคะในกาย เป็นกาย-
*โมเนยยะ ความดับกายสังขาร ความเข้าถึงตุดตมาน เป็นกายโมเนยยะ นี้ชื่อว่า กายโมเนยยะ.

วจิโมเนยยะ เป็นไฉน? การละวจิตทุจริต ๔ อย่าง เป็นวจิโมเนยยะ วจิตสุจริต ๔ อย่าง
เป็นวจิโมเนยยะ ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ เป็นวจิโมเนยยะ การกำหนดรู้วาจา เป็นวจิโมเนยยะ
มรรคอันสหระคตด้วยการกำหนดรู้ เป็นวจิโมเนยยะ การละฉันทราคะในวาจา เป็นวจิโมเนยยะ
ความดับวจิตสังขาร ความเข้าถึงตุดตมาน เป็นวจิโมเนยยะ นี้ชื่อว่า วจิโมเนยยะ.

มโนโมเนยยะ เป็นไฉน? การละมโนทุจริต ๓ อย่าง เป็นมโนโมเนยยะ มโนสุจริต ๓
อย่าง เป็นมโนโมเนยยะ ญาณมีจิตเป็นอารมณ์ เป็นมโนโมเนยยะ การกำหนดรู้จิต เป็น
มโนโมเนยยะ มรรคอันสหระคตด้วยความกำหนดรู้ เป็นมโนโมเนยยะ การละฉันทราคะในจิต
ความดับจิตสังขาร ความเข้าถึงตุดตมาน เป็นมโนโมเนยยะ นี้ชื่อว่า มโนโมเนยยะ.

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึงมฺหิ ผู้เป็นมฺหิโดยกาย เป็นมฺหิโดย
วาจา เป็นมฺหิโดยใจ ผู้ไม่มีอาสวะถึงพร้อมด้วยความเป็น
มฺหิว่า เป็นผู้ละอกุศลธรรมทั้งปวง. บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึง
มฺหิ ผู้เป็นมฺหิโดยกาย เป็นมฺหิโดยวาจา เป็นมฺหิโดยใจ
ผู้ไม่มีอาสวะ ถึงพร้อมด้วยความเป็นมฺหิว่า เป็นผู้มีบาปอัน
ลอยแล้ว.

มฺหิผู้ประกอบด้วยธรรมอันทำให้เป็นมฺหิเหล่านี้ เป็นมฺหิ ๖ จำพวก คือ เป็นอาคารมฺหิ ๑

อนาคารมุนี ๑ เสกขมุนี ๑ อเสกขมุนี ๑ ปัจเจกมุนี ๑ มุนิมุนี ๑. อาการมุนี เป็นไฉน?

คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน มีบิณฑบาตเห็นแล้ว มีศาสนาอันรู้แจ้ง นี่ชื่อว่า อาการมุนี. อนาคารมุนี

เป็นไฉน? บรรพชิตผู้มีบิณฑบาตเห็นแล้ว มีศาสนาอันรู้แจ้งแล้ว นี่ชื่อว่า อนาคารมุนี. พระเสกข-

*บุคคล ๗ จำพวก ชื่อเสกขมุนี. พระอรหันต์ชื่ออเสกขมุนี. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ชื่อปัจเจกมุนี.

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อมุนินิ.

บุคคลย่อมไม่เป็นมุนีด้วยความเป็นผู้หนึ่ง เป็นผู้หลง มิใช่ผู้รู้
ก็ไม่เป็นมุนี. ส่วนบุคคลใดเป็นบัณฑิต ถือธรรมอันประเสริฐ
เหมือนบุคคลประคองตราขัง ย่อมละเว้นบาปทั้งหลาย
บุคคลนั้นเป็นมุนี โดยเหตุนั้น บุคคลนั้นเป็นมุนี. บุคคล
ใด รู้จักโลกทั้ง ๒ บุคคลนั้นท่านเรียกว่าเป็นมุนี โดยเหตุนี้.
บุคคลใด รู้ธรรมของอัสตบุรุษและธรรมของอัสตบุรุษในโลก
ทั้งปวง ทั้งในภายในทั้งในภายนอก อันเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลายบูชาแล้ว บุคคลนั้นล่วงแล้วซึ่งราคาภิธรรมเป็น
เครื่องข้อง และค้นหาดังว่าข้าย ชื่อว่าเป็นมุนี.

คำว่า สาธุ วิยาโกโรหิ ความว่า ขอพระองค์ทรงตรัสบอก คือ ทรงแสดง ... ทรง
ประกาศด้วยดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์เป็นพระมุนี ขอทรงโปรดแก้ปัญหานี้ของ
ข้าพระองค์ด้วยดี.

[๑๖๕] คำว่า ตถา หิ เต วิทิตโต เอส ฐมโม ความว่า จริงอย่างนั้น ธรรมนั้น
อันพระองค์ทรงทราบแล้ว คือ ทรงรู้แล้ว ทรงเทียบเคียงแล้ว ทรงพิจารณาแล้ว ทรงให้เจริญแล้ว
ทรงแจ่มแจ้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จริงอย่างนั้น ธรรมนี้อันพระองค์ทรงทราบแล้ว.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้วซึ่งปัญหาใด พระองค์ได้ตรัสบอก
ปัญหานี้แล้วแก่ข้าพระองค์. ข้าพระองค์ทั้งหลายจงขอทูล
ถามปัญหาข้ออื่น. ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้.
ธีรชนทั้งหลายย่อมข้ามซึ่งโอฆะ ชาติ ชรา โสกะ และ
ปริเทวะได้อย่างไรหนอ? พระองค์เป็นพระมุนี ขอทรงโปรด
แก้ปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยดี. แท้จริง ธรรมนั้น
อันพระองค์ทรงทราบแล้ว.

[๑๖๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรเมตตคุ)

เราจักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์แก่ตน
ที่บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มิสติเที่ยวไป พึงข้ามค้นหาอัน
เกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลกแก่ท่าน.

[๑๖๗] คำว่า เราจักบอกธรรม ... แก่ท่าน ความว่า เราจักบอก ... ประกาศซึ่งพรหมจรรย์
อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์

บริบูรณ์สิ้นเชิง และสติปัญฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิบัติอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เราจักบอกธรรมแก่ท่าน. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า เมตตคุ.

[๑๖๘] คำว่า ทิฏเฐ ธมฺเม ในอุเทศว่า "ทิฏเฐ ธมฺเม อนิदिหิ" ดังนี้ ความว่า
ในธรรมที่เราเห็น รู้ เทียบเคียง พิจารณา ให้เจริญแล้ว ปรากฏแล้ว คือ ในธรรมอันเราเห็นแล้ว ...
ปรากฏแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราจักบอกธรรมในธรรม
ที่เราเห็นแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เราจักบอกทุกข์ในทุกข์ที่เราเห็นแล้ว จักบอกสมุทัยในสมุทัยที่
เราเห็นแล้ว จักบอกมรรคในมรรคที่เราเห็นแล้ว จักบอกนิโรธในนิโรธที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า จักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เราจักบอกธรรมที่จะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียก
ให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ในธรรมที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราจักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในธรรม
ที่เราเห็นแล้ว.

คำว่า อนิदिหิ ความว่า เราจักบอกซึ่งธรรมอันประจักษ์แก่ตน ที่เรารู้เฉพาะด้วยตนเอง
โดยไม่บอกกล่าวกันมาอย่างนี้ ไม่บอกตามที่ได้ยินกันมา ไม่บอกตามลำดับสืบๆ กันมา ไม่
บอกโดยการอ้างตำรา ไม่บอกตามที่นึกเอาเอง ไม่บอกตามที่คาดคะเนเอาเอง ไม่บอกโดย
ความตรึกตามอาการ ไม่บอกด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใน
ธรรมที่เราเห็นแล้วอันประจักษ์แก่ตน.

[๑๖๙] คำว่า ยิ วิทิตฺวา สโต จริ ความว่า กระทำให้รู้แจ้ง คือ เทียบเคียง พิจารณา
ให้เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง คือ ทำให้รู้ ... ทำให้แจ่มแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า สโต ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัญฐานเป็นเครื่อง
พิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ บุคคลนั้นเรียกว่า มีสติ.

คำว่า จริ คือ เทียวไป เทียวไปทั่ว พลัดเปลี่ยนอริยาบถเป็นไป รักษาบำรุง เยียวยา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ธรรมใดแล้ว เป็นผู้ที่มีสติเทียวไป.

[๑๗๐] ตัณหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า วิสตัดิกา.
ตัณหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในอุเทศว่า "ตเร โลเก วิสตัดิกิ"

ชื่อว่า วิสตัดิกา ในคำว่า วิสตัดิกา เพราะอรรถว่าอะไร? เพราะอรรถว่า แผ่ไป
เพราะอรรถว่า กว้างขวาง เพราะอรรถว่า ชำนไป เพราะอรรถว่า ครอบงำ เพราะอรรถว่า นำไปผิด
เพราะอรรถว่า ให้กล่าวผิด เพราะอรรถว่า มีรากเป็นพิษ เพราะอรรถว่า มีผลเป็นพิษ เพราะ
อรรถว่า มีการบริโภคนั้นเป็นพิษ.

อนึ่ง ตัณหานั้นกว้างขวาง ชำนไป แผ่ชำนไปใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

สกุล คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย-

*เกศขบิหาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตถุภพ อสัตถุภพ
เนวสัทธุนา สัตถุภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปญจโวการภพ อดีตกาล อนาคตกาล
ปัจจุบันกาล ธรรม คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมที่รู้แจ้ง เพราะ
เหตุ นั้น จึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา.

คำว่า โลก คือในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายุตณโลก.

คำว่า ตเร โลก วิสัฏฐิกิ ความว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มีสติ พึงข้าม คือ ข้ามขึ้น
ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งตัณหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลก เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พึงข้ามตัณหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลก.

เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราจักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์แก่ตน
ที่บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้ที่มีสติเที่ยวไป พึงข้ามตัณหาอัน
เกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลก แก่ท่าน.

[๑๗๑] ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์ชอบใจ

พระดำรัสของพระองค์นั้น และธรรมอันสูงสุดที่บุคคลทราบ
แล้ว เป็นผู้ที่มีสติเที่ยวไป พึงข้ามตัณหาอันเกาะเกี่ยวใน
อารมณ์ต่างๆ ในโลกได้.

[๑๗๒] คำว่า ต ในอุเทศว่า "ตป จาห อภินนทามิ" ความว่า ซึ่งพระดำรัส คือ
ทางแห่งถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิ ของพระองค์.

คำว่า อภินนทามิ คือ ข้าพระองค์ย่อมยินดี ชอบใจ เบิกบาน อนุโมทนา ปรรณนา
พอใจ ขอ ประสงค์ รักใคร่ คิดใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ย่อมชอบใจพระดำรัส
ของพระองค์นั้น.

[๑๗๓] คำว่า มเหสี ในอุเทศว่า มเหสี ฐมมมุตตมံ ดังนี้ ความว่า ชื่อว่า มเหสี
เพราะอรรถว่าอะไร? ชื่อว่า มเหสี เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา
ค้นหาซึ่งศีลชั้นใหญ่ ซึ่งสมาธิชั้นใหญ่ ซึ่งปัญญาชั้นใหญ่ ซึ่งวิมุตติชั้นใหญ่ ซึ่งวิมุตติญาณ-
*ทัสสนชั้นใหญ่ ชื่อว่า มเหสี เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา
แล้วซึ่งความทำลายกองมืดใหญ่ ซึ่งความทำลายวิปlassใหญ่ ซึ่งความถอนลูกศรคือตัณหาใหญ่
ซึ่งความตัดความสืบท่อทกฐิใหญ่ ซึ่งความให้มานะเป็นเช่นธงใหญ่ตกไป ซึ่งความระงับ
อกิสังขารใหญ่ ซึ่งความสละโอฆะใหญ่ ซึ่งความปลงภาระใหญ่ ซึ่งความตัดสังสารวัฏใหญ่ ซึ่งการ
ให้ความร่าร้อนใหญ่ดับไป ซึ่งความสงบระงับความเดือดร้อนใหญ่ ซึ่งความยกขึ้นซึ่งธรรมเป็น
ดังว่างใหญ่ ซึ่งสติปัญฐานใหญ่ ซึ่งสัมมปปธานใหญ่ ซึ่งอิทธิบาทใหญ่ ซึ่งอินทรีย์ใหญ่ ซึ่ง
พละใหญ่ ซึ่งโพชนงค์ใหญ่ ซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ใหญ่ ซึ่งอมตนิพพานเป็น
ปรมัตถ์ใหญ่.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคชื่อว่า มเหสี เพราะอรรถว่า อันสัตว์ทั้งหลายผู้มีศักดิ์

ใหญ่แสวงหา เสาหา สืบหาว่า พระพุทธเจ้าประทับ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคผู้เป็นเทวดาล่วงเทวดาประทับ ณ ที่ไหน พระนราศกประทับ ณ ที่ไหน.

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสะกิ้นอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความสำรอกค้นหา ความดับค้นหา ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า เป็นธรรมอุดม ในคำว่า ฆมมมุตตม.

คำว่า อุตตม คือ ธรรมอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุด อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ... ซึ่งธรรมอุดม.

[๑๗๔] คำว่า ยัม วิทิตฺวา สโต จร ความว่า ทำให้ทราบ คือ เทียบเคียง พิจารณา ให้เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ทำให้ทราบ ... ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า สโต ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัญญาเป็นเครื่อง พิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ บุคคลนั้นท่านกล่าวว่า เป็นผู้ที่มีสติ.

คำว่า จร คือ เทียวไป เทียวไปทั่ว ... เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้ที่มีสติเทียวไป.

[๑๗๕] ค้นหา รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า วิสัฏฐิกา ค้นหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในอุเทศว่า "ตเร โลเก วิสตุคิกั"

วิสัฏฐิกา ในบทว่า วิสตุคิกา เพราะอรรถว่าอะไร? ฯลฯ ชำนไป แผ่ชำนไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ฯลฯ ธรรม คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ และ ธรรมที่รู้แจ้ง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา.

คำว่า โลเก คือ ในอภายโลก ฯลฯ อายตนโลก.

คำว่า ตเร โลเก วิสตุคิกั ความว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มีสติ พึงข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งค้นหา อันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงข้ามค้นหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ ในโลก.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์ชอบใจ
พระดำรัสของพระองค์นั้น และธรรมอันสูงสุดที่บุคคล
ทราบแล้ว เป็นผู้ที่มีสติเทียวไป พึงข้ามค้นหาอันเกาะเกี่ยว
ในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้.

[๑๗๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรเมตตคุ) ท่านย่อมรู้ธรรม

อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำ และชั้นกลาง
ส่วนกว้าง ท่านจงบรรเทาความยินดี ความพัวพัน และ
วิญญานในธรรมเหล่านั้นเสีย ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ.

[๑๗๗] คำว่า ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ความว่า ท่านย่อมรู้ คือ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ ทางตลอดซึ่งธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านย่อมรู้ธรรม

อย่างใดอย่างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้น โดยชื่อว่า เมตตคุ. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คูกรมเมตตคุ.

[๑๗๘] พระผู้มีพระภาคตรัสสอนาคควา ขึ้นสูง ในอุเทศว่า "อุทธี อโธ ติริยปิ จาปิ มชฺเฌ" ดังนี้. ตรัสอดีตว่า ขึ้นต่ำ. ตรัสปัจจุบันว่า ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง. ตรัสเทวโลกว่า ขึ้นสูง. ตรัสนิริยโลกว่า ขึ้นต่ำ. ตรัสสมนุสยโลกว่า ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง. ตรัสกุศลธรรมว่า ขึ้นสูง. ตรัสอกุศลธรรมว่า ขึ้นต่ำ. ตรัสอพยาคธรรมว่า ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง. ตรัสรูปธาตุว่า ขึ้นสูง. ตรัสกามธาตุว่า ขึ้นต่ำ. ตรัสรูปธาตุว่า ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง. ตรัสสุขเวทนาวา ขึ้นสูง. ตรัสทุกขเวทนาวา ขึ้นต่ำ. ตรัสทุกขมสุขเวทนาวา ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง. ตรัสส่วนเบื้องบน ตลอดถึงพื้นเท้าว่า ขึ้นสูง. ตรัสส่วนเบื้องต่ำตลอดถึงปลายผมว่า ขึ้นต่ำ. ตรัสส่วนกลางว่า ขึ้นกลาง ส่วนกว้าง. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขึ้นสูง ขึ้นต่ำ และขึ้นกลาง ส่วนกว้าง.

[๑๗๙] คำว่า เอเตสุ ในอุเทศว่า "เอเตสุ นนฺทปิ . จ นิเวสนปิ . จ ปนุชฺช วิปิ . ฌ ฌเณ ติฏฺเฐ" ดังนี้ ความว่า ในธรรมทั้งหลายที่เราบอกแล้ว ... ประกาศแล้ว ค้นหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ตรัสว่าความยินดี.

ความพัวพันในบพว นิเวสน มี ๒ อย่าง คือ ความพัวพันด้วยค้นหา ๑ ความพัวพัน ด้วยทักขิ ๑. ความพัวพันด้วยค้นหาเป็นไฉน? ความถือว่าของเราอันทำให้เป็นแดน ... ด้วยส่วน ค้นหาเท่าใด ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความพัวพันด้วยค้นหา. ความพัวพันด้วยทักขิเป็นไฉน? สักกายทักขิ มีวัตถุ ๒๐ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความพัวพันด้วยทักขิ.

คำว่า ปนุชฺช วิปิ . ฌ ฌเณ ความว่า วิญญานอันสหคตด้วยปุญญาภิสังขาร วิญญานอัน สหคตด้วยอปุญญาภิสังขาร วิญญานอันสหคตด้วยอนณฺชาภิสังขาร. ท่านจงบรรเทา คือ จงสลัด จงถอน จงถอนทิ้ง จงละ จงทำให้ไกล จงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความยินดี ความพัวพัน และวิญญานอันสหคตด้วยอภิสังขารในธรรมเหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่าน จงบรรเทาความยินดี ความพัวพัน และวิญญานในธรรมเหล่านี้.

ภพมี ๒ คือ กรรมภพ ๑ ภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ ๑ ชื่อว่าภพในอุเทศว่า "ภเวณ น ติฏฺเฐ". กรรมภพเป็นไฉน? ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อนณฺชาภิสังขาร นี้เป็นกรรมภพ. ภพใหม่อันมีในปฏิสนธิเป็นไฉน? รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน อันมีในปฏิสนธิ นี้เป็นภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ.

คำว่า ภเวณ ติฏฺเฐ ความว่า เมื่อละขาด บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความยินดี ความพัวพัน วิญญานอันสหคตด้วยอภิสังขาร กรรมภพ และภพใหม่อันมีใน ปฏิสนธิ ไม่พึงตั้งอยู่ในกรรมภพ ไม่พึงดำรงอยู่ ไม่พึงประดิษฐานอยู่ในภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจงบรรเทา ... วิญญานไม่พึงตั้งอยู่ในภพ. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า

ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ขึ้นต่ำ
และขึ้นกลางส่วนกว้าง. ท่านจงบรรเทาความยินดี ความพัวพัน

และวิญญาณในธรรมเหล่านั้นเสีย ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ.

[๑๘๐] ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีสติ ไม่ประมาท มีความรู้แจ้ง

ละความยึดถือว่าเป็นของเราแล้ว เทียวไป พึงละชาติ ชรา

ความโศกและความรำพันอันเป็นทุกข์ในอภัพนี้เสียทีเดียว.

[๑๘๑] คำว่า เอววิหารี ในอุเทศว่า "เอววิหารี สโต อปฺปมคฺโต" ดังนี้ ความว่า

ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความยินดี ความพัวพัน วิญญาณอันสพรหค ด้วยอภิสังขาร กรรมภพ และภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีปกติอยู่อย่างนี้.

คำว่า สโต ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัฏฐานเครื่อง-

*พิจารณาเห็นกายในกาย ฯลฯ ภิกษุนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นผู้มีสติ.

คำว่า อปฺปมคฺโต ความว่า ภิกษุเป็นผู้ทำด้วยความเต็มใจ คือ ทำเนืองๆ ทำไม่หยุด

มีความประพฤตินิยามย่อหย่อน ไม่ปลงฉันทะ ไม่ทอดธุระ ไม่ประมาทในกุศลธรรม คือ ความพอใจ

ความพยายาม ความหมั่น ความเป็นผู้มี ความหมั่น ความไม่ถอยหลัง สติ สัมปชัญญะ

ความเพียรให้กิเลสร้อนทั่ว ความเพียรชอบ ความตั้งใจ ความประกอบเนืองๆ ใด ในกุศลธรรม

นั้นว่า เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญศีลชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์ศีลชั้นที่

บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น ... เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญสมาธิชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์

หรือพึงอนุเคราะห์สมาธิชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น ... เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญปัญญา-

*ชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์ปัญญาชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรม

นั้น ... เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญวิมุตติชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์วิมุตติชั้น

ที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น ... เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญวิมุตติญาณทัสสนชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์

ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์วิมุตติญาณทัสสนชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น. ความ

พอใจเป็นต้นนั้น ชื่อว่าความไม่ประมาทในกุศลธรรม ความพอใจ ความพยายาม ... ความตั้งใจ

ความประกอบเนืองๆ ใดในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไรเราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังไม่กำหนดรู้ เราพึง

ละกิเลสทั้งหลายที่ยังไม่ได้ละ เราพึงเจริญมรรคที่ยังไม่เจริญ หรือเราพึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธที่ยัง

ไม่ทำให้แจ้ง ความพอใจเป็นต้นนั้น ชื่อว่าความไม่ประมาทในกุศลธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า

ผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ เป็นผู้มีสติไม่ประมาท.

[๑๘๒] ภิกษุเป็นกัลยาณปุณฺณกัณฺธิ ภิกษุเป็นพระเสขะกัณฺธิ ชื่อว่า ภิกษุ ในอุเทศว่า

"ภิกษุ จรฺ หิตฺวา มมายิตานิ" ดังนี้.

คำว่า จรฺ ความว่า เทียวไป คือ เทียวไปทั่ว ... เสียหาย.

ความยึดถือของเรามี ๒ อย่าง คือ ความยึดถือของเรา ด้วยอำนาจตัณหา ๑ ความ

ยึดถือของเราด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือของเราด้วยอำนาจตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า

ความยึดถือของเราด้วยอำนาจทิฏฐิ ชื่อว่าความยึดถือของเรา. ละความยึดถือของเราด้วย

อำนาจตัณหา สละคืนความยึดถือของเราด้วยอำนาจทิฏฐิ ละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด

ให้ถึงความไม่มีซึ่งความยึดถือของเราทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ... ละแล้วซึ่งความ

ยึดถือของเราทั้งหลายเทียวไป.

[๑๘๓] ความเกิด ความเกิดพร้อม ... ความได้เฉพาะซึ่งอายตนะทั้งหลายในหมู่สัตว์
นั้นๆ แห่งสัตว์เหล่านั้นๆ ชื่อว่าชาติ ในอุเทศว่า "ชาติขุขริ โสกปริทเทวปิ จ อิมะ วิทวา
ปชฺชเหยฺย ทุกฺขํ" ดังนี้. ความแก่ ความเสื่อม ... ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ชื่อว่าชรา.
ความโสก กิริยาที่โสก ... หรือของคนที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า ชื่อว่า
ความโสก. ความร้องไห้ ความรำพัน ... หรือของคนที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า
ชื่อว่า ปริเทวะ.

คำว่า อธิ ความว่า ในทฎฐินี้ ฯลฯ ในมนุษยโลกนี้.

คำว่า วิทวา ความว่า ผู้รู้แจ้ง คือถือความรู้แจ้ง มีญาณ มีความแจ่มแจ้ง เป็น
นักปราชญ์. ชาติทุกขํ ฯลฯ ทุกข์คือโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ชื่อว่าทุกข์.

คำว่า ชาติขุขริ โสกปริทเทวปิ จ อิมะ วิทวา ปชฺชเหยฺย ทุกฺขํ ความว่า ผู้รู้แจ้ง
คือ ถึงความรู้แจ้ง มีญาณ มีความแจ่มแจ้ง เป็นปราชญ์ พึงละ คือ พึงบรรเทา ทำให้สิ้นสุด
ให้ถึงความไม่มีซึ่งชาติ ชรา ความโสก และความรำไรในอรรถาพินิเทศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ผู้รู้แจ้งพึงละชาติ ชรา ความโสก และความรำไรอันเป็นทุกข์ในอรรถาพินิเทศ. เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีสติ ไม่ประมาท มีความรู้แจ้ง

ละความยึดถือว่าเป็นของเรา แล้วเที่ยวไป พึงละชาติ ชรา

ความโสกและความรำพันอันเป็นทุกข์ในอรรถาพินิเทศทีเดียว.

[๑๘๔] ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ชอบใจพระดำรัส ของพระองค์

ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ที่ตรัสไว้ดีแล้ว เป็นธรรมดาไม่มีอุปธิ.

พระผู้มีพระภาคทรงละทุกข์ได้แล้วเป็นแน่.จริงอย่างนั้น ธรรมดา

นั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว.

[๑๘๕] คำว่า เอตํ ในอุเทศว่า "เอตถินนุทามิ วโจ มหะลิโน" ดังนี้ ความว่า
ถ้อยคำ ทางถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิของพระองค์.

คำว่า อถินนุทามิ ความว่า ย่อมยินดี คือ ชอบใจ เบิกบาน อนุโมทนา ปรารธนา
พอใจ ขอบประสงค์ รักใคร่ คิดใจ.

คำว่า มหะลิโน ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหาสืบค้นใหญ่ ฯลฯ
พระนราศกประทับที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ชอบใจพระดำรัสของพระองค์
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่.

[๑๘๖] คำว่า สุกกิตติ ในอุเทศว่า "สุกกิตติ โคตม นุปฐิกํ" ดังนี้ ความว่า
อันพระองค์ตรัสแล้ว คือ ตรัสบอก ... ทรงประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตรัสดีแล้ว.

กิลตทั้งหลายก็ดี ขันธก็ดี อภิสังขารก็ดี ท่านกล่าวว่า อุปธิ ในอุเทศว่า "โคตม
นุปฐิกํ" เป็นธรรมที่ละอุปธิ คือ เป็นที่สงบอุปธิ ที่สละคืนอุปธิ ที่ระงับอุปธิ อมคณิพพาน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระโคตม ... ตรัสดีแล้ว เป็นธรรมดาไม่มีอุปธิ.

[๑๘๗] คำว่า อทฺธา ในอุเทศว่า "อทฺธา หิ ภควา ปหาสิ ทุกฺขํ" ดังนี้ เป็น

เครื่องกล่าวโดยส่วนตัว เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่มีความสงสัย เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่มีความเคลือบแคลง เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่เป็นสองแง่ เป็นเครื่องกล่าวแน่นอน เป็นเครื่องกล่าวไม่ผิด คำว่า อหฺวา นี้ เป็นเครื่องกล่าวแน่แท้ คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภวภา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ.

คำว่า ปหาสิ ทุกข์ ความว่า พระองค์ทรงละ คือ ทรงละขาด ทรงบรรเทา ทรงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งชาติทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคทรงละทุกข์ได้แล้วเป็นแน่.

[๑๘๘] คำว่า จริงอย่างนั้น ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว ความว่า จริงอย่างนั้น ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบ คือ ทรงรู้ ทรงเทียบเคียง ทรงพิจารณา ทรงให้แจ่มแจ้ง ปราภุแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จริงอย่างนั้น ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว. เพราะฉะนั้น พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ขอบใจพระคำรัสของพระองค์
ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ที่ตรัสไว้ดีแล้ว เป็นธรรมไม่มี
อุปธิ. พระผู้มีพระภาคทรงละทุกข์ได้แล้วเป็นแน่. จริง
อย่างนั้น ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว.

[๑๘๙] พระองค์เป็นพระมุณีตรัสสอนชนเหล่าใดบ่อยๆ ก็ชนแม่
เหล่านั้นพึงละทุกข์ได้เป็นแน่. ข้าพระองค์มาพบแล้วซึ่ง
พระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐ จักขอนมัสการพระองค์. ขอ
พระผู้มีพระภาคพึงตรัสสอนข้าพระองค์บ่อยๆ บ้าง.

[๑๙๐] คำว่า เต จาปี ในอุเทศว่า "เต จาปี ฐุน ปชเหยทุกฺขํ" ดังนี้ คือ
กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหสัถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์ พึงละได้.

คำว่า ทุกฺขํ ความว่า พึงลง คือ พึงบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่ง
ชาติทุกข์ ... ความคับแค้นใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็แม้ชนเหล่านั้นพึงละทุกข์ได้เป็นแน่.

[๑๙๑] คำว่า เย ในอุเทศว่า "เย ตฺว มฺหิ อญฺเฐ โอวเทยฺย" ดังนี้ คือ กษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหสัถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์ เมตตูกุพราหมณ์ย่อมกล่าวกับ
พระผู้มีพระภาคว่า ตฺว.

ญาณ เรียกว่า โมนะ ในคำว่า มฺหิ ฯลฯ บุคคลนั้นล่วงแล้วซึ่งราคาภิธรรมเป็น
เครื่องข้อง และค้นหาเป็นดังว่าข่าย ย่อมเป็นมฺหิ.

คำว่า อญฺเฐ โอวเทยฺย ความว่า ตรัสสอนโดยเอื้อเฟื้อ คือ ตรัสสอนเนื่องๆ
ตรัสสอน ปราสาสนบ่อยๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์เป็นพระมุณี ตรัสสอนชนเหล่าใด
บ่อยๆ.

[๑๙๒] เมตตูกุพราหมณ์กล่าวกับพระผู้มีพระภาคว่า ตํ ในอุเทศว่า ตฺนุตํ นมสฺสามิ
สเมจฺจ นาคี.

คำว่า นมัสสวามิ ความว่า ข้าพระองค์ขอนมัสการ คือ ขอ สักการะ เคารพ นับถือ บูชาด้วยกาย ด้วยจิต ด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นไปตามประโยชน์ หรือด้วยการปฏิบัติธรรมสมควร แก่ธรรม.

คำว่า สมเ็จ ความว่า ข้าพระองค์มาพบ คือ มาประสบ มาหา มาเฝ้าแล้ว ขอ นมัสการพระองค์เฉพาะพระพักตร์.

คำว่า นาค ความว่า ผู้ไม่มีความชั่ว, พระผู้มีพระภาคไม่ทรงทำความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค. ไม่เสด็จไปสู่ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค. ไม่เสด็จ มาสู่ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค.

พระผู้มีพระภาคไม่ทรงทำความชั่วอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค. อกุศล- *กรรมทั้งปวงอันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป ท่านกล่าวว่าความชั่ว.

บุคคลไม่ทำความชั่วน้อยหนึ่งในโลก สัตว์แล้วซึ่งกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ทั้งปวง ซึ่งเครื่องผูกทั้งหลาย เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้องในที่ทั้งปวง. บุคคลนั้นท่านกล่าวว่าเป็น นาค ผู้คงที่ มีจิตอย่างนั้น.

พระผู้มีพระภาคไม่ทรงทำความชั่วอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค.

พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จไปอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค? พระผู้มี- *พระภาคไม่เสด็จไปสู่ฉันทาคติ ไม่เสด็จไปสู่โทสาคติ ไม่เสด็จไปสู่โมหาคติ ไม่เสด็จไปสู่ ภยาคติ. พระองค์ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจราคะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจโทสะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจ โมหะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจทิฏฐิ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจมานะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจอุทธัจจะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจวิจิกิจฉา ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจอนุสัย ไม่ดำเนิน ไม่เสด็จออก ไม่ถูก พัดไป ไม่ถูกนำไป ไม่ถูกเคลื่อนไปด้วยธรรมอันเป็นพวก พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จไปอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค.

พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จมาอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค? พระผู้มี- *พระภาคไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสทั้งหลาย ที่พระองค์ทรงละได้แล้วด้วยโศดาปัตติ- *มรรค ... ด้วยสทกคามิมรรค ... ด้วยอนาคามิมรรค ... ด้วยอรหัตมรรค. พระผู้มีพระภาค ไม่เสด็จมาอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ มาพบพระผู้มีพระภาคผู้เป็นนาค จึงขอนมัสการพระองค์.

[๑๔๓] คำว่า อปเปว มํ ภควา อภูจิตํ โอวเพยฺย ความว่า ขอพระผู้มีพระภาค พึงตรัสสอนข้าพระองค์บ่อยๆ คือ โปรดตรัสสอนโดยเอื้อเฟื้อ ตรัสสอนเนื่องๆ ตรัสสอน พรั่งพร้อมบ่อยๆ บ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระผู้มีพระภาคพึงตรัสสอนข้าพระองค์บ่อยๆ บ้าง. เพราะเหตุนี้ฉันท์นั้นจึงกล่าวว่า

พระองค์เป็นพระมุนี ตรัสสอนชนเหล่าใดบ่อยๆ ก็ชน
แม้เหล่านั้นพึงละทุกข์ได้เป็นแน่. ข้าพระองค์มาพบแล้ว
ซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐ จักขอนมัสการพระองค์.

ขอพระผู้มีพระภาคพึงตรัสสอนข้าพระองค์บ่อยๆ บ้าง.

[๑๔๕] บุคคลพึงรู้จักผู้ใดว่าเป็นพราหมณ์ ผู้ถึงเวท ไม่มีกิเลสเครื่อง

กัณฑ์ ไม่ข้องเกี่ยวในกามภพ ผู้นั้นข้ามได้แล้วซึ่งโอฆะนี้

โดยแท้ และเป็นผู้ข้ามถึงฝั่ง ไม่มีเสาค้ำขึ้น ไม่มี ความ

สงสัย.

[๑๔๖] คำว่า พราหมณ์ ในอุเทศว่า ยัม พราหมณ์ เวท อภิขี ๒ ๑ ความว่า ชื่อว่า

เป็นพราหมณ์เพราะเป็นผู้ลดยเสียแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ. เป็นผู้ลดยสัทธิกายทิฐิ วิจิกิจฉา
สีลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ. เป็นผู้ลดยอกุศลบาปกรรมอันทำให้เศร้าหมอง
ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะ
ต่อไป.

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรสภิกะ) พระผู้มีพระภาค

ลดยเสียแล้วซึ่งธรรมอันลามกทั้งปวง ปราศจากมลทิน มีจิต

ตั้งมั่นดี มีจิตคงที่ ล่วงแล้วซึ่งสังสาร เป็นผู้บริบูรณ์.

พระผู้มีพระภาคนั้นอันค้นหาและทิฐิไม่อาศัย เป็นผู้คงที่

บัณฑิตกล่าว่าเป็นผู้ประเสริฐ.

ญาณในมรรค ๔ ตรัสว่าเวท ในคำว่า เวท อภิขี พราหมณ์นั้นเป็นเวทญ เพราะล่วง
เสียซึ่งเวททั้งปวง.

คำว่า อภิขี ๒ ๑ ความว่า พึงรู้จัก คือ พึงรู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แห่งตลอด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงรู้จักผู้ใดว่าเป็นพราหมณ์ผู้ถึงเวท.

[๑๔๗] คำว่า อภิขี ๒ ๑ ในอุเทศว่า อภิขี ๒ ๑ กามภเว อสตุตฺตํ ดังนี้ ความว่า
เครื่องกัณฑ์ คือ ราคะ เครื่องกัณฑ์ คือ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ กิเลส ทุกิริต.
เครื่องกัณฑ์เหล่านี้อันผู้ใดละขาดแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำไม่ให้อาจเกิดขึ้น
เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกัณฑ์.

โดยอุทานว่า กาม กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้ตรัสว่า
วัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้ตรัสว่า กิเลสกาม.

ชื่อว่าภพ คือ ภพ ๒ อย่าง. คือ กรรมภพ ๑ ภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ ๑. ฯลฯ นี้
ชื่อว่าภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ.

คำว่า อภิขี ๒ ๑ กามภเว อสตุตฺตํ ความว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกัณฑ์ ไม่ข้องเกี่ยว คือ
ไม่ข้องแวะ ไม่เกาะเกี่ยว ไม่พัวพัน ในกามภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกัณฑ์
ไม่ข้องเกี่ยวในกามภพ.

[๑๔๘] คำว่า อทุธา ในอุเทศว่า อทุธา หิ โส โอมมิมี อตาริ ดังนี้ เป็นเครื่อง
กล่าวโดยส่วนเดียว ฯลฯ คำว่า อทุธา นี้เป็นเครื่องกล่าวแน่แท้. คำว่า โอม คือ กามโอฆะ
ภวโอฆะ ทิฐิ โอฆะ อวิชชาโอฆะ. คำว่า อตาริ ความว่า ข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้นแล้ว ข้าม
พ้นแล้ว ก้าวล่วงแล้ว เป็นไปล่วงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นได้ข้ามแล้วซึ่งโอฆะนี้

โดยแท้.

[๑๕๘] คำว่า ดินโน ในอุเทศว่า "ดินโน จ ปาริ อจิโล อกฺโข" ดังนี้ ความว่า
ผู้นั้นข้ามได้แล้ว คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ล่วงพ้นแล้ว เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งกามโสมะ ภาโสมะ
ทกฺขโสมะ อวิชาโสมะ มีความอยู่จบแล้ว มีจระอันประพาศแล้ว มีทางไกลอันถึงแล้ว
มีทิศอันถึงแล้ว มีที่สุดอันถึงแล้ว มีพรหมจรรย์อันรักษาแล้ว ถึงแล้วซึ่งทกฺขโสมะอันอุดม มีมรรค
อันเจริญแล้ว มีกิเลสอันละแล้ว มีอุปปสรรณอันแทงตลอดแล้ว มีนิโรธอันทำให้แจ้งแล้ว.
ผู้นั้นกำหนดรู้ทุกข์แล้ว ละสมุทัยแล้ว เจริญมรรคแล้ว ทำนิโรธให้แจ่มแจ้งแล้ว รู้ซึ่งซึ่งธรรม
ที่ควรรู้อย่างแล้ว กำหนดรู้ซึ่งธรรมที่ควรกำหนดรู้แล้ว ละซึ่งซึ่งธรรมที่ควรละแล้ว เจริญซึ่งซึ่งธรรมที่
ที่ควรเจริญแล้ว ทำให้แจ้งซึ่งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งแล้ว. ผู้นั้นมีวิชาเพียงดังกลอนอันถอด
ออกแล้ว มีชาติสงสารเพียงดังคูอันกลบแล้ว มีคณาเพียงดังเสาระเนียดอันถอนขึ้นแล้ว ไม่มี
ลิมสลัก เป็นผู้ไกลจากกิเลสดังข้าศึก มีอัสสมิมาณะดังว่าขงลัมไปแล้ว มีการะปลงเสียแล้ว เป็น
ผู้ไม่เกี่ยวข้อง ละนิเวศน์มืองค์ ๕ เสียแล้ว ประกอบด้วยอุเบกขาเมืองค์ ๖ มีสติเป็นเครื่องรักษา
อย่างเอก มีธรรมเป็นที่พึ่งพิง ๔ มีทกฺขโสมะจะเฉพาะอย่างหนึ่งๆ บรรเทาเสียแล้ว มีความ
แสวงหาอันประเสริฐบริบูรณ์โดยชอบ มีความดำริไม่ขุ่นมัว มีกายสังขารระงับแล้ว มีจิตพ้น
วิเศษดีแล้ว มีปัญญาพ้นวิเศษดีแล้ว เป็นผู้บริบูรณ์ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เป็นบุรุษอุดม
เป็นบุรุษประเสริฐ เป็นผู้ถึงอรหัตผลอันประเสริฐ.

ผู้นั้นย่อมไม่ก่อ ไม่ทำลาย ทำลายเสร็จแล้วดำรงอยู่ ไม่ต้องละ ไม่ต้องยึดถือ ละเสร็จ
แล้วดำรงอยู่ ย่อมไม่เขັบ ไม่ยก คัดเสร็จแล้วดำรงอยู่ ไม่ต้องกำจัด ไม่ต้องก่อ ก่อเสร็จ
แล้วดำรงอยู่ ชื่อว่าดำรงอยู่แล้ว เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ
วิมุตติขันธ วิมุตติญาณทัสสนขันธ อันเป็นของพระอเสขะ ยังอริยสัจทั้งปวงให้ถึงเฉพาะแล้ว
ดำรงอยู่ ล่วงเสียอย่างนี้แล้วดำรงอยู่ ดับไฟกิเลสแล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่ในความเป็นผู้ไม่วนเวียน
ยึดถือความชนะเสร็จแล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่ในความสื่องเสพวิมุตติ ดำรงอยู่ในเมตตา กรุณา
มุทิตา อุเบกขาอันบริสุทธิ์ ดำรงอยู่ในความบริสุทธิ์ส่วนตัว ดำรงอยู่ในความเป็นผู้ไม่มี
กัมมัญญะ (คณา ทกฺขโสมะ มานะ) ดำรงอยู่เพราะความเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว ดำรงอยู่เพราะความ
เป็นผู้มีจิตสงบ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งขันธ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งธาตุ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งอายตนะ
ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งคติ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งอุปบัติ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งปฏิสนธิ ดำรงอยู่ใน
ที่สุดแห่งภพ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งสังขาร ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งวัฏฏะ ดำรงอยู่ในภพอันมีในที่สุด
ดำรงอยู่ในอัทธภาพอันมีในที่สุด เป็นพระอรหันต์ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด.

พระชินาสพนัน มีภพนี้เป็นครั้งสุดท้าย มีอัทธภาพนี้และมีสังสาร

คือ ชาติ ชราและมรณะเป็นครั้งสุดท้าย ไม่มีภพใหม่.

เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว.

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลесคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นคณา
ความสารถคณา ความดับคณา ความออกจากคณาเป็นเครื่องร้อยรัด ตรัสว่าพึง ในบทว่า
ปาริ ดังนี้. ผู้นั้นถึงแล้วซึ่งฝั่ง คือ บรรลุถึงฝั่ง ไปสู่ส่วนสุด ถึงส่วนสุด ไปสู่ที่สุด ถึงที่สุด

ไปสู่ส่วนสุกรอบ ถึงส่วนสุกรอบ ไปสู่ที่จบ ถึงที่จบ ไปสู่ที่ด้านทาน ถึงที่ด้านทาน ไปสู่
ที่เริ่ม ถึงที่เริ่ม ไปสู่ที่พึง ถึงที่พึง ไปสู่ที่ไม่มีภัย ถึงที่ไม่มีภัย ไปสู่ที่ไม่เคลื่อนไหว ถึงที่ไม่เคลื่อนไหว
ไปสู่อมตะ ถึงอมตะ ไปสู่นิพพาน ถึงนิพพาน. ผู้นั้นมีพรหมจรรย์อันเป็นเครื่องอยู่ อยู่จบแล้ว
มีพระประพจน์แล้ว ฯลฯ ไม่มีสังสาร คือ ชาติ ชราและมรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว ถึงฝั่ง.

คำว่า ไม่มีเสาเชื่อน คือ รากะเป็นเสาเชื่อน โทสะเป็นเสาเชื่อน โมหะเป็นเสาเชื่อน
ความโกรธเป็นเสาเชื่อน ความผูกโกรธเป็นเสาเชื่อน ฯลฯ อกุศลกิจสังขารทั้งปวงเป็นเสาเชื่อน.
ผู้ใดละเสาเชื่อนเหล่านี้แล้ว ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟ
คือญาณ ผู้นั้นตรัสว่า เป็นผู้ไม่มีเสาเชื่อน.

คำว่าผู้ไม่มีความสงสัย คือ ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในทุกขสมุทัย ความ
สงสัยในทุกขนิโรธ ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความสงสัยในเงื่อนไขเบื้องต้น ความ
สงสัยในเงื่อนไขเบื้องปลาย ความสงสัยในปฏิจกสมุปันนธรรม คือ ความเป็นปัจจัยแห่งสังขาร-
* ธรรมนี้ ความสงสัย กิริยาที่สงสัย ความเป็นผู้สงสัย ความเคลือบแคลง ความไม่ตกลง
ความเป็นสองแง่ ความเป็นสองทาง ความลังเล ความไม่ถือเอาโดยส่วนเดียว ความระแวง
ความระแวงรอบ ความคัดค้านไม่ลง ความมีจิตครั่นคร้าม ความมีใจสั่นเท่เห็นปานนี้. ผู้ใด
ละความสงสัยเหล่านี้ ... เผลอเสียแล้วด้วยไฟ คือ ญาณ ผู้นั้นตรัสว่า เป็นผู้ไม่มีความสงสัย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว ถึงฝั่ง ไม่มีเสาเชื่อน ไม่มีความสงสัย. เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลพึงรู้จักผู้ใดว่าเป็นพราหมณ์ ผู้ถึงเวท ไม่มีกิเลสเครื่อง
กังวล ไม่ข้องเกี่ยวในกามภพ ผู้นั้นได้ข้ามแล้วซึ่งโอฆะนี้
โดยแท้ และเป็นผู้ข้ามถึงฝั่ง ไม่มีเสาเชื่อน ไม่มีความ
สงสัย.

[๑๘๕] นรชนใดในศาสนานี้ มีความรู้ เป็นเวทกุ สดแล้วซึ่ง

บาปธรรมเป็นเครื่องข้องนี้ ในภพน้อยและภพใหญ่ นรชน

นั้นเป็นผู้ปราศจากคันทหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง. เรา

กล่าวว่า นรชนนั้นได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา.

[๒๐๐] คำว่า วิทูวา ในอุเทศว่า "วิทูวา จ โย เวทกุ นโร อธิ" ดังนี้ ความว่า
ไปแล้วในวิชา มีปัญญา มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส.

คำว่า โย ความว่า ฯลฯ มนุษย์ใด คือ เช่นใด.

ญาณในมรรค ๔ ตรัสว่าเวท ในบทว่า เวทกุ นรชน นั้น ชื่อว่าเป็นเวทกุ เพราะล่วง
เสียซึ่งเวททั้งปวง.

คำว่า นโร ได้แก่ สัตว์ นระ มาณพ ผู้อันเขาเลียด บุคคล ผู้เป็นอยู่ ผู้ถึงชาติ
สัตว์เกิด ผู้ถึงความเป็นใหญ่ ชนผู้เกิดแต่พระมนุ.

คำว่า อธิ คือ ในทฎฐินี้ ฯลฯ ในมนุษย์โลกนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนใดใน

ศาสนานี้ มีความรู้ เป็นเวทธู.

[๒๐๑] คำว่า ภาวภเว ในอุเทศว่า "ภาวภเว สงฺกมิมิ วิสซุช" ดังนี้ ความว่า
ในภพน้อยและภพใหญ่ คือ ในกรรมภพ (กรรมวัฏ) ในปุณฺณภพ (วิปากวัฏ) ในกามภพ
(กามธาตุ) ในกรรมภพ ในกามภพ ในปุณฺณภพ ในรูปภพ ในกรรมภพ ในรูปภพ ในปุณฺณภพ
ในอรุภพ ในกรรมภพ ในวิปากวัฏอันให้เกิดใหม่ในอรุภพ ในภพบ่อยๆ ในคติบ่อยๆ
ในอุปบัติบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในความเกิดแห่งอตภาพบ่อยๆ. บาปกรรมเป็นเครื่องข้อง
ในบพว่า สงฺกมิมิ ๗ อย่าง คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทวาริต เป็น
เครื่องข้อง.

คำว่า สละแล้ว คือ สลัดแล้ว ซึ่งบาปกรรมเป็นเครื่องข้องทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง
ความว่า เปลื้องปล่อยบาปกรรมทั้งหลายเป็นเครื่องข้อง คือ เป็นเครื่องผูก เครื่องพัน เครื่อง
คล้อง เครื่องเกี่ยวข้อง เครื่องผูกพัน เครื่องพัวพัน. เปรียบเหมือนชนทั้งหลายยอมทำความ
ปลดปล่อยยาน คานหาม รถ เกวียน หรือล้อเลื่อน ย่อมให้เสียไป ฉนใด นรชนนั้น
สละ สลัดบาปกรรมเป็นเครื่องข้องเหล่านั้น หรือปลดปล่อยบาปกรรมทั้งหลายเป็นเครื่องข้อง
เป็นเครื่องผูกไว้ เป็นเครื่องพัน เป็นเครื่องคล้องไว้ เป็นเครื่องเกี่ยวข้อง เป็นเครื่องพัวพัน
เป็นเครื่องผูกพัน ฉนนนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สลัดแล้วซึ่งบาปกรรมเป็นเครื่องข้องนี้
ในภพน้อยและภพใหญ่.

[๒๐๒] รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า "โส วิตถณฺโห อนิโม นิราโส อตฺตาริ โสชาติชรนฺติ พฺรุมิ"
ดังนี้ นรชนใดละตัณหานี้แล้ว ... เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ นรชนนั้นตรัสว่า เป็นผู้ปราศจาก
ตัณหา คือ เป็นผู้สละตัณหา คายตัณหา ปล่อยตัณหา ละตัณหา สละกินตัณหา ปราศจาก
รากะ สละรากะ คายรากะ ปล่อยรากะ ละรากะ สละกินรากะ ไม่มีความหิว เป็นผู้ดับ
เยือกเย็นแล้ว เสวยสุขอยู่ด้วยตนอันประเสริฐ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนนั้นเป็นผู้ปราศจาก
ตัณหา.

คำว่า อนิโม ความว่า รากะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ
อกุศลสิกขารทั้งปวง เป็นทุกข์. นรชนใดละทุกข์เหล่านี้แล้ว ... เผาเสียแล้วด้วยไฟ คือ ญาณ
นรชนนั้นตรัสว่า ไม่มีทุกข์.

คำว่า ไม่มีความหวัง ความว่า ตัณหา รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล
ตรัสว่าความหวัง. นรชนใดละความหวัง คือ ตัณหานี้แล้ว ... เผาเสียแล้วด้วยไฟ คือ ญาณ
นรชนนั้นตรัสว่า ไม่มีความหวัง.

ความเกิด ความเกิดพร้อม ... ความได้เฉพาะซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในหมู่สัตว์นั้นๆ
แห่งสัตว์นั้นๆ ชื่อว่าชาติ. ความแก่ ความเสื่อม ... ความแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลายในหมู่สัตว์
นั้นๆ แห่งสัตว์นั้นๆ ชื่อว่า ชรา. ความตาย ความจุติ ... ความทอดทิ้งซากศพ ความขาด
แห่งชีวิตินทรีย์ทั้งหลาย จากหมู่สัตว์นั้นๆ แห่งสัตว์นั้นๆ ชื่อว่ามรณะ. คำว่า นรชนนั้น
เป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความหวัง เรากล่าววว่า นรชนนั้นได้ข้ามแล้ว ซึ่ง

ชาติชรา ความว่า นรชนนั้นใดเป็นผู้ปราศจากคณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง เรากล่าว
บอก ... ประกาศว่า นรชนนั้นได้ข้ามแล้ว คือ ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งชาติ ชรา
และมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนนั้นเป็นผู้ปราศจากคณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง
เรากล่าวว่า นรชนนั้นได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนใดในศาสนานี้ มีความรู้ เป็นเวทกุ สลัดแล้วซึ่งบาป
ธรรมเป็นเครื่องข้องนี้ ในภพน้อยและภพใหญ่ นรชนนั้น
เป็นผู้ปราศจากคณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง เรากล่าว
ว่านรชนนั้นได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา เมตตคุพราหมณ์ ฯลฯ นั่งประนมอัญชลินมัสการพระผู้มี-
*พระภาคประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์. ข้าพระองค์
เป็นสาวก ดังนี้แล.

จบ เมตตคุพราหมณ์ปัญหาหนิตเทศ ที่ ๔.

โศตกมาณวกปัญหานิทเทศ
ว่าด้วยปัญหาของท่านโศตกะ

[๒๐๓] (ท่านโศตกะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอ
พระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์. ข้าแต่พระ-
องค์ผู้แสวงหาธรรมอันใหญ่ ข้าพระองค์ย่อมหวังพระวาจา
ของพระองค์. บุคคลได้ฟังพระคำรัสของพระองค์แล้ว พึง
ศึกษานิพพานเพื่อตน.

[๒๐๔] คำถามในคำว่า ปุจฉามี ในอุเทศว่า "ปุจฉามี ต่ ภควา พุรุหิ เม ต่" ดังนี้
มี ๓ อย่าง คือ อทิฏฐโศตนาปุจฉา ๑ ทิฏฐสังสันทนาปุจฉา ๑ วิมติเลทนาปุจฉา ๑. ฯลฯ
ปุจฉา ๓ อย่างนี้ ฯลฯ ถามถึงนิพพาน.

คำว่า ปุจฉามี ต่ ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือ ทูลวิงวอน ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้
ประสาทปัญหานี้ ขอพระองค์จึงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ.

คำว่า พุรุหิ เม ต่ ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก คือ โปรดบอก ... ขอทรงโปรด
ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ ขอ
พระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.

คำว่า อิจจ ในอุเทศว่า "อิจจายสุมา โศตโก" ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า อายสุมา
เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า โศตโก เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระโศตกะทูลถามว่า.

[๒๐๕] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาธรรมใหญ่ ข้าพระองค์ย่อมหวังพระวาจาของพระองค์ มีความว่า ข้าพระองค์ย่อมหวัง คือ ย่อมจำนง ประารถนา ยินดี ประสงค์ รักใคร่ชอบใจ ซึ่งพระดำรัส คือ คำเป็นทาง เทศนา อนุสนธิ ของพระองค์.

คำว่า มเหสี ความว่า ชื่อว่ามเหสีเพราะอะไร? ชื่อว่ามเหสีเพราะอะไรว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งศีลชั้นใหญ่ ฯลฯ พระนราศกประทับที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มเหสี เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาธรรมใหญ่ ข้าพระองค์ย่อมหวังเฉพาะซึ่งพระวาจาของพระองค์.

[๒๐๖] คำว่า บุคคลได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว ความว่า บุคคลได้ฟัง คือ ได้ยิน ศึกษา เข้าไปทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้ว ซึ่งพระดำรัส คือ คำเป็นทาง เทศนา อนุสนธิของพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว.

[๒๐๗] ศึกษา ในคำว่า สิกฺข ในอุเทศว่า "สิกฺข นิพฺพานมตฺตโน" ดังนี้ มี ๓ อย่าง คือ อธิสัสสิกขา ๑ อธิจิตตสิกขา ๑ อธิปัญญาสิกขา ๑ ฯลฯ นี้ชื่ออธิปัญญาสิกขา.

คำว่า นิพฺพานมตฺตโน ความว่า ฟังศึกษาเมื่อศีล เมื่อจิต เมื่อปัญญา เพื่อดับ รากะ โทสะ โมหะ โภคะ อุปาทา เพื่อสงบ เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อสงบวิเศษ เพื่อดับ เพื่อสลัดทิ้ง เพื่อระงับ ฯลฯ อกุศลสังขารทั้งปวง เพื่อนิถิตถึงสิกขา ๓ อย่างนี้ ก็ฟังศึกษา เมื่อรู้ก็ฟังศึกษา เมื่อเห็นก็ฟังศึกษา เมื่อพิจารณาถึงก็ฟังศึกษา เมื่ออธิฐานจิตก็ฟังศึกษา เมื่อน้อมใจไปด้วยศรัทธาก็ฟังศึกษา เมื่อประกอบความเพียรก็ฟังศึกษา เมื่อเข้าไปตั้งสติก็ฟังศึกษา เมื่อตั้งจิตก็ฟังศึกษา เมื่อรู้ด้วยปัญญาก็ฟังศึกษา เมื่อรู้ยิ่งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งก็ฟังศึกษา เมื่อกำหนดรู้ด้วยปัญญาเครื่องกำหนดรู้ก็ฟังศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละก็ฟังศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญก็ฟังศึกษา เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็ฟังศึกษา สมาทานประพฤติ สมาทานปฏิบัติไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังศึกษานิพพานเพื่อตน. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์. ข้าแต่พระองค์
ผู้แสวงหาธรรมอันใหญ่ ข้าพระองค์ย่อมหวังพระวาจาของ
พระองค์. บุคคลได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว ฟังศึกษา
นิพพานเพื่อตน.

[๒๐๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกร ไรตกะ)

ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเป็นผู้มีปัญญา มีสติ ทำความเพียรใน
ทฎฐินี่แหละ. บุคคลได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว ฟังศึกษา
นิพพานเพื่อตน.

[๒๐๙] คำว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจง ... ทำความเพียร ความว่า ท่านจงทำความเพียร
ทำความหมั่น ทำความเป็นผู้มีความหมั่น ทำความพยายาม ทำความทรงจำ ทำความเป็นผู้กล้า
ยังฉันทะให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้เข้าไปตั้งไว้ ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึง

ชื่อว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจง ... ทำความเพียร.

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า โศตกะ ในอุเทศว่า โศตกาติ ภควา.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกร โศตกะ.

[๒๑๐] คำว่า อิธ ในอุเทศว่า "อิธเว นิปปโก สโต" ดังนี้ คือ ทิฏฐินี้ ในความควรนี้ ในความชอบใจนี้ ในความถือนี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้ ในพรหมจรรย์นี้ ในสัตตสุตสนนี้ ในอรรถภาพนี้ ในมนุษยโลกนี้.

คำว่า นิปปโก ความว่า เป็นผู้มัวปัญญา คือ เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส.

คำว่า สโต ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัญญาจนเครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ ผู้นั้นตรัสว่ามีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มัวปัญญา มีสติ ... ในทิฏฐินี้แหละ.

[๒๑๑] คำว่า ได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว ความว่า ได้ยิน คือ ได้ฟัง ศึกษา เข้าไปทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้วซึ่งถ้อยคำ คำเป็นทาง เทสนา อนุสนธิของเรา แต่ปากเรานี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว.

[๒๑๒] ศึกษา ในคำว่า สิกฺข ในอุเทศว่า "สิกฺขะ นิพฺพานมุตฺตโน" ดังนี้ มี ๓ คือ อริสัณฺหา อริจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ฯลฯ นี้ ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา.

คำว่า นิพฺพานมุตฺตโน ความว่า ฟังศึกษาเมื่ออริสัณฺหา เมื่ออริจิต เมื่ออธิปัญญา ... สมาทานปฏิบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังศึกษานิพพานเพื่อตน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเป็นผู้มัวปัญญา มีสติ ทำความเพียรในทิฏฐินี้
นี้แหละ. บุคคลได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว ฟังศึกษานิพพาน
เพื่อตน.

[๒๑๓] ข้าพระองค์ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพผู้ไม่มีเครื่องกังวล เป็น

พราหมณ์ เทียวอยู่ในมนุษยโลก. ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันต-

จักขุ ข้าพระองค์ขอนมัสการพระองค์นั้น. ข้าแต่พระสัณฺหา

ขอพระองค์จงปลดปล่อยข้าพระองค์ จากความสงสัยทั้งหลาย.

[๒๑๔] เทพ ในอุเทศว่า "ปสุตฺตมํ เทวมนุสฺสโลก" ดังนี้ มี ๓

คือ สมมติเทพ ๑ อุปบัติเทพ ๑ วิสุทธิเทพ ๑. สมมติเทพเป็นไฉน? พระราชา พระราช-

*กุมารและพระเทวี เรียกว่า สมมติเทพ.

อุปบัติเทพเป็นไฉน? เทวดาชาวจาตุมาหารัชิกา เทวดาชาวดาวดึงส์ เทวดาชาวยามา

เทวดาชาวคุสิต เทวดาชาวนิมนารดี เทวดาชาวปรนิมมิตวสวัตดี เทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม และเทวดาในชั้นที่สูงกว่า เรียกว่าอุปบัติเทพ.

วิสุทธิเทพเป็นไฉน? พระอรหันตปัจฉิมสาวกของพระตถาคต และพระปัจเจก-

*สัมพุทฺธเจ้า เรียกว่า วิสุทธิเทพ.

พระผู้มีพระภาคเป็นเทพ เป็นเทพยิ่งกว่าสมมติเทพ กว่าอุปปติเทพ และกว่าวิสุทธิเทพ
ทั้งหลาย เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เป็นสียะยิ่งกว่าสียะ เป็นนาคยิ่งกว่านาค เป็นเจ้าคณะยิ่งกว่า
เจ้าคณะ เป็นมุณียิ่งกว่ามุณี เป็นพระราชายิ่งกว่าพระราชา.

คำว่า ปุสฺสสามหิ เทว มนุสฺสโลก ความว่า ข้าพระองค์ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพ
คือ ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นอติเทพ ย่อมเห็น ย่อมดู ย่อมแลดู ย่อมเพ่งดู ย่อมเข้าพิจารณา
ซึ่งพระองค์ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพ ...
ในมนุษย์โลก.

[๒๑๕] คำว่า อภิ . จน ในอุเทศว่า "อภิ . จน พุราหฺมณ อริยมานิ" ดังนี้ ความว่า
ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจจริต เป็นเครื่องกังวล เครื่องกังวลเหล่านั้น
อันพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งคั่งคั่งติดขัด
ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว
จึงชื่อว่าไม่มีเครื่องกังวล.

คำว่า พุราหฺมณ ความว่า พระผู้มีพระภาคชื่อว่าปราชญ์ เพราะทรงลยธรรม
๗ ประการแล้ว คือ ทรงลยสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ
มานะ และทรงลยธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศลอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่
มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป.

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรสภิกะ)

พระผู้มีพระภาคลยเสียแล้วซึ่งธรรมอันลามกทั้งปวง ปราศจาก
มลทิน มีจิตตั้งมั่นดี มีจิตคงที่ ล่วงแล้วซึ่งสังสาร เป็นผู้บริบูรณ์.
พระผู้มีพระภาคนั้น ตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่
บัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้ประเสริฐ.

คำว่า อริยมานิ ความว่า เทียวไป เทียวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอริยาบถ รักษา เป็นไป
เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล เป็นปราชญ์เทียวไป.

[๒๑๖] โธตทพราหฺมณกล่าวกะพระผู้มีพระภาคว่า ต ในอุเทศว่า "ตนฺตํ นมสฺสามิ
สมนฺตจกฺขุ" ดังนี้.

คำว่า นมสฺสามิ ความว่า ข้าพระองค์ขอนมัสการด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยจิต ขอ
นมัสการด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นไปตามประโยชน์ หรือขอนมัสการ สักการะ เคารพ นับถือ
บูชา ด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่าสมันตจักขุ ในบทว่า สมนฺตจกฺขุ. พระผู้มีพระภาคทรง
เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยพระสัพพัญญุต-
*ญาณนั้น.

พระตถาคตพระองค์นั้น ไม่ทรงเห็นอะไรๆ น้อยหนึ่งในโลกนี้
อนึ่ง ไม่ทรงรู้อะไรๆ ที่ไม่ทรงรู้แล้ว ไม่มีเลย. พระตถาคต
ทรงรู้ซึ่งธรรมทั้งปวง ธรรมชาติใดที่ควรแนะนำมีอยู่ พระ-

ตลาคตรู้อย่างซึ่งธรรมชาตินั้นแล้ว เพราะฉะนั้น พระตลาค

จึงชื่อว่า มีพระสมันตจักขุ.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ข้าพระองค์ ขอนมัสการพระองค์.

[๒๑๗] คำว่า สักกะ ในอุเทศว่า "ปมฺญจ มํ สกฺก กกฺกถาหิ" ดังนี้ ความว่า

พระผู้มีพระภาคทรงผนวชจากศากยสกุล แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสักกะ. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มี

พระภาคเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงชื่อว่าสักกะ.

พระองค์มีทรัพย์เหล่านี้ คือ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือhiri ทรัพย์คือโอตตปปะ

ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือสติปัญญา ทรัพย์คือสัมมปปธาน

ทรัพย์คืออิทธิบาท ทรัพย์คืออินทริย์ ทรัพย์คือพละ ทรัพย์คือโพชฌงค์ ทรัพย์คือมรรค

ทรัพย์คือผล ทรัพย์คือนิพพาน. พระผู้มีพระภาคมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ ด้วย

รัตนทรัพย์ทั้งหลายอย่างนี้ แม้เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่าสักกะ. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มี-

*พระภาคเป็นผู้อาจ ผู้องอาจ อาจหาญ มีความสามารถ ผู้กล้า ผู้แก้แล้วกล้า ผู้ก้าวหน้า

ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัวความขลาดเสียแล้ว ปราศจาก

ความเป็นผู้มีขนลุกขนพอง แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สักกะ.

วิจิติจนา คือ ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในทุกขสมุทัย ความสงสัยในทุกข-

*นิโรธ ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความสงสัยในเงื่อนไขเบื้องต้น ความสงสัยในเงื่อนไข

เบื้องปลาย ความสงสัยทั้งในเงื่อนไขเบื้องต้นและเงื่อนไขเบื้องปลาย ความสงสัยในธรรมที่อาศัยกัน

เกิดขึ้น คือ ความที่สังขาริทธิธรรมนี้เป็นปัจจัยแห่งกันและกัน ความสงสัย กิริยาที่สงสัย

ความเป็นผู้สงสัย ความเคลือบแคลง ความไม่ตกลง ความเป็นสองแง่ ความเป็นสองทาง

ความลังเล ความไม่ถือเอาโดยส่วนเดียว ความระแวง ความระแวงโดยรอบ ความตัดสินใจ

ไม่ลง ความที่จิตครั่นคร้าม ใจสั่นเท่ เรียกว่า กถกถา.

คำว่า ข้าแต่พระสักกะ ขอพระองค์จงปลดปล่อยข้าพระองค์ จากความสงสัยทั้งหลาย

ความว่า ขอพระองค์จงปลดปล่อย จงปล่อย จงถอนขึ้น จงลุกชก จงให้ข้าพระองค์ออกไป

จากลูกศร คือความสงสัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ขอพระองค์จงปลดปล่อย

ข้าพระองค์จากความสงสัยทั้งหลาย. เพราะเหตุนั้น พรหมณ์จึงทูลว่า

ข้าพระองค์ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพเจ้า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล

เป็นพรหมณ์เที่ยวอยู่ในมนุษย์โลก. ข้าแต่พระองค์ผู้มีสมันตจักขุ

ข้าพระองค์ขอนมัสการพระองค์นั้น. ข้าแต่พระสักกะ ขอ

พระองค์จงปลดปล่อยข้าพระองค์ จากความสงสัยทั้งหลาย.

[๒๑๘] ดูกรโธตะกะ เราไม่อาจปลดปล่อยใครๆ ที่มีความสงสัยในโลกได้

ก็แต่ท่านเมื่อมารู้ธรรมอันประเสริฐ ฟังข้ามโอฆะนี้ได้ด้วยความรู้

อย่างนี้

[๒๑๙] คำว่า เราไม่อาจปลดปล่อย ความว่า เราไม่อาจ ปลด ปล่อย แก่ ปล่อย

ถอนขึ้น ลุกชกท่านให้ออกจากลูกศร คือความสงสัยได้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เรา

ไม่อาจปลดเปลื้อง.

อีกอย่างหนึ่ง เราไม่อาจ ไม่สามารถ ไม่อดสาเห ไม่พยายาม ไม่กระทำความหมั่น ไม่กระทำความเป็นผู้มีความหมั่น ไม่กระทำให้เร็วแรง ไม่ทำความทรงจำ ไม่ทำความเพียร ไม่ยัง จันตะให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพื่อจะแสดงธรรมกะบุคคลผู้ไม่มี ศรัทธา ไม่มีจันตะ ผู้เกียจคร้าน มีความเพียรแล้ว ไม่ปฏิบัติตาม แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดเปลื้อง.

อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเหล่านั้นพึงปลดเปลื้องได้ ก็ไม่ต้องมีใครๆ อันช่วยปลดเปลื้อง. บุคคลทั้งหลายเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบ ปฏิปทาสมควร ปฏิปทาอันเป็นไปตามประโยชน์ ปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรม ด้วยเร็วแรง กำลัง ความเพียร ความบากบั่น ของตน ด้วย เร็วแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ อัน เป็นส่วนของตนเอง พึงปลดเปลื้องได้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดเปลื้อง.

สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรจุนทะ บุคคลนั้นหนอเป็นผู้ คิดห่อหุ้มอยู่ด้วยตน จักถอนขึ้นซึ่งบุคคลอื่นผู้คิดห่อหุ้มได้ ข้อนี้ ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้. ดูกรจุนทะ บุคคลนั้นหนอ ไม่ได้ฝึก ไม่ได้ถูกแนะนำ ไม่ค้ำบรอบแล้วด้วยตนเอง จักฝึกจักแนะนำให้ บุคคลอื่นให้ค้ำบรอบได้ ข้อนี้ ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้. แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราไม่ อาจปลดเปลื้องได้.

สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

กรรมชั่วอันบุคคลทำด้วยตนเองแล้ว จักเศร้าหมองด้วยตนเอง.

กรรมชั่วอันบุคคลไม่ทำด้วยตนเองแล้ว ย่อมบริสุทธิ์ด้วยตนเอง.

ความบริสุทธิ์ ความไม่สุจริต เฉพาะตน. ผู้อื่นจะช่วย

ชำระผู้อื่นให้บริสุทธิ์หาได้ไม่.

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดเปลื้อง.

สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรพราหมณ์ นิพพานก็ตั้งอยู่อย่างนั้น แหละ. หนทางนิพพานก็ตั้งอยู่. เราผู้แนะนำก็ตั้งอยู่. ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ สาวกทั้งหลายของเรา เราที่ชักชวนอย่างนี้ พร่ำสอนอย่างนี้. บางพวกบรรลุนิพพานอันมีความสำเร็จส่วนเดียว. บาง พวกก็ไม่บรรลุนิพพาน. ในเรื่องนี้ เราจะทำอะไรได้. ดูกรพราหมณ์ ตถาคตเป็นแต่ ผู้บอกทาง. ใครถามทางแล้วก็บอกให้. บุคคลทั้งหลายปฏิบัติอยู่ด้วยตน พึงพ้นได้เอง. แม้ ด้วยเหตุอย่างนี้จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดเปลื้อง.

[๒๒๐] คำว่า ดูกรโศตกะ ... ใครๆ ผู้มีความสงสัยในโลก ความว่า ซึ่งบุคคลผู้มีความ สงสัย มีความเคลือบแคลง มีความระแวง มีความเห็นเป็นสองทาง มีวิจิกิจฉา.

คำว่า กปฺ จิ ความว่า ใครๆ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คฤหสัท บรรพชิต เทวดา หรือมนุษย์.

คำว่า โลก ความว่า ในอภายโลก ฯลฯ ในอายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกรโศตกะ ... ใครๆ ผู้มีความสงสัยในโลก.

[๒๒๑] คำว่า ก็แต่ ... เมื่อมารู้ธรรมอันประเสริฐ ความว่า อมตนิพพาน ความระงับ
สังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความสำรอกกิเลส ความดับ ความ
ออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ตรัสว่าเป็นธรรมอันประเสริฐ.

คำว่า เสฏฐิ ความว่า อันเลิศ คือ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธานอุดม.

คำว่า อาขานมาโน ความว่า รู้ทั่ว คือ รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แท่งตลอด เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ก็แต่ ... รู้ทั่วธรรมอันประเสริฐ.

[๒๒๒] คำว่า ท่านพึงข้ามโอฆะนี้ด้วยความมารู้อย่างนี้ ความว่า ท่านพึงข้าม คือ พึง
ก้าวล่วง พึงเป็นไปล่วง ซึ่งโอฆะคือกาม โอฆะคือภพ โอฆะคือทวิฏฐิ โอฆะคืออวิชชา
ด้วยความมารู้อย่างนี้. เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ท่านพึงข้ามโอฆะนี้ด้วยความมารู้อย่างนี้. เพราะเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า.

ดูกรโศกะ เราไม่อาจปลดเปลื้องใครๆ ที่มีความสงสัย

ในโลกได้. ก็แต่ท่านเมื่อมารู้ธรรมอันประเสริฐ พึงข้าม

โอฆะนี้ได้ด้วยความมารู้อย่างนี้.

[๒๒๓] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดทรงพระกรุณา

ตรัสสอนธรรมอันสงัดที่ข้าพระองค์พึงรู้ได้. ข้าพระองค์ไม่

ขัดข้องเหมือนอากาศ เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ ไม่อาศัย

แล้วพึงเที่ยวไป.

[๒๒๔] คำว่า อนุสาสุ พุรุหม ในอุเทศว่า "อนุสาสุ พุรุหม กรุณายมาโน"

ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดตรัสสอน คือ อนุเคราะห์ เอ็นดู เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดตรัสสอน.

คำว่า กรุณายมาโน ความว่า โปรดกรุณา ปราณี รักษา อนุเคราะห์ เอ็นดู เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดทรงพระกรุณาตรัสสอน.

[๒๒๕] อมตนิพพาน ... ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ตรัสว่า เป็นธรรม
อันสงัด ในอุเทศว่า "วิเวกขมมัม ยมห์ วิขปฺ . ๐ °".

คำว่า ยมห์ วิขปฺ . ๐ ° ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ คือ พึงรู้แจ้ง พึงรู้แจ้งเฉพาะ พึง
แท่งตลอด เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ธรรมอันสงัดที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง.

[๒๒๖] คำว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้องเหมือนอากาศ ความว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง
คือ ไม่ติด ไม่พัวพัน เหมือนอากาศอันไม่ขัดข้อง คือ ไม่ติด ไม่พัวพัน ด้วยเหตุอย่างนี้
จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง เหมือนอากาศ. ข้าพระองค์ไม่รัก ไม่ชัง ไม่หลง ไม่มัวหมอง
เหมือนอากาศที่ใครๆ ย้อมด้วยน้ำครั้ง น้ำขมื่น น้ำสีเขียว น้ำสีฟาด ไม่ได้ ฉะนั้น แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง เหมือนอากาศ. ข้าพระองค์ไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง
ไม่หัดหู่ ไม่กระทบกระทั่ง เหมือนอากาศ ไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง ไม่หัดหู่ ไม่กระทบกระทั่ง
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง เหมือนอากาศ.

[๒๒๗] คำว่า อิเชว สนฺโต ในอุเทศว่า อิเชว สนฺโต อสีโต จเรยฺย ความว่า

เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ คือ เป็นผู้นั่งอยู่ในที่นี้แหละ ผู้เป็นนั่งอยู่แล้ว ณ อาสนะนี้แหละ เป็นผู้นั่งอยู่แล้วในบริษัทนี้แหละ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ.

อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับระงับแล้ว ในที่นี้แหละ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ.

"คำว่า อลิโธ ความว่า นิสัยมี ๒ อย่าง คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐินิสัย ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ตัณหานิสัย, ฯลฯ นี้ชื่อว่า ทิฏฐินิสัย. ข้าพระองค์ละตัณหานิสัย สละคตินทิฏฐินิสัย ไม่อาศัย จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ ไม่อาศัยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ไม่อาศัย สกฺขล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ไม่อาศัย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัชบริวาร ไม่อาศัย กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ ไม่อาศัย กามภพ รูปภพ อรูปภพ ไม่อาศัย สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ ไม่อาศัย เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ ไม่อาศัย อดีต อนาคต ปัจจุบัน ไม่อาศัย ไม่แอบ ไม่เข้าถึง ไม่พัวพัน ไม่น้อมใจ ออก สละ พ้นขาดแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมที่พึงรู้แจ้ง มีจิตอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่อาศัย.

คำว่า จเรยฺย ความว่า พึงเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติไป เป็นไป เสียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ ไม่อาศัยแล้ว พึงเที่ยวไป. เพราะเหตุนั้น พรหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดทรงพระกรุณา
ตรัสสอนธรรมอันสงัดที่ข้าพระองค์พึงรู้ได้. ข้าพระองค์ไม่
ขัดข้องเหมือนอากาศ เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ ไม่อาศัย
แล้ว พึงเที่ยวไป.

[๒๒๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกร ໒໒໒) เราจักบอกความ
สงบในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์แก่ตนแก่ท่าน ที่
บุคคลได้ทราบแล้วเป็นผู้มีสติเที่ยวไป พึงข้ามค้นหาอันชาน
ไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้.

[๒๒๙] คำว่า เราจักบอกความสงบ ... แก่ท่าน ความว่า เราจักบอก คือ จักเล่า ...
จักประกาศซึ่งความสงบระเค ความสงบโทสะ ความสงบโมหะ ความสงบ เข้าไปสงบ ความ
เข้าไปสงบวิเศษ ความดับ ความระงับซึ่งความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ
ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความหวัศคือ ความแข่งดี ความถือตัว ความ
ดูหมิ่นท่าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง
ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลากิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เรา
จักบอกความสงบ ... แก่ท่าน. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพรหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ໒໒໒ ในอุเทศ
ว่า ໒໒໒กาคิ ภควา ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควานี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ

เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกร โสทกะ.

[๒๓๐] คำว่า ทิฏฺเฐ ชมฺเม ในอุเทศว่า ทิฏฺเฐ ชมฺเม อนิदिหํ ดังนี้ ความว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว คือ ในธรรมที่เราารู้แล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ปรากฏแล้ว แจ่มแจ้งแล้ว คือ ในธรรมที่เราเห็นแล้ว ... แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง เราจักบอกทุกข์ในทุกข์ที่เราเห็นแล้ว จักบอกสมุทัยในสมุทัยที่เราเห็นแล้ว จักบอกมรรคในมรรคที่เราเห็นแล้ว จักบอกนิโรธในนิโรธที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง เราจักบอกธรรมอันบุคคลผู้บรรลุพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ในธรรมที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว.

คำว่า ประจักษ์แก่ตน ความว่า เราจักบอกซึ่งธรรมอันประจักษ์แก่ตน ที่เรารู้เฉพาะด้วยตนเอง โดยไม่บอกกล่าวกันมาดังนี้ ไม่บอกตามที่ได้ยินกันมา ไม่บอกตามลำดับสืบๆ กันมา ไม่บอกด้วยอ้างตำรา ไม่บอกตามที่นึกเอาเอง ไม่บอกตามที่คาดคะเนเอาเอง ไม่บอกด้วยความครึกตามอาการ ไม่บอกด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์แก่ตน.

[๒๓๑] คำว่า ที่บุคคลรู้แจ้งแล้วเป็นผู้มีสติเที่ยวไป ความว่ากระทำให้รู้แจ้ง คือ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ทำให้รู้แจ้ง ... แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า เป็นผู้มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัฏฐานเครื่องพิจารณาเห็นกายในกาย ฯลฯ บุคคลนั้นตรัสว่า เป็นผู้ที่มีสติ.

คำว่า เที่ยวไป ความว่า เที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้ที่มีสติเที่ยวไป.

[๒๓๒] ค้นหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขฌา โลกะ อกุศลมูลตรัสว่า ค้นหาอันชานไป ในอารมณฺ์ต่างๆ ในอุเทศว่า "ตเร โลเก วิสตุคฺคิ"

คำว่า วิสตุคฺคา ความว่า ค้นหาชื่อวิสตุคฺคา เพราะอรรถว่าอะไร? ฯลฯ เพราะอรรถว่า ชานไป กว้างขวาง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิสตุคฺคา.

คำว่า โลเก คือ ในอภายโลก ฯลฯ ในอายตนะโลก. คำว่า พึงข้ามค้นหาอันชานไป ในอารมณฺ์ต่างๆ ในโลก ความว่า พึงเป็นผู้มีสติข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น กว้างขวาง เป็นไปล่วง ซึ่งค้นหาอันชานไป ในอารมณฺ์ต่างๆ ในโลกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงข้ามค้นหาอันชานไป ในอารมณฺ์ต่างๆ ในโลก. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราจักบอกความสงบในธรรมที่เราเห็นแล้วอันประจักษ์ แก่ตน

แก่ท่าน ที่บุคคลได้ทราบแล้ว เป็นผู้มึสติเที่ยวไป ฟังข้าม
ค้นหาอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้.

[๒๑๓] ข้าแต่พระองค์ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์ขอบใจ
พระคำรัสของพระองค์นั้น และสันติอันสูงสุดที่บุคคล
ทราบแล้ว เป็นผู้มึสติเที่ยวไป ฟังข้ามค้นหาอันชานไปใน
อารมณ์ต่างๆ ในโลกได้.

[๒๑๔] คำว่า ตั ในอุเทศว่า ตป จาห อภินนุทามิ ความว่า ซึ่งพระคำรัส คือ ทางแห่ง
ถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิของพระองค์.

คำว่า อภินนุทามิ ความว่า ข้าพระองค์ย่อมยินดี ชอบใจ เบิกบาน อนุโมทนา พอใจ
ปรารถนา รักใคร่ คิดใจ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าพระองค์ย่อมชอบใจพระคำรัสของพระองค์นั้น.

คำว่า มเหสี ในอุเทศว่า มเหสี สนมฺติมุคฺตมฺ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคทรง
แสวงหา เสาะหา ค้นหาซึ่งสัจจันธุ์ใหญ่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มเหสี. พระผู้มีพระภาคทรง
แสวงหา เสาะหา ค้นหาซึ่งสมมติอันยิ่งใหญ่ ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเป็นเทวดาล่วงเทวดา ประทับ
อยู่ ณ ที่ไหน. พระนราศกประทับอยู่ ณ ที่ไหน. เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มเหสี.

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลесันอุภิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา
ความสำรอกกิเลส ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่า สันติ ในอุเทศว่า
"สนมฺติมุคฺตมฺ".

คำว่า อุตมฺ ความว่า เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุดอย่างยิ่ง เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า มเหสี สนมฺติมุคฺตมฺ.

[๒๑๕] คำว่า ที่บุคคลรู้แจ้งแล้วเป็นผู้มึสติเที่ยวไป ความว่า กระทำให้รู้แจ้ง คือ
เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ทำให้รู้แจ้ง ... แจ่มแจ้งแล้ว สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไป
เป็นธรรมดา.

คำว่า เป็นผู้มึสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัญญา เครื่อง
พิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้มึสติ.

คำว่า จริ ความว่า เที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง
เยียวยา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ที่รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้มึสติเที่ยวไป.

[๒๑๖] ค้นหา รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล เรียกว่า ค้นหา
อันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในอุเทศว่า "ตเร โลเก วิสตุคฺก".

คำว่า วิสตุคฺกา ความว่า ค้นหาชื่อวิสตุคฺกา เพราะอรรถว่ากระไร? ฯลฯ เพราะอรรถว่า
ชานไป กว้างขวาง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิสตุคฺกา.

คำว่า โลเก คือ ในอภายโลก ฯลฯ ในอายตณโลก. คำว่า ฟังข้ามค้นหาอันชานไปใน
อารมณ์ต่างๆ ในโลก ความว่า ฟังเป็นผู้มึสติข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น กว้างขวาง เป็นไปล่วง
ซึ่งค้นหาอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังข้ามค้นหาอันชานไป

ในอารมณ์ต่างๆ ในโลก. เพราะเหตุนี้พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์ขอใจพระคำรัสของพระองค์นั้น และสันติอันสูงสุดที่บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มิสดีเที่ยวไป พึงข้ามคันทนอันชันไป ในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้.

[๒๓๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คูกรโศตะกะ) ท่านย่อมรู้

ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำ และ

ชั้นกลางส่วนกว้าง ท่านรู้ธรรมนี้ว่า เป็นเครื่องข้องอยู่ในโลก

แล้วอย่าได้ทำค้นหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่.

[๒๓๘] คำว่า ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ความว่า ท่านย่อมรู้ คือ ย่อมรู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แสงตลอดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า โศตะกะ ในอุเทศว่า "โศตาคติ ภควา".

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังนิภาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คูกรโศตะกะ.

[๒๓๙] พระผู้มีพระภาคตรัสสอนาคว่า ชั้นสูง ในอุเทศว่า "อุทธ อโธ ติริยปิ . จาปี มชฺเณ" ดังนี้ ตรัสอดีตว่าชั้นต่ำ. ตรัสปัจจุบันว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. อีกอย่างหนึ่ง ตรัสสุขเวทนาวา ชั้นสูง. ตรัสทุกขเวทนาวา ชั้นต่ำ. ตรัสสุขทุกขมสุขเวทนาวา ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสกุศลธรรมว่า ชั้นสูง. ตรัสอกุศลธรรมว่า ชั้นต่ำ. ตรัสอพยัคคธรรมว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสเทวโลกว่า ชั้นสูง. ตรัสอบายโลกว่า ชั้นต่ำ. ตรัสมนุษยโลกว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสอรูปธาตุว่า ชั้นสูง. ตรัสกามธาตุว่า ชั้นต่ำ. ตรัสรูปธาตุว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสส่วนเบื้องบนตลอดถึงพื้นเท้าว่า ชั้นสูง. ตรัสส่วนเบื้องต่ำตลอดถึงปลายผมว่า ชั้นต่ำ. ตรัสส่วนกลางว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชั้นสูง ชั้นต่ำ และชั้นกลางส่วนกว้าง.

[๒๔๐] คำว่า ท่านรู้แล้วซึ่งธรรมนั้นว่า เป็นเครื่องข้องในโลก ความว่า รู้ คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏว่า ธรรมนี้เป็นเครื่องข้อง ธรรมชาตินี้เป็นเครื่องขัดข้อง ธรรมชาตินี้เป็นเครื่องผูกพัน ธรรมนี้เป็นเครื่องกังวล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้แล้ว ซึ่งธรรมนั้นว่า เป็นเครื่องข้องในโลก.

[๒๔๑] คำว่า อย่าได้ทำแล้วซึ่งค้นหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่ ความว่า รูปค้นหา สัตหตค้นหา คันธค้นหา รสค้นหา โภญฐัพพค้นหา ธรรมค้นหา.

คำว่า เพื่อภพน้อยและภพใหญ่ ความว่า ท่านอย่าได้ทำ คือ อย่าให้ค้นหาเกิด อย่าให้เกิดพร้อม อย่าให้บังเกิด อย่าให้บังเกิดเฉพาะ จงละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งค้นหา เพื่อภพน้อยและภพใหญ่ คือ เพื่อกรรมภพ (กรรมวัฏ) เพื่อปุณฺณภพ (วิปากวัฏ) เพื่อกามภพ (กามธาตุ) เพื่อกรรมภพ (กรรมวัฏ) เพื่อกามภพ เพื่อปุณฺณภพ (วิปากวัฏ) เพื่อรูปภพ เพื่อกรรมภพ เพื่อวิปากวัฏอันให้เกิดใหม่ในรูปภพ เพื่ออรูปภพ เพื่อกรรมภพ เพื่อวิปากวัฏ อันให้เกิดใหม่ในอรูปภพ เพื่อภพบ่อยๆ เพื่อคติบ่อยๆ เพื่ออุบัติบ่อยๆ เพื่อปฏิสนธิบ่อยๆ เพื่อความเกิดแห่งอตภาพบ่อยๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อย่าได้ทำค้นหาเพื่อภพน้อย

และภพใหญ่. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำ

และชั้นกลางส่วนกว้าง. ท่านรู้ธรรมนี้ว่า เป็นเครื่องข้อง

ในโลกแล้ว อย่าได้ทำค้นหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ นั่งปรณมอัญชลินมัสการ พระผู้มีพระภาคประกาศว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบ รัตนกมณวปัญหานิทเทศ ที่ ๕.

อุปสีวมาณวปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านอุปสีวะ

[๒๔๒] (ท่านอุปสีวะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระสัทกะ ข้าพระองค์เป็นผู้เดียว ไม่อาศัยแล้ว ไม่อาจ

ข้ามโอฆะใหญ่ได้. ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ขอพระองค์

จงตรัสบอกอารมณ์ที่ข้าพระองค์ได้อาศัยแล้ว พึงข้ามโอฆะนี้ได้.

[๒๔๓] คำว่า เอโก ในอุเทศว่า เอโก อหิ สกุก มหุตโมฆัง ดังนี้ ความว่า

ข้าพระองค์ไม่มีบุคคลเป็นเพื่อน หรือไม่มีธรรมเป็นเพื่อน. ข้าพระองค์อาศัยบุคคลหรืออาศัยธรรม
แล้ว พึงข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งกามโอฆะ ภาวะโอฆะ ทิฐิโอฆะ
อวิชชาโอฆะ ใหญ่ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เดียว.

คำว่า สกุก คือ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาจารย์ พระผู้มีพระภาคทรงผนวชจากศากย-
*สกุล แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สกุกะ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ แม้เพราะเหตุนี้
พระองค์จึงชื่อว่าพระสัทกะ. พระองค์มีทรัพย์เหล่านี้ คือ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล
ทรัพย์คือหิริ ทรัพย์คือโอตตปปะ ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือ
สติปัญญา ฯลฯ ทรัพย์คือนิพพาน. พระผู้มีพระภาคผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ ด้วย
ทรัพย์รัตนะหลายอย่างนี้ แม้เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า สกุกะ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคผู้อาจ ผู้องอาจ มีความสามารถ อาจหาญ ผู้กล้า ผู้มี
ความกล้ากล้า ก้าวหน้า ไม่ขลาด ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนี ละความกลัวความขลาด
เสียแล้ว ปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกขนพอง แม้เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า เป็นพระสัทกะ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสัทกะ ข้าพระองค์เป็นผู้เดียว ... โอฆะใหญ่ได้.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า "อิจฺจายสุมา อุปสีโว" ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า อายสุมา
เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า อุปสีโว เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น.
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านอุปสีวะทูลถามดังนี้.

[๒๔๔] คำว่า อนิสฺสิดโต ในอุเทศว่า "อนิสฺสิดโต โน วิสหามิ คาริสุ" ดังนี้
ความว่า ไม่อาศัยบุคคลหรือไม่อาศัยธรรมแล้ว.

คำว่า ไม่อาจ คือ ไม่อุตสาหกรรม ไม่อาจ ไม่สามารถ.

คำว่า ข้าม คือ ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งกามโหมะ ภวโหมะ ทิฏฐิโหมะ อวิชาโหมะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่อาศัยแล้วไม่อาจข้ามได้.

[๒๔๕] คำว่า อารมณฺณ พฺรหฺม ในอุเทศว่า "อารมณฺณ พฺรหฺม สมฺนตฺตจฺจุ" ความว่า ขอพระองค์ตรัส คือ บอก ... ประกาศซึ่งอารมณฺณ คือ ที่ยึดเหนี่ยว ที่อาศัย ที่เข้าไป อาศัย พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่า สมันตจักษุ ในคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักษุ, พระผู้มีพระภาคทรงเข้า เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วย พระสัพพัญญุตญาณนั้น.

พระตถาคตพระองค์นั้น ไม่ทรงเห็นอะไรๆ น้อยหนึ่งในโลกนี้ อன்ற ไม่ทรงรู้อะไรๆ ที่ ไม่ทรงรู้แล้ว ไม่มีเลย. พระตถาคต ทรงรู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวง. ธรรมชาติใดที่ควรแนะนำมีอยู่ พระตถาคต ทรงรู้อย่างซึ่งธรรมชาตินั้น เพราะเหตุนี้ พระตถาคตจึงชื่อว่า มีพระสมันตจักษุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักษุ ขอพระองค์ตรัสบอกอารมณฺณ.

[๒๔๖] คำว่า ยํ นิสฺสํ ในอุเทศว่า "ยํ นิสฺสํ โธมมิมํ ตเรยฺย" ดังนี้ ความว่า อาศัยบุคคล หรืออาศัยธรรมแล้ว.

คำว่า พึงข้ามโหมะนี้ได้ คือ พึงข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่ง กามโหมะ ภวโหมะ ทิฏฐิโหมะ อวิชาโหมะ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อาศัยอันใดแล้วพึงข้าม โหมะนี้ได้ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระสັกกะ ข้าพระองค์เป็นผู้เดียว ไม่อาศัยแล้ว ไม่อาจ
ข้ามโหมะใหญ่ได้. ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักษุ ขอ
พระองค์ตรัสบอกอารมณฺณที่ข้าพระองค์ได้อาศัยแล้ว พึงข้ามโหมะ
นี้ได้.

[๒๔๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสบอกว่า ดูกรอุปสีวะ)

ท่านจงเป็นผู้มีสติเพ่งดูอกาภิญฺญายตนสมาบัติ อาศัยสมาบัติ
อันเป็นไปว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งไม่มีดังนี้แล้ว จงข้ามโหมะเกิด.
ท่านจงละกามทั้งหลาย เว้นจากความสงสัยทั้งหลาย พิจารณา
ความสิ้นไปแห่งคณฺหาตลอดคืนและวันเกิด.

[๒๔๘] คำว่า ท่านจะเป็นผู้มีสติเพ่งดูอกาภิญฺญายตนสมาบัติ ความว่า พราหมณ์นั้น ได้อาภิญฺญายตนสมาบัติ โดยปกติ ไม่รู้ว่าเป็นที่อาศัยว่าสมาบัตินี้เป็นที่อาศัยของเรา. พระผู้มีพระภาคยอมตรัสบอกสมาบัติเป็นที่อาศัยและธรรมเป็นทางที่ออกยิ่งขึ้นไป แก่พราหมณ์นั้นว่า ท่านเข้าเนวสัณฺญาณาสัณฺญายตนสมาบัติ ออกจากสมาบัติแล้ว จงเพ่งดู คือ ตรวจดู พินิจดู พิจารณา ดู ซึ่งธรรม คือ จิตและเจตสิกที่เกิดในสมาบัตินั้น โดยความเป็นธรรมไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคร เป็นฝิ เป็นลูกศร เป็นความลำบาก เป็นอาพาธ เป็นของขำรุค เป็นเสนียด เป็นอุบาทว์ เป็นของไม่สำราญ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของทำลาย เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ค้ำคานเป็นของไม่มีที่เร้น เป็นของไม่เป็นสรวง เป็นของ

ไม่เป็นที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่าเป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นโทษ เป็นวิปริตธรรม
เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นมูลแห่งทุกข์ เป็นของไม่เจริญ เป็นของมีอาสวะ เป็นดังเพชฌฆาต
เป็นธรรมอันปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหยื่อมาร เป็นของมีชาติเป็นธรรมดา เป็นของมีขราเป็นธรรมดา
เป็นของมีพยาธิเป็นธรรมดา เป็นของมีมรณะเป็นธรรมดา เป็นของมีโสกะ ประเทาะ ทุกข์ โทมนัส
และอุปายาสเป็นธรรมดา เป็นของมีความเกิดเป็นธรรมดา เป็นของมีความดับเป็นธรรมดา เป็น
ของไม่น่าพอใจ เป็นของมีอาทินพโทษ เป็นของไม่มีเครื่องสลัดออก.

คำว่า มีสติ ความว่า ความระลึก ความตามระลึก ความระลึกเฉพาะ ฯลฯ ความ
ระลึกชอบ นี้เรียกว่า สติ.

พราหมณ์นั้นผู้เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบ
ด้วยสตินี้ ตรัสว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีสติเพ่งดูอาภิญญายตนสมาบัติ.
พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อุปสัวะ ในอุเทศว่า อุปสัวาติ ภควา ดังนี้.
คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอุปสัวะ.

[๒๔๙] คำว่า อาศัสมานัตถิอันเป็นไปว่า อะไรๆ น้อยหนึ่ง ไม่มีดังนี้แล้ว จงข้าม
โอฆะเกิด ดังนี้ ความว่า อาภิญญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่าอะไรๆ น้อยหนึ่งย่อมไม่มี.
อาภิญญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งย่อมไม่มี เพราะเหตุไร. พราหมณ์
นั้นเป็นผู้ที่มีสติ เข้าวิญญาณัญญายตนสมาบัติ ออกจากสมาบัตินั้นแล้ว ไม่ยังวิญญาณนั้นนั้น
แหละให้เจริญ ให้เป็นแจ้ง ให้หายไป ย่อมเห็นว่าอะไรๆ น้อยหนึ่งย่อมไม่มี. เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่า อาภิญญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งย่อมไม่มี. ท่านจงอาศัย
คือ เข้าไปอาศัยสมาบัตินั้น ทำให้เป็นอารมณ์ ให้เป็นเครื่องห่วงเหนี่ยว แล้วจงข้าม ข้ามขึ้น
ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ภิกขุโอฆะ อวิชชาโอฆะเกิด. เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัสมานัตถิอันเป็นไปว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งย่อมไม่มีดังนี้แล้ว ข้ามโอฆะเกิด.

[๒๕๐] โดยอุทานว่า กามา ในอุเทศว่า กามะ ปหาย วิรโต กถาหิ ดังนี้ ความ
ว่า กามมี ๒ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้
เรียกว่า กิเลสกาม.

คำว่า ละกามทั้งหลาย ความว่า กำหนดรู้วัตถุกามทั้งหลาย ละ สละ บรรเทา ทำให้
สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งกิเลสกามทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ละกามทั้งหลาย.

วิจิจฉาเรียกว่า ความสงสัย ในอุเทศว่า วิรโต กถาหิ. ความสงสัยในทุกข์ ฯลฯ
ความที่จิตครั่นคร้าม ใจสั่นเทห์ งด เว้น ขาด ออก สลัด หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องด้วยความ
สงสัย ย่อมมีใจทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เว้นจากความ
สงสัยทั้งหลาย.

อีกอย่างหนึ่ง งด เว้น เว้นขาด ออก สลัด หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องด้วยดิรัจฉาน-
*กถา ๓๒ ประการ ย่อมมีใจทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า
เว้นจากความสงสัยทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละกามทั้งหลายแล้ว เว้นจากความสงสัย

ทั้งหลาย.

[๒๕๑] รูปค้นหา สัตว์ค้นหา คันธค้นหา รสค้นหา โผฏฐัพพค้นหา ธรรมค้นหา
ชื่อว่า ค้นหา ในอุเทศว่า "คณฺหุขยํ รตฺตมหาภิสุสฺส" ดังนี้.

กลางคืนชื่อว่า รัตตะ. กลางวันชื่อว่า อหะ. ท่านจงดู คือ พิจารณา แลดู ตรวจดู
พินิจ พิจารณา ซึ่งความสิ้นไปแห่งค้นหา คือ ความสิ้นแห่งราคะ โทสะ โมหะ คติ อุปบัติ
ปฏิสันธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ทั้งกลางคืนกลางวัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงพิจารณาถึงความ
สิ้นแห่งค้นหาตลอดกลางคืนและกลางวัน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ท่านจงเป็นผู้มีสติเพ่งดูอาภิญญายตนสมาบัติ อาศัย
สมาบัติอันเป็นไปว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งไม่มี. ดังนี้แล้ว
จงข้ามโอฆะเกิด ท่านจงละกามทั้งหลายแล้ว เว้นจาก
ความสงสัยทั้งหลาย พิจารณาถึงความสิ้นไปแห่งค้นหาตลอด
คืนและวันเกิด.

[๒๕๒] (ท่านอุปสีวะทูลถามว่า)

ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่น
อาศัยอาภิญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์
อย่างยิ่ง ผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอาภิญญ-
ายตนสมาบัตินั้นหรือหนอ.

[๒๕๓] คำว่า สพฺเพสุ ในอุเทศว่า "สพฺเพสุ กามสฺส โย วิตราคโค" ดังนี้ ความว่า
ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า สพฺเพสุ
นี้เป็นเครื่องกล่าวรวม. โดยอุทานว่า กามสฺส กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลส-
*กาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม.

คำว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ความว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนัด
คือ สละ คาย ปล่อย ละ สละคืน ข่มความกำหนัดในกามทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา อุปสีโว เป็นบทสนธิ. คำว่า आयสุมา เป็น
เครื่องกล่าวด้วยความรัก คำว่า อุปสีโว เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านอุปสีวะทูลถามว่า.

[๒๕๔] คำว่า ละสมาบัติอื่น อาศัยอาภิญญายตนสมาบัติ ความว่า ละ เว้น สละ
ล่วง ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งสมาบัติ ๖ ชั้นต่ำแล้ว อาศัย คือ แอบอิง เข้ามา เข้ามาพร้อม
ชอบใจ น้อมใจไปสู่อาภิญญายตนสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละสมาบัติอื่น อาศัย
อาภิญญายตนสมาบัติ.

[๒๕๕] คำว่า น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์อย่างยิ่ง ความว่า สัญญาสมาบัติ ๗ ท่าน
กล่าวว่า สัญญาวิโมกข์. บรรดาสัญญาสมาบัตินั้น อาภิญญายตนสมาบัติเป็นวิโมกข์เลิศ
ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดมและอย่างยิ่ง. น้อมใจไป ในสัญญาวิโมกข์อย่างยิ่ง เลิศ

ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุคม อย่างยิ่ง ด้วยอริมุตติวิโมกข์ คือ น้อมใจไปในสัญญา-
*วิโมกข์นั้น ปลออยใจไปในสัญญาวิโมกข์นั้น ประพตฺติในสัญญาวิโมกข์ มากอยู่ในสัญญาวิโมกข์
หนักอยู่ในสัญญาวิโมกข์ เอนไปในสัญญาวิโมกข์ โอนไปในสัญญาวิโมกข์ เจื่อมไปในสัญญา-
*วิโมกข์ มีสัญญาวิโมกข์นั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์เป็น
อย่างยิ่ง.

[๒๕๖] คำว่า ติฏฺเณ นุ ในอุเทศว่า "ติฏฺเณ นุ โส ตตฺถ อนนฺนยาเย" ดังนี้
เป็นคำถามด้วยความสงสัย เป็นคำถามสองแง่ ไม่เป็นคำถามส่วนเดียวว่า เรื่องนั้นเป็นอย่างนี้
หรือหนอแล หรือไม่เป็นแบบนี้ เรื่องนี้เป็นไฉนหนอแล หรือเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า พึงดำรงอยู่หรือหนอ.

คำว่า ตตฺถ คือ ในอาภิญญายตนสมาบัติ.

คำว่า อนนฺนยาเย ความว่า ไม่หวั่นไหว คือ ไม่พรั่นพรึง ไม่ไปปราศ ไม่อันตรธาน
ไป ไม่เสื่อมไป. อีกอย่างหนึ่ง ไม่กำหนด ไม่ขัดเคือง ไม่หลง ไม่มัวหมอง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอาภิญญายตนสมาบัตินั้นหรือหนอ. เพราะ
เหตุนี้ ปราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ผู้ใดปราศจากความกำหนดในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่น
อาศัยอาภิญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์
อย่างยิ่ง ผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอาภิญ-
ญายตนสมาบัตินั้นหรือหนอ.

[๒๕๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอุปสีวะ)

ผู้ใดปราศจากความกำหนดในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่น
อาศัยอาภิญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์
อย่างยิ่ง ผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในสัญญา-
วิโมกข์นั้น.

[๒๕๘] คำว่า สพฺเพสุ ในอุเทศว่า "สพฺเพสุ กามสฺส โย วิตราคโค" ดังนี้ ความ
ว่า ... ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า "สพฺเพสุ" นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวม.

โดยอุทานว่า กามสฺส กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้
เรียกว่า วัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม.

คำว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนดในกามทั้งปวง ความว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนด ...
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนดในกามทั้งปวง.

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกปราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อุปสีวะ ในอุเทศว่า "อุปสีวาติ ภควา"
ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกายัญญัตติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาค ตรัสตอบว่า ดูกรอุปสีวะ.

[๒๕๙] คำว่า ละสมาบัติอื่น อาศัยอาภิญญายตนสมาบัติ ความว่า ละเว้น น้อมใจ

ไปสู่อาภิชญัญญายตนสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละสมาบัติอื่น อาภิชญัญญายตน-
*สมาบัติ.

[๒๖๐] คำว่า น้อมใจไปในสัทธนาวิโมกข์อย่างยิ่ง ความว่า สัทธนาสมาบัติ ๘ ท่าน
กล่าวว่า สัทธนาวิโมกข์ ... มีสัทธนาวิโมกข์นั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า น้อมใจไปใน
สัทธนาวิโมกข์ เป็นอย่างยิ่ง.

[๒๖๑] คำว่า ติฏเฐย ในอุเทศว่า "ติฏเฐย โส ตตฺถ อนนฺนุยาฮี" ดังนี้ ความ
ว่า พึงตั้งอยู่หกกหมื่นกัป. คำว่า ตตฺถ คือ ในอาภิชญัญญายตนสมาบัติ คำว่า อนนฺนุยาฮี
ความว่า ไม่หวั่นไหว ... เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ใน
อาภิชญัญญายตนสมาบัตินั้น. เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่น
อาภิชญัญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปแล้วในสัทธนา-
วิโมกข์อย่างยิ่ง ผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ใน
อาภิชญัญญายตนสมาบัตินั้น.

[๒๖๒] ถ้าผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในสมาบัตินั้น. ข้าแต่
พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ผู้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว มีความเย็น
พึงมีในสมาบัตินั้นนั้นแหละแม้มากปี. วิญญานของบุคคล
เช่นนั้นพึงมีหรือ?

[๒๖๓] คำว่า ติฏเฐ เจ โส ในอุเทศว่า "ติฏเฐ เจ โส ตตฺถ อนนฺนุยาฮี"
ดังนี้ ความว่า ถ้าผู้นั้นพึงดำรงอยู่หกกหมื่นกัป.

คำว่า ตตฺถ คือ ในอาภิชญัญญายตนสมาบัติ.

คำว่า อนนฺนุยาฮี ความว่า ไม่หวั่นไหว ... ไม่เศร้าหมอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ถ้าผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอาภิชญัญญายตนสมาบัตินั้น.

[๒๖๔] คำว่า ปุคฺคปิ วสุตฺถํ ในอุเทศว่า "ปุคฺคปิ วสุตฺถํ สมฺนตฺตจฺจุ" ดังนี้
ความว่า แม้มากปี คือ แม้หลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี หลายร้อยกัป
หลายพันกัป หลายแสนกัป. พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่า สมันตจักขุ ในคำว่า ข้าแต่พระ-
*องค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ฯลฯ เหตุนี้พระตถาคต จึงชื่อว่า มีพระสมันตจักขุ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ... แม้มากปี.

[๒๖๕] คำว่า ผู้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว มีความเย็น พึงมีในสมาบัตินั้นนั้นแหละ วิญญาน
ของบุคคลเช่นนั้นพึงมีหรือ ความว่า ผู้นั้นถึงความเป็นผู้เย็น ยั่งยืน เป็นผู้เที่ยง ไม่มีความ
แปรปรวนเป็นธรรมดา ในสมาบัตินั้นนั้นแหละ พึงตั้งอยู่ในสมาบัตินั้นนั้นแหละเที่ยงแท้.

อีกอย่างหนึ่ง พรหมณ์นั้นย่อมถามถึงความเที่ยงแท้ และความขาดสูญของบุคคลผู้
บังเกิดในอาภิชญัญญายตนภพว่า วิญญานของผู้นั้นพึงเคลื่อนไป พึงขาดสูญ พินาศไป หรือไม่พึงมี
ปฏิสนธิวิญญานไม่พึงเกิดในกามธาตุ ในรูปธาตุ หรือในอรูปรธาตุดังนี้ หรือว่าย่อมถามถึง
ปรินิพพานและปฏิสนธิของบุคคลผู้เกิดแล้วในอาภิชญัญญายตนภพว่า บุคคลนั้น ย่อมปรินิพพาน

ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในอาภิญญายตนภพนั้นนั่นแหละ หรือว่าวิญญาณของบุคคลนั้น
เพิ่งเคลื่อนไป เพิ่งเกิดปฏิสนธิวิญญาณในกามธาตุ รูปธาตุ หรือรูปธาตุอีก.

คำว่า ตถาวรสส ความว่า ของบุคคลชนิดอย่างนั้น คือ ของบุคคลเช่นนั้น ผู้ดำรง
อยู่ดังนั้น ผู้มีประการดังนั้น ผู้มีส่วนดังนั้น ผู้เกิดแล้วในอาภิญญายตนภพ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว มีความเย็น พึงมีในสมาบัตินั้นแหละ วิญญาณของบุคคลเช่นนั้น
พึงมีหรือ. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า.

ถ้าผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในสมาบัตินั้น. ข้าแต่
พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ผู้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว มีความเย็น
พึงมีในสมาบัตินั้นนั่นแหละแม้มากปี. วิญญาณของบุคคล
เช่นนั้นพึงมีหรือ?

[๒๖๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอุปสัวะ)

เปลวไฟดับไปแล้วเพราะกำลังลม ย่อมถึงความไม่มี ไม่
เข้าถึงความนับ ฉันทิ มุนิพ้นแล้วจากนามกาย ย่อมถึง
ความไม่มี ไม่เข้าถึงความนับ ฉันทิ.

[๒๖๗] เปลวไฟตรัสว่า อัจจิ ในอุเทศว่า "อัจจิ ขลา วาตเวเคน จิตฺตํ" ดังนี้
ลมทิศตะวันออก ลมทิศตะวันตก ลมทิศเหนือ ลมทิศใต้ ลมมิฐุติ ลมไม่มีฐุติ ลมเย็น ลมร้อน
ลมแรง ลมเบาหุ ลมแต่ปีกนก ลมแต่ปีกครุฑ ลมแต่ใบตาล ลมแต่พัด ชื่อว่า วาตา.

คำว่า ดับแล้วเพราะกำลังลม ความว่า ดับ คือ สูญหาย หายไป ลื่นไป หมดไป
หมดสิ้นไปแล้วเพราะกำลังลม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เปลวไฟดับไปแล้วเพราะกำลังลม ... ฉันทิ.
พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อุปสัวะ ในอุเทศว่า "อุปสัวาติ ภควา" ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ ฯลฯ พระนามว่า ภควา นี้ เป็น
สัจฉิกขาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอุปสัวะ.

[๒๖๘] คำว่า อตถิ ปเลติ ในอุเทศว่า อตถิ ปเลติ น อุปเลติ สงฺขํ ดังนี้
ความว่า ย่อมดับไป คือ ถึงความสิ้นไป ถึงความหมดไป ดับไป สงบไป ระงับไป.

คำว่า ไม่เข้าถึงความนับ ความว่า ไม่เข้าถึงความนับ คือ ไม่เข้าถึงความอ้าง ความ
คาดคะเน ความบัญญัติว่า เปลวไฟนั้นไปสู่ทิศซื่อนั้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมถึง
ความไม่มี ไม่เข้าถึงความนับ.

[๒๖๙] คำว่า เอว ในอุเทศว่า "เอว มุนิ นามกายา วิมุตฺโต" ดังนี้ เป็นเครื่อง
ยังอุปมาให้ถึงพร้อม.

ญาณ ตรัสว่า โมนะ ในคำว่า มุนิ. ฯลฯ มุนินั้นล่วงแล้วซึ่งราคาภิธรรมเป็นเครื่อง
ข้องและค้นหาเป็นดังว่าข่าย.

คำว่า พ้นแล้วจากนามกาย ความว่า มุนินั้นพ้นจากนามกายและรูปกายก่อนแล้วโดย
ปกติ คือ มุนินั้นละนามกายและรูปกายแล้ว ด้วยการละ คือ ความล่วงและความข่ม ด้วย
องค์นั้นๆ อาศัยพระผู้มีพระภาคแล้วได้อริยมรรค ๔ เพราะเป็นผู้ได้อริยมรรค ๔ จึงกำหนดรู้

นามกายและรูปกาย เพราะเป็นผู้กำหนดรู้นามกายและรูปกาย จึงพ้น คือ พ้นวิเศษจากนามกาย และรูปกายด้วยความพ้นวิเศษส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนิพ้นแล้วจากนามกาย ... ฉะนั้น.

[๒๓๐] คำว่า ย่อมถึงความไม่มี ในอุเทศว่า "อตถิ ปเลติ น อุเปติ สงฺขิ" ดังนี้ ความว่า มุนินั้นย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาทิสถปรินิพพานธาตุ คือ ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปา-
*ทิสถปรินิพพานธาตุ.

คำว่า ย่อมไม่เข้าถึงความนับ ความว่า มุนินั้นย่อมไม่เข้าถึงความนับ คือ ไม่เข้าถึง ความอ้าง ความคาดคะเน ความบัญญัติว่า เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นคฤหสฺถ์ เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์ มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือว่าเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ มุนินั้นไม่มี เหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณ์เครื่องให้ถึงการนับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมถึงความไม่มี ไม่ เข้าถึงความนับ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เปลวไฟดับไปแล้วเพราะกำลังลม ย่อมถึงความไม่มี ไม่เข้า
ถึงความนับ ฉนใด. มุนิพ้นแล้วจากนามกาย ย่อมถึงความ
ไม่มี ไม่เข้าถึงความนับ ฉนนั้น.

[๒๓๑] มุนินั้นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนินั้นย่อมไม่มี หรือว่ามุนินั้น
เป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความเป็นผู้เที่ยง. ขอพระองค์ผู้เป็นพระ-
มุนิ โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยดี พระองค์
ทรงทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง.

[๒๓๒] คำว่า มุนินั้นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนินั้นย่อมไม่มี ความว่า มุนินั้นเป็นผู้
ดับไปแล้ว หรือว่ามุนินั้นย่อมไม่มี คือ มุนินั้นดับแล้ว ขาดสูญแล้ว หายไปแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มุนินั้นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนินั้นย่อมไม่มี.

[๒๓๓] คำว่า หรือว่ามุนินั้นเป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความเป็นผู้เที่ยง ความว่า หรือว่ามุนิ
นั้นเป็นผู้ยังยืน คือ เป็นผู้เที่ยง ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงตั้งอยู่เที่ยงแท้ในอาภิณ-
*ัญญาของตนภพนั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือมุนินั้นเป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความเป็นผู้
ผู้เที่ยง.

[๒๓๔] คำว่า ต ในอุเทศว่า ตมฺเม มุนิ สาธุ วียากโรหิ ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์
ย่อมทูลถาม ทูลขอ ทูลเชื่อเชิญ ทูลให้ทรงประสาทปัญหาใด.

ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ ในคำว่า มุนิ ฯลฯ มุนินั้นล่วงแล้วซึ่งราคาภิธรรมเป็น
เครื่องข้องและตัณหาเป็นดังว่าขาย.

คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอก ... ด้วยดี ความว่า ขอพระองค์จงตรัสบอก ... ของ
ทรงประกาศด้วยดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์ผู้เป็นมุนิ โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่
ข้าพระองค์ด้วยดี.

[๒๓๕] คำว่า พระองค์ทรงทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง ความว่า พระองค์ทรงทราบ คือ

ทรงรู้ ทรงเทียบเคียง ทรงพิจารณา ทรงให้แจ่มแจ้ง ทรงให้ปรากฏแล้วแท้จริง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระองค์ทรงทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

มุนินั้นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนินั้นย่อมไม่มี หรือว่ามุนินั้น
เป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความเป็นผู้เที่ยง. ขอพระองค์ผู้เป็นพระมุนี
โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยดี. พระองค์ทรง
ทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง.

[๒๓๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอุปสัวะ)

บุคคลผู้ดับไปแล้วย่อมไม่มีประมาณ. ชนทั้งหลายพึงว่าบุคคล
นั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น. เมื่อธรรม
ทั้งปวงอันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว แม้ทางแห่งถ้อยคำทั้งปวง
บุคคลนั้นก็ถอนเสียแล้ว.

[๒๓๗] คำว่า บุคคลผู้ดับไปแล้วย่อมไม่มีประมาณ ความว่า บุคคลผู้ดับไปแล้ว คือ
ปรินิพพานแล้วด้วยอนุपाติเสสนิพพานธาตุ ย่อมไม่มี ย่อมไม่ปรากฏ ย่อมไม่ประจักษ์ประมาณ
แห่งรูป ประมาณแห่งเวทนา ประมาณแห่งสัญญา ประมาณแห่งสังขารประมาณแห่งวิญญาณ
ประมาณแห่งรูปเป็นต้นนั้น อันบุคคลผู้ดับไปแล้ว ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ให้สงบแล้ว
ระงับแล้ว ทำให้ไม่อาจเกิดขึ้น เพลียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้
ดับไปแล้วย่อมไม่มีประมาณ.

พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อุปสัวะ ในอุเทศว่า อุปสัवादิ
ภควา ดังนี้. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอุปสัวะ.

[๒๓๘] คำว่า ชนทั้งหลายพึงว่าบุคคลนั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น
ดังนี้ ความว่า ชนทั้งหลายพึงว่า (บุคคลนั้น) ด้วยราคะ ด้วยโทสะ ด้วยโมหะ ด้วยมานะ
ด้วยทิฐิ ด้วยอุทธัจจะ ด้วยวิจิกิจฉา ด้วยอนุสัยใดว่า บุคคลนั้นเป็นผู้กำหนด เป็นผู้ขัดเคือง
เป็นผู้หลง เป็นผู้มีความทะนุถนอม เป็นผู้ถือมั่น เป็นผู้ถึงความพึงชาน เป็นผู้ถึงความไม่ตกลง
หรือว่าเป็นผู้ถือกำลังอภิสังขารเหล่านั้น บุคคลนั้นละเสียแล้ว เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ละอภิสังขาร
เสียแล้ว ชนทั้งหลายพึงว่าโดยคติด้วยเหตุใดว่า บุคคลนั้นผู้เกิดในนรก เป็นผู้เกิดในกำเนิด
ดิรัจฉาน เป็นผู้เกิดในปิตติวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป
เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือว่าเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ไม่มีสัญญาก็มิใช่ บุคคล
นั้นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะอันเป็นเครื่องให้ชนทั้งหลายพึงว่า พึงกล่าว พึงพูดได้ถึง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายพึงว่าบุคคลนั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น.

[๒๓๙] คำว่า เมื่อธรรมทั้งปวงอันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว ความว่า เมื่อธรรมทั้งปวง
คือ เมื่อขันธ อายตนะ ธาตุ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ทั้งปวง อันบุคคล
นั้นถอนขึ้นแล้ว คือ ถอนขึ้นพร้อมแล้ว นุดขึ้นแล้ว นุดขึ้นพร้อมแล้ว เพิกขึ้นแล้ว เพิกขึ้น
พร้อมแล้ว ละขาดแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้ไม่อาจเกิดขึ้น เพลียแล้ว

ด้วยไฟคือ ญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อธรรมทั้งปวงอันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว.

[๒๘๐] คำว่า ทางแห่งถ้อยคำทั้งปวง บุคคลนั้นก็ถอนเสียแล้ว ความว่า กิเลส ชั้นหยาบ และ
อกิสังขาร ตรัสว่า ทางแห่งถ้อยคำ. ถ้อยคำ ทางแห่งถ้อยคำ ชื่อ ทางแห่งชื่อ นิรุติ ทางแห่ง
นิรุติ บัญญัติ ทางแห่งบัญญัติ อันบุคคลนั้นถอนขึ้นแล้ว ถอนขึ้นพร้อมแล้ว นุคขึ้นแล้ว
นุคขึ้นพร้อมแล้ว เพิกขึ้นแล้ว เพิกขึ้นพร้อมแล้ว ละขาดแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับ
แล้ว ทำให้ไม่อาจเกิดขึ้น เผลาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ทางแห่ง
ถ้อยคำทั้งปวง บุคคลนั้นก็ถอนเสียแล้ว. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลผู้ดับไปแล้วย่อมไม่มีประมาณ. ชนทั้งหลายพึงว่าบุคคล

นั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น. เมื่อธรรม

ทั้งปวง อันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว แม้ทางแห่งถ้อยคำ

ทั้งปวง บุคคลนั้นก็ถอนเสียแล้ว.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ นั่งปรณมอัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาค ประกาศ
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดาของพวกข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็น
สาวก ดังนี้.

จบอุปสีวมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๖.

นันทมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านพระนันทะ

[๒๘๑] (ท่านพระนันทะทูลถามว่า)

ชนทั้งหลายย่อมกล่าวกันว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลกนี้. ชื่อนี้

นั้นเป็นอย่างไร? ชนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบ

ด้วยญาณว่าเป็นมุนี หรือว่าย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วย

ความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี?

[๒๘๒] คำว่า สนฺติ ในอุเทศว่า สนฺติ โลก มุน โย ดังนี้ ความว่า ย่อมมี คือ
ย่อมปรากฏ ย่อมประจักษ์.

คำว่า ในโลก ความว่า ในอภายโลก ฯลฯ ในอายตนะโลก.

คำว่า มุนีทั้งหลาย ความว่า อาชีวก นิครนถ์ ชฎิล ดาบส ชื่อว่า มุนี เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา นนฺโท ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า อายสุมา
เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า นนฺโท เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ท่านพระนันทะทูลถามว่า.

[๒๘๓] คำว่า ชนทั้งหลาย ในอุเทศว่า ชนา วทนต์ ตยิทํ กถํสุ ดังนี้ คือ กษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ศูทร บรรพชิต เทวดา และมนุษย์.

คำว่า ย่อมกล่าว ความว่า ย่อมกล่าว คือ ย่อมพูด ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ.

คำว่า ดยิ ทิ ถลัฏฐ เป็นคำถามด้วยความสงสัย เป็นคำถามด้วยความเคลือบแคลง เป็นคำถามสองแง่ ไม่เป็นคำถามโดยส่วนเดียวว่า เรื่องนี้เป็นอย่างนี้หนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้? เรื่องนี้เป็นไฉนหนอแล หรือเป็นอย่างไร? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขนทั้งหลายย่อมกล่าวกัน ... ข้อนี้มันเป็นอย่างไร?

[๒๔๔] คำว่า ขนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณว่าเป็นมุนีหรือ ความว่า ขนทั้งหลายย่อมกล่าว คือ ย่อมพูด ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติซึ่งบุคคลผู้เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยญาณอันสัมปยุตด้วยสมบัติ ๘ หรือด้วยญาณ คือ อภิญญา ๕ ว่าเป็นมุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขนทั้งหลายย่อมกล่าวซึ่งบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณว่าเป็นมุนี.

[๒๔๕] คำว่า หรือว่าขนทั้งหลายย่อมกล่าวซึ่งบุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี ความว่า หรือว่าขนทั้งหลายย่อมกล่าวว่า ... ประกอบด้วยความเพียรของบุคคลผู้เป็นอยู่ เสร้าหมอง ผู้ทำกิจที่ทำได้ยากยิ่งยวดหลายอย่างว่าเป็นมุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือว่าขนทั้งหลายย่อมกล่าวซึ่งบุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี. เพราะเหตุนั้น พราหมณ์นั้น จึงกล่าวว่า

ขนทั้งหลายย่อมกล่าวกันว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก. ข้อนี้
นั้นเป็นอย่างไร? ขนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วย
ด้วยญาณว่าเป็นมุนี หรือว่าย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วย
ความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี?

[๒๔๖] ดูกรนันทะ ท่านผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วย
ทิฐิ ด้วยสุตะ ด้วยญาณ ว่าเป็นมุนี. เราย่อมกล่าวว่า
ชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มีทุกข์ ไม่มีกรรม
หวังเที่ยวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุนี.

[๒๔๗] คำว่า น ทิฏฐิยา ในอุเทศว่า น ทิฏฐิยา น สุติยา น ปิ าณน ดังนี้
ความว่า ท่านผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวด้วยความหมดจดด้วยความเห็น.

คำว่า น สุติยา ความว่า ไม่กล่าวด้วยความหมดจด ด้วยการฟัง.

คำว่า น ปิ าณน ความว่า ไม่กล่าวแม้ด้วยญาณอันสัมปยุตด้วยสมบัติ ๘ ไม่กล่าว
ด้วยญาณอันผิด เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมไม่กล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วยทิฐิ ด้วยสุตะ
ด้วยญาณ.

[๒๔๘] คำว่า กุสลา ในอุเทศว่า มุนีธ นนุท กุสลา วทนติ ดังนี้ ความว่า ท่าน
ผู้ฉลาดในชั้นนี้ ท่านผู้ฉลาดในธาตุ ท่านผู้ฉลาดในอายตนะ ท่านผู้ฉลาดในปฏิจสมุปบาท ท่าน
ผู้ฉลาดในสติปัฏฐาน ท่านผู้ฉลาดในสัมมปัทธาน ท่านผู้ฉลาดในอิทธิบาท ท่านผู้ฉลาดใน
อินทริย์ ท่านผู้ฉลาดในพละ ท่านผู้ฉลาดในโพชฌงค์ ท่านผู้ฉลาดในมรรค ท่านผู้ฉลาดในผล
ท่านผู้ฉลาดในนิพพาน. ท่านผู้ฉลาดเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าว ... ผู้ประกอบด้วยความหมดจดด้วย
ความเห็น ด้วยความหมดจดด้วยการฟัง ด้วยความหมดจดด้วยญาณอันสัมปยุตด้วยสมบัติ ๘

หรือด้วยญาณอันคิด ว่าเป็นมุณี เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ดูกรนันทะ ท่านผู้ฉลาด ... กล่าว ...
ว่าเป็นมุณี.

[๒๔๕] คำว่า เราย่อมกล่าวชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มีความทุกข์ ไม่มี
ความหวัง เทียวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุณี ความว่า เสนามารตรัสว่า เสนา. กายทุจริตเป็น
เสนามาร วิจทุจริตเป็นเสนามาร มโนทุจริตเป็นเสนามาร ราคะเป็นเสนามาร โทสะเป็นเสนา-
*มาร โมหะเป็นเสนามาร ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา
ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น
ท่าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความ
เร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลากิสังขารทั้งปวง เป็นเสนามาร.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

กามท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๑ ของท่าน. ความไม่ยินดีท่าน
กล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๒ ของท่าน. ความหิวและความกระหาย
ท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๓ ของท่าน. ตัณหาท่านกล่าวว่า เป็น
เสนาที่ ๔ ของท่าน. ถีนมิทธะท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๕
ของท่าน. ความขลาดท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๖ ของท่าน.
วิจิฉิชาท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๗ ของท่าน. ความลบหลู่
ความกระด้างท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๘ ของท่าน. ลภ ความ
สรรเสริญ สักการะ ยศที่ได้มาคิด ก็เป็นเสนา. ความยก
ตนและการข่มผู้อื่นก็เป็นเสนา. นี่เสนามารของท่าน (เป็น
มารไม่ปล่อยท่านให้พ้นอำนาจไป) เป็นผู้ประหารท่านผู้มี
ธรรมดำ. คนไม่กล้าย่อมไม่ชนะเสนานั้นได้. คนกล้าย่อม
ชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อมได้ความสุข ดังนี้.

เสนามารทั้งปวง กิเลสทั้งปวง ชนเหล่าใดชนะแล้ว ให้แพ้ ทำลาย กำจัดให้เป็นอนา-
หะแล้วด้วยอริยมรรค ๔ ในกาลใด ในกาลนั้น ชนเหล่านั้น เรากล่าวว่า ผู้กำจัดเสนาเสียแล้ว.

คำว่า อนิฆา ความว่า ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลา-
*กิสังขารทั้งปวง เป็นความทุกข์. ความทุกข์เหล่านั้น ชนเหล่าใดละขาด ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว
ทำไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ชนเหล่านั้น ตรัสว่า ผู้ไม่มีความทุกข์.

ตัณหา ราคะ สาราณะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล ตรัสว่า ความหวัง ในคำว่า
นิราสา ดังนี้. ความหวังคือ ตัณหานี้ ชนเหล่าใดละขาด ... เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ชน
เหล่านั้น ตรัสว่า ผู้ไม่มีความหวัง.

คำว่า เรากล่าวว่า ชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว ไม่มีทุกข์ ไม่มี ความหวัง เทียวไป
ชนเหล่านั้นเป็นมุณี ความว่า เราย่อมกล่าว ... ย่อมประกาศว่า ชนเหล่าใด คือ พระอรหันตปัจฉิมสาวก
กำจัดเสนาเสียแล้ว ไม่มีทุกข์ ไม่มี ความหวัง ย่อมเทียวไป คือ เปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป
รักษา บำรุง เยียวยา ชนเหล่านั้นเป็นมุณีในโลก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เราย่อมกล่าว

ชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง เทียวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุนี.
เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ดูกรนันทะ ท่านผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วย
ทิฐิ ด้วยสุตะ ด้วยญาณว่า เป็นมุนี. เราขอมกล่าวว่า
ชนใดกำจัดเสนาเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง
เทียวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุนี.

[๒๕๐] (ท่านพระนันทะทูลถามว่า)

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความหมดจด
ด้วยการเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง ด้วย
มงคลหลายชนิดบ้าง. (ข้าแต่พระผู้มีพระภาค) ผู้มีทุกข์
สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้สำรวมแล้ว ประพฤติอยู่ในทิฐิ
นั้น ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชราบ้างหรือ? ข้าแต่พระผู้มี-
พระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. ขอพระองค์โปรด
ตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์เถิด.

[๒๕๑] คำว่า เขเกจิ ในอุเทศว่า เขเกจิเม สมณพราหมณา เส ดังนี้ ความว่า
ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วนไม่เหลือ. คำว่า เขเกจิ
นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเข้าถึงการบวช คือ ถึงพร้อมด้วยการบวช
ภายนอกพุทธศาสนานี้ ชื่อว่าสมณะ. ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งอ้างว่าตนมีวาตะเจริญ ชื่อว่า พราหมณ์.
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า สมณพราหมณ์.

บทว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจายสุมา นนุโท ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า อายสุมา
เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า นนุโท เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น.
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ท่านพระนันทะทูลถามว่า.

[๒๕๒] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและการฟังบ้าง ความว่า ย่อมกล่าว
คือ ย่อมพูด ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติความหมดจด คือ ความหมดจดพิเศษ ความ
บริสุทธิ์ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยการเห็นบ้าง ... ด้วยการสดับบ้าง ... ด้วยการ
เห็นและการสดับบ้าง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและด้วยการ
สดับบ้าง.

[๒๕๓] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง ความว่า ย่อมกล่าว ...
ย่อมบัญญัติความหมดจด ... ความพ้นรอบด้วยศีลบ้าง ... ด้วยวัตรบ้าง ... ด้วยทั้งศีลและวัตรบ้าง
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง.

[๒๕๔] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยมงคลหลายชนิด ความว่า ย่อมกล่าว ...
ย่อมบัญญัติความหมดจด ... ความพ้นรอบด้วยมงคลคือวัตรและความตื่นขำวามากอย่าง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยมงคลหลายชนิด.

[๒๕๕] คำว่า กจฺจิสฺส ในอุเทศว่า กจฺจิสฺส เต (ภควา) ตถฺถ ยตา จรฺนตา ดังนี้

เป็นการถามด้วยความสงสัย เป็นการถามด้วยความเคลือบแคลง เป็นการถามสองแง่ ไม่เป็นการถามส่วนเดียวว่า เรื่องนั้นเป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้? เรื่องนี้เป็นไหนหนอแล หรือเป็นอย่างไร? เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าบ้างหรือ.

คำว่า เต คือ พวกสมณพราหมณ์ผู้มีทฤษฎีเป็นคติ.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกายัญญูติ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พวกสมณพราหมณ์นั้น ... บ้างหรือ.

คำว่า ตถ ในอุเทศว่า ตถ ฆตา จรุตฯ ดังนี้ ความว่า ในทฤษฎีของตน ในความควรของตน ในความชอบใจของตน ในลัทธิของตน.

คำว่า ฆตา ความว่า ส้ารวม สงวน คุ่มครอง รักษา ระวัง.

คำว่า เทียวไป ความว่า เทียวไป เทียวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า (ข้าแต่พระผู้มีพระภาค) สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ส้ารวม แล้วประพฤติดูในทฤษฎีนั้น ... บ้างหรือ.

[๒๕๖] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ... ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา ความว่า ได้ข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้วซึ่งชาติชราและมรณะ.

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก คำว่า มาริสนี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับ ด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ... ได้ข้ามแล้ว ซึ่งชาติและชรา.

[๒๕๗] คำว่า ปุจฉามิ ต ในอุเทศว่า ปุจฉามิ ต ภควา พุริหิ เมตฺ ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์ขอลุลถาม ลุลขอ ลุลเชื่อเชิญ ลุลให้ประกาศซึ่งปัญหานี้ว่า ขอพระองค์จงตรัส บอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกายัญญูติ.

คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ ความว่า ขอพระองค์จงตรัส ... จงประกาศ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้. ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์เถิด. เพราะเหตุนี้พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความหมดจด

ด้วยการเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง ด้วย

มงคลหลายชนิดบ้าง. (ข้าแต่พระผู้มีพระภาค) ผู้นิรทุกข์

สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ส้ารวมแล้ว ประพฤติดูในทฤษฎี

นั้น ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชราบ้างหรือ? ข้าแต่พระผู้มี-

พระภาค ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้. ขอพระองค์

โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์เถิด.

[๒๕๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรนันทะ)

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความหมดจด

ด้วยการเห็นและด้วยการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง

ด้วยมงคลหลายชนิด. เราขอมกล่าวว่ สมณพราหมณ์
เหล่านั้น ถึงแม้เป็นผู้สำรวมแล้วประพฤติดูในทิกุณินั้น
แต่ก็ข้ามซึ่งชาติและชราไปไม่ได้.

[๒๕๕] คำว่า เขเกจิ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง
ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า เขเกจิ นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
เข้าถึงการบวช ถึงพร้อมด้วยการบวชภายนอก แต่พุทธศาสนานี้ชื่อว่าสมณะ. ชนเหล่าใด
เหล่าหนึ่งอ้างว่าตนมีวาทะเจริญ ชื่อว่าพราหมณ์. เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่งนี้. พระผู้มีพระภาคขอมตรัสเรียกพราหมณ์นั้น โดยชื่อว่า นันทะ ในอุเทศว่า นนฺทาคิ
ภควา ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกายัญญติ
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรนันทะ.

[๓๐๐] คำว่า ขอมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและการฟังบ้าง ความว่า ขอมกล่าว
ขอมพูด ขอมบอก ขอมแสดง ขอมบัญญัติ ซึ่งความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความบริสุทธิ์
ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยการเห็นบ้าง ... ด้วยการสดับบ้าง ... ด้วยการเห็น
และสดับบ้าง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ขอมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและด้วยการสดับบ้าง.

[๓๐๑] คำว่า ขอมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง ความว่า ขอมกล่าว ...
ขอมบัญญัติความหมดจด ... ความพ้นรอบด้วยศีลบ้าง ... ด้วยวัตรบ้าง ... ด้วยศีลและวัตรบ้าง
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ขอมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง.

[๓๐๒] คำว่า ขอมกล่าวความหมดจดด้วยมงคลหลายชนิด ความว่า ขอมกล่าว ...
ขอมบัญญัติด้วยมงคลคือวัตรและความตื่นข่าวมากอย่าง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ขอมกล่าวความ
หมดจดด้วยมงคลหลายชนิด.

[๓๐๓] คำว่า กิปี .จาปี ในอุเทศว่า กิปี .จาปี เต ตถุถ ยตา จรณติ เป็นบทสนธิ
เป็นบทเกี่ยวเนื่อง เป็นเครื่องทำบทให้เต็ม เป็นความพร้อมเพรียงแห่งอักขระ เป็นความ
สละสลวยแห่งพยัญชนะ. บทว่า กิปี .จาปี นี้ เป็นไปตามลำดับบท คำว่า เต คือ พวก
สมณพราหมณ์ผู้มีทิกุณิ. คำว่า ตถุถ ความว่า ในทิกุณิของตน ในความควรของตน ในความ
ชอบใจของตน ในลัทธิของตน. คำว่า ยตา ความว่า เป็นผู้สำรวม สงวน คู้มครอง รักษา
ระวัง.

คำว่า จรณติ ความว่า เทียวไป ... เยียวยา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ถึงแม้สมณพราหมณ์
เหล่านั้นเป็นผู้สำรวมแล้ว ประพฤติดูในทิกุณินั้น.

[๓๐๔] คำว่า เราขอมกล่าวว่ ... ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ ความว่า เราขอมกล่าว ...
ขอมประกาศว่ ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งชาติ ชราและมรณะไปไม่ได้
คือ ไม่ออก ไม่สละ ไม่ก้าวล่วง ไม่เป็นไปล่วงจากชาติ ชราและมรณะ ขอมวนเวียนอยู่
ภายในชาติ ชราและมรณะ ววนเวียนอยู่ภายในทางสงสาร ไปตามชาติ ชราก็เล่นตาม พยาธิก็
ครอบงำ มรณะก็ห้าหั้น ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่เร้น ไม่มีสรมะ ไม่มีที่พึ่ง เพราะฉะนั้นจึงชื่อ

ว่าเราย่อมกล่าวว่า ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความหมดจด ด้วย
การเห็นและด้วยการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง ด้วยมงคล
หลายชนิด. เราย่อมกล่าวว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถึงแม้
เป็นผู้สำรวจแล้วประพฤติดูอยู่ในภิกขุนี้ แต่ก็ข้ามซึ่งชาติและ
ชราไปไม่ได้.

[๓๐๕] (ท่านพระนันทะทูลถามว่า)

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความหมดจด ด้วย
การเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง ด้วยมงคล
หลายชนิดบ้าง. ถ้าพระองค์ผู้เป็นพระมุณีตรัสสมณพราหมณ์
เหล่านั้นว่า ข้ามโอฆะไปไม่ได้แล้ว. ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์
เมื่อเป็นอย่างนั้น บัดนี้ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้าม
ชาติและชราไปได้แล้ว. ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูล
ถามปัญหานี้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.

[๓๐๖] คำว่า เขเกจิ ในอุเทศว่า เขเกจิ เม สมณพราหมณาเส ดังนี้ ความว่า
ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วนไม่เหลือ. คำว่า เขเกจิ นี้
เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. ขนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเข้าถึงการบวช คือ ถึงพร้อมด้วยการบวช
ภายนอกพุทธศาสนานี้ ชื่อว่าสมณะ. ขนเหล่าใดเหล่าหนึ่งอ้างว่าตนมีวาตะเจริญ ชื่อว่าพราหมณ์.
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา นนุโท ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า อายสุมา
เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า นนุโท เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น.
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ท่านพระนันทะทูลถามว่า.

[๓๐๗] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและการฟังบ้าง ความว่า ย่อมกล่าว
ย่อมพูด ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติความหมดจด คือ ความหมดจดพิเศษ ความบริสุทธิ์
ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยการเห็นบ้าง ... ด้วยการสดับบ้าง ... ด้วยการเห็นและ
การสดับบ้าง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและด้วยการสดับบ้าง.

[๓๐๘] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง ความว่า ย่อมกล่าว ... ย่อม
บัญญัติความหมดจด ... ความพ้นรอบด้วยศีลบ้าง ... ด้วยวัตรบ้าง ... ด้วยทั้งศีลและวัตรบ้าง เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง.

[๓๐๙] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยมงคลหลายชนิด ความว่า ย่อมกล่าว ... ย่อม
บัญญัติด้วยมงคลคือวัตรและความดีนข้ามมาอย่าง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจด
ด้วยมงคลหลายชนิด.

[๓๑๐] คำว่า เต เจ ในอุเทศว่า เต เจ มุนิ พุรุส อโนมตฺตมฺเณ ดังนี้ ความว่า
พวกสมณพราหมณ์ผู้มีภิกขุเป็นคติ ญาณท่านกล่าวว่า โมนะ ในบทว่า มุนิ. ฯลฯ พระผู้มีพระภาค

นั่น ล่วงแล้วซึ่งราคาภิธรรมเป็นเครื่องข้อง และค้นหาเป็นดั่งว่าข้าย เป็นมุณี.

คำว่า ย่อมตรัสว่า ... ข้ามโอะมะไปไม่ได้แล้ว ความว่า ข้ามไม่ได้แล้ว คือ ข้ามขึ้น
ไม่ได้แล้ว ข้ามล่วงไม่ได้แล้ว ก้าวล่วงไม่ได้แล้ว เป็นไปล่วงไม่ได้แล้วซึ่งกามโอะมะ ภวโอะมะ
ทฤษฏีโอะมา อวิชชาโอะมะ วณเวียนอยู่ภายในชาติขราและมรณะ วณเวียนอยู่ภายในทางสงสาร
ไปตามชาติ ขราก็เล่นตาม พยาธิก็ครอบงำ มรณะก็ห้าหั้น ไม่มีที่ด้านทาน ไม่มีที่ช้อนเร้น
ไม่มีสระณะ ไม่มีที่พึ่ง.

คำว่า ย่อมตรัส คือ ย่อมตรัส ... ย่อมประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าพระองค์ผู้
เป็นมุณีย่อมตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นข้ามโอะมะไปไม่ได้แล้ว.

[๓๑๑] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ nirvuddha เมื่อเป็นดั่งนั้น ในบัดนี้ ใครเล่าในเทวโลก
และมนุษย์โลก ข้ามชาติและขราไปได้ ความว่า เมื่อเป็นดั่งนั้น ใครนั้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก
มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ข้ามได้แล้ว คือ
ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามพ้นแล้ว ล่วงแล้ว ก้าวล่วงแล้ว เป็นไปล่วงแล้วซึ่งชาติ ขราและมรณะ.

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. คำว่า
มาริส นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้ nirvuddha เมื่อเป็นดั่งนั้น ในบัดนี้ ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลกข้ามชาติและ
ขราไปได้แล้ว.

[๓๑๒] คำว่า ปุจฉามิ คัม ในอุเทศว่า ปุจฉามิ คัม ภควา พุรุหิ เม คัม ดังนี้
ความว่า ข้าพระองค์ขอลุลถาม คือ ลุลขอ ลุลเชื้อเชิญ ลุลให้ประสาทซึ่งปัญหานี้ว่า ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอลุลถาม
ปัญหานี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็น สัจฉิกขาบัญญัติ,

คำว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ ความว่า ขอพระองค์โปรด
ตรัส ... โปรดประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความหมดจด ด้วย
การเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตรบ้าง ด้วยมงคล
หลายชนิดบ้าง. ถ้าพระองค์ผู้เป็นพระมุณีตรัสพราหมณ์เหล่านั้น
ว่า ข้ามโอะมะไปไม่ได้แล้ว. ข้าแต่พระองค์ผู้ nirvuddha เมื่อเป็น
อย่างนั้น บัดนี้ ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้ามชาติและ
ขราไปได้แล้ว. ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอลุลถาม
ปัญหานี้. ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.

[๓๑๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรนันทะ) เราย่อมไม่กล่าวว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อนาติและขราหุ้มห่อแล้ว. เราย่อม
กล่าวว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน

อารมณ์ที่ได้ทราบ ศิลและวัตรทั้งปวง ทั้งละแล้วซึ่งมงคล
หลายชนิดทั้งหมด กำหนดรู้ค้นหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ
นรชนเหล่านั้นแล เป็นผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว.

[๑๑๔] คำว่า เราย่อมไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อันชาติและชราหุ้มห่อ
แล้ว ความว่า คุณรันทะ เราย่อมไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อันชาติและชราหุ้ม
ไว้แล้ว หุ้มไว้แล้ว คลุมไว้แล้ว ปิดไว้แล้ว บังไว้แล้ว ครอบไว้แล้ว. เราย่อมกล่าว คือ
ย่อมบอก ... ทำให้เห็นว่า สมณพราหมณ์เหล่าใด ละชาติ ชราและมรณะแล้ว ตัดรากขาดแล้ว
ทำให้ไม่มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา สมณพราหมณ์
เหล่านั้นมีอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อันชาติ
และชราหุ้มห่อไว้แล้ว.

[๑๑๕] คำว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ
ศิลปและวัตรทั้งปวง ความว่า นรชนเหล่าใดละแล้ว คือ ละแล้ว บรรเทาแล้ว ทำให้สิ้นสุด
แล้ว ให้ถึงความไม่มีแล้ว ซึ่งความหมดจดด้วยการเห็นทั้งปวง ... ซึ่งความหมดจดด้วยการฟัง
ทั้งปวง ... ซึ่งความหมดจดทั้งด้วยการเห็นและด้วยการฟังทั้งปวง ... ซึ่งความหมดจดด้วยการได้
ทราบทั้งปวง ... ซึ่งความหมดจดด้วยศิลปทั้งปวง ... ซึ่งความหมดจดด้วยวัตรทั้งปวง ... ซึ่งความหมด
จดทั้งด้วยศิลปและวัตรทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น
เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ หรือแม้ศิลปหรือวัตรทั้งปวง.

[๑๑๖] คำว่า ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งปวง ความว่า ละแล้ว คือ ละขาด
แล้ว บรรเทาแล้ว ทำให้สิ้นสุดแล้ว ให้ถึงความไม่มีแล้ว ซึ่งความหมดจด คือ ความหมด
จดพิเศษ ความบริสุทธิ์ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยมงคลคือวัตรและความ
สิ้นข่าวกว้างอย่าง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งปวง.

[๑๑๗] คำว่า ตณฺหํ ในอุเทศว่า ตณฺหํ ปริปิ . ๐ ย อนาคตา เย เต เว นรา
โสมณินฺนาติ พุริ มัง นี้ ได้แก้รูปค้นหา สัทตค้นหา คันธค้นหา รสค้นหา โสณัฐพพัฒนา
ธรรมค้นหา.

คำว่า กำหนดรู้แล้ว ความว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งค้นหาด้วยปริยญา ๓ คือ ญาณปริยญา
ตริณปริยญา ปหานปริยญา.

ญาณปริยญาเป็นไฉน? นรชนย่อมรู้ชัด คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นค้นหาว่า นี้รูปค้นหา
นี้สัทตค้นหา นี้คันธค้นหา นี้รสค้นหา นี้โสณัฐพพัฒนา นี้ธรรมค้นหา นี้ชื่อว่าญาณปริยญา.

ตริณปริยญาเป็นไฉน? นรชนทำค้นหาที่ตนรู้อย่างนี้แล้วย่อมพิจารณาค้นหา คือ พิจารณา
โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นฝั ฯลฯ โดยความไม่ให้สลัดออก นี้ชื่อว่า
ตริณ-ปริยญา.

ปหานปริยญาเป็นไฉน? นรชนพิจารณาอย่างนี้แล้ว ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้
ถึงความไม่มีซึ่งค้นหา. สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณรณิกขุทั้งหลาย
ฉันทราคะในค้นหาใด ท่านทั้งหลายจงละฉันทราคะนั้นเสีย. เมื่อเป็นอย่างนี้ ค้นหาอันนั้นจักเป็น

ของอันท่านทั้งหลายละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ติงดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี
ความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ดังนี้. นี่ชื่อว่าปหานปริญา. กำหนดรู้แล้วซึ่งค้นหาด้วย
ปริญา ๓ นี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กำหนดรู้ซึ่งค้นหา.

คำว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ความว่า อาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ภิฐาสวะ
อวิชชาสวะ. นรชนเหล่าใดละอาสวะเหล่านี้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ติงดังตาลยอดด้วน
ให้ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา นรชนเหล่านั้นตรัสว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ.

คำว่า เหล่าใด คือ พระอรหันตปัจฉิมสัพพทั้งหลาย.

คำว่า เราย่อมกล่าวว่า นรชนเหล่าใดกำหนดรู้ค้นหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชน
เหล่านั้นแล ข้ามโอฆะได้แล้ว ความว่า เราย่อมกล่าวว่า ... ย่อมประกาศว่า นรชนเหล่าใด
กำหนดรู้ค้นหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้น ข้ามแล้วซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ภิฐ-
*โอฆะ อวิชชาโอฆะ คือ ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามออก ล่วง ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้วซึ่งทาง
แห่งสังสารวัฏทั้งปวง. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวว่า นรชนเหล่าใดกำหนดรู้ค้นหา
แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแล ข้ามโอฆะได้แล้ว. เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสว่า

เราย่อมไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อันชาติและ
ชราหุ้มห่อแล้ว เราย่อมกล่าวว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่ง
รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ สิลและวัตร
ทั้งปวง ทั้งละแล้วซึ่งมกคลหลายชนิดทั้งหมด กำหนดรู้
ค้นหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแล เป็นผู้
ข้ามโอฆะได้แล้ว.

[๓๑๘] ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ย่อมขอบใจพระวาจานั้น อัน

พระองค์ผู้เป็นพระมเหสี (ผู้แสวงหาธรรมใหญ่) ตรัสดีแล้ว
ไม่มีอุปธิ. แม้ข้าพระองค์ก็กล่าวว่า นรชนเหล่าใดละแล้ว
ซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ สิลและ
วัตรทั้งปวง ทั้งละแล้วซึ่งมกคลหลายชนิดทั้งหมด กำหนด
รู้ค้นหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแลเป็นผู้
ข้ามโอฆะได้แล้ว.

[๓๑๙] คำว่า เอต ในอุเทศว่า เอตากินนุทามิ วโจ มเหสีโน ดังนี้ ความว่า

ข้าพระองค์ย่อมยินดี คือ ยินดียิ่ง เบิกบาน อนุโมทนา ปราารถนา พอใจ ประสงค์ รักใคร่
คิดใจ พระวจา คือ ทางแห่งถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิ ของพระองค์.

คำว่า อันพระองค์เป็นพระมเหสี ความว่า พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระมเหสี ทรง
แสวงหา คือ ทรงเสาะหา ทรงค้นหา ซึ่งศีลชั้นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า
มเหสี. ฯลฯ พระผู้มีพระภาคผู้เป็นเทวดาล่วงเทวดาประทับที่ไหน พระนราศกประทับที่ไหน
เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า มเหสี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ย่อมขอบใจพระวจา

นั่น อันพระองค์ผู้เป็นพระมเหสี.

[๑๒๐] คำว่า สุกตุดิถี ในอุเทศว่า สุกตุดิถี โคตม นุปรีกั ดังนี้ ความว่า
ตรัสบอกดีแล้ว คือ ทรงแสดงดีแล้ว ทรงบัญญัติดีแล้ว ทรงแต่งตั้งดีแล้ว ทรงเปิดเผยดีแล้ว
ทรงทำให้ดีแล้ว ทรงประกาศดีแล้ว.

กิลส ขันธ และอภิสังขาร ท่านกล่าวว่า อุปธิ ในอุเทศว่า โคตม นุปรีกั ดังนี้.
การละอุปธิ ความสงบอุปธิ ความสละคืนอุปธิ ความระงับอุปธิ อมตนิพพาน ท่านกล่าวว่า
ธรรมไม่มีอุปธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระโคตม ... ตรัสดีแล้ว เป็นธรรมไม่มีอุปธิ.

[๑๒๑] คำว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ
ศีลและวัตรทั้งปวง ความว่า นรชนเหล่าใดละแล้ว คือ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึง
ความไม่มีซึ่งความหมกจุกด้วยการเห็นทั้งปวง ... ซึ่งความหมกจุกด้วยการฟังทั้งปวง ซึ่งความ
หมกจุกทั้งด้วยการเห็นและการฟังทั้งปวง ... ซึ่งความหมกจุกด้วยการได้ทราบทั้งปวง ... ซึ่งความ
หมกจุกด้วยศีลทั้งปวง ... ซึ่งความหมกจุกด้วยวัตรทั้งปวง ... ซึ่งความหมกจุกทั้งด้วยศีลและ
วัตรทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์
ที่ได้ทราบ ศีลและวัตรทั้งปวง.

[๑๒๒] คำว่า ละแล้วซึ่งมกคลหลายชนิดทั้งปวง ความว่า ละ คือ สละ ขาด บรรเทา
ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความหมกจุก คือ ความหมกจุก วิเศษ ความบริสุทธิ์ ความ
พ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยมกคล คือวัตรและความตื่นขำมาอย่าง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ทั้งละแล้วซึ่งมกคลหลายชนิดทั้งปวง.

[๑๒๓] คำว่า ตณฺหํ ในอุเทศว่า ตณฺหํ ปริปิ . ๒ ย อนาคตา เย อหปิ เต
โอมตณฺหาติ พุริณํ ดังนี้ คือ รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โภกฺขตัณหา
ธรรมตัณหา.

คำว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งตัณหา ความว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งตัณหาด้วยปริยญา ๓ คือ
ญาคปริยญา ตีรณปริยญา ปหานปริยญา.

ญาคปริยญาเป็นไฉน? นรชนย่อมรู้ซึ่งตัณหา คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่า นีรูปตัณหา
นี้สัทตตัณหา นี้คันธตัณหา นี้รสตัณหา นี้โภกฺขตัณหา นี้ธรรมตัณหา. นี้ชื่อว่า ญาค-
*ปริยญา.

ตีรณปริยญาเป็นไฉน? นรชนทำตัณหาที่ตนรู้อย่างนี้แล้ว ย่อมพิจารณาตัณหา คือ
พิจารณาโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ฯลฯ โดยความไม่ให้สลัดออก. นี้ชื่อว่า ตีรณปริยญา.

ปหานปริยญาเป็นไฉน? นรชนพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ละบรรเทา ทำให้สิ้นสุด
ให้ถึงความไม่มีซึ่งตัณหา. นี้ชื่อว่า ปหานปริยญา. กำหนดรู้แล้วซึ่งตัณหาด้วยปริยญา ๓ นี้
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งตัณหา.

คำว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ความว่า อาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ภิภฐาสวะ
อวิชชาสวะ. นรชนเหล่าใดละอาสวะเหล่านี้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งคั่งคาลยอดด้วน
ให้ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา นรชนเหล่านั้นตรัสว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ

คำว่า เหล่าใด คือ พระอรหันตจีนาสพทั้งหลาย.

คำว่า แม้ข้าพระองค์ก็กล่าวว่ นรชนเหล่าใดกำหนดรู้ตัณหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ
นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามโอฆะแล้ว ความว่า แม้ข้าพระองค์ก็กล่าว คือ พุคว่ นรชนเหล่าใด
กำหนดรู้ตัณหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามแล้วซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ
ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ ข้ามแล้ว ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามออกแล้ว ล่วงแล้ว ก้าวล่วงแล้ว ซึ่ง
ทางสงสารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ข้าพระองค์ย่อมกล่าวว่ นรชนเหล่าใดกำหนดรู้
ตัณหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามโอฆะแล้ว. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้น
จึงกล่าวว่

ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ย่อมขอบใจพระวาจานั้น อัน
พระองค์ผู้เป็นพระมเหสีตรัสดีแล้ว ไม่มีอุปธิ. แม้ข้า-
พระองค์ก็กล่าวว่ นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น
เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ สัตถ์และวัตรทั้งปวง ทั้ง
ละแล้วซึ่งมกคลหลายชนิดทั้งหมด กำหนดรู้ตัณหาแล้ว
เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ๗๗ พระนันทะนั่งประนมอัญชลินมีสการพระผู้มีพระภาค
ประกาศว่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์. ข้าพระองค์
เป็นสาวก ดังนี้.

จบฉันทมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๗.

เหมกมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านพระเหมกะ

[๑๒๔] (ท่านพระเหมกะทูลถามว่)

ในกาลอื่นก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม พวกอาจารย์เหล่านี้
พยากรณ์ว่ เรื่องนี้มีแล้วดังนี้. เรื่องนี้จักมีดังนี้. คำทั้งหมดนั้น
เป็นคำกล่าวสืบๆ กันมา. คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยังความตริก
ให้เจริญ. ข้าพระองค์ไม่ยินดีในคำนั้น.

[๑๒๕] คำว่ เ ย ในอุเทศว่ เยม ปุพฺเพ วียากัสสุ ดังนี้ ความว่ พาวรีพราหมณ์
และพราหมณ์อื่นซึ่งเป็นอาจารย์ของพาวรีพราหมณ์ พยากรณ์แล้ว คือ บอกแล้ว ... ประกาศแล้ว
ซึ่งทักขิณของตน ความควรของตน ความชอบใจของตน ลัทธิของตน อหิยาตย์ของตน ความ
ประสงค์ของตน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ... ก่อน ... พวกอาจารย์เหล่านี้พยากรณ์แล้ว.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่ อิจฺจายสุมา เหมโก ดังนี้ เป็นบทสนธิ. ๗๗ คำว่ อิติ นี้
เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. คำว่
อายสุมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง.

คำว่า เหมโก เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระเหมกะทูลถามว่า.

[๑๒๖] คำว่า ในกาลอื่นแต่ศาสนาของพระโคตม ความว่า ในกาลอื่น แต่ศาสนาของพระโคตม คือ อื่นแต่ศาสนาของพระโคตม ก่อนกว่าศาสนาของพระโคตม กว่าศาสนาของพระพุทธเจ้า กว่าศาสนาของพระชินเจ้า กว่าศาสนาของพระตถาคต กว่าศาสนาของพระอรหันต์ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ในกาลอื่นแต่ศาสนาของพระโคตม.

[๑๒๗] คำว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้ ความว่า ได้ยินว่า เรื่องนี้มีแล้วอย่างนี้. ได้ยินว่า เรื่องนี้จักมีอย่างนี้. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้.

[๑๒๘] คำว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นคำกล่าวสืบบ้าง กันมา ความว่า คำทั้งปวงนั้นเป็นคำกล่าวสืบบ้าง กันมา คือ อาจารย์เหล่านั้น กล่าวธรรมอันไม่ประจักษ์แก่ตน ที่ตนมิได้รู้เฉพาะเอง โดยบอกตามที่ได้ยินกันมา บอกตามลำดับสืบบ้าง กันมา โดยอ้างตำรา โดยเหตุที่นึกเอาเอง โดยเหตุที่คาดคะเนเอาเอง ด้วยความตรึกตามอาการ ด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นคำกล่าวสืบบ้าง กันมา.

[๑๒๙] คำว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยังความตรึกให้เจริญ ความว่า คำทั้งปวงนั้นเป็นเครื่องยังความตรึกให้เจริญ คือ เป็นเครื่องยังวิตกให้เจริญ เป็นเครื่องยังความดำริให้เจริญ เป็นเครื่องยังกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตรึกถึงญาติให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตรึกถึงชนบทให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตรึกถึงเทวดาให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกปฏิสังขตด้วยความเอ็นดูผู้อื่นให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขตด้วยลาภ สักการะ และความสรรเสริญให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขตด้วยความปรารถนามิให้ใครดูหมิ่นให้เจริญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยังความตรึกให้เจริญ.

[๑๓๐] คำว่า ข้าพระองค์ไม่ยินดีในค่านั้น ความว่า ข้าพระองค์ไม่ได้ ไม่ประสพ ไม่ได้เฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ยินดีในค่านั้น. เพราะเหตุนั้น พราหมณ์นั้น จึงกล่าวว่า

ในกาลอื่นก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม พวกอาจารย์เหล่านี้
พยากรณ์ว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้. เรื่องนี้จักมีดังนี้. คำทั้งหมด
นั้นเป็นคำกล่าวสืบบ้าง กันมา คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยังความ
ตรึกให้เจริญ. ข้าพระองค์ไม่ยินดีในค่านั้น.

[๑๓๑] ข้าแต่พระมุณี ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นเครื่อง
กำจัดตัณหา ที่บุคคลรู้แล้วเป็นผู้มีสติเที่ยวไป พึงข้าม
ต้นหาอันชานไปในอารมณต่างๆ ในโลกแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๑๓๒] พราหมณ์นั้นกล่าวกะพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ในอุเทศว่า ตูปํ .จ เม
ธมฺมมกฺขาหิ ดังนี้.

คำว่า ธมฺมํ ในอุเทศว่า ธมฺมมกฺขาหิ ดังนี้ ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัส ... โปรด

ทรงประกาศพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ
พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง สติปัญฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔
อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และข้อปฏิบัติอันให้ถึงนิพพาน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมแก่ข้าพระองค์.

[๑๓๓] รูปตัณหา สัมผัสตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่าตัณหา ในอุเทศว่า ตณฺหณิกฺขมาตฺถํ มุนิ ดังนี้.

คำว่า เป็นเครื่องกำจัดตัณหา ความว่า เป็นเครื่องปราบตัณหา เป็นเครื่องละตัณหา
เป็นเครื่องสงบตัณหา เป็นเครื่องสลัดคืนตัณหา เป็นเครื่องระงับตัณหา เป็นอมตนิพพาน.

ญาณ ท่านกล่าวว่า โมนะ ในคำว่า มุนิ. ฯลฯ พระผู้มีพระภาคล่วงแล้วซึ่งราคาภิธรรม
เป็นเครื่องข้องและตัณหาเป็นดังว่าขำย จึงเป็นมุนิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระมุนี ...
เครื่องกำจัดตัณหา.

[๑๓๔] คำว่า ที่บุคคลรู้แล้ว เป็นผู้มีสติเที่ยวไป ความว่า บุคคลทำกรรมใดให้ทราบ
แล้ว คือ เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ให้เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ทำให้ทราบแล้ว ...
ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมคาสั่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า เป็นผู้มีสติ คือ เป็นผู้มีสติด้วยอาการ ๔ อย่าง คือ เป็นผู้มีสติ เจริญสติ-
*ปัญฐานเครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ ผู้นั้นท่านกล่าวว่าเป็นผู้มีสติ ...

คำว่า เที่ยวไป คือ เที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นไป รักษา เขียวยา
ให้เขียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มีสติเที่ยวไป.

[๑๓๕] ตัณหา ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า
ตัณหาอันชวนไปในอารมณ์ต่างๆ ในอุเทศว่า เตร โลเก วิสตุคฺคิ. ตัณหาชื่อว่าวิสตุคฺคาเพราะ
อรรถว่ากระไร? ฯลฯ เพราะอรรถว่าแผ่ไป ชานไป ฉะนั้น จึงชื่อว่า วิสตุคฺคา.

คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก จันทรโลก ธาตุโลก
อายตนโลก.

คำว่า พึงข้ามตัณหาอันชวนไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก ความว่า พึงเป็นผู้มีสติข้าม
คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งตัณหาอันชวนไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงข้ามตัณหาอันชวนไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์
นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระมุนี ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นเครื่อง
กำจัดตัณหาที่บุคคลรู้แล้ว เป็นผู้มีสติเที่ยวไป พึงข้ามตัณหา
อันชวนไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก แก่ข้าพระองค์เถิด.

[๑๓๖] ดูกรเหมกะ บทนิพพานเป็นที่บรรเทาฉันทราคะในปิยรูป
ทั้งหลาย ที่ได้เห็น ที่ได้ยินและที่ได้ทราบ (ที่รู้แจ้ง)
เป็นที่ไม่เคลื่อน.

[๓๓๗] คำว่า ทิฏฐิ ในอุเทศว่า อธิ ทิฏฐิสุตมุต วิ . ๐ แต่สุ ดังนี้ ความว่า
ที่ได้เห็นด้วยจักขุ. คำว่า โสคิ ความว่า ที่ได้ยินด้วยหู. คำว่า มุต ความว่า ที่ทราบ คือ
ที่สุดด้วยจมูก ลิ้มด้วยลิ้น ถูกต้องด้วยกาย. คำว่า วิ . ๐ คติ คือ ที่รู้ด้วยใจ. เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ... ที่เห็น ที่ได้ยิน ที่ได้ทราบ ที่รู้แจ้ง.

[๓๓๘] คำว่า คูกรเหมกะ ... ในปิยรูปทั้งหลาย ความว่า สิ่งอะไรเป็นปิยรูป (เป็นที่รัก)
สาตรูป (เป็นที่ยินดี) ในโลก. จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ เป็นปิยรูปสาตรูป
ในโลก. รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก. จักขุวิญญาณ
โสทวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก.
จักขุสัมผัส โสทสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เป็นปิยรูป
สาตรูปในโลก. จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสทสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหา-
*สัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก.
รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา เป็นปิยรูป
สาตรูปในโลก. รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา
ธรรมสัญญาเจตนา เป็นปิยรูป สาตรูปในโลก. รูปคันหา สัททคันหา คันธคันหา รสคันหา โผฏฐัพพ-
*คันหา ธรรมคันหา เป็นปิยรูป สาตรูปในโลก. รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก
โผฏฐัพพวิตก ธรรมวิตก เป็นปิยรูป สาตรูปในโลก. รูปวิจาร สัททวิหาร คันธวิจาร รสวิจาร
โผฏฐัพพวิจาร ธรรมวิจาร เป็นปิยรูป สาตรูปในโลก. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในปิยรูปทั้งหลาย.
พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า เหมกะ.

[๓๓๙] ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม คั่นหาในกาม
ความสันทนาในกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความหลงในกาม ความชอบใจในกาม ในกาม
ทั้งหลาย กามโสมะ กามโยคะ กามุปาทาน กามฉันทนิวรรต ชื่อว่า ฉันทราคะ ในอุเทศว่า
ฉนุทธราคะวินนทนี ดังนี้. คำว่า เป็นที่บรรเทาฉันทราคะ ความว่า เป็นที่ละฉันทราคะ เป็นที่สงบ
ฉันทราคะ เป็นที่สละคืนฉันทราคะ เป็นที่ระงับฉันทราคะ เป็นอมตนิพพาน. เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า เป็นที่บรรเทาฉันทราคะ.

[๓๔๐] คำว่า บทนิพพาน ... ไม่เคลื่อน ความว่า บทนิพพาน คือ บทที่ด้านทาน บทที่
เร้น บทที่ยึดหน่วง บทไม่มีภัย. คำว่า ไม่เคลื่อน คือ เทียง ยั่งยืน มั่นคง เป็นธรรมไม่แปรปรวน.
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บทนิพพาน ... ไม่เคลื่อน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
คูกรเหมกะ บทนิพพานเป็นที่บรรเทาฉันทราคะในปิยรูปทั้งหลาย ที่ได้เห็น ที่ได้ยิน
และที่ได้ทราบ (ที่รู้แจ้ง) เป็นที่ไม่เคลื่อน.

[๓๔๑] พระอรหันตคิณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงบทนิพพานนั้นแล้ว
เป็นผู้มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว พระอรหันตคิณาสพ
เหล่านั้น เป็นผู้เข้าไปสงบแล้วทุกสมัย เป็นผู้ข้ามแล้วซึ่ง
คณหาอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก.

[๓๔๒] คำว่า เอตํ ในอุเทศว่า เอตท . ๐ ยย เอตา ดังนี้ คือ อมตนิพพาน ความ

สงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับค้นหา ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด.

คำว่า รู้ทั่วถึง ความว่า รู้ทั่ว คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง คือ รู้ทั่ว ทราบ ... ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า เข คือ พระอรหันตปัญญาทั้งหลาย.

คำว่า เป็นผู้มีสติ ความว่า เป็นผู้มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัญญาน คือพิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ พระอรหันตปัญญาเหล่านั้นตรัสว่า เป็นผู้มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันตปัญญาเหล่านี้รู้ทั่วถึงบทนิพพานนี้ เป็นผู้มีสติ.

[๑๔๑] คำว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว ความว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว คือ มีธรรมอันรู้แล้ว มีธรรมอันเทียบเคียงแล้ว มีธรรมอันพิจารณาแล้ว มีธรรมอันแจ่มแจ้งแล้ว มีธรรมอันปรากฏแล้ว มีธรรมอันเห็นแล้ว ... มีธรรมอันปรากฏแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า ดับแล้ว ความว่า เชื่อว่าดับแล้ว เพราะเป็นผู้ยังระคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวงให้ดับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว.

[๑๔๒] คำว่า เข้าไปสงบแล้ว ในอุเทศว่า อุปสนฺตา จ เต สทา ดังนี้ ความว่า เชื่อว่าเข้าไปสงบแล้ว คือ สงบแล้ว เข้าไปสงบแล้ว เข้าไปสงบวิเศษแล้ว ดับแล้ว ระงับแล้ว เพราะความที่ระคะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง เป็นโทษชาติสงบแล้ว ถึงความสงบแล้ว หมดแล้ว ดับแล้ว ปราศจากไปแล้ว ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว. คำว่า เต คือ พระอรหันตปัญญาทั้งหลาย.

คำว่า ทุกสมัย คือ ทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง สิ้นกาลทั้งปวง สิ้นกาลเป็นนิตย์ กาลยังยืนเนื่องๆ ติดต่อกัน ไม่เจือกับเหตุอื่น สืบต่อโดยลำดับ เหมือนละลอกน้ำมิได้ว่าง สืบต่อไม่ขาดสาย กาลมีประโยชน์ กาลที่ถูกต้อง กาลเป็นปุโรหิต กาลเป็นปัจฉิมกต ยามต้น ยามกลาง ยามหลัง ข้างแรม ข้างขึ้น คราวฝน คราวหนาว คราวร้อน ตอนวัยต้น ตอนวัยกลาง ตอนวัยหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันตปัญญาเหล่านั้น เป็นผู้เข้าไปสงบแล้วทุกสมัย.

[๑๔๓] ค้นหา ระคะ สาราณะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า วิสัฏฐิกา ในอุเทศว่า ตินฺหา โลเก วิสตุคฺกั ดังนี้.

ค้นหา เชื่อว่า วิสัฏฐิกา ในคำว่า วิสตุคฺกั เพราะอรรถว่ากระไร? เพราะอรรถว่า ฯลฯ แผ่ไป ชานไป ฉะนั้น จึงชื่อ วิสัฏฐิกา.

คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตনโลก.

คำว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว ... ในโลก ความว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ก้าวพ้น เป็นไปแล้วแล้ว ซึ่งค้นหาอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้วซึ่งค้นหาอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก. เพราะเหตุนี้ พระผู้มี-

*พระภาคจึงตรัสว่า

พระอรหันตชีณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงบทนิพพานนั้นแล้ว
เป็นผู้มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้วดับแล้ว พระอรหันตชีณาสพ
เหล่านั้น เป็นผู้เข้าไปสงบแล้วทุกสมัย เป็นผู้ข้ามแล้วซึ่ง
คณาอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ พระหมะกะนั่งประนมอัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาค
ประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์. ข้าพระองค์
เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบ เหมกมณวกปัญหานิทเทศ ที่ ๘.

โตทยะมาณวกปัญหานิทเทศ
ว่าด้วยปัญหาของท่านพระโตทยะ

[๑๔๖] (ท่านพระโตทยะทูลถามว่า)

กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด คณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด
และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ของผู้นั้น
เป็นเช่นไร.

[๑๔๗] คำว่า กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ความว่า กามทั้งหลายย่อมไม่อยู่ คือ
ไม่อยู่ร่วม ไม่มาอยู่ในผู้ใด.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา โตทยะ ดังนี้ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ คำว่า อิติ นี้
เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. คำว่า อายสุมา
นี้เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพยำเกรง. คำว่า โตทยะ เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำ
ร้องเรียกของพราหมณ์นั้น. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระโตทยะทูลถามว่า.

[๑๔๘] คำว่า คณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความว่า คณหาย่อมไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่
ประจักษ์ แก่ผู้ใด คือ คณาอันผู้ใดละได้แล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้อาเจเกิดขึ้น เหา
เสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

[๑๔๙] คำว่า และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว ความว่า ผู้ใดข้ามแล้ว คือ ข้าม
ขึ้นแล้ว ข้ามพ้น ล่วงแล้ว ก้าวล่วงแล้ว เป็นไปล่วงแล้วจากความสงสัย เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว.

[๑๕๐] คำว่า วิโมกข์ของผู้นั้นเป็นเช่นไร? ความว่า พราหมณ์นั้นย่อมทูลถามวิโมกข์
ว่า วิโมกข์ของผู้นั้นเป็นเช่นไร? คือ มีสัณฐานเช่นไร? มีประการอย่างไร? มีส่วนเปรียบ
อย่างไร? อันบุคคลนั้นพึงปรารภนา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิโมกข์ของผู้นั้นเป็นเช่นไร?
เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด คณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด

และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ของผู้นั้นเป็น
เช่นไร?

[๑๕๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกร โตทยะ)

กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด

และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์อย่างอื่นของ
ผู้นั้น ย่อมไม่มี.

[๑๕๒] คำว่า ชสุมิ ในอุเทศว่า ชสุมิ กามา น วสนฺติ ดังนี้ คือ ในพระอรหันต-
*ชีนาสพ โดยอุทานว่า กามา กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้
เรียกว่า วัตถุกาม ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม.

คำว่า ย่อมไม่มี ความว่า กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ คือ ย่อมไม่อยู่ร่วม ไม่มาอยู่ในผู้ใด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพรหมณ์นั้น
โดยชื่อว่า โตทยะ ในอุเทศว่า โตทยยาติ ภควา ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ.
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกร โตทยะ.

[๑๕๓] รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่าตัณหา ในอุเทศว่า ชสุส น วิชฺชติ ดังนี้.

คำว่า ชสุส คือ แก่พระอรหันตชีนาสพ.

คำว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความว่า ตัณหาย่อมไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์
แก่ผู้ใด คือ ตัณหานั้นอันผู้ใดละแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้อาจเกิดขึ้น เผลเสียแล้ว
ด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

[๑๕๔] วิจิกิจจา คือ ความสงสัยในทุกข์ ฯลฯ ความที่จิตหวนใจสนเทห์ เรียกว่า
กถังกถา ในอุเทศว่า กถงฺกถา จ โย ตินฺนุ โน ดังนี้.

คำว่า โย คือ พระชีนาสพนั้นใด.

คำว่า และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว ความว่า ผู้ใดข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้น
ข้ามพ้น ล่วง ก้าวล่วง เป็นไปล่วงจากความสงสัยได้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และผู้ใด
ข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว.

[๑๕๕] คำว่า วิโมกข์อย่างอื่นของผู้นั้นย่อมไม่มี ความว่า วิโมกข์ อย่างอื่นอันเป็น
เครื่องให้หลุดพ้นได้ของผู้นั้นย่อมไม่มี. ผู้นั้นควรทำกิจด้วยวิโมกข์อย่างไร? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
วิโมกข์อย่างอื่นของผู้นั้นย่อมไม่มี. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด

และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์อย่างอื่นของ
ผู้นั้นย่อมไม่มี.

[๑๕๖] ผู้นั้น ไม่มีความหวังหรือยังมีหวังอยู่ มีปัญญาหรือมีความก่อ

(ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา ข้าแต่พระสัทกะ ข้าพระองค์จะพึง

คำว่า ขอโปรดตรัสบอกให้แจ้ง ความว่า ของจงตรัสบอก ... ของจงประกาศ. พระสัพพัญญู-
*ณุตญาณ เรียกว่า สมณตจกัญ ในคำว่า สมณตจกัญ ฯลฯ เพราะฉะนั้น พระตถาคตจึงชื่อว่า
มีพระสมณตจกัญ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมณตจกัญ ขอพระองค์โปรดตรัส
บอกให้แจ้งซึ่งปัญหานี้แก่ข้าพระองค์. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ผู้นั้นไม่มีความหวังหรือยังมีหวังอยู่ มีปัญญาหรือมีความก่อ
(ค้นหาทักขิ) ด้วยปัญญา. ข้าแต่พระสัทกะ ข้าพระองค์จะพึง
รู้จักมุนีได้อย่างไร? ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้มีสมณตจกัญ ขอ
พระองค์โปรดตรัสบอกให้แจ้งซึ่งปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.

[๓๖๑] ผู้นั้นไม่มีความหวัง ไม่หวังอยู่ มีปัญญาและไม่มีความก่อ
(ค้นหาทักขิ) ด้วยปัญญา. ดูกรโคเทยยะ ท่านจงรู้จักมุนีผู้ไม่
มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกามและภพ แม้อย่างนี้.

[๓๖๒] คำว่า ผู้นั้นไม่มีความหวัง ไม่หวังอยู่ ความว่า ผู้นั้นไม่มีค้นหา ไม่เป็นไป
กับด้วยค้นหา คือ ไม่หวัง ไม่จានง ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่รักใคร่ ไม่พอใจซึ่งรูป
เสียง กลิ่น ฯลฯ รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้ง เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้นั้นไม่มีความหวัง ไม่หวังอยู่.

[๓๖๓] คำว่า ผู้นั้นมีปัญญา ในอุเทศว่า ปิ . ๐ ณาเว โส น จ ปิ . ๐ กปิ ดังนี้
ความว่า ผู้นั้นเป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลาย
กิเลส.

คำว่า ไม่มีความก่อ (ค้นหาทักขิ) ด้วยปัญญา ความว่า ผู้นั้นย่อมไม่ก่อซึ่งค้นหา
หรือทักขิ คือ ไม่ยังค้นหาหรือทักขิให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ ด้วย
ญาณในสมาบัติ ๘ ด้วยญาณคืออภิญา ๕ หรือด้วยญาณอันผิด. เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้นั้น
มีปัญญา ไม่มีความก่อ (ค้นหาทักขิ) ด้วยปัญญา.

[๓๖๔] ญาณ ท่านกล่าวว่า โมณะ ในคำว่า มุนี ในอุเทศว่า เอวมปิ โคเทยยะ
มุนี วิชาน ดังนี้. ฯลฯ บุคคลนั้นล่วงแล้วซึ่งธรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหาเป็นดังข่าย ย่อม
เป็นมุนี.

คำว่า ดูกรโคเทยยะ ท่านจงรู้จักมุนี ... แม้อย่างนี้ ความว่า ดูกรโคเทยยะ ท่านจงรู้จัก
รู้แจ้ง รู้ประจักษ์ซึ่งมุนีอย่างนี้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ดูกรโคเทยยะ ท่านจงรู้จักมุนี ... แม้อย่างนี้.

[๓๖๕] คำว่า อภิ . จน ในอุเทศว่า อภิ . จน กามภเว อสตุตฺ ดังนี้ ความว่า
เครื่องกังวลคือราคะ เครื่องกังวลคือโทสะ เครื่องกังวลคือโมหะ เครื่องกังวลคือมานะ เครื่อง
กังวลคือทิฏฐิ เครื่องกังวลคือกิเลส เครื่องกังวลคือทุจริต. เครื่องกังวลเหล่านี้อันมุนีได้ละ
แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ
มุนีนั้นตรัสว่า ไม่มีเครื่องกังวล. โดยอุทานว่า กามา ในอุเทศว่า กามภเว ดังนี้ กามมี ๒ อย่าง
คือ วัตถุกาม ๖ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่าวัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่ากิเลสกาม.
โดยอุเทศว่า ภพ ภพมี ๒ อย่าง คือ กรรมภพ ๑ ปุณภพอันมีในปฏิสนธิ ๑. ฯลฯ นี่เป็น

ปนภพอันมีในปฐินธิ.

คำว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกามและภพ ความว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ไม่ข้อง คือ ไม่เกี่ยว ไม่เกี่ยวข้อง ไม่พัวพัน ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่ ประกอบในกามและภพ มีใจอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกาม และภพ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ นั้น ไม่มีความหวัง ไม่หวังอยู่ มีปัญญาและ ไม่มีความก่อ
(คันทาภิภู) ด้วยปัญญา. ดูกร โตทยยะ ท่านจงรู้จักมุนีผู้ไม่มี
เครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกามและภพ แม้อย่างนี้.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดา
ของข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบ โตทยะมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๕.

กัปมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านพระกัปปะ

[๓๖๖] (ท่านพระกัปปะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้มฤตทุกข์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมอันเป็น
ที่พึงแก้สัจจะทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสงสาร เมื่อห้วงกิเลส
เกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว.
อนึ่ง ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นที่พึงแก้ข้าพระองค์.
ทุกข์นี้ไม่พึงมีอีก อย่างไร?

[๓๖๗] สงสาร คือ การมา การไป ทั้งการมาและการไป กาลมรณะ คติ ภพแต่ภพ
จติ อุปบัติ ความบังเกิด ความแตก ชาติ ชรา และมรณะ ท่านกล่าวว่า สาระ ในอุเทศว่า
มชฺเฌ สรสุมี ตัญญุคฺ คังนี.

แม้ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏ แม้ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารก็ไม่ปรากฏ สัจจะ
ทั้งหลายตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดอยู่ น้อมใจ ไปแล้ว ในท่ามกลางสงสาร.

ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างไร? วัฏฏะเป็นไปแล้วสิ้นชาติเท่านี้ พ้น
จากนั้น ย่อมไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนั้น ที่สุดข้างต้นแห่งสงสาร ย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนี้.
วัฏฏะเป็นไปแล้วสิ้นร้อยชาติเท่านี้ พ้นจากนั้นย่อมไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนั้น ที่สุดข้างต้น
แห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนี้. วัฏฏะเป็นไปแล้วสิ้นพันชาติเท่านี้ ... สิ้นแสนชาติเท่านี้ ...
สิ้นโกฏิชาติเท่านี้ ... สิ้นร้อยโกฏิชาติเท่านี้ ... สิ้นพันโกฏิชาติเท่านี้ ... สิ้นแสนโกฏิชาติเท่านี้ ...
สิ้นปีเท่านี้ ... สิ้นร้อยปีเท่านี้ ... สิ้นพันปีเท่านี้ ... สิ้นแสนปีเท่านี้ ... สิ้นโกฏิปีเท่านี้ ... สิ้นร้อยโกฏิปี
เท่านี้ ... สิ้นพันโกฏิปีเท่านี้ ... สิ้นแสนโกฏิปีเท่านี้ ... สิ้นกัปเท่านี้ ... สิ้นร้อยกัปเท่านี้ ... สิ้นพันกัป
เท่านี้ ... สิ้นแสนกัปเท่านี้ ... สิ้นโกฏิกัปเท่านี้ ... สิ้นร้อยโกฏิกัปเท่านี้ ... สิ้นพันโกฏิกัปเท่านี้ สิ้น
แสนโกฏิกัปเท่านี้ พ้นจากนั้นย่อมไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนี้ ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่

ปรากฏเมื่อย่างนี้.

สมจริงดังพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้มีที่สุดอัน
รู้ไม่ได้ ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีวิชาเป็น
เครื่องกันไว้ มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป เสวยความทุกข์ความพินาศเป็น
อันมากตลอดกาลนาน มากไปด้วยปาฐา ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ จึงสมควรจะ
เบื่อหน่าย ควรจะคลายกำหนัด ควรจะหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง ดังนี้. ที่สุดข้างต้นแห่งสงสาร
ย่อมไม่ปรากฏเมื่อย่างนี้.

ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างไร? วัฏฏะจักเป็นไปสิ้นชาติเท่านี้ พ้นจาก
นั้นจักไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนั้น ที่สุดข้างปลายแห่งสงสาร ย่อมไม่ปรากฏเมื่อย่างนี้. วัฏฏะ
จักเป็นไปสิ้นร้อยชาติเท่านี้ ... สิ้นพันชาติเท่านี้ ... สิ้นแสนชาติเท่านี้ ... สิ้นโกฏิชาติเท่านี้ ... สิ้น
ร้อยโกฏิชาติเท่านี้ ... สิ้นพันโกฏิชาติเท่านี้ ... สิ้นแสนโกฏิชาติเท่านี้ ... สิ้นปีเท่านี้ ... สิ้นร้อยปีเท่านี้ ...
สิ้นพันปีเท่านี้ ... สิ้นแสนปีเท่านี้ ... สิ้นโกฏิปีเท่านี้ ... สิ้นร้อยปีเท่านี้ ... สิ้นพันโกฏิปีเท่านี้ ... สิ้น
แสนโกฏิปีเท่านี้ ... สิ้นกัปเท่านี้ ... สิ้นร้อยกัปเท่านี้ ... สิ้นพันกัปเท่านี้ ... สิ้นแสนกัปเท่านี้ ... สิ้น
โกฏิกัปเท่านี้ ... สิ้นร้อยโกฏิกัปเท่านี้ ... สิ้นพันโกฏิกัปเท่านี้ ... วัฏฏะจักเป็นไปสิ้นแสนโกฏิกัปเท่านี้
พ้นจากนั้นจักไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนี้ ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏ เมื่อย่างนี้.
แม้ที่สุดข้างต้น แม้ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏ อย่างนี้.

สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน ติดอยู่ น้อมใจไปแล้วในท่ามกลางสงสาร
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสงสาร.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา กปโโป ดังนี้ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ คำว่า อิติ นี้
เป็นไปตามลำดับบท. คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรักเป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ
คำว่า อายสุมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง. คำว่า กปโโป
เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระกปิปะทูลถามว่า.

[๓๖๘] คำว่า เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความว่า เมื่อกามโสมะ
ภวโสมะ ทิฏฐิโสมะ อวิชชาโสมะ เกิดแล้ว คือ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ
แล้ว. คำว่า เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความว่า เมื่อชาติภัยขราภัย พยาธิภัย มรณภัย มีแล้ว
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว.

[๓๖๙] คำว่า ผู้อันขราและมัจจุถึงรอบแล้ว ความว่า ผู้อันขราถูกต้องถึงรอบ ตั้งลง
ประกอบแล้ว อันมัจจุราชถูกต้อง ถึงรอบ ตั้งลง ประกอบแล้ว อันชาติไปตาม ชราก็เล่นตาม
พยาธิก็ครอบงำ มรณะก็ห้าหั้น ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มี
อะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้อันขราและมัจจุถึงรอบแล้ว.

[๓๗๐] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ณทุกข์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นที่พึง ความ
ว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ... ของประกาศซึ่งธรรมเป็นที่พึง คือ ธรรมเป็นที่ต้านทาน ธรรม
เป็นที่ซ่อนเร้น ธรรมเป็นสรณะ ธรรมเป็นคติที่ไป.

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ, คำว่า มาริส

นี่ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้สถิตทุกข์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นที่พึง.

[๑๗๑] พราหมณ์นั้นกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ในอุเทศว่า ตูป ๑ จ เม
ทีปมกุขาหิ ดังนี้.

คำว่า ของตรัสบอกธรรมเป็นที่พึง ความว่า ของตรัสบอก ... ของประกาศซึ่งธรรม
เป็นที่พึง คือ ธรรมเป็นที่ด้านทาน ธรรมเป็นที่ซ่อนเร้น ธรรมเป็นสละ ธรรมเป็นคติที่ไป
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็นที่พึงแก่ข้าพระองค์.

[๑๗๒] คำว่า ทุกข์นี้ไม่พึงมีอีกอย่างไร ความว่า ทุกข์นี้พึงดับ คือ พึงสงบ พึง
ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ พึงระงับไปในภพนี้แหละ คือ ทุกข์อันมีในปฏิสนธิ ไม่พึงบังเกิดอีก
คือ ไม่พึงเกิด ไม่พึงเกิดพร้อม ไม่พึงบังเกิดในกามชาต รูปชาต อรูปชาต กามภพ รูปภพ
อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโว-
*การภพ ในคติใหม่ อุปบัติใหม่ ปฏิสนธิใหม่ ภพ สงสารหรือในวัฏฏะ พึงดับ สงบถึง
ความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในภพนี้แหละ อย่างไร? เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ทุกข์นี้ไม่พึงมี
อีกอย่างไร? เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สถิตทุกข์ ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็นที่พึง
แก่สัตว์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสงสาร เมื่อห้วงกิเลสเกิด
แล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว. อนึ่ง
ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็นที่พึงแก่ข้าพระองค์. ทุกข์นี้
ไม่พึงมีอีกอย่างไร?

[๑๗๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรกัปปะ)

เราจะบอกธรรมเป็นที่พึง แก่สัตว์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลาง
สงสาร เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ผู้อันชรา
และมัจจุถึงรอบแล้ว. ดูกรกัปปะ เราจะบอกธรรมเป็นที่พึง
แก่ท่าน.

[๑๗๔] สงสาร คือ การมา การไป ทั้งการไปและการมา การมรณะ คติ ภพแต่ภพ
จุติ อุปบัติ ความบังเกิด ความแตก ชาติชราและมรณะ ท่านกล่าวว่า สละ ในอุเทศว่า
มช ๑ สรสมิ ติฏฺเฐติ ดังนี้.

แม้ที่สุดข้างต้น แม้ที่สุดข้างปลายแห่งสงสาร ย่อมไม่ปรากฏ ฯลฯ ก็สัตว์ทั้งหลายตั้ง
อยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดอยู่ น้อมใจไปแล้วในท่ามกลางสงสาร. ที่ที่สุดข้างต้น
แห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างไร? ฯลฯ ที่ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏเมื่ออย่างนี้. ที่สุด
ข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างไร? ฯลฯ ที่ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏเมื่อ
อย่างนี้. แม้ที่สุดข้างต้น แม้ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏเมื่ออย่างนี้. สัตว์ทั้งหลาย
ตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดอยู่ น้อมใจไปแล้วในท่ามกลางสงสาร เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสงสาร.

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า กัปปะ ในอุเทศว่า กปฺปาติ ภควา ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูรกกัปปะ.

[๑๗๕] ข้อนั้น เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความว่า เมื่อกามโสมะ ภวโสมะ ทิฏฐิโสมะ อวิชชาโสมะ เกิดแล้ว คือ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะปรากฏแล้ว.

คำว่า เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความว่า เมื่อชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย มรณภัย มีแล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว.

[๑๗๖] ข้อนั้น ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว ความว่า ผู้อันชราถูกต้องถึงรอบ ตั้ลง ประกอบแล้ว อันมัจจุถูกต้อง ถึงรอบ ตั้ลง ประกอบแล้ว อันชาติไปตาม ชราที่เล่นตาม พยาธิที่ครอบงำ มรณะที่ห้ำหั่น ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว.

[๑๗๗] ข้อนั้น ดูรกกัปปะ เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่งแก่ท่าน ความว่า เราจะบอก ... จะประกาศ ซึ่งธรรมเป็นที่พึ่ง คือ ธรรมเป็นที่ต้านทาน ธรรมเป็นที่ซ่อนเร้น ธรรมเป็นสรณะ ธรรมเป็นคติที่ไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่ง.

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า กัปปะ ในอุเทศว่า กปฺป เต ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ดูรกกัปปะ เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่งแก่ท่าน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า.

เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่ง แก่สัตว์ทั้งหลายผู้ที่ตั้งอยู่ในท่าม
กลางสงสาร เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว
ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว. ดูรกกัปปะ เราจะบอกธรรม
เป็นที่พึ่งแก่ท่าน.

[๑๗๘] เราขอถอนนิพพานอันไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีตัณหา
เครื่องถือมั่น ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น เป็นที่สิ้นไปแห่งชราและ
มัจจุนั้นว่า ธรรมเป็นที่พึ่ง.

[๑๗๙] คำว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ในอุเทศว่า อภิ . จณ อนาทาน ดังนี้ ความว่า
ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต เป็นเครื่องกังวล อมตนิพพานเป็นที่ละ
เป็นที่สงบ เป็นที่สละคืน เป็นที่ระงับแห่งกิเลสเครื่องกังวล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีกิเลส
เครื่องกังวล.

คำว่า ไม่มีตัณหาเครื่องถือมั่น ความว่า ตัณหา ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ
อกุศลมูล ตรัสว่า เครื่องถือมั่น. อมตนิพพานเป็นที่ละ เป็นที่สงบ เป็นที่สละคืน เป็นที่
ระงับแห่งตัณหาเครื่องถือมั่น เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีตัณหาเครื่อง
ถือมั่น.

[๓๘๐] คำว่า เป็นที่พึง ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น ความว่า เป็นที่พึง คือ เป็นที่ด้านทาน
เป็นที่ช้อนเร้น เป็นสละ เป็นคติที่ไป.

คำว่า ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น คือ ที่พึงอื่น คือ อย่างอื่นจากนิพพานนั้นมีได้มี โดยที่แท้
พืงนั้นนั่นแหละเป็นที่พึงอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธานสูงสุด และอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ที่พึงนี้ไม่ใช่อย่างอื่น.

[๓๘๑] ค้นหา รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล ตรัสว่า วานะ
ในอุเทศว่า นิพพาน อิติ นิ พุริ คังนี้.

อมตนิพพานเป็นที่ละ เป็นที่สงบ เป็นที่สละคืน เป็นที่ระงับแห่งค้นหา เครื่องร้อยรัด.

คำว่า อิติ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ บทว่า อิติ นิ เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า เราขอบอก คือ เราขอบอก ... ขอประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราขอ
บอกนิพพานนั้นว่า.

[๓๘๒] คำว่า เป็นที่สิ้นชราและมัจจุ ความว่า อมตนิพพาน เป็นที่ละ เป็นที่สงบ
เป็นที่สละคืน เป็นที่ระงับแห่งชราและมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่สิ้นชราและมัจจุ.
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราขอบอกนิพพานอันไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีค้นหา
เครื่องถือมั่น ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น เป็นที่สิ้นไปแห่งชราและ
นี้มัจจุนั้นว่า ธรรมเป็นที่พึง.

[๓๘๓] พระอรหันตคิณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงนิพพานนั้นแล้ว เป็น

ผู้มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว พระอรหันตคิณาสพ

เหล่านั้น เป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจแห่งมาร ไม่ไปบำรุงมาร.

[๓๘๔] คำว่า เอตํ ในอุเทศว่า เอตทํ ๐ าย เข สตา ดังนี้ คือ อมตนิพพาน
ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืออุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ
ความออกจากค้นหาเครื่องร้อยรัด.

คำว่า อ ๐ าย คือ รู้ทั่วถึง ทราบ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง คือ
รู้ทั่วถึง ... ทำให้แจ่มแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา
สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า เหล่าใด คือ พระอรหันตคิณาสพทั้งหลาย.

คำว่า เป็นผู้มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัญญา
เครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ เพราะเหตุนี้ พระอรหันตคิณาสพทั้งหลายจึงตรัสว่า เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า พระอรหันตคิณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงนิพพานนั้นแล้วเป็นผู้มีสติ.

[๓๘๕] คำว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว ความว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว คือ มี
ธรรมอันรู้แล้ว มีธรรมอันเทียบเคียงแล้ว มีธรรมอันพิจารณา มีธรรมอันเจริญแล้ว มีธรรมอัน
แจ่มแจ้งแล้ว.

คำว่า ดับแล้ว ความว่า ชื่อว่าดับแล้ว ระงับแล้ว เพราะเป็นผู้ดับรากะ โทสะ โมหะ

ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อุกุสลาภิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว.

[๑๘๖] ผู้ประกอบมหาชนไว้ในบาปกรรมแล้วให้ตาย ผู้ประกอบมหาชนไว้ในธรรมดำ ผู้เป็นใหญ่ ผู้มีส่วนสุดแห่งกุศลธรรม ผู้ไม่ปล่อยมหาชน ผู้เป็นพวกพ้องของคนประมาท ชื่อว่ามาร ในอุเทศว่า น เต มารวสานุคา ดังนี้.

คำว่า พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจมาร ความว่า พระอรหันต-
*จีณาสพเหล่านั้น ย่อมไม่เป็นไปในอำนาจมาร. แม้มารก็ยังอำนาจให้เป็นไปในพระอรหันตจีณาสพ เหล่านั้นไม่ได้. พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้นครอบงำ ข่มขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีซึ่งมาร พวกของมาร บ่วงมาร เบ็ดมาร เขี่ยมาร วิสัยมาร ที่อยู่แห่งมาร โจรแห่งมาร เครื่องผูกแห่งมาร ย่อมอยู่ ดำเนินเป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระอรหันตจีณาสพ เหล่านั้น เป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจมาร.

[๑๘๗] คำว่า พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้น ไม่ไปบำรุงมาร ความว่า พระอรหันตจีณาสพ เหล่านั้น ไม่ไปบำรุง เทียวบำรุง บำเรอ รับใช้แห่งมาร. พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้น เป็นผู้บำรุง เทียวบำรุง บำเรอ รับใช้แห่งพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระ-
*อรหันตจีณาสพเหล่านั้น ไม่ไปบำรุงมาร. เพราะเหตุฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พระอรหันตจีณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงนิพพานนั้นแล้ว เป็น

ผู้มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว. พระอรหันตจีณาสพ

เหล่านั้น เป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจแห่งมาร ไม่ไปบำรุงมาร.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนั้นแล.

จบ กัมปมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๐.

ชตุกัณณิมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านชตุกัณณิ

[๑๘๘] (ท่านชตุกัณณิทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้แก้แล้วกล้า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่าพระองค์

ไม่มีความใคร่ถาม ล่วงพ้นห้วงกิเลส จึงมาเพื่อจะทูลถาม

พระองค์ผู้ไม่มีกาม. ข้าแต่พระองค์ผู้มีญาณดังดวงตาอันเกิด

พร้อมด้วยความตรัสรู้ ขอพระองค์จงตรัสบอกสันติบท. ข้าแต่

พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมอันแท้จริงนั้น

แก่ข้าพระองค์.

[๑๘๙] คำว่า ข้าพระองค์ผู้แก้แล้วกล้า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่าพระองค์ไม่มีความใคร่ถาม ความว่า ข้าพระองค์ได้ยิน ได้ฟัง ศึกษา ทรงจำ เข้าไปกำหนดว่า แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ฯลฯ เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม เพราะ

ฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว.

พระผู้มีพระภาคทรงกล้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ. ทรงมีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงอาจ. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ. ให้ผู้อื่นมีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ. ผู้สามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ. ผู้แก้แค้น ผู้ก้าวหน้า ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัวความขลาดแล้ว ปราศจากความเป็นผู้ขลาดขง เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงเป็นผู้แก้แค้น.

พระผู้มีพระภาค ทรงเว้นแล้วจากบาปกรรมทั้งปวงในโลกนี้
ล่วงเสียแล้วซึ่งทุกข์ในนรก ทรงอยู่ด้วยความเพียร. พระองค์
ทรงมีวิริยะมีปธาน ทรงแก้แค้น เป็นผู้คงที่ ท่านกล่าว
ว่ามีพระหฤทัยเป็นอย่างนั้น.

เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แก้แค้น ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่า.

โดยอุทานว่า กาม ในอุเทศว่า อากามกามี ดังนี้ กามี ๒ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลส-
*กาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า วัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่ากิเลสกาม.

พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงกำหนดรู้วัตถุกาม ทรงละกิเลสกาม เพราะทรงกำหนด
รู้วัตถุกาม เพราะทรงละกิเลสกามแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรงใคร่กาม ไม่ทรงยินดีกาม
ไม่ทรงติดใจกามทั้งหลายว่า กามทั้งหลายประเสริฐ เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงไม่มีกาม
ออกจากกามแล้ว มีกามอันทรงสละแล้ว สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้ว สละคืนแล้ว
ปราศจากราคะ มีราคะหายไปแล้ว มีราคะอันทรงสละแล้ว สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว สละคืนแล้ว
ทรงหายหิวแล้ว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้สวสข มีพระองค์อันประเสริฐอยู่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แก้แค้น ข้าพระองค์ได้ยินแล้วว่าพระองค์ไม่มีความใคร่กาม.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจาสุมา ชตุกฺกณฺธิ ดังนี้ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ บทว่า อิติ
นี้ เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า อยาสุม่า เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ
และความยำเกรง.

คำว่า ชตุกฺกณฺธิ เป็น โคตร ฯลฯ เป็นคำบัญญัติเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ท่านชตุกฺกณฺธิทูลถามว่า.

[๑๕๐] คำว่า ผู้ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว ในอุเทศว่า โอฆาติคํ ปุญฺญํ กามมกมํ ดังนี้
ความว่า ผู้ล่วงพ้นห้วงกิเลส คือ ผู้ก้าวล่วง ก้าวล่วงพร้อม เป็นไปล่วง ซึ่งห้วงกิเลส เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว.

คำว่า เพื่อจะทูลถาม ความว่า เพื่อจะทูลถาม คือ สอบถาม ทูลวิงวอน ทูลเชิญ
ทูลให้ทรงประสาท.

คำว่า จึงมา ... พระองค์ผู้ไม่มีกาม ความว่า ข้าพระองค์มา คือ เป็นผู้มา เข้ามา ถึงพร้อม
สมาคมกับพระองค์ เพื่อจะทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม คือ ผู้ออกจากกาม มีกามอันสละแล้ว
สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้ว สละคืนแล้ว ปราศจากราคะ มีราคะอันสละ สำรอก ปล่อย

ละ สละคืนแล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ... ผู้ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว จึงมาเพื่อทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม.

[๓๕๑] สันติก็ดี สันติบทก็ดี ย่อมมีโดยอาการเดียวกัน สันติบทนั้นนั่นแหละ เป็นอมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ชื่อว่า สันติ ในอุเทศว่า สันติปทํ พุรุหิ สหาชนุตตํ ดังนี้.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า บทนี้สงบ บทนี้ประณีต คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด.

โดยอาการอีกอย่างหนึ่ง ธรรมเหล่าใด ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลुความสงบ เพื่อถูกต้องความสงบ เพื่อให้แจ้งความสงบ ธรรมเหล่านั้น คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิศีล ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านี้ท่านกล่าวว่า สันติบท. ขอพระองค์จงตรัสบอก ... ของประกาศซึ่งสันติบท คือ บทที่ด้านทาน บทที่ช้อนเร้น บทเป็นสภาวะ บทที่ไม่มีภัย บทที่ไม่มีความเคลื่อนไหว บทยอมตะ บทนิพพาน. สัพพัญญุตญาณ ท่านกล่าวว่า ญาณเป็นดังดวงตา ในคำว่า สหาชนุตตํ ดังนี้. ญาณเป็นดังดวงตาและความ เป็นพระชินเจ้า เกิดขึ้นแล้วแก่พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ในขณะเดียวกัน ไม่ก่อนไม่หลังกัน ที่ควงไม้โพธิพฤกษ์ เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้า จึงชื่อว่า มีญาณเป็นดังดวงตาอันเกิดพร้อมกับ ความตรัสรู้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีญาณเป็นดังดวงตาอันเกิดพร้อมกับความตรัสรู้ ขอพระองค์จงตรัสบอกสันติบท.

[๓๕๒] อมตนิพพาน คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ยถาตจฺญํ ในอุเทศว่า ยถาตจฺญํ ภควา พุรุหิ เม ตํ ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังฆิกายัญญติ.

คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกนิพพานนั้นแก่ข้าพระองค์ ความว่า ขอพระองค์จงตรัสบอก ฯลฯ ของทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์จงตรัสบอกนิพพานนั้นแก่ข้าพระองค์. เพราะเหตุนี้ ปราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้แก่แล้วกล้า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่าพระองค์

ไม่มีความใคร่ในกาม ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว จึงมาเพื่อจะ

ทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม. ข้าแต่พระองค์ผู้มีญาณดังดวงตา

อันเกิดพร้อมกับความตรัสรู้ ขอพระองค์จงตรัสบอกสันติบท.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมอันแท้

จริงนั้นแก่ข้าพระองค์.

[๓๕๓] พระผู้มีพระภาคทรงมีเดช ทรงประกอบด้วยเดช ทรง

ครอบงำกามทั้งหลายแล้วดำเนินไป เหมือนพระอาทิตย์

อันมีแสงสว่าง ประกอบด้วยเดช ย่อมส่องแสงปกคลุม
ทั่วปฐพี. ขอพระองค์ผู้มีปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน โปรด
ตรัสบอกธรรมเครื่องละชาติและชราในภพนี้ ที่ข้าพระองค์
พึงทราบได้ แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อยเถิด.

[๑๕๔] คำว่า ภควา ในอุเทศว่า ภควา หิ กามะ อภิภุช อิริยติ ดังนี้ เป็น
เรื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ.

กาม ในคำว่า กามะ โดยอุทานมี ๒ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้
ท่านกล่าวว่า วัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า กิเลสกาม. พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดรู้วัตถุกาม
ทรงละ ทรงครอบงำ ทรงปกคลุม ทรงท่วมทับ ทรงกำจัด ทรงย้ายแล้ว ซึ่งกิเลสกาม
เสด็จเที่ยวไป ดำเนินไป เป็นไป รักษา บำรุง ทรงเยียวยา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาค
ทรงครอบงำกามทั้งหลายแล้วดำเนินไป.

[๑๕๕] พระอาทิตย์ท่านกล่าวว่า อาทิจโจ ในอุเทศว่า อาทิจโจว ปะวิ เตชิตเตชสา
ดังนี้.

ชรา ท่านกล่าวว่า ปฐพี. พระอาทิตย์มีแสงสว่าง ประกอบด้วยเดช คือ รัศมีส่อง
แผ่ปกคลุมครอบปฐพี ให้ร้อน เลื่อนลอยไปในอากาศทั่วไปกำจัดมืด ส่องแสงสว่างไปในอากาศ
อันว่างเป็นทางเดิน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงมีเดชคือพระญาณ ประกอบด้วยเดชคือพระญาณ
ทรงกำจัดแล้วซึ่งสมุทัยแห่งอกิสังขารทั้งปวง ฯลฯ ความมืดคือกิเลส อันธการคืออวิชชา ทรง
แสดงแสงสว่างคือญาณ ทรงกำหนดรู้ซึ่งวัตถุกาม ทรงละ ทรงครอบงำ ทรงปกคลุม
ทรงท่วมทับ ทรงกำจัด ทรงย้าย ซึ่งกิเลสกาม ย่อมเสด็จเที่ยวไป ดำเนินไป รักษา บำรุง
เยียวยา ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนพระอาทิตย์มีแสงสว่าง ประกอบด้วย
เดช ย่อมส่องแสงปกคลุมทั่วปฐพี.

[๑๕๖] คำว่า มีพระปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน ... แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อย ความว่า
ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อย คือ มีปัญญาทึบ มีปัญญาต่ำ ส่วนพระองค์มีพระปัญญาใหญ่ มีพระ
ปัญญามาก มีพระปัญญาร่าเริง มีพระปัญญาเล่น มีพระปัญญากล้าแข็ง มีพระปัญญาทำลายกิเลส.

ปฐพี ท่านกล่าวว่า ภูมิ. พระองค์ทรงประกอบด้วยพระปัญญอันไพศาล กว้างขวางเสมอ
ด้วยแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีพระปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน ... แก่ข้าพระองค์ผู้มี
ปัญญาน้อย.

[๑๕๗] คำว่า ของตรัสบอกธรรม ในอุเทศว่า อจิกข ฐมมัม ยมห์ วิชฌ .[] ° ดังนี้
ความว่า ของตรัสบอก ... ของประกาศซึ่งพรหมจรรย์อัน งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง
งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิง คือ สติปัฏฐาน ๔ ฯลฯ
นิพพาน และข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของตรัสบอกธรรม.

คำว่า ที่ข้าพระองค์พึงทราบได้ ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ คือ พึงรู้แจ้ง พึงรู้แจ้ง
เฉพาะ พึงแทงตลอด พึงบรรลุ พึงถูกต้อง พึงทำให้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของตรัส
บอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงทราบได้.

[๓๙๘] คำว่า เครื่องละชาติและชราในภพนี้ ความว่า ธรรมเป็นเครื่องละ เครื่องสงบ เครื่องสละคืน เครื่องระงับ ซึ่งชาติ ชราและมรณะในภพนี้แล คือ อมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เครื่องละชาติและชราในภพนี้. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคทรงมีเดช ทรงประกอบด้วยเดช ทรงครอบงำ
ทั้งหลายแล้วดำเนินไป เหมือนพระอาทิตย์อันมีแสงสว่าง ประกอบ
ด้วยเดช ย่อมส่องแสงปกคลุมทั่วปฐพี. ขอพระองค์ผู้มีพระปัญญา
กว้างขวางคุณแผ่นดิน โปรดตรัสบอกธรรมเครื่องละชาติและชราใน
ภพนี้ ที่ข้าพระองค์พึงทราบได้ แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อยเถิด.

[๓๙๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรชตุกัณเณ) ท่านเห็นแล้วซึ่ง
เนกขัมมะโดยความเกษม จงกำจัดความกำหนัดในกามทั้งหลายเสีย.
กิเลสเครื่องกังวลที่ท่านยึดไว้ ควรสลัดเสีย อย่าได้มีแก่ท่านเลย.

[๔๐๐] กาม ในคำว่า กามสุ ในอุเทศว่า กามสุ วินยเคธึ ดังนี้ โดยอุทานมี ๒
คือ วัตถุกาม ๑. กิเลสกาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า วัตถุกาม ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า
กิเลสกาม. ตัณหา ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความกำหนัด
ในคำว่า เคธึ.

คำว่า จงกำจัดความกำหนัดในกามทั้งหลายเสีย ความว่า ท่านจงกำจัด คือ จงปราบปราม
จงละ จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจงกำจัดความ
กำหนัดในกามทั้งหลายเสีย พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยโคตรว่า ชตุกัณเณ.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกายัญญูติ
เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรชตุกัณเณ.

[๔๐๑] คำว่า ซึ่งเนกขัมมะ ในอุเทศว่า เนกขมมํ ทฎฺฐ เจมโต ดังนี้ ความว่า
เห็น คือ เห็นแจ้ง เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ้งแล้ว ซึ่งความปฏิบัติชอบ ความ
ปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย
ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียรในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ
สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมี
องค์ ๘ นิพพานและข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน โดยความเกษม คือ โดยเป็นที่ด้านทาน โดย
เป็นที่ช้อนเร้น โดยเป็นสภาวะ โดยเป็นที่พึ่ง โดยไม่มีภัย โดยความไม่เคลื่อน โดยความ
ไม่ตาย โดยเป็นธรรมออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นแล้วซึ่ง
เนกขัมมะ โดยความเกษม.

[๔๐๒] คำว่า ที่ท่านยึดได้ ในอุเทศว่า อุกฺกหิตํ นิสฺสัคคํ ภาวํ ดังนี้ ความว่า ที่ท่าน
ยึด คือ จับต้อง ถือนั่น คิดใจ น้อมใจไปด้วยสามารถค้นหา ด้วยสามารถทักขุ.

คำว่า ควรสลัดเสีย ความว่า ควรสลัด คือ ควรปล่อย ควรละ ควรบรรเทา ควร
ทำให้สิ้นสุด ควรให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่ท่านยึดไว้ ควรสลัดเสีย.

[๔๐๓] คำว่า กิเลสเครื่องกังวลอย่าได้มีแก่ท่าน ความว่า กิเลสเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจจริต กิเลสเครื่องกังวลนี้อย่าได้มี คือ อย่าได้ประจักษ์ อย่าได้ปรากฏ คือ ท่านจงละ จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเครื่องกังวล อย่าได้มีแล้วแก่ท่าน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ท่านเห็นแล้วซึ่งเนกขัมมะ โดยความเกษม จงกำจัดความกำหนัด ในกามทั้งหลายเสีย. กิเลสเครื่องกังวลที่ท่านยึดไว้ ควรสลัดเสีย อย่าได้มีแก่ท่านเลย.

[๔๐๔] กิเลสชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผากิเลสชาตินั้นให้เหือดแห้งไป กิเลสเครื่องกังวลในภายหลัง อย่าได้มีแล้วแก่ท่าน ถ้าท่านจัก ไม่ถือ (รูปาทิสังขาร) ในท่ามกลาง ท่านจักเป็นผู้สงบแล้ว เทียบไป.

[๔๐๕] คำว่า กิเลสชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผากิเลสชาตินั้นให้เหือดแห้งไป ความว่า กิเลสเหล่าใดพึงเกิดขึ้นเพราะปรารถถึงสังขารทั้งหลายในอดีตกาล ท่านจงเผากิเลสเหล่านั้น ให้เหือดไป คือ ให้แห้งไป ให้เกรียม ให้กรอบ จงทำให้ไม่มีพืช จงละ จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี. แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิเลสชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผากิเลสชาตินั้นให้เหือดแห้งไป.

อนึ่ง กรรมาสังขารส่วนอดีตเหล่าใด อันให้ผลแล้ว ท่านจงเผากรรมาสังขาร เหล่านั้นให้เหือดไป คือ ให้แห้งไป ให้เกรียม ให้กรอบ จงทำให้ไม่มีพืช จงละ จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิเลสชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผากิเลสชาตินั้นให้เหือดแห้งไป.

[๔๐๖] คำว่า กิเลสเครื่องกังวลในภายหลังอย่าได้มีแล้วแก่ท่าน ความว่า กิเลส เครื่องกังวลในอนาคต ตรัสว่า กิเลสเครื่องกังวลในภายหลัง. กิเลสเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจจริต พึงเกิดขึ้นเพราะปรารถถึงสังขารทั้งหลายในอนาคต. กิเลส เครื่องกังวลนี้ อย่าได้มีมาแล้วแก่ท่าน คือ ท่านจงอย่ายังกิเลสเครื่องกังวลนั้นให้เกิด อย่าให้เกิด พร้อม อย่าให้บังเกิด จงละ จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น จึง ชื่อว่า กิเลสเครื่องกังวลในภายหลังอย่าได้มีแล้วแก่ท่าน.

[๔๐๗] คำว่า ถ้าท่านจักไม่ถือ (รูปาทิสังขาร) ในปัจจุบัน ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นปัจจุบัน ตรัสว่า ท่ามกลาง. ท่านจักไม่ถือ คือ จักไม่ยึด ถือ จักไม่อุบคัลลา จักไม่เพติดเพลิน จักไม่ติดใจซึ่งสังขารอันเป็นปัจจุบัน ด้วยสามารถค้นหา ด้วยสามารถทิฏฐิ คือ จักละ จักบรรเทา จักทำให้สิ้นสุด จักให้ถึงความไม่มี ซึ่งความยินดี ความชอบใจ ความยึด ความถือ ความถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าท่านจัก ไม่ถือ (รูปาทิ- *สังขาร) ในท่ามกลาง.

[๔๐๘] คำว่า จักเป็นผู้สงบแล้วเทียบไป ความว่า ชื่อว่า จักเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระงับ เพราะความที่ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ

อภุสลาภิสังขารทั้งปวง สงบแล้ว ถึงความสงบแล้ว สงบวิเศษ เผาเสียแล้ว ให้ดับไปแล้ว
จักเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักเป็นผู้สงบ
แล้วเที่ยวไป. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

กิเลสชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผากิเลสชาตินั้นให้เหือดแห้ง
ไป. กิเลสเครื่องกังวลในภายหลังอย่าได้มีแล้วแก่ท่าน. ถ้าท่าน
จักไม่ถือ (รูปาทิสังขาร) ในท่ามกลาง ท่านจักเป็นผู้สงบ
แล้วเที่ยวไป.

[๔๐๕] ดูกรพราหมณ์ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุ
ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตชีนาสพ ผู้ปราศจากความกำหนัดในนาม
รูปโดยประการทั้งปวง.

[๔๑๐] คำว่า โดยประการทั้งปวง ในอุเทศว่า สพฺพโส นามรูปสุมี วิตเคธสฺส
พราหมณ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วน
ไม่เหลือ.

คำว่า สพฺพโส นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. อรูปชั้น ๔ ชื่อว่านาม. มหาภูตรูป ๔
และรูปอาศัสมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่า รูป ตัณหา รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อภุสสมูล
ตรัสว่า ความกำหนัด.

คำว่า ดูกรพราหมณ์ ... ผู้ปราศจากความกำหนัดในนามรูป โดยประการทั้งปวง ความ
ว่า ผู้ปราศจากความกำหนัดในนามรูป คือ มีความกำหนัดในนามรูป ไปปราศแล้ว
มีความกำหนัดอันสละแล้ว สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้ว สละคืนแล้ว
ปราศจากความยินดี คือ มีความยินดีไปปราศแล้ว มีความยินดีอันสละแล้ว สำรอกแล้ว
ปล่อยแล้ว ละแล้ว สละคืนแล้ว ในนามรูป โดยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ดูกรพราหมณ์ ... ผู้ปราศจากความกำหนัดในนามรูปโดยประการทั้งปวง.

[๔๑๑] อาสวะ ในคำว่า อาสวา ในอุเทศว่า อาสวสฺส น วิชฺชนฺติ ดังนี้ มี ๔
คือ กามาสวะ ภวาสวะ ภิกฺขุสาสวะ อวิชชาสวะ.

คำว่า อสฺส คือ พระพระอรหันตชีนาสพ.

คำว่า ย่อมไม่มี คือ อาสวะเหล่านี้ย่อมไม่มี ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์
แก่พระอรหันตชีนาสพเหล่านั้น คือ อาสวะเหล่านี้อันพระอรหันตชีนาสพนั้นละได้แล้ว ตัด
ขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า อาสวะทั้งหลาย ... ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตชีนาสพนั้น.

[๔๑๒] คำว่า เป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุ ความว่า บุคคลพึงถึงอำนาจแห่งมัจจุ
พึงถึงอำนาจแห่งมรณะ หรือพึงถึงอำนาจแห่งพวกของมาร ด้วยอาสวะเหล่าใด อาสวะเหล่านั้น
ย่อมไม่มี ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ แก่พระอรหันตชีนาสพนั้น คือ อาสวะเหล่านั้น
อันพระอรหันตชีนาสพนั้นละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น
เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุ. เพราะเหตุนี้

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ดูกรพราหมณ์ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่ง
มัจจุ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตจินาสพผู้ปราศจากความกำหนัด
ในนามรูปโดยประการทั้งปวง.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดา
ของข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นพระสาวก ฉะนี้แล.

จบ ชดถกณิมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๑.

ภิกษารุชมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านภิกษารุช

[๔๑๓] (ท่านภิกษารุชทูลถามว่า)

ข้าพระองค์ขออาราธนาพระองค์ผู้ละความอาลัย ตัดค้นหา
เสียได้ ไม่มีความหวั่นไหว ละความเพลนเสีย ข้ามโอฆะแล้ว
พ้นวิเศษแล้ว ละความดำริ มีปัญญาคือ. ชนทั้งหลายได้ฟัง
พระดำรัสของพระองค์ผู้เป็นนาคแล้ว จักหลีกไปแต่ที่นี่.

[๔๑๔] คำว่า ผู้ละความอาลัย ในอุเทศว่า โอก! .หหฺ ตณฺหจฺจนิทฺ อเนชฺ ดังนี้

ความว่า ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลน ความทะยานอยาก ความเข้าไปยึดถือด้วย
ค้นหา ทิฏฐิและอุปาทาน อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่ผูกพันและเป็นอนุสัยแห่งใจในรูปธาตุ. กิเลส-
*ชาติมีความพอใจเป็นต้นเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว
ทรงทำไม่ให้มีที่ตั้ง ดังตาลยอดด้วน ทรงให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา
เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ผู้ละความอาลัย. ความพอใจ ความกำหนัด ...
ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ. กิเลสชาติมีความพอใจเป็นต้น
เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทรงทำไม่ให้มีที่ตั้ง
ดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มี-
*พระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ผู้ละความอาลัย.

รูปค้นหา สัททค้นหา คันธค้นหา รสค้นหา โสภณูปพค้นหา ธรรมค้นหา ชื่อว่า
ค้นหา ในคำว่า ตณฺหจฺจนิทฺ ดังนี้. ค้นหานั่นอันพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงตัดแล้ว
ตัดขาดแล้ว ตัดขาดพร้อมแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลาเสียแล้วด้วยไฟ
คือญาณ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ทรงตัดค้นหา.

ค้นหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า
ความหวั่นไหว ในคำว่า ผู้ไม่มีความหวั่นไหว. ค้นหานั่นเป็นความหวั่นไวนั้น อันพระผู้มี-
*พระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทรงทำไม่ให้มีที่ตั้ง ดังตาลยอดด้วน ให้
ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว
จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีความหวั่นไหว.

พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ชื่อว่าผู้ไม่มีความหวั่นไหว เพราะพระองค์ทรงละความ
หวั่นไหวเสียแล้ว. พระผู้มีพระภาคไม่สะทกสะท้าน ไม่ทรงหวั่น ไม่ทรงไหว ไม่พริ้ว ไม่พริ้ง
แม้ในเพราะลาภ แม้ในเพราะความเสื่อมลาภ แม้ในเพราะยศ แม้ในเพราะความเสื่อมยศ แม้
ในเพราะความสรรเสริญ แม้ในเพราะความนิทา แม้ในเพราะสุข แม้ในเพราะทุกข์ เพราะ
เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ไม่มีความหวั่นไหว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พระองค์ผู้ละความอาลัย ตัดค้นหาเสีย ไม่มีความหวั่นไหว.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา ภทฺธราวุธํ ดังนี้ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ คำว่า อิติ
นี้ เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. คำว่า อายสุมา
นี้เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง.

คำว่า ภทฺธราวุธํ เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ท่านภทฺธราวุธะทูลถามว่า.

[๔๕๕] ค้นหา ความกำหนด ความกำหนดนัก ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล
ท่านกล่าวว่า ความเพลิน ในอุเทศว่า นนฺทปิ . ชหิ โอมตฺตณฺณํ วิมุตฺตํ ดังนี้. ค้นหาอันเป็น
ความเพลินนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทรงทำไม่ให้มีที่
ตั้ง ดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระ-
*ผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ผู้ละความเพลินเสีย.

คำว่า ข้ามโอฆะแล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงข้ามแล้วซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ
ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ ทรงข้ามแล้ว คือ ทรงข้ามขึ้นแล้ว ทรงข้ามพ้นแล้ว ทรงก้าวล่วง
แล้ว ทรงล่วงเลยไปแล้ว ซึ่งคลองแห่งสงสารทั้งปวง. พระผู้มีพระภาคนั้น มีธรรมเป็นเครื่อง
อยู่อันพระองค์อยู่จบแล้ว มีพระธรรมประเสริฐแล้ว ฯลฯ มิได้มีสงสาร คือชาติ ชราและมรณะ
ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงละความเพลินเสีย ทรงข้ามโอฆะแล้ว.

คำว่า พ้นวิเศษแล้ว คือ พระผู้มีพระภาคมีพระทัยพ้นแล้ว พ้นวิเศษแล้ว พ้นวิเศษ
ดีแล้ว จาการาคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงละความเพลินเสีย ทรงข้ามโอฆะแล้ว พ้นวิเศษแล้ว.

[๔๕๖] ความดำริ ในคำว่า กปฺป ในอุเทศว่า กปฺปปิ . ชหิ อภฺยาคฺเช สุมฺเมธํ ดังนี้
มี ๒ อย่าง คือ ความดำริด้วยอำนาจค้นหา ๑. ความดำริด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑. ฯลฯ นี่เป็นความ
ดำริด้วยอำนาจค้นหา. ฯลฯ นี่เป็นความดำริด้วยอำนาจทิฏฐิ.

พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละความดำริด้วยอำนาจค้นหา ทรงสลัดทิ้งความดำริด้วย
อำนาจทิฏฐิแล้ว. พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ชื่อว่า ทรงละความดำริ เพราะพระองค์ทรงละความ
ดำริด้วยอำนาจค้นหา เพราะพระองค์ทรงสลัดทิ้งความดำริด้วยอำนาจทิฏฐิ.

คำว่า ขอรารานา คือ ทูลอาราธนา ทูลเชื้อเชิญ ทูลยินดี ปรารธนารักใคร่ ชอบใจ
(คำของพระองค์).

ปัญญา ความรู้ ภิรียาที่รู้ ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ท่าน

กล่าวว่า เมธา ในคำว่า สุขะ.

พระผู้มีพระภาคทรงเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยปัญญาชื่อเมธานี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่ามีปัญญาดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขออาราธนา ... ละความดำริ มีปัญญาดี.

[๔๑๗] พระผู้มีพระภาคชื่อว่า เป็นนาค. ในคำว่า นาคสุต ในอุเทศว่า สุขวาน นาคสุต อปนนิสสนฺติ อโธ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคไม่ทรงกระทำความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค. ไม่เสด็จไปสู่ ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค. ไม่เสด็จมาสู่ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรง พระนามว่า นาค. ฯลฯ พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จมาสู่ความชั่วอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรง พระนามว่า นาค.

ชื่อว่า ชนทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้เป็นนาคแล้ว จักหลีกไปแต่ที่นี้ ความ ว่า ชนเป็นอันมาก ได้ยิน ได้ฟัง ศึกษา ทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้ว ซึ่งพระดำรัส คือ พระดำรัสที่เป็นทางเทศนา อนุสนธิ ของพระองค์แล้ว จักหลีก จักเลียงไปแต่ที่นี้ คือ จักไป สู่ทิศใหญ่และทิศน้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้เป็น นาคแล้ว จักหลีกไปแต่ที่นี้. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์ขออาราธนาพระองค์ ผู้ละความอาลัย คัดค้นหา
เสีย ไม่มีความหวั่นไหว ละความเพลินเสีย ข้ามโอฆะแล้ว
พ้นวิเศษแล้ว ละความดำริ มีปัญญาดี. ชนทั้งหลายได้ฟัง
คำของพระองค์ผู้เป็นนาคแล้ว จักหลีกไปแต่ที่นี้.

[๔๑๘] ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า ชนต่างๆ มาแต่ชนบททั้งหลายประชุม
กันแล้ว หวังอยู่ซึ่งพระดำรัสของพระองค์. ขอพระองค์ทรง
พยากรณ์ด้วยดีแก่ชนเหล่านั้น. เพราะว่าธรรมนั้น พระองค์
ทรงทราบแล้วอย่างแท้จริง.

[๔๑๙] กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหสถ์ บรรพชิต เทวดาและมนุษย์ ชื่อว่า
ชนต่างๆ ในอุเทศว่า นานาชนา ชนปเทหิ สงฺกตา ดังนี้.

คำว่า มาแต่ชนบททั้งหลายประชุมกันแล้ว คือ มาแต่อังคะ มคธะ กาสี โกศล วัชชี
มัลละ เจริญ สากระ ปัญจาละ อวันตี โยนะ และกัมโปท.

คำว่า ประชุมกันแล้ว คือ ถึงพร้อม มาพร้อม มาร่วมประชุมกันแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ชนต่างๆ มาแต่ชนบททั้งหลาย ประชุมกันแล้ว.

[๔๒๐] พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้กล้า จึงชื่อว่า วีระ ในอุเทศว่า ตว วีร วากุญ
อภิกขมานา ดังนี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ. พระผู้มีพระภาค
เป็นผู้องอาจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ. พระผู้มีพระภาคทรงให้ผู้อื่นมีความเพียร เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า วีระ. พระผู้มีพระภาคผู้สามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ. พระผู้มีพระภาคปราศจาก
ความเป็นผู้มีขณลูกขนพอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ.

พระผู้มีพระภาค ทรงเว้นแล้วจากบาปกรรมทั้งปวงในโลกนี้
ล่วงเลยแล้วซึ่งทุกข์ในนรก ทรงอยู่ด้วยความเพียร. พระองค์
ทรงมีวิริยะ มีปธาน ทรงแก้แล้วกล้า เป็นผู้คงที่ ท่านกล่าว
ว่า มีพระหฤทัยเป็นอย่างนั้น.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า ... ของพระองค์.

คำว่า หวังอยู่ซึ่งพระดำรัส ความว่า พระดำรัส ทางแห่งพระดำรัส เทศนา อนุสนธิ
ของพระองค์.

คำว่า หวังอยู่ คือ มุ่ง หวัง ปรรณนา ยินดี ประสงค์ รักใคร่ ชอบใจ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า หวังอยู่ซึ่งพระดำรัสของพระองค์.

[๔๒๑] คำว่า เตล ในอุเทศว่า เตล คุว สาธุ วียากโรหิ ดังนี้ คือ กษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ศูทร กฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา มนุษย์เหล่านั้น พราหมณ์นั้นย่อมทูล
พระผู้มีพระภาคว่า คุว.

คำว่า ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ด้วยดี คือ ขอพระองค์ตรัสบอก ... ขอทรงประกาศด้วยดี
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ด้วยดี.

[๔๒๒] คำว่า เพราะว่าธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้วอย่างแท้จริง ความว่า เพราะ
ว่าธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบ ทรงรู้ ทรงเทียบเคียง ทรงพิจารณา เจริญ ให้แจ่มแจ้งแล้ว
อย่างแท้จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะว่าธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้วอย่างแท้จริง.
เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า คนต่างๆ มาแต่ชนบททั้งหลาย ประชุม
กันแล้ว หวังอยู่ซึ่งพระดำรัสของพระองค์. ขอพระองค์ทรง
พยากรณ์ด้วยดีแก่คนเหล่านั้น เพราะว่าธรรมนั้นอันพระองค์
ทรงทราบแล้วอย่างแท้จริง.

[๔๒๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย) หมู่สัตว์พึง
นำเสียซึ่งค้นหาเครื่องยึดถือทั้งหมด ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ
หรือแม้ชั้นกลางส่วนกว้าง. เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมเข้า
ไปถือรูปาทิขันธใดๆ ในโลก มารยอมไปตามสัตว์ด้วย
อำนาจอกิสังขาร คือ กรรมนั้นนั่นแล.

[๔๒๔] ค้นหาในรูป ตรัสว่า ค้นหาเครื่องยึดถือ ในอุเทศว่า อาทานตณห์ วินยต
สพฺพํ ดังนี้.

เหตุไร ค้นหาในรูปจึงตรัสว่า ค้นหาเครื่องยึดถือ. เพราะค้นหานั้น สัตว์ทั้งหลายจึง
ยึดถือ เข้าไปยึดถือ ยึดไว้ จับต้อง ถิ่นมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ
อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ เพราะเหตุนี้ ค้นหาในรูปจึงตรัสว่า ค้นหาเครื่องยึดถือ.

คำว่า พึงนำเสียซึ่งค้นหาเครื่องยึดถือทั้งหมด ความว่า พึงนำเสีย ปราบเสีย ละเสีย
บรรเทาเสีย พึงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งค้นหาเครื่องยึดถือทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า

พืงนำเสยซึ่งคัณหาเครื่องยิดถื่อทั้งหมด.

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ภทราวุระ ในอุเทศว่า ภทราวุระ
ภควา ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังกขาบัญญัติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า คูกรภทราวุระ.

[๔๒๕] อนาคค ตรัสว่า เบื้องบน ในอุเทศว่า อุทฺธ อโธ ติริย วาปี มหฺเม ดังนี้.
อดีต ตรัสว่า เบื้องต่ำ. ปัจจุบัน ตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. กุศลธรรมตรัสว่า เบื้องบน.
อกุศลธรรมตรัสว่า เบื้องต่ำ. อภัยกคธรรมตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. เทวโลก ตรัสว่า
เบื้องบน. อบายโลก ตรัสว่า เบื้องต่ำ. มนุษยโลก ตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. สุขเวทนา
ตรัสว่า เบื้องบน. ทุกขเวทนา ตรัสว่า เบื้องต่ำ. อทุกขมสุขเวทนา ตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง.
อรุปราค ตรัสว่า เบื้องบน. กามราตุ ตรัสว่า เบื้องต่ำ. รูปราตุ ตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง.
เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตรัสว่า เบื้องบน. เบื้องต่ำตั้งแต่ปลายผมลงมา ตรัสว่า เบื้องต่ำ.
ท่ามกลางตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ หรือแม้
ชั้นกลางส่วนกว้าง.

[๔๒๖] คำว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมเข้าไปยิดถื่อรูปาทิขันธใดๆ ในโลก ความว่า สัตว์
ทั้งหลายย่อมยิดถื่อ คือ เข้าไปยิดถื่อ ถื่อไว้ จับต้อง ถื่อมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณใดๆ.

คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์ทั้งหลาย
ย่อมเข้าไปยิดถื่อรูปาทิขันธใดๆ ในโลก.

[๔๒๗] คำว่า มารยอมไปตามสัตว์ด้วยอำนาจอกิสังขาร คือ กรรมนั้นนั่นแล ความว่า
ขันธมาร ธาตุมาร อายตนมาร คติมาร อุปบัติมาร ปฏิสนธิมาร ภวมาร สังสารมาร วัฏฏมาร
อันมีในปฏิสนธิ ย่อมไปตาม คือ ตามไป เป็นผู้ติดตามไป ด้วยอำนาจอกิสังขาร คือ กรรมนั้น
นั่นแล.

คำว่า ขนฺ๑ คือ สัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคล ชีวชน ชาตุชน ชันธุชน อินทฺุชน
ผู้เกิดจากพระมนุ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า มารยอมไปตามสัตว์ด้วยอำนาจอกิสังขาร คือกรรมนั้น
นั่นแล. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

หมุ่สัตว์พืงนำเสยซึ่งคัณหาเครื่องยิดถื่อทั้งหมด ทั้งเบื้องบน
เบื้องต่ำ หรือแม้ชั้นกลางส่วนกว้าง. เพราะว่าสัตว์ทั้งหลาย
ยอมเข้าไปถื่อรูปาทิขันธใดๆ ในโลก มารยอมไปตามสัตว์
ด้วยอำนาจอกิสังขารคือกรรมนั้นนั่นแล.

[๔๒๘] เพราะเหตุนี้ กิษุรู้้อย เมื่อเห็นซึ่งหมุ่สัตว์นี้ผู้ข้อยอยู่ใน
บ่วงแห่งมัจจุว่า เป็นผู้ติดอยู่ในรูปาทิขันธเครื่องยิดถื่อ พืง
เป็นผู้มีสติไม่เข้าไปยิดถื่ออะไรๆ ในโลกทั้งปวง.

[๔๒๙] คำว่า เพราะเหตุนี้ ... เมื่อรู้้อย ... ไม่พืงเข้าไปยิดถื่อ ความว่า เพราะเหตุนี้

คือ เพราะการณะนั้น เพราะเหตุ นั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น ภิกษุเมื่อเห็นโทษนี้ใน
ค้นหาเครื่องยึดถือ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุ นั้น.

คำว่า รู้ อยู่ คือ รู้ รู้ชัด รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ เทงตลอด เมื่อรู้ รู้ชัด รู้ทั่ว
รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ เทงตลอดว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น
ธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า ไม่พึงเข้าไปยึดถือ คือ ไม่พึงยึดถือ ไม่พึงเข้าไปยึดถือ ไม่พึงถือไว้ ไม่พึงจับต้อง
ไม่พึงถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร
วัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุ นั้น ... เมื่อรู้ อยู่ ไม่พึงเข้าไปยึดถือ.

[๔๓๐] ภิกษุผู้เป็นกัลยาณบุรุษนาคีติ ภิกษุผู้เป็นพระเสขะกัตติ ชื่อว่า ภิกษุ ในอุเทศว่า
ภิกษุ สโต กปิ . จน สัพพโลกะ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ.

คำว่า เป็นผู้ มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัญญา
เครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ ภิกษุนั้นตรัสว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ...
เป็นผู้ มีสติ.

คำว่า อะไรๆ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรๆ.

คำว่า ในโลกทั้งปวง คือ ในอภายโลกทั้งปวง ในเทวโลกทั้งปวง ในมนุษยโลกทั้งปวง
ในจันทรโลกทั้งปวง ในอายตนะโลกทั้งปวง ในธาตุโลกทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ...
เป็นผู้ มีสติ ... อะไรๆ ในโลกทั้งปวง.

[๔๓๑] คำว่า ... เมื่อเห็น ... ว่าติดอยู่ในรูปาภิชันท์เครื่องยึดถือ ความว่า สัตว์เหล่าใด
ยอมยึดถือ เข้าไปยึดถือ ถือไว้ จับต้อง ถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
คติ อุบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ สัตว์เหล่านั้นตรัสว่า ติดอยู่ในรูปาภิชันท์เครื่อง
ยึดถือ.

คำว่า อติ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ คำว่า อติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า เมื่อเห็น คือ เมื่อพบ เมื่อแลเห็น เมื่อตรวจดู เมื่อเพ่งดู เมื่อพิจารณาอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ... เมื่อเห็น ... ว่าติดอยู่ในรูปาภิชันท์ เครื่องยึดถือ.

[๔๓๒] คำว่า ปช เป็นชื่อของสัตว์ ในอุเทศว่า ปช อิม มจฺจุเชยฺเย วิสตุตฺถํ ดังนี้.

กิลเลศกัตติ ขันธกัตติ อภิสังขารกัตติ ตรัสว่า บ่วงแห่งมัจจุ ในคำว่า มจฺจุเชยฺเย. หมูสัตว์
ข้อง เกี่ยวข้อง เกาะเกี่ยว พัวพัน ในบ่วงแห่งมัจจุ คือ ในบ่วงแห่งมาร ในบ่วงแห่งมรณะ.
สิ่งของข้องเกี่ยวอยู่ เกี่ยวเกาะ พัวพันที่ตาปุติคผา หรือที่ไม้นาคพันท์ (ท่อนไม้โอนเหมือน
งาช้าง) ฉนั้นใด หมูสัตว์ข้อง เกี่ยวข้อง เกาะเกี่ยว พัวพัน ในบ่วงแห่งมัจจุ คือ ในบ่วง
แห่งมาร ในบ่วงแห่งมรณะ ฉนั้นนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ... หมูสัตว์นี้ข้องอยู่ใน
บ่วงมัจจุ. เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เพราะเหตุ นั้น ภิกษุรู้ อยู่ เมื่อเห็นซึ่งหมูสัตว์นี้ผู้ข้องอยู่ในบ่วง

แห่งมัจจุว่า เป็นผู้ติดอยู่ในรูปาภิชันท์เครื่องยึดถือ พึงเป็นผู้มีสติ

ไม่เข้าไปยึดถืออะไรๆ ในโลกทั้งปวง.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของ
ข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบ ภัทราวุธมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๒.

อุทฺทมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านอุทยะ

[๔๓๓] (ท่านอุทยะทูลถามว่า)

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้มีฌาน

ไม่มีกิเลสดังฐลี้ ประทับอยู่ (ที่ป่าสาณกเจดีย์) ทรงทำกิจ

เสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง. ขอพระองค์

โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์ (อรหัตวิโมกข์) อันเป็นเครื่อง

ทำลายอวิชชา.

[๔๓๔] คำว่า ผู้มีฌาน ในอุเทศว่า ฌายี วิรชมาสินี ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค
ทรงมีฌานแม้ด้วยปฐมฌาน แม้ด้วยทุติยฌาน แม้ด้วยตติยฌาน แม้ด้วยจตุตถฌาน แม้ด้วยฌาน
อันมีวิตกวิจารณ์ แม้ด้วยฌาน (ทุติยฌานในปัญจกนัย) สักว่าไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ แม้ด้วยฌาน
อันไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ แม้ด้วยฌานมีปีติ แม้ด้วยฌานอันไม่มีปีติ แม้ด้วยฌานอันประกอบด้วยสุข
แม้ด้วยฌานอันประกอบด้วยอุเบกขา แม้ด้วยฌานอันเป็นสุญญตะ แม้ด้วยฌานอันเป็นอนิมิตตะ
แม้ด้วยฌานเป็นอัปปณิหตะ แม้ด้วยฌานอันเป็นโลกียะ แม้ด้วยฌานอันเป็นโลกุตระ
ทรงยินดีในฌาน ทรงชวนชวนซึ่งความเป็นผู้เดียว หนักอยู่ในอรหัตผลซึ่งเป็นประโยชน์ของ
พระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีฌาน.

คำว่า ไม่มีกิเลสดังฐลี้ ความว่า รากะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ
อกุศลาสังขารทั้งปวง เป็นดังฐลี้. กิเลสดังฐลี้เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละ
ได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไป
เป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วจึงชื่อว่า ผู้ไม่มีฐลี้ ปราศจากฐลี้
ไปปราศแล้วจากฐลี้ ฐลี้เสียแล้ว พ้นขาดแล้วจากฐลี้.

รากะเป็นฐลี้ แต่ท่านมิได้กล่าวละเองว่าเป็นฐลี้. คำว่า ฐลี้ นี้
เป็นชื่อของรากะ. พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักขุ ทรงละฐลีนั่นแล้ว
เพราะเหตุนี้ พระพุทธชินะท่านจึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีฐลี้ไป
ปราศแล้ว. โทสะเป็นฐลี้ แต่ท่านมิได้กล่าวละเองว่า
เป็นฐลี้. คำว่า ฐลี้ นี้ เป็นชื่อของโทสะ. พระผู้มีพระภาค
ผู้มีพระจักขุ ทรงละฐลีนั่นแล้ว เพราะเหตุนี้ พระพุทธชินะ
ท่านจึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีฐลี้ไปปราศแล้ว. โมหะเป็นฐลี้ แต่ท่าน
มิได้กล่าวละเองว่าเป็นฐลี้. คำว่า ฐลี้ นี้ เป็นชื่อของโมหะ
พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักขุ ทรงละฐลีนั่นแล้ว เพราะเหตุนี้

พระพุทธชินะ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นผู้มัวลืไปปราศแล้ว.

เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่มีกิเลสดังฐิติ. คำว่า ผู้ประทับอยู่ ความว่า พระผู้มีพระภาค
ประทับอยู่ที่ป่าสาณกเจดีย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ประทับอยู่.

เชิญดูพระมุนิผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ประทับนั่งอยู่ที่ภูเขา. พระสาวก

ทั้งหลายผู้ได้ไตรวิชา เป็นผู้ละมัจจุเสีย นั่งห้อมล้อมอยู่.

พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ประทับอยู่เมื่อนี้.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคชื่อว่าประทับอยู่ เพราะพระองค์ทรงระงับความขวนขวาย (ด้วย
กิเลส) ทั้งปวงแล้ว มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ พระองค์อยู่จบแล้ว มีภาระทรงประพาศแล้ว ฯลฯ.

ไม่มีสงสารถือชาติ ชราและมรณะ มิได้มีภพใหม่. พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ประทับอยู่แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์ผู้มีมาน ไม่มีกิเลสดังฐิติ ประทับอยู่.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจาเยสุมา อุทโย ดังนี้ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ คำว่า อิติ นี้
เป็นไปตามลำดับบท. คำว่า อยาสุม่า เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ.
คำว่า อยาสุม่า นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง.

คำว่า อุทโย เป็นชื่อ. ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ท่านอุททะทูลถามว่า.

[๔๓๕] คำว่า ทรงทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ความว่า กิจ คือ กรรมที่ควรทำ
และกรรมที่ไม่ควรทำ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทรงทำ
ไม่ให้มีที่ต้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี มิมีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่าทรงทำกิจเสร็จแล้ว.

ทิฏฐิเป็นเครื่องตกไปรอบ ย่อมไม่มีแก่ภิกษุใด ผู้มีกระแสนัด

ขาดแล้ว ละแล้วซึ่งกิจที่ควรทำและกิจที่ไม่ควรทำ ความเร่าร้อน

ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทำกิจเสร็จแล้ว.

อาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ ชื่อว่า อาสวะ ในคำ
ว่า อนาสว. อาสวะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว
ทำให้ไม่มีที่ต้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทำ
กิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ.

[๔๓๖] คำว่า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ความว่า พระผู้มีพระภาค ทรงถึงฝั่งแห่ง
อภิญญา ถึงฝั่งแห่งปริญญา ถึงฝั่งแห่งปหานะ ถึงฝั่งแห่งภาวนา ถึงฝั่งแห่งการทำให้แจ้ง ถึง
ฝั่งแห่งการเข้าซึ่งธรรมทั้งปวง คือ ทรงถึงฝั่งแห่งความรู้ซึ่งธรรมทั้งปวง ถึงฝั่งแห่งความกำหนด
รู้ซึ่งทุกข์ทั้งปวง ถึงฝั่งแห่งการละกิเลสทั้งปวง ถึงฝั่งแห่งการเจริญมรรค ๔ ถึงฝั่งแห่งการทำให้
แจ้งซึ่งนิโรธ ถึงฝั่งแห่งการเข้าสมาบัติทั้งปวง พระผู้มีพระภาคนั้นทรงถึงความชำนาญและความ
สำเร็จในอริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา อริยวิมุตติ. พระผู้มีพระภาคนั้นเสด็จไปสู่ฝั่ง ทรงถึง

ฝั่งแล้ว เสด็จไปสู่ส่วนสุด ทรงถึงส่วนสุดแล้ว เสด็จไปสู่ที่สุด ทรงถึงที่สุดแล้ว เสด็จไปสู่ส่วนสุดรอบ ทรงถึงส่วนสุดรอบแล้ว เสด็จไปสู่ที่จบ ทรงถึงที่จบแล้ว เสด็จไปสู่ที่ด้านทาน ทรงถึงที่ด้านทานแล้ว เสด็จไปสู่ที่เร้น ทรงถึงที่เร้นแล้ว เสด็จไปสู่จระณะ ทรงถึงจระณะแล้ว เสด็จไปสู่ที่ไม่มีภัย ทรงถึงที่ไม่มีภัยแล้ว เสด็จไปสู่ที่ไม่เคลื่อนไหว ทรงถึงที่ไม่เคลื่อนไหวแล้ว เสด็จไปสู่อมตะ ทรงถึงอมตะแล้ว เสด็จไปสู่นิพพาน ทรงถึงนิพพานแล้ว. พระผู้มีพระภาคนั้น มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ทรงอยู่จบแล้ว มีจระณะทรงประพุดแล้ว ฯลฯ มิได้มีสังสาร คือ ชาติ ชราและมรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง.

[๔๓๗] คำว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ความว่า พวกข้าพระองค์ มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า คือ เป็นผู้จะทูลถามปัญหามาเฝ้าแล้ว เป็นผู้ใคร่ฟังปัญหามาเฝ้าแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า.

อีกอย่างหนึ่ง ความมา ความมุ่งมา ความมาเฝ้า ของพวกข้าพระองค์ผู้มีความต้องการด้วยปัญหา คือ ต้องการจะทูลถามปัญหา ใคร่ฟังปัญหา มีอยู่แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า.

อีกอย่างหนึ่ง ความมาแห่งปัญหาของพระองค์มีอยู่ ทั้งพระองค์มีความเป็นผู้องอาจ ให้ผู้อื่นมีความเพียร สามารถเพื่อจะตรัสถาม ตรัสบอก ทรงแก้ ทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง ทรงเฉลย กับข้าพระองค์ได้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า.

[๔๓๘] อรหัตวิโมกข์ ท่านกล่าวว่า อัญญาวิโมกข์ ในอุเทศว่า อปฺปิ วิโมกฺขํ สํพุทฺธิ ดังนี้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอก คือ ของบอก ... ของทรงประกาศ ซึ่งอรหัตวิโมกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์.

[๔๓๙] คำว่า ทำลายอวิชชา คือ ทบ ด้อย ทำลาย ละ สงบ สละคืน ระวัง ซึ่งอวิชชา เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทำลายอวิชชา. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้น จึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้
มีญาณ ไม่มีกิเลสดังขลุ่ย ประทับอยู่ (ที่ป่าสาณกเจดีย์)
ทรงทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง.
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์ (อรหัตวิโมกข์)
อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชา.

[๔๔๐] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอุททยะ) เราขอบอก
อัญญาวิโมกข์ เป็นเครื่องละซึ่งกามฉันทะ และโทมนัสทั้ง
๒ อย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง เป็นเครื่องกั้นความ
รำคาญ.

[๔๔๑] ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม ความอยากในกาม
ความสืบนหาในกาม ความกระหายในกาม ความร่ำร้อนในเพราะกาม ความหลงในกาม

ความดีใจในกาม ในกามทั้งหลาย กามโอะมะ กามโยคะ กามุปาทาน กามฉันทนิวรรณ์ ชื่อว่า ฉันทะ ในอุเทศว่า ปหาน กามฉนฺทานํ ดังนี้.

คำว่า ธรรมเป็นเครื่องละกามฉันทะ ความว่า ธรรมเป็นเครื่องละ เครื่องสงบ เครื่องสลละคืน เครื่องระงับกามฉันทะทั้งหลาย เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมเป็นเครื่องละกามฉันทะ.

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อุทยะในอุเทศว่า อุทยาคิ ภควา ดังนี้. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกายัญญูติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอุทยะ.

[๔๔๒] ความไม่แช่มชื่นในทางใจ เจตสิกทุกข์ ความเสวยอารมณ์เป็นทุกข์ไม่แช่มชื่น เกิดจากสัมผัสทางใจ ทุกขเวทนาอันไม่แช่มชื่น เกิดจากสัมผัสทางใจ ชื่อว่า โทมนัส ในอุเทศว่า โทมนสุสาน ญฺญํ ดังนี้.

คำว่า และโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง ความว่า ธรรมเป็นเครื่องละ เครื่องสงบ เครื่องสลละคืน เครื่องระงับซึ่งกามฉันทะและโทมนัสทั้ง ๒ ประการ เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง.

[๔๔๓] ความที่จิตไม่ควร ความที่จิตไม่สมควรแก่การงาน ความท้อ ความถอย ความกลับ ความหดหู่ กิริยาที่หดหู่ ความเป็นผู้หดหู่ ชื่อว่า ถีนะ ในอุเทศว่า ถีนสุส จ ปนฺทนํ ดังนี้.

คำว่า เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง ความว่า เป็นเครื่องบรรเทา เครื่องละ เครื่องสงบ เครื่องสลละคืน เครื่องระงับ ความง่วง เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นเครื่อง บรรเทาความง่วง.

[๔๔๔] ความรำคาญมือ ความรำคาญเท้า ความรำคาญมือและเท้า ความสำคัญในสิ่ง ที่ไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งที่ควรว่าไม่ควร ความสำคัญในสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ ความ สำคัญในสิ่งที่ไม่มิโทษว่ามีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้รำคาญ ความเดือดร้อน แห่งจิต ความขัดใจเห็นปานนี้ๆ ท่านเรียกว่า กุกกุจจํ ในคำว่า กุกกุจฺจานํ ในอุเทศว่า กุกกุจฺจานํ นิวรรณ์ ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญเป็นความเดือดร้อนแห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะกระทำ ๑ เพราะไม่กระทำ ๑. ความรำคาญอันเป็นความเดือดร้อน แห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นด้วยเพราะกระทำ ๑ เพราะไม่กระทำ ๑ อย่างไร? ความ รำคาญอันเป็นความเดือดร้อนแห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ได้ ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต เราไม่ได้ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโนสุจริต เราทำปาณาติบาต เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากปาณาติบาต เราทำอทินนาทาน เราไม่ได้ทำความ งดเว้นจากอทินนาทาน เราทำกาเมสุมิฉฉาจาร เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร เราทำ มุสาวาท เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากมุสาวาท เราทำปิสุณาวาจา เราไม่ได้ทำความงดเว้นจาก ปิสุณาวาจา เราทำผรุสวาจา เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากผรุสวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ เราไม่ได้

ทำความเข้าใจจากสัมพัปปลาปะ เราทำอภิขมา เราไม่ทำอนภิขมา เราทำพยาบาท เราไม่ได้ทำ
อภัยบาท เราทำมิจฉาทิฏฐิ เราไม่ได้ทำสัมมาทิฏฐิ ความรำคาญอันเป็นความเดือดร้อนแห่งจิต
เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญอันเป็นความเดือดร้อนแห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า
เราไม่ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราไม่ได้คุ้มครองทวารในอินทริยทั้งหลาย เราไม่รู้จักประมาณ
ในโภชนะ เราไม่ได้ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเพียรเครื่องตื่นอยู่ เราไม่ได้ประกอบด้วยสติ-
*สัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัญฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปป-
*ฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญอุททิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทริย ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้
เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย
เราไม่ได้เจริญมรรค เราไม่ได้ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ.

คำว่า เป็นเครื่องกันความรำคาญ ความว่า เป็นเครื่องปิด คือ เป็นเครื่องกัน เครื่องละ
เครื่องสงบ เครื่องสลัดคืน เครื่องระงับความรำคาญทั้งหลาย เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เป็นเครื่องกันความรำคาญ. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราขอบอกอัญญาวิโมกข์ อันเป็นเครื่องละซึ่งกามฉันทะ
และโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง เป็น
เครื่องกันความรำคาญ.

[๔๔๕] เราขอบอกอัญญาวิโมกข์ อันมีอุเบกขาและสติหมดจดดี
มีความตรีกประกอบด้วยธรรม แล่นไปข้างหน้า เป็นเครื่อง
ทำลายอวิชชา.

[๔๔๖] ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความเพิกเฉย ความสงบแห่งจิต ความที่จิต
เลื่อมใส ความที่จิตเป็นกลางด้วยจตุตถฌาน ชื่ออุเบกขา ในอุเทศว่า อุปกุขาสติสสุทธัง ดังนี้.
ความระลึก ความตามระลึก ฯลฯ ความระลึกชอบ เพราะปรารภถึงอุเบกขาในจตุตถฌาน ชื่อว่า
สติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อุเบกขา และสติ.

คำว่า หมดจดดี ความว่า อุเบกขาและสติในจตุตถฌานเป็นความหมดจด หมดจดดี
ขาวรอบ ไม่มีกิเลสเครื่องชั่วร้าย ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความ
ไม่หวั่นไหว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีอุเบกขาและสติ หมดจดดี.

[๔๔๗] ความดำริชอบ ตรัสว่า ความตรีกประกอบด้วยธรรม ในคำว่า ธรรมตถกุปฺเปชว
ดังนี้. ความตรีกประกอบด้วยธรรมนั้น มีในเบื้องต้น มีข้างหน้าเป็นประธานแห่งอัญญาวิโมกข์
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้จึงชื่อว่า มีความตรีกประกอบด้วยธรรมแล่นไปข้างหน้า.

อีกอย่างหนึ่ง สัมมาทิฏฐิ ตรัสว่า ความตรีกประกอบด้วยธรรม. สัมมาทิฏฐินั้นมีใน
เบื้องต้น มีข้างหน้า เป็นประธานแห่งอัญญาวิโมกข์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า มีความตรีก
ประกอบด้วยธรรมแล่นไปข้างหน้า.

อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนาในกาลเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งมรรค ๔ ตรัสว่า ความตรีกประกอบ
ด้วยธรรม. วิปัสสนานั้น มีในเบื้องต้นมีข้างหน้า เป็นประธานแห่งอัญญาวิโมกข์ แม้ด้วยเหตุ

อย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า มีความตริกประกอบด้วยธรรมเล่นไปข้างหน้า.

[๔๔๘] อรหัตวิโมกข์ ตรัสว่า อัญญาวิโมกข์ ในอุเทศว่า อป . ๒ วิโมกข์ สัมบุตติ
ดังนี้ เราขอบอก ... ขอประกาศซึ่งอรหัตวิโมกข์ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เราขอบอกอัญญาวิโมกข์.

[๔๔๙] ความไม่รู้ในทุกๆ ฯลฯ อวิชาเป็นดังลัมสลัก ความหลง อุกุศลมูล ชื่อว่า
อวิชา ในอุเทศว่า อวิชาขย ปเภทน์ ดังนี้.

คำว่า เป็นเครื่องทำลายอวิชา ความว่า เป็นเครื่องทุบ ต่อย เครื่องทำลาย เครื่องละ
เครื่องสงบ เครื่องสลัดคืน เครื่องระงับ ซึ่งอวิชา เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า
เป็นเครื่องทำลายอวิชา. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราขอบอก อัญญาวิโมกข์อันมีอุเบกขาและสติ หมจจคคิ
มีความตริกประกอบด้วยธรรมเล่นไปข้างหน้า เป็นเครื่อง
ทำลายอวิชา.

[๔๕๐] โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้? อะไรเล่าเป็นเครื่อง
เที่ยวไปของโลกลนั้น? พระองค์ตรัสว่า นิพพาน เพราะละ
อะไรเสียได้?

[๔๕๑] คำว่า โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้ ความว่า อะไรเป็นเครื่องประกอบ
เครื่องคล้อยไว้ เครื่องผูก เครื่องพัวพัน เครื่องมัวหมอง ของโลก? โลกอันอะไรประกอบไว้
ประกอบทั่ว เหนียวรั้ง ยึดไว้ คล้อยไว้ เกี่ยวไว้ พัวพันไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกมี
อะไรเป็นเครื่องประกอบไว้.

[๔๕๒] คำว่า อะไรเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกลนั้น ความว่า อะไรเป็นเครื่องสัญจร
เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ของโลกลนั้น? โลกย่อมสัญจรไป เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ด้วยอะไร?
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อะไรเล่าเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกลนั้น?

[๔๕๓] คำว่า พระองค์ตรัสว่า นิพพาน เพราะละอะไรเสียได้ ความว่า พระองค์
ย่อมตรัส ย่อมบอก ย่อมเล่า ย่อมกล่าว แสดง บัญญัติว่า นิพพาน เพราะละ สงบ สลัดคืน
ระงับ อะไรเสียได้? เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์ตรัสว่า นิพพาน เพราะละอะไรเสียได้?
เพราะเหตุนี้ พรหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้? อะไรเล่าเป็นเครื่อง
เที่ยวไปของโลกลนั้น? พระองค์ตรัสว่า นิพพาน เพราะละ
อะไรเสียได้?

[๔๕๔] โลกมีความเพลนเป็นเครื่องประกอบไว้. วิตก เป็นเครื่อง
เที่ยวไปของโลกลนั้น. เรากล่าวว่า นิพพาน เพราะละตัณหา
เสียได้.

[๔๕๕] ตัณหา ราคะ สาราณะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อุกุศลมูล ตรัสว่า ความเพลน
ในอุเทศว่า นนทิสป . ๒ ชโน โลโก ดังนี้. ความเพลนเป็นเครื่องประกอบ เครื่องคล้อยไว้
เครื่องผูก เครื่องมัวหมองของโลก. โลกอันความเพลนนี้ประกอบไว้ ประกอบทั่ว เหนียวรั้ง

ผูกไว้ คล้องไว้ เกี้ยวไว้ พันไว้. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกมีความเพลนเป็นเครื่องประกอบไว้.

[๔๕๖] วิตก ๕ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก วิตกถึงญาติ วิตกถึงชนบท วิตกถึงเทวดา วิตกอันปลุกสังขัตด้วยความเอ็นดูผู้อื่น วิตกอันปลุกสังขัตด้วยลาภ สักการะ และ สรรเสริญ วิตกอันปลุกสังขัตด้วยความไม่ยอมให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน เหล่านี้เรียกว่าวิตก ๕ ชื่อว่า วิตก ในอุเทศว่า วิตกทุกสหัส วิจารณา ดังนี้. วิตก ๕ อย่างนี้เป็นเครื่องสังขจรไป เทียวไป ท่องเทียวไป ของโลกนั้น. โลกนั้นย่อมสังขจร เทียวไป ท่องเทียวไป ด้วยวิตก ๕ อย่างนี้. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิตกเป็นเครื่องเทียวไปของโลกนั้น.

[๔๕๗] รูปตัณหา สัมผัสตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณูปพัตตัณหา ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า ตณฺหาหยา วิปฺปหาเนน นิมฺมานํ อิติ วุจฺจติ ดังนี้.

คำว่า เรากล่าวว่า นิพพาน เพราะละตัณหาเสียได้ ความว่า เราอย่ามกล่าว ย่อมบอกเล่า ขาน แสดง บัญญัติว่า นิพพาน เพราะละ สงบ สละคืน ระงับตัณหาเสียได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรากล่าวว่า นิพพาน เพราะละตัณหาเสียได้. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า

โลกมีความเพลนเป็นเครื่องประกอบไว้. วิตกเป็นเครื่อง
เทียวไปของโลกนั้น. เรากล่าวว่า นิพพาน เพราะละตัณหา
เสียได้.

[๔๕๘] เมื่อโลกมีสติอย่างไรเทียวไป วิญญาณจึงดับ? พวกข้าพระองค์
มาแล้วเพื่อทูลถาม พระผู้มีพระภาค. พวกข้าพระองค์จะขอฟัง
พระดำรัสนั้นของพระองค์.

[๔๕๙] คำว่า เมื่อโลกมีสติอย่างไรเทียวไป ความว่า เมื่อโลกมีสติสัมปชัญญะอย่างไร
เทียวไป เทียวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เขียวยา. เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า เมื่อโลกมีสติอย่างไรเทียวไป?

[๔๖๐] คำว่า วิญญาณจึงดับ ความว่า วิญญาณดับ สงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับ
ไป. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิญญาณจึงดับ.

[๔๖๑] คำว่า พวกข้าพระองค์มาแล้วเพื่อจะทูลถามพระผู้มีพระภาค ความว่า พวก
ข้าพระองค์มาแล้ว คือ มาถึง เข้ามาถึง มาประชุมกับพระองค์เพื่อจะทูลถาม คือ เพื่อสอบถาม
ทูล ขอ ทูล เชื้อเชิญ ซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว คือ ขอให้ทรงประสาท เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า พวกข้าพระองค์มาแล้วเพื่อจะทูลถามพระผู้มีพระภาค.

[๔๖๒] คำว่า พวกข้าพระองค์จะขอฟังพระดำรัสนั้นของพระองค์ ความว่า พวก
ข้าพระองค์จะขอฟัง ศึกษา ทรงจำ เข้าไป กำหนดพระดำรัส ถ้อยคำ ทางถ้อยคำ เทศนา
อนุสนธิ ของพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกข้าพระองค์จะขอฟังพระดำรัส ของพระองค์
เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

เมื่อโลกมีสติอย่างไรเทียวไป วิญญาณจึงดับ? พวกข้าพระองค์
มาแล้วเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาค. พวกข้าพระองค์จะขอฟัง

พระดำรัสนั้นของพระองค์.

[๔๖๓] เมื่อโลกไม่ผลิตเพลินเวทนาภายในและภายนอก เป็นผู้มีสติ
อย่างนี้เที่ยวไป วิญญูณจึงดับ.

[๔๖๔] คำว่า เมื่อโลกไม่ผลิตเพลินเวทนาภายในและภายนอก ความว่า เมื่อโลก
พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่ ไม่ผลิตเพลิน ไม่พำถึง ไม่ตั้งอยู่ด้วยความ
คิดใจเวทนา คือ ย่อมละ ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความผลิตเพลิน
ความพำถึง ความคิดใจ ความถือไว้ ความจับต้อง ความถือมั่น. เมื่อโลกเป็นผู้พิจารณาเห็น
เวทนาในเวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายทั้งภายใน
และภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่
เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็น
ธรรมคือความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรม
คือความเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมไปใน
เวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปใน
เวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลายทั้ง
ภายในและภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายทั้งภายใน
และภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลาย
ทั้งภายในและภายนอกอยู่ ย่อมไม่ผลิตเพลิน ไม่พำถึง ไม่ตั้งอยู่ด้วยความคิดใจซึ่งเวทนา คือ
ย่อมละ ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความผลิตเพลิน ความพำถึง ความ
คิดใจ ความถือไว้ ความจับต้อง ความถือมั่น. เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย
ด้วยอาการ ๑๒ นี้ ย่อมไม่ผลิตเพลิน ไม่พำถึง ไม่ตั้งอยู่ด้วยความคิดใจซึ่งเวทนา ฯลฯ ให้
ถึงความไม่มีซึ่งความผลิตเพลิน ความพำถึง ความคิดใจ.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาโดยความไม่เที่ยง ย่อมไม่ผลิตเพลิน ... เมื่อ
โลกพิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นโรค เป็นดังหวัฬ เป็นดังลูกศร เป็น
ความลำบาก เป็นอาพาธ ฯลฯ โดยไม่มีอุปาย เครื่องสลัดออก ย่อมไม่ผลิตเพลิน ... เมื่อโลก
พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายโดยอาการ ๔๒ นี้อยู่ ย่อมไม่ผลิตเพลิน ไม่พำถึง ไม่
ตั้งอยู่ด้วยความคิดใจเวทนา คือ ย่อมละ ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความ
ผลิตเพลิน ความพำถึง ความคิดใจ ความถือไว้ ความจับต้อง ความถือมั่น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เมื่อโลกไม่ผลิตเพลินเวทนาในภายในและภายนอก.

[๔๖๕] คำว่า เป็นผู้มีสติอย่างนี้เที่ยวไป ความว่า เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอย่างนี้
เที่ยวไป คือ เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เป็นผู้มีสติอย่างนี้เที่ยวไป.

[๔๖๖] คำว่า วิญญูณจึงดับ ความว่า วิญญูณอันสหระคด้วยปญฺญากิสังขาร วิญญูณ
อันสหระคด้วยอปญฺญากิสังขาร วิญญูณอันสหระคด้วยอนุชาภิสังขาร ย่อมดับ สงบ ถึงความ
ตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิญญูณจึงดับ. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค

จึงตรัสว่า

เมื่อโลกไม่ผลิตเพลินเวทนาในภายในและภายนอก เป็นผู้
มีสติอย่างนี้เที่ยวไป วิญญูณจึงดับ.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของ
ข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบ อุทฺธมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๓.

โปสาลมานวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านโปสาละ

[๔๖๖] (ท่านโปสาละทูลถามว่า)

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ไม่ทรงมีความหวั่นไหว ทรงตัด
ความสงสัยเสียแล้ว ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ย่อมทรง
แสดงอดีต. ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น.

[๔๖๗] คำว่า โย ในอุเทศว่า โย อติตฺ อภิสติ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค
พระองค์ใด เป็นพระสยัมภู ไม่มีอาจารย์ ครีตฐ์พร้อมเฉพาะ ซึ่งสัจจะทั้งหลายเอง ในธรรม
ทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยได้ยินมาในกาลก่อน ทรงบรรลุซึ่งความเป็นพระสัพพัญญูในธรรม
เหล่านั้น และทรงบรรลุซึ่งความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย.

คำว่า ย่อมทรงแสดงอดีต ความว่า พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงเมื่ออดีต ย่อมทรง
แสดงเมื่อนาคต ย่อมทรงแสดงแม้ปัจจุบัน ของพระองค์เองและของผู้อื่น.

พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงอดีตของพระองค์อย่างไร? พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดง
ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง
สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง
ตลอดสังวัฏฏ์เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์เป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์เป็นอันมาก
บ้าง อันเป็นอดีตของพระองค์เองว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณ
อย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครันจุติ
จากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น. แม้ในภพนั้นเราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มี
ผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น.
ครันจุติจากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพนี้. พระองค์ทรงแสดงชาติก่อนเป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ
พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงอดีตของพระองค์เองอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงอดีตของผู้อื่นอย่างไร? พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดง
ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ ตลอดสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์เป็นอันมากบ้าง อันเป็นอดีตของผู้อื่นว่า
ในภพโน้น ท่านผู้นี้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น
เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น. ครันจุติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดใน

ภพนั้น. แม้ในภพนั้น ท่านผู้นี้ก็ได้มีชื่อนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น. ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพนี้. พระองค์ทรงแสดงชาติก่อนเป็นอันมากพร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศด้วยประการฉะนี้. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงอดีตของผู้เป็นอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคตรัสชาดก ๕๐๐ ก็ชื่อว่าทรงแสดงอดีตของพระองค์เอง และของผู้อื่น ตริสมาหรณียสูตร ... มหาสุทฺธสนสูตร ... มหาโควินทสูตร ... มมเทวสูตร ชื่อว่าทรงแสดงอดีตของพระองค์และของผู้อื่น.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรจุนทะ ญาณอันตามระลึกถึงชาติก่อนของตถาคต ปราภถึงอดีตกาลมีอยู่. ตถาคตหวังจะรู้ชาติก่อนเท่าใด ก็ระลึกถึงชาติก่อนได้เท่านั้น. ดูกรจุนทะ ญาณอันตามระลึกถึงชาติข้างหน้าของตถาคต ปราภถึงอนาคตกาลมีอยู่. ฯลฯ ดูกรจุนทะ ญาณอันที่เกิดที่ควงไม้โพธิ์ของตถาคต ปราภถึงปัจจุบันกาล เกิดขึ้นว่าชาตินี้มีในที่สุด. บัดนี้มีได้มีภพต่อไป. อินทริยโปรปรียัตติญาณ (ญาณเครื่องกำหนดรู้ความยิ่งความหย่อนแห่งอินทริย์ของสัตว์ทั้งหมด) เป็นกำลังของตถาคต. อาสยานุสยญาณ (ความรู้จักฉันทะที่มานอนและกิเลสอันนอนตามของสัตว์ทั้งหลาย) เป็นกำลังของตถาคต. ขมกปาฏิหาริยญาณ (ญาณเป็นเครื่องนำกลับซึ่งปฏิบัติภชรรณอันเป็นคู่) เป็นกำลังของตถาคต. มหากรุณาสมาปัตติญาณ (ญาณในมหากรุณาสมาบัติ) เป็นกำลังของตถาคต. สัพพัญญุตญาณเป็นกำลังของตถาคต. อนาวรณญาณ (ญาณเนื่องด้วยอาวัชชนะไม่มีอะไรกัน) เป็นกำลังของตถาคต. อนาวรณญาณอันไม่ข้อง ไม่มีอะไรขัดในกาลทั้งปวง เป็นกำลังของตถาคต. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดง ... ทรงประกาศ แม้ออดีต แม้อนาคต แม้ปัจจุบัน ของพระองค์และของผู้อื่นด้วยประการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอดีต.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา โปสาโล ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า อายุสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า โปสาโล เป็นชื่อ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านโปสาละทูลถามว่า.

[๔๖๕] ตัณหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความหวั่นไหว ในอุเทศว่า อเนโห จินฺนสํสโย ดังนี้. ตัณหาอันเป็นความหวั่นไวนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสรู้แล้วทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำไมให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ไม่มีความหวั่นไหว. พระผู้มีพระภาคชื่อว่าไม่มีความหวั่นไหว เพราะทรงละความหวั่นไหวเสียแล้ว. พระผู้มีพระภาคไม่ทรงหวั่น ไม่ทรงไหว ไม่พรั่น ไม่พริ้ง แม้ในเพราะลาภ แม้ในเพราะความเสื่อมลาภ แม้ในเพราะยศ แม้ในเพราะความเสื่อมยศ แม้ในเพราะความสรรเสริญ แม้ในเพราะนินทา แม้ในเพราะสุข แม้ในเพราะทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความหวั่นไหว.

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงในทุกข์ ฯลฯ ความสะดุ้งแห่งจิต ความขัดใจ ท่านกล่าวว่า ความสงสัย ในอุเทศว่า จินฺนสํสโย ดังนี้. ความสงสัยนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วทรงตัด

บัน ทอน สงบ ระวังเสียแล้ว ทำให้ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ทรงตัดความสงสัยแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความหวั่นไหว ทรงตัดความสงสัยเสียแล้ว.

[๔๙๐] คำว่า ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงถึงฝั่งแห่งอภิญญา ทรงถึงฝั่งแห่งปริญา ทรงถึงฝั่งแห่งปหานะ ทรงถึงฝั่งแห่งภาวนา ทรงถึงฝั่งแห่งการทำให้แจ้ง ทรงถึงฝั่งแห่งการเข้า คือ ทรงถึงฝั่งแห่งความรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง ฯลฯ พระผู้มีพระภาคนั้น มิได้มีสังสารคือชาติ ชราและมรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง.

[๔๙๑] คำว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า ความว่า พวกข้าพระองค์ มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ฯลฯ เพื่อทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง เพื่อทรงเฉลย แม้ด้วยเหตุ อย่างนี้นี้จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า. เพราะเหตุ นั้น พรหมณ์ นั้นจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ไม่ทรงมีความหวั่นไหว ทรงตัด
ความสงสัยเสียแล้ว ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ย่อมทรง
แสดงอดีต. ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น.

[๔๙๒] ข้าแต่พระสัทกะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณของบุคคล
ผู้มีรูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว ละกายทั้งหมดแล้ว เห็นอยู่
ทั้งภายในภายนอกอะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี. บุคคลอย่างนั้น
ควรแนะนำอย่างไร?

[๔๙๓] รูปสัญญา ในคำว่า วิภูตรูปสปี .ปิตุส ดังนี้ เป็นไหน? สัญญาความจำ
ความเป็นผู้จำ ของบุคคลผู้เข้าซึ่งรูปาวจรสมาบัติ หรือของบุคคลผู้เข้าถึงแล้ว (ในรูปาวจรภพ)
หรือว่าของบุคคลผู้มีธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน นี้ชื่อว่ารูปสัญญา.

คำว่า ผู้มีรูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว ความว่า รูปสัญญาของบุคคลผู้ได้อรูปสมาบัติ ๔ เป็น
สัญญาผ่านไปแล้ว หายไปแล้ว ล่วงไปแล้ว เลยไปแล้ว เป็นไปล่วงแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้มีรูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว.

[๔๙๔] คำว่า ผู้ละกายทั้งปวงแล้ว ความว่า รูปกายอันมีในปฏิสนธิทั้งหมด บุคคล
นั้นละแล้ว คือ รูปกายอันบุคคลนั้นละแล้ว ด้วยการล่วงด้วยอำนาจทั้งปหานและการละด้วยการ
ข่มไว้ (เพราะได้อรูปรูปมาน) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ละกายทั้งปวงแล้ว.

[๔๙๕] อากิญจัญญายตนสมาบัติ ชื่อว่าอะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี ในอุเทศว่า อหุคคปิ .จ
พหิททา จ นคติ กปิ .จิตติ ปสฺสโต ดังนี้. เพราะเหตุไร อากิญจัญญายตนสมาบัติ จึงชื่อว่า
อะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี? บุคคลเป็นผู้มีสติ เข้าวิญญาณัญญายตนสมาบัติ ออกจากสมาบัตินั้น
แล้ว ไม่ยังวิญญาณนั้นนั่นแหละ ให้เจริญ ให้เป็นแจ้ง ให้หายไป ย่อมเห็นว่า อะไรๆ
น้อยหนึ่งย่อมไม่มี เพราะเหตุ นั้น อากิญจัญญายตนสมาบัติ จึงชื่อว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เห็นอยู่ทั้งภายในและภายนอกว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี.

[๔๗๖] คำว่า สกฺก ในอุเทศว่า ๒ ๑๓ สกฺกานุปุจฉามิ ดังนี้ ความว่า พระผู้มี-
*พระภาคทรงพระนามว่าสักกะ. พระผู้มีพระภาคเสด็จออกผนวชจากศากยสกุล. แม้เพราะเหตุ
ดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า สักกะ. ฯลฯ พระผู้มีพระภาคทรงละความกลัวและความขลาด
เสียแล้ว ปราศจากความขณลุกขนพอง แม้เพราะเหตุดังนี้ พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า สักกะ.

คำว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณ ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ถึงญาณของบุคคลนั้นว่า เช่นไร ดำรงอยู่อย่างไร มีประการไร มีส่วนเปรียบอย่างไร อันบุคคล
นั้นพึงปรารถนา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณ.

[๔๗๗] คำว่า บุคคลเช่นนั้นควรแนะนำอย่างไร ความว่า บุคคลนั้น ควรแนะนำ
ควรนำไปให้วิเศษ ควรนำไปให้ยิ่ง ควรให้รู้ทั่ว ควรให้พินิจ ควรให้พิจารณา ควรให้เลื่อมใส
อย่างไร? และญาณที่ยิ่งขึ้นไป อันบุคคลนั้นพึงให้เกิดขึ้นอย่างไร?

คำว่า บุคคลเช่นนั้น คือ บุคคลผู้อย่างนั้น ผู้เช่นนั้น ดำรงอยู่อย่างนั้น ผู้มีประการ
อย่างนั้น ผู้มีส่วนเปรียบอย่างนั้น ผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัตินั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
บุคคลผู้เช่นนั้นควรแนะนำอย่างไร? เพราะเหตุานั้น พรหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ทูลถามถึงญาณของบุคคลผู้มี
รูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว ละกายทั้งหมดแล้ว เห็นอยู่ทั้งภายใน
ภายนอกว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี. บุคคลอย่างนั้นควรแนะนำ
อย่างไร?

[๔๗๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ดูกร โปสาละ) ตถาคตรู้ยิ่งซึ่ง
วิญญานฐิติ (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาน) ทั้งหมด. ย่อมรู้จัก
บุคคลนั้น เมื่อตั้งอยู่ พันวิเศษแล้ว มีสมาบัตินั้นเป็นเบื้องหน้า.

[๔๗๙] คำว่า วิญญานฐิติทั้งหมด ความว่า พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๔
ด้วยสามารถอภิสังขาร. ย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๗ ด้วยสามารถปฏิสนธิ.

พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๔ ด้วยสามารถอภิสังขารอย่างไร? สมจริง
ตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิญญานยิดรูปตั้งอยู่ มีรูปเป็น
อารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย มีความเพติดเพลินเป็นเครื่องส้องเสพ ย่อมตั้งอยู่ ย่อมถึงความ
เจริญงอกงามไพบูลย์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิญญานยิดเวทนา ฯลฯ ยิดสัญญา ฯลฯ ยิดสังขาร
ตั้งอยู่ มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มีความเพติดเพลินเป็นเครื่องส้องเสพ
ย่อมตั้งอยู่ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๔ ด้วย
สามารถอภิสังขารอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๗ ด้วยสามารถปฏิสนธิอย่างไร? สมจริงตาม
พระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญา
ต่างกัน เช่นพวกมนุษย์ เทวดาบางพวก วินิปาติกะบางหมู่ นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๑. ดูกรภิกษุ-
*ทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพเนื่องในหมู่พรหม

ผู้เกิดในภูมิปรหมณาน นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๒. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน เช่นพวกเทพอาภัสสระ นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๓. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพสุกทินหะ นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๔. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งล่วงรูปสัญญา ดับปฏิสมสัญญา ไม่นมสิการนาคตสัญญาโดยประการทั้งปวง เข้าอาภาสนัญจายตนฌานด้วยมนสิการว่า อาภาสหาที่สุดมิได้ นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๕. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งล่วงอาภาสนัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าวิญญานัญจายตนฌานด้วยมนสิการว่า วิญญานหาที่สุดมิได้ นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๖. ดูกรภิกษุ-
*ทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งล่วงวิญญานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าอาภิกขัญจายตน-
*ฌานด้วยมนสิการว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี นี่เป็นวิญญานฐิติที่ ๗. พระผู้มีพระภาคยอมทรงทราบวิญญานฐิติ ๗ ด้วยสามารถปฏิสนธิอย่างนี้. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิญญานฐิติทั้งหมด.

พระผู้มีพระภาคเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า โปสาละ ในอุเทศว่า โปสาละติ ภควา
ดังนี้. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังฆิกายัญญติ.
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรโปสาละ.

[๔๘๐] คำว่า อภิขาน ในอุเทศว่า อภิขาน ตถาคโต ดังนี้ ความว่า รู้ยัง รู้แจ้งแทง-
*ตลอด. คำว่า ตถาคต ความว่า สมจริงตามพระพุทธพจน์ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรจุนทะ
ถ้าแม้เรื่องที่ล่วงแล้วไม่จริงไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เรื่องนั้นตถาคตก็ไม่พยากรณ์. ดูกร
จุนทะ ถ้าแม้เรื่องที่ล่วงแล้ว จริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แม้เรื่องนั้นตถาคตก็ไม่พยากรณ์
ดูกรจุนทะ ถ้าแม้เรื่องที่ล่วงแล้ว จริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้นตถาคต
ย่อมรู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น. ดูกรจุนทะ ถ้าแม้เรื่องที่ยังไม่มาถึง ฯลฯ. ดูกรจุนทะ
ถ้าแม้เรื่องที่เป็นปัจจุบัน ไม่จริงไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เรื่องนั้นตถาคตก็ไม่พยากรณ์.
ดูกรจุนทะ ถ้าแม้เรื่องที่เป็นปัจจุบันจริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แม้เรื่องนั้นตถาคต
ก็ไม่พยากรณ์. ดูกรจุนทะ ถ้าแม้เรื่องที่เป็นปัจจุบันจริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้น
ตถาคตย่อมรู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น. ดูกรจุนทะ ด้วยเหตุดังนี้แล ตถาคตย่อมเป็นผู้
กล่าวโดยกาลอันควร กล่าวจริง กล่าวอิงอรรถ กล่าวอิงธรรม กล่าวอิงวินัย ในธรรมทั้งหลาย
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงกล่าวว่าเราเป็นตถาคต. ดูกรจุนทะ
อายตนะใดแล อันโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก อันหมู่สัตว์พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว
เสาะหาแล้ว พิจารณาแล้วด้วยใจ อายตนะทั้งหมดนั้น ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะแล้ว เพราะเหตุ
นั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต. ดูกรจุนทะ ตถาคตย่อมตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
ในราตรีใด และตถาคตย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในราตรีใด. ตถาคตย่อมกล่าว
บอกเล่า แสดง เรื่องใดในระหว่างนั้น เรื่องทั้งหมดนั้นเป็นเรื่องจริงแท้ ไม่เป็นอย่างอื่น
เพราะฉะนั้นบัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต. ดูกรจุนทะ ตถาคตกล่าวอย่างใด ทำอย่างนั้น
ทำอย่างใด กล่าวอย่างนั้น ตถาคตกล่าวอย่างใด ทำอย่างนั้น ทำอย่างใด กล่าวอย่างนั้น ด้วย
ประการดังนี้ เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต. ดูกรจุนทะ ตถาคตเป็นใหญ่ยิ่ง

ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์อันใครๆ ครอบงำไม่ได้ เป็นผู้เห็นโดยต้องแท้ เป็นผู้ให้อำนาจเป็นไป เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตลาคต. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตลาคตรู้ยิ่ง.

[๔๘๑] คำว่า ย่อมรู้จักบุคคลนั้นผู้ตั้งอยู่ ความว่าพระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ด้วยสามารถกรรมากิสังขารว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ด้วยสามารถกรรมากิสังขารว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ ด้วยสามารถกรรมากิสังขารว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงเปรตวิสัย. พระผู้มีพระภาค ย่อมทรงรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ ด้วยสามารถกรรมากิสังขารว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักอุบัติในหมู่มนุษย์. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ ด้วยสามารถกรรมากิสังขารว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก. ดูกรสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน. ดูกรสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงเปรตวิสัย. ดูกรสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักอุบัติในหมู่มนุษย์. ดูกรสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. ดูกรสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น จักทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมรู้บุคคลนั้นผู้ตั้งอยู่.

[๔๘๒] คำว่า พันวิเศษแล้ว ในอุเทศว่า วิมุตตํ ตปปรายณํ ดังนี้ ความว่า พันวิเศษแล้วในอาภิญญัญญายตนสมาบัติ คือ น้อมใจไปในสมาตินั้น มีสมาตินั้นเป็นใหญ่.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบว่ บุคคลนี้น้อมใจไปในรูป น้อมใจไปในเสียง น้อมใจไปในกลิ่น น้อมใจไปในรส น้อมใจไปในโผฏฐัพพะ น้อมใจไปในสกุล น้อมใจไปในคณะ น้อมใจไปในอवास น้อมใจไปในลาภ น้อมใจไปในยศ น้อมใจไปในความสรรเสริญ น้อมใจไปในสุข น้อมใจไปในจิ๋ว น้อมใจไปในวิฆเทษ น้อมใจไปในเสนาสนะ น้อมใจไปในกิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร น้อมใจไปในพระสูตร น้อมใจไปในพระวินัย น้อมใจไปในพระอภิธรรม น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือทรงไตรจีวร

เป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของ
ภิกษุผู้ถือการเที่ยวไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการนั่งฉัน ณ อาสนะ
แห่งเดียวเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์
ของภิกษุผู้ถือการไม่ฉันภัตในภายหลังเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ในป่าเป็นวัตร
น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ที่โคนไม้เป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ใน
น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของ ที่แจ้งเป็นวัตร
ภิกษุผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการไม่
นอนเป็นวัตร น้อมใจไปในปฐมฌาน ทุตยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญญายตน-

*สมาบัติ วิญญูญายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พันวิเศษแล้ว.

คำว่า มีสมาบัตินั้นเป็นเบื้องหน้า ความว่า สำเร็จมาแต่อากิญจัญญายตนสมาบัติ
มีสมาบัตินั้นเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มีกรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มีวิบากเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
หนักอยู่ในกรรม หนักอยู่ในปฏิสนธิ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบทั่วว่า บุคคลนี้มีรูปเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ฯลฯ
มีเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติเป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พันวิเศษแล้ว มีสมาบัติ
นั้นเป็นเบื้องหน้า. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ตถาคตรู้อย่างวิญญูญานฐิติ (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญูญาน) ทั้งหมด
ย่อมรู้จักบุคคลนั้นเมื่อตั้งอยู่ พันวิเศษแล้ว มีสมาบัติเป็น
เบื้องหน้า.

[๔๘๓] บุคคลนั้น รู้กรรมว่า เป็นเหตุให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ
มีความเพียรเป็นเครื่องประกอบ ดังนี้ ครั้นรู้จักกรรมนั้น
อย่างนี้แล้ว ในลำดับนั้นก็พิจารณาเห็น (ธรรม) ในสมาบัติ
นั้น. นั่นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของบุคคลนั้น ซึ่งเป็นพราหมณ์
อยู่จบพรหมจรรย์.

[๔๘๔] คำว่า รู้กรรมว่าเป็นเหตุให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ ความว่า กรรมกัมมัง
อันให้เป็นไปในอากิญจัญญายตนภพ ตรัสว่า เป็นเหตุให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ. คือ รู้
ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏซึ่งกรรมกัมมังอันให้เป็นไปในอากิญ-
*จัญญายตนภพว่า เป็นเครื่องข้อง เป็นเครื่องผูก เป็นเครื่องกังวล เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า
รู้กรรมเป็นเหตุให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ.

[๔๘๕] คำว่า มีความเพียรเป็นเครื่องประกอบดังนี้ ความว่า ความกำหนดในรูป
ตรัสว่า ความเพียรเป็นเครื่องประกอบ. รู้กรรมนั้นว่าเกาะ เกี่ยว พัวพัน ด้วยความกำหนดในรูป
คือ รู้ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ ซึ่งความกำหนดในรูปว่า
เป็นเครื่องข้อง เป็นเครื่องผูกพัน เป็นเครื่องกังวล.

คำว่า อิติ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท. เพราะฉะนั้น

จึงชื่อว่า มีความเพลिनเป็นเครื่องประกอบไว้ ดังนี้.

[๔๘๖] คำว่า ครันรู้จักกรรมนั้นอย่างนี้แล้ว ความว่า ครันรู้จัก คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ ซึ่งกรรมนั้นอย่างนี้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ครันรู้จัก กรรมนั้นอย่างนี้แล้ว.

[๔๘๗] คำว่า ในลำดับนั้นก็พิจารณาเห็น (ธรรม) ในสมวัตตินั้น ความว่า เข้า อาภิญญัญญตสมวัตติแล้วออกจากสมวัตตินั้น แล้วก็พิจารณาเห็น คือ เห็น ตรวจดู พังศุ พิจารณา ซึ่งธรรมทั้งหลาย คือ จิตและเจตสิกอันเกิดในสมวัตตินั้น โดยเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคา ฯลฯ โดยไม่มีอุปายเครื่องสลัดออก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ในลำดับนั้น ก็พิจารณาเห็น (ธรรม) ในสมวัตตินั้น.

[๔๘๘] คำว่า นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของบุคคลนั้น ความว่า นั้นเป็นญาณอันแท้จริง ถ่องแท้ ไม่วิปริต ของบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของบุคคลนั้น.

[๔๘๙] คำว่า เป็นพราหมณ์ ในอุเทศว่า พราหมณสุต วุสมีโต ดังนี้ ความว่า ชื่อว่า เป็นพราหมณ์ เพราะลยธรรม ๗ ประการแล้ว. ฯลฯ บุคคลอันค้นหาและทักขิไม่อาศัย แล้ว เป็นผู้คงที่ ท่านกล่าวว่า เป็นพราหมณ์. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพราหมณ์.

คำว่า อยู่จบพรหมจรรย์ ความว่า เสด็จบุคคล ๗ พวก รวมทั้งกัลยาณบุรุษน ย่อมอยู่ อยู่ร่วม อยู่ทั่ว อยู่รอบ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง. พระอรหันต์อยู่จบแล้ว ทำกรรมียกิจเสร็จแล้ว ปลงภาระเสียแล้ว มีประโยชน์ตนอันถึงแล้วโดยลำดับ มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว พ้นกิเลสแล้วเพราะรู้โดยชอบ. พระอรหันต์นั้นมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ อยู่จบแล้ว มีจระอันประพุดิแล้ว ฯลฯ มิได้มี สงสาร คือ ชาติ ชราและมรณะ ไม่มีภพต่อไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นพราหมณ์อยู่จบ พรหมจรรย์. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลนั้น รู้กรรมว่า เป็นเหตุให้เกิดในอาภิญญัญญตสมวัตติ
มีความเพลिनเป็นเครื่องประกอบ ดังนี้ ครันรู้จักกรรมนั้น
อย่างนี้แล้ว ในลำดับนั้นก็พิจารณาเห็น (ธรรม) ในสมวัตติ
นั้น. นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของบุคคลนั้น ซึ่งเป็นพราหมณ์
อยู่จบพรหมจรรย์.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของ ข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบ โปสาลมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๔.

โมฆราชมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านโมฆราช

[๔๙๐] (ท่านโมฆราชทูลถามว่า)

ข้าแต่พระสัทกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว. พระผู้มี-

พระภาคผู้มีพระจักขุมิได้ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์. ข้า-
พระองค์ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระเทพาณิ (มีผู้ทูล
ถามปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรงพยากรณ์.

[๔๕๑] คำว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว ความว่า พราหมณ์
นั้นได้ทูลถามปัญหาคะพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ๒ ครั้ง. พระผู้มีพระภาคอันพราหมณ์นั้น
ทูลถามปัญหา ไม่ทรงพยากรณ์ในลำดับแห่งพระจักขุว่า ความแสร้งแห่งอินทรีย์ของพราหมณ์นี้
จักมี. พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า สักกะ ในคำว่า สกุก. พระผู้มีพระภาคทรงผนวชจาก
สากยสกุล แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงทรงพระนามว่า สักกะ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์มาก แม้เพราะเหตุ
ดังนี้ จึงทรงพระนามว่า สักกะ. พระผู้มีพระภาคนั้นทรงมีทรัพย์เหล่านี้ คือ ทรัพย์คือศรัทธา
ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือหิริ ทรัพย์คือโอตตปปะ ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา
ทรัพย์คือสติปัญฐาน ทรัพย์คือสัมมปปธาน ทรัพย์คืออิทธิบาท ทรัพย์คืออินทรีย์ ทรัพย์คือพละ
ทรัพย์คือโพฆณงค์ ทรัพย์คือมรรค ทรัพย์คือผล ทรัพย์คือนิพพาน. พระผู้มีพระภาคทรงมั่งคั่ง
มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ด้วยทรัพย์อันเป็นรัตนะหลายอย่างนี้ แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์
จึงทรงพระนามว่า สักกะ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นผู้อาจ ผู้องอาจ ผู้สามารถ มีความสามารถ ผู้กล้า
ผู้แกล้วกล้า ผู้ก้าวหน้า ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัวความ
ขลาดเสียแล้ว ปราศจากขนลุกขนพอง แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงทรงพระนามว่า สักกะ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ ... ๒ ครั้งแล้ว.

คำว่า ได้ทูลถามแล้ว ความว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ทูลขอ ทูล
เชื่อเชิญ ทูลให้ทรงประสาท ๒ ครั้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์
ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา โมฆราชา เป็นบทสนธิ. ฯลฯ คำว่า อายสุมา
เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า โมฆราชา เป็นชื่อ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านโมฆราชทูลถามว่า.

[๔๕๒] คำว่า มิได้ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ ในอุเทศว่า น เม พุยาภาสิ จกฺขุมา
ความว่า มิได้ตรัสบอก ... มิได้ทรงประกาศ แก่ข้าพระองค์.

คำว่า พระจักขุ ความว่า พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุด้วยจักขุ ๕ ประการ คือ ด้วย
มังสจักขุ ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ พุทธจักขุ สมันตจักขุ.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยมังสจักขุอย่างไร? สี ๕ อย่าง คือ สีเขียว สีเหลือง
สีแดง สีดำและสีขาว ย่อมปรากฏแก่พระผู้มีพระภาคในมังสจักขุ. ขนพระเนตรตั้งอยู่เฉพาะใน
ที่ใด ที่นั้นมีสีเขียว เขียวดี น่าดู น่าชม เหมือนสีดอกผักตบ. ที่ใดนั้นเข้าไปมีสีเหลือง
เหลืองดี เหมือนสีทองคำ น่าดู น่าชม เหมือนดอกกรรณิการ์เหลือง. เบ้าพระเนตรทั้ง ๒ ข้าง
ของพระผู้มีพระภาค มีสีแดง แดงดี น่าดู น่าชม เหมือนสีปีกแมลงทับทิมทอง. ที่ท่ามกลาง

มีสีดำ ค่ำดี ไม่มัวหมอง ค่ำสนิท น้ำดู น้ำชม เหมือนสีอิฐแก่ไฟ. ที่ถัดนั้นเข้าไปมีสีขาว
ขาวดี ขาวล้วน ขาวผ่อง น้ำดู น้ำชม เหมือนสีดาวประกายพลุก. พระผู้มีพระภาคมีพระ-
*มังสัจจะ เป็นปกติ นั้น เนื่องในพระอภิปาพ อันเกิดขึ้นเพราะสุจริตกรรมในภพก่อน ย่อมทอด
พระเนตรเห็นตลอดที่โยชน์หนึ่งโดยรอบ ทั้งกลางวันและกลางคืน. แม้ในเวลาใดมีความมืด
ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ๑ ค่ำวันอุโบสถข้างแรม ๑ แนวป่าทึบ ๑
อากาลเมฆใหญ่ตั้งขึ้น ๑ ในความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ เห็นปานนี้ ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาค
ก็ทรงทอดพระเนตรเห็นตลอดที่โยชน์หนึ่งโดยรอบ. หลุม บานประคูดุ กำแพง ภูเขา กอไม้
หรือเถาวัลย์ ไม่เป็นเครื่องกั้นในการทอดพระเนตรเห็นรูปทั้งหลายเลย. หากว่าบุคคลพึงเอา
เมล็ดงาเมล็ดหนึ่งเป็นเครื่องหมาย ใส่ลงในเกวียนสำหรับบรรทุกงา บุคคลนั้นพึงเอาเมล็ดงานั้น
ขึ้น. มังสัจจะ เป็นปกติของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วย
มังสัจจะอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยทิพยจักขุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคย่อมทรงพิจารณา
เห็นหมู่มสัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ ฯลฯ ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมทรง
ทราบชัดซึ่งหมู่มสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมด้วยประการฉะนี้. พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์จะดูโลกธาตุ
หนึ่งก็ดี สองก็ดี สามก็ดี สี่ก็ดี ห้าก็ดี สิบก็ดี ยี่สิบก็ดี สามสิบก็ดี สี่สิบก็ดี ห้าสิบก็ดี
ร้อยก็ดี พันหนึ่งเป็นส่วนน้อยก็ดี สองพันเป็นส่วนปานกลางก็ดี สามพันก็ดี สี่พันเป็นส่วน
ใหญ่ก็ดี หรือว่าทรงประสงค์เพื่อจะทรงดูโลกธาตุเท่าใด ก็ทรงเห็นโลกธาตุเท่านั้น. ทิพยจักขุ
ของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยทิพยจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยปัญญจักขุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคมีพระปัญญาใหญ่
มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญาร่าเริง มีพระปัญญาไว มีพระปัญญาคมกล้า มีพระปัญญา
ทำลายกิเลส ทรงฉลาดในประเภทปัญญา มีพระญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิทาแล้ว ทรง
ถึงแล้วซึ่งเวสารัชชญาณ ๔ ทรงพลญาณ ๑๐ ทรงเป็นบุรุษผู้องอาจ ทรงเป็นบุรุษสืหะ ทรงเป็น
บุรุษนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษนารถะไป มีญาณไม่มีที่สุด มีเดชไม่มีที่สุด มี
ยศไม่มีที่สุด เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ เป็นผู้นำ นำไปให้วิเศษ นำเนื่องๆ
ให้เข้าใจ ให้เพ่งพินิจ เป็นผู้ตรวจ ให้เลื่อมใส. พระผู้มีพระภาคนั้นทรงยังมรรค ที่ยังไม่เกิด
ให้เกิดขึ้น ทรงยังประชาชนให้เข้าใจมรรคที่ยังไม่เข้าใจ ครั้นบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรง
รู้มรรค ทรงรู้แจ้งมรรค ฉลาดในมรรค. ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลายเป็นผู้ดำเนินตาม
มรรค ประกอบในภายหลังอยู่. พระผู้มีพระภาคนั้น ทรงรู้อยู่ ชื่อว่าทรงรู้ ทรงเห็นอยู่ ชื่อว่า
ทรงเห็น เป็นผู้มีจักขุ มีญาณ มีธรรม มีคุณอันประเสริฐ เป็นผู้ตรัสบอกธรรม ตรัสบอกทั่วไป
ทรงแนะนำประโยชน์ ประทานอมตธรรม เป็นพระธรรมสามีสด็จไปอย่างนั้น. บทธรรมที่
พระองค์มิได้ทรงรู้ มิได้ทรงเห็น มิได้ทรงทราบ มิได้ทรงทำให้แจ่มแจ้ง มิได้ทรงถูกต้อง ด้วย
ปัญญา ไม่มีเลย.

ธรรมทั้งหมดรวมทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน ย่อมมาสู่คลองในมุข คือ พระญาณ ของ
พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว โดยอาการทั้งปวง. ขึ้นชื่อว่าบทธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่ควรแนะนำ

ควรรู้ มีอยู่. ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ประโยชน์ในภพนี้ ประโยชน์
ในภพหน้า ประโยชน์คืน ประโยชน์ลึก ประโยชน์เปิดเผย ประโยชน์ลับ ประโยชน์ที่ควร
แนะนำ ประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ไม่มีโทษ ประโยชน์ไม่มีกิเลส ประโยชน์ขาวหรือ
ประโยชน์อย่างยิ่ง. ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ.

กายกรรมทั้งหมด วาจากรรมทั้งหมด มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามพระญาณของ
พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว. พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระญาณมิได้ขัดข้องในอดีต อนาคต
ปัจจุบัน. บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำ
ก็เท่านั้น พระญาณมีบทธรรมที่ควรแนะนำเป็นที่สุด บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีพระญาณเป็นที่สุด
พระญาณไม่เกินไปล่วงบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่ล่วงพระญาณ
ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ในที่สุดแห่งกันและกัน. ล้นผอบ ๒ ล้นสนิทกัน ล้นผอบข้างล่าง ไม่เกิน
ล้นผอบข้างบน ล้นผอบข้างบน ก็ไม่เกินล้นผอบข้างล่าง ล้นผอบทั้ง ๒ นั้นตั้งอยู่ในที่สุดแห่งกัน
ฉันทะ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีบทธรรมที่ควรแนะนำและพระญาณตั้งอยู่ในที่สุดแห่งกัน
และกัน ฉันทะเหมือนกัน. บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณก็เท่าใด
บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีบทธรรมที่ควรแนะนำเป็นที่สุด บทธรรมที่ควรแนะนำ
ก็มีพระญาณเป็นที่สุด พระญาณไม่เกินไปล่วงบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควร
แนะนำก็ไม่เกินไปล่วงพระญาณ ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ในที่สุดแห่งกันและกัน. พระญาณของ
พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปในธรรมทั้งปวง. ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยอาวัชชนะ
เนื่องด้วยอากังขา เนื่องด้วยมนสิการ เนื่องด้วยยจิตตูปาท ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว.
พระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปในสัตว์ทั้งปวง. พระผู้มีพระภาคย่อมทรง
ทราบฉันทะเป็นที่มานอน อนุสัย จริต อธิมุติ ของสัตว์ทั้งปวง. ทรงทราบชัดซึ่งสัตว์ทั้งหลาย
ผู้มีกิเลสเพียงดังฐลิในนัยน์ตาคือปัญญาน้อย ผู้มีกิเลสเพียงดังฐลิในนัยน์ตาคือปัญญามาก ที่มี
อินทรีย์แก่กล้า ที่มีอินทรีย์อ่อน ที่มีอาการดี ที่มีอาการชั่ว ที่ให้รู้ง่าย ที่ให้รู้ยาก ที่เป็นภพพัสตว์
ที่เป็นอกภพพัสตว์ โลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
เทวดาและมนุษย์ย่อมเป็นไปในภายในแห่งพระพุทธานุภาพ.

ปลาและเต่าทุกชนิด โดยที่สุครวมถึงปลาชนิดมีมงคลละ ย่อมเป็นไปในภายในมหาสมุทร
ฉันทะ โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา
และมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ ฉันทะเหมือนกัน. นกทุกชนิดโดยที่สุครวม
ถึงครุฑสกลเวณเดยยะ ย่อมเป็นไปในประเทศอากาศ ฉันทะ พระสาวกทั้งหลายเสมอด้วย
พระสารีบุตร โดยปัญญา ย่อมเป็นไปในประเทศแห่งพระพุทธานุภาพ ฉันทะเหมือนกัน. พระพุท-
ธานุภาพย่อมแผ่ปกคลุมปัญญาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ
ที่เป็นบัณฑิต มีปัญญาละเอียด มีวาตะได้ตอบกับผู้อื่น เป็นคังนายขมังธนูยิงชนทรายแม่น
บัณฑิตเหล่านั้นเป็นประหนึ่งว่าเที่ยวทำลายทิฏฐิเขาด้วยปัญญาของตน. บัณฑิตเหล่านั้นปรุ้งแต่ง
ปัญหาเข้ามาเฝ้าพระศาสดาแล้ว ทูลถามปัญหาเหล่านั้น. พระผู้มีพระภาคตรัสบอกและตรัสแก้
แล้ว ทรงแสดงเหตุและอ้างผลแล้ว. บัณฑิตเหล่านั้นย่อมเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาค. ในลำดับ

นั่นแล พระผู้มีพระภาคย่อมไปโรจนยิ่งขึ้นไปด้วยพระปัญญาในสถานทีนั้น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า มีพระจักขุแม้ด้วยปัญญาจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยพุทธจักขุอย่างไร? พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูโลก ด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้มีกิเลสเพียงดังธูลิในนัยน์ตาคือปัญญาน้อย ผู้มีกิเลสเพียงดังธูลิในนัยน์ตาคือปัญญามาก ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้มีอินทรีย์อ่อน ผู้มีอาการดี ผู้มีอาการชั่ว ผู้แนะนำให้รู้ได้ง่าย ผู้แนะนำให้รู้ได้ยาก บางพวกเป็นผู้มีปกติเห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่. ใน กออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุญชริก ดอกอุบลบัวเขียว ดอกปทุมบัวหลวง หรือ ดอกบุญชริก บัวขาว บางชนิดเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ไปตามน้ำ จมอยู่ในน้ำอันน้ำเลี้ยงไว้ บางชนิดเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอน้ำ บางชนิดเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่พ้นจากน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงไว้ แม้ฉนใด พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้มีกิเลสเพียงดังธูลิในนัยน์ตาคือปัญญาน้อย ผู้มีกิเลสเพียงดังธูลิในนัยน์ตาคือปัญญามาก ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้มีอินทรีย์อ่อน ผู้มีอาการดี ผู้มีอาการชั่ว ผู้แนะนำให้รู้ได้ง่าย ผู้แนะนำให้รู้ได้ยาก บางพวก มีปกติเห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ ฉนนันเหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคย่อมทรงทราบว่า บุคคลนี้เป็นราคะจริต บุคคลนี้เป็นโทสะจริต บุคคลนี้เป็นโมหะจริต บุคคลนี้เป็นวิตักกจริต บุคคลนี้เป็นสัทธาจริต บุคคลนี้เป็นญาณะจริต. พระผู้มีพระภาคตรัสบอกอสุกกถาแก่บุคคลผู้เป็นราคะจริต. ตรัสบอกเมตตากาวานาแก่บุคคลผู้เป็นโทสะจริต. ทรงแนะนำบุคคลผู้เป็นโมหะจริตให้ตั้งอยู่ใน เพราะอุเทศและปริปัฏฐา ในการฟังธรรมโดยกาล ในการสนทนาธรรมโดยกาล ในการอยู่ร่วมกับครู. ตรัสบอกอนาปานัสสติแก่บุคคลผู้เป็นวิตักกจริต ตรัสบอกความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า ความที่ธรรมเป็นธรรมดี ความที่สงฆ์ปฏิบัติดี และศีลทั้งหลายของตน ซึ่งเป็นนิมิต เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส แก่บุคคลผู้เป็นสัทธาจริต. ตรัสบอกอาการไม่เที่ยง อาการเป็นทุกข์ อาการเป็นอนัตตา อันเป็นวิปัสสนานิมิตแก่บุคคลผู้เป็นญาณะจริต.

บุคคลยืนอยู่บนยอดภูเขาศิลา พึงเห็นหมู่ชนโดยรอบ แม้
ฉนใด ข้าแต่พระสุเมธผู้มีพระสมันตจักขุ พระองค์เสด็จ
ขึ้นแล้วสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม ปราศจากความโศก
ก็ทรงเห็นหมู่ชนที่อาภีรณด้วยความโศก ผู้อันชาติและชรา
ครอบงำ เปรียบฉนนัน.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยพุทธจักขุอย่างนี้

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยสมันตจักขุอย่างไร? สัพพัญญุตญาณ ท่านกล่าวว่า สมันตจักขุ. พระผู้มีพระภาคทรงเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยสัพพัญญุตญาณ.

บทธรรมอะไร อันพระผู้มีพระภาคนั้นไม่ทรงเห็น ไม่ทรง
รู้แจ้ง หรือไม่พึงทรงทราบ มิได้มีเลย. พระผู้มีพระภาค
ทรงรู้เฉพาะซึ่งบทธรรมทั้งปวง. เนยยบทใดมีอยู่ พระผู้มี-
พระภาคทรงทราบซึ่งเนยยบทนั้น. เพราะเหตุนี้ พระตถาคต

จึงเป็นพระสมันตจักขุ.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยสมันตจักขุอย่างนี้. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มี-
*พระภาคมีพระจักขุ ไม่ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์.

[๔๕๓] คำว่า ข้าพระองค์ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระเทพฤาษี (เมื่อมีผู้ถาม
ปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรงพยากรณ์ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์ได้ศึกษา ทรงจำ เข้าไป
กำหนดไว้แล้วอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าใครทูลถามปัญหา อันชอบแก่เหตุเป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรง
พยากรณ์ มิได้ตรัสห้าม.

คำว่า ผู้เป็นพระเทพฤาษี ความว่า พระผู้มีพระภาคทั้งเป็นเทพทั้งเป็นฤาษี เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เป็นพระเทพฤาษี. พระราชาทรงผนวชแล้ว เรียกกันว่า พระราชาฤาษี พราหมณ์บวช
แล้วก็เรียกกันว่า พราหมณ์ฤาษี ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคทั้งเป็นเทพ ทั้งเป็นฤาษี ก็ฉนั้น
เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพระเทพฤาษี.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงผนวชแล้ว แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์จึงชื่อว่า
พระฤาษี. พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งศีลชั้นใหญ่ แม้เพราะเหตุอย่างนี้
พระองค์จึงชื่อว่า เป็นพระฤาษี. พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งสมาธิชั้นใหญ่
ปัญญาชั้นใหญ่ วิมุตติชั้นใหญ่ วิมุตติญาณทัสสนชั้นใหญ่ แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์
จึงชื่อว่า เป็นพระฤาษี. พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งการทำลายกองแห่ง
ความมีดีใหญ่ การทำลายวิปลาสใหญ่ การถอนลูกศรคือคันธ์หาใหญ่ การทำลายกองทิฏฐิใหญ่
การล้มมานะเพียงดังว่างใหญ่ การสงบกิสังขารใหญ่ การสลัดออกซึ่งโอฆกิเลสใหญ่ การปลง
ภาระใหญ่ การตัดเสียซึ่งสังสารวัฏใหญ่ การดับความเดือดร้อนใหญ่ การระงับความเร่าร้อนใหญ่
การให้ยกธรรมดังว่างใหญ่ขึ้น แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงชื่อว่า เป็นพระฤาษี. พระผู้มีพระภาค
ทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งสติปัญญานใหญ่ สัมมปธานใหญ่ อิทธิบาทใหญ่ อินทรีย์
ใหญ่ พละใหญ่ โพชนงค์ใหญ่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ใหญ่ นิพพานใหญ่ แม้เพราะเหตุดังนี้
พระองค์จึงชื่อว่า พระฤาษี.

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคอันสัตว์ทั้งหลายที่มีอานุภาพมาก แสวงหา เสาะหา
ค้นหาว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเป็นเทวดา ล่วงเทวดาประทับอยู่ ณ
ที่ไหน พระผู้มีพระภาคผู้่องอาจกว่านรชนประทับอยู่ ณ ที่ไหน แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์จึงชื่อ
ว่า เป็นพระฤาษี. เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระเทพฤาษี
(มีผู้ทูลถามปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรงพยากรณ์. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระสัทกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว. พระ-
ผู้มีพระภาคมีพระจักขุมิได้ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ ข้า-
พระองค์ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระเทพฤาษี (มีผู้
ทูลถามปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรงพยากรณ์.

[๔๕๔] โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลกกับเทวโลก ย่อมไม่ทราบความ
เห็นของพระองค์ ผู้ใดคมเป็นผู้มียศ.

[๔๕๕] คำว่า โลกนี้ ในอุเทศว่า อัย โลโก ปโร โลโก ดังนี้ คือ มนุษยโลก.
คำว่า โลกอื่น คือ โลกทั้งหมด ยกมนุษย์โลกนี้ เป็นโลกอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกนี้
โลกอื่น.

[๔๕๖] คำว่า พรหมโลกกับเทวโลก ความว่า พรหมโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พรหมโลกกับเทวโลก.

[๔๕๗] คำว่า ย่อมไม่ทราบความเห็นของพระองค์ ความว่า โลกย่อมไม่ทราบซึ่งความ
เห็น ความควร ความชอบใจ ถักติ อธิยาศัย ความประสงค์ของพระองค์ว่า พระผู้มีพระภาค
นี้มีความเห็นอย่างนี้ มีความควรอย่างนี้ มีความชอบใจอย่างนี้ มีถักติอย่างนี้ มีอธิยาศัยอย่างนี้
มีความประสงค์อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่ทราบความเห็นของพระองค์.

[๔๕๘] คำว่า ผู้โคดมเป็นผู้มียศ ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงถ้อยศแล้ว เพราะฉะนั้น
พระองค์จึงมียศ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคอันเทวดาและมนุษย์สักการะ เคารพ นับถือ บูชา
ยำเกรง ทรงเป็นผู้ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ผู้โคดมเป็นผู้มียศ. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลกกับเทวโลก ย่อมไม่ทราบความ
เห็นของพระองค์ ผู้โคดมเป็นผู้มียศ.

[๔๕๙] ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้
เห็นธรรมอันงามอย่างนี้. เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างไร
มัจจุราชจึงไม่เห็น.

[๕๐๐] คำว่า ผู้เห็นธรรมอันงามอย่างนี้ ความว่า ผู้เห็นธรรมอันงาม เห็นธรรมอันเลิศ
เห็นธรรมอันประเสริฐ เห็นธรรมอันวิเศษ เห็นธรรมเป็นประธาน เห็นธรรมอันอุดม เห็นธรรม
อย่างยิ่งอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เห็นธรรมอันงามอย่างนี้.

[๕๐๑] คำว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ความว่า พวกข้าพระองค์
เป็นผู้มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ฯลฯ เพื่อให้ทรงชี้แจง เพื่อตรัส แม้เพราะเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า.

[๕๐๒] คำว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างไร ความว่า ผู้มองเห็น เห็นประจักษ์ พิจารณา
เทียบเคียง เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างไร?

[๕๐๓] คำว่า มัจจุราชจึงไม่เห็น ความว่า มัจจุราชย่อมไม่เห็น ไม่เลเห็น ไม่ประสบ
ไม่พบ ไม่ได้เฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มัจจุราชจึงไม่เห็น. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้น
จึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้
เห็นธรรมอันงามอย่างนี้. เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างไร
มัจจุราชจึงไม่เห็น.

[๕๐๔] ดูกรโมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความ

เป็นของสูญ ถอนอัตตานุทิฏฐิเสียแล้ว พึงข้ามพ้นมัจจุราช
ได้ด้วยอุบายอย่างนี้. เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้
มัจจุราชจึงไม่เห็น.

[๕๐๕] คำว่า โลก ในอุเทศว่า สุปฺป โส โลกํ อเวกขสฺสุ ดังนี้ คือ นิรยโลก
ดิรัจฉานโลก ปิตติวิสัยโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้
โลกอื่น พรหมโลกพร้อมทั้งเทวโลก.

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
โลก โลก ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า โลก เพราะเหตุเท่าไรหนอแล?
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรภิกษุ เรากล่าวว่าโลก เพราะเหตุว่า ย่อมแตก, อะไรรแตก?
จักขุแตก รูปแตก จักขุวิญญานแตก จักขุสัมผัสแตก สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี
อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็แตก, หูแตก เสียง
แตก จมูกแตก กลิ่นแตก ลิ้นแตก รสแตก กายแตก โผฏฐัพพะแตก มนะแตก ธรรมารมณ์
แตก มโนวิญญานแตก มโนสัมผัสแตก สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุขเวทนาก็ดี
ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็แตก, ดูกรภิกษุ ธรรมมีจักขุเป็นต้นนั้น
ย่อมแตกดังนี้แล เพราะเหตุนี้เราจึงกล่าวว่าโลก.

คำว่า จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ความว่า บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดย
ความเป็นของสูญ ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยสามารถความกำหนดว่าไม่เป็นไปในอำนาจ ๑
ด้วยสามารถการพิจารณาเห็นสังขารโดยเป็นของว่างเปล่า ๑.

บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญด้วยสามารถการกำหนดว่า ไม่เป็นไป
ในอำนาจ อย่างไร? ใครๆ ย่อมไม่ได้อำนาจในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ใน
วิญญาน.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา.
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และจะพึงได้
ในรูปว่า ขอรูปร่างของเราเป็นอย่างนี้ รูปร่างของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย. ดูกรภิกษุทั้งหลาย แต่
เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และย่อมไม่ได้ในรูปว่า ขอรูปร่างของเราเป็น
อย่างนี้ รูปร่างของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย. เวทนาเป็นอนัตตา. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าเวทนา
จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ เวทนานี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และพึงได้ในเวทนาว่า ขอเวทนาของเรา
จงเป็นอย่างนี้ เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย. ดูกรภิกษุทั้งหลาย แต่เพราะเวทนาเป็นอนัตตา
ฉะนั้น เวทนาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และย่อมไม่ได้ในเวทนาว่า ขอเวทนาของเราเป็นอย่างนี้
เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย. สัญญาเป็นอนัตตา. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าสัญญานี้จักเป็น
อัตตาแล้วไซ้ สัญญานี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และพึงได้ในสัญญาว่า ขอสัญญาของเรา
จงเป็นอย่างนี้ สัญญาของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย. ดูกรภิกษุทั้งหลาย แต่เพราะสัญญาเป็นอนัตตา
ฉะนั้น สัญญาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และย่อมไม่ได้ในสัญญาว่า ขอสัญญาของเราเป็นอย่างนี้
สัญญาของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย. สังขารเป็นอนัตตา. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าสังขารนี้จักเป็น

อรรถาแล้วไซ้ สัจขารนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และจะพึงได้ในสังขารว่า ขอสังขารของเรา
จงเป็นอย่างนี้ สังขารของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย. ดูกรภิกษุทั้งหลาย แต่เพราะสังขารเป็น
อนัตตา ฉะนั้น สังขารจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และย่อมไม่ได้ในสังขารว่า ขอสังขารของเราจงเป็น
อย่างนี้ สังขารของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย. วิญญาณเป็นอนัตตา. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าวิญญาณ
นี้จักเป็นอรรถาแล้วไซ้ วิญญาณนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และจะพึงได้ในวิญญาณว่า ขอ
วิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย. ดูกรภิกษุทั้งหลาย แต่เพราะ
วิญญาณเป็นอนัตตา ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และย่อมไม่ได้ในวิญญาณว่า ขอ
วิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย กายนี้ไม่ใช่
ของท่านทั้งหลาย ทั้งไม่ใช่ของผู้อื่น. ดูกรภิกษุทั้งหลาย กรรมเก้านั้นอันปัจฉัยปรุงแต่งแล้ว
มีเจตนาเป็นมูลเหตุ. ท่านทั้งหลายพึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในกายนั้น
อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วย่อมมนสิการโดยแยกคายด้วยดีถึงปฏิจาสมุปบาทนั้นแหละว่า เพราะเหตุ
ดังนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ก็เกิด เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ
สิ่งนี้ก็ดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจฉัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจฉัยจึงมีวิญญาณ เพราะ
วิญญาณเป็นปัจฉัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจฉัยจึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจฉัย
จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจฉัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจฉัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหา
เป็นปัจฉัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจฉัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจฉัยจึงมีชาติ เพราะชาติ
เป็นปัจฉัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่ง
กองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ก็เพราะอวิชชานั้นแลดับโดยสาร์อกไม่เหลือ สังขาร
จึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสฬาย-
*ตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหา
จึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติ ชรา
มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อม
มีด้วยอาการอย่างนี้. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วยสามารถการกำหนด
ว่าไม่เป็นไปในอำนาจ อย่างนี้.

บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วยสามารถการพิจารณาเห็นสังขาร
โดยความเป็นของว่างเปล่า อย่างไร? ไครๆ ย่อมไม่ได้แก่นสารในรูป ในเวทนา ในสัญญา
ในสังขาร ในวิญญาณ. รูปไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยสาร์ว่าความเที่ยง
เป็นแก่นสาร โดยสาร์ว่าความสุขเป็นแก่นสาร โดยสาร์ว่าตนเป็นแก่นสาร โดยความเที่ยง
โดยความยั่งยืน โดยความมั่นคง หรือโดยมีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา. เวทนาไม่มีแก่นสาร
ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร สัญญาไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร สังขาร
ไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร วิญญาณไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจาก
แก่นสาร โดยสาร์ว่าความเที่ยงเป็นแก่นสาร โดยสาร์ว่าความสุขเป็นแก่นสาร โดยสาร์ว่าตน
เป็นแก่นสาร โดยความเที่ยง โดยความยั่งยืน โดยความมั่นคง หรือโดยมีความไม่แปรปรวน

เป็นธรรมดา. ดันอ้อไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ดันละหู่ไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ดันมะเคือไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ดันรักไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ดันทองหลางไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ฟองน้ำไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ค่อมน้ำไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ดันกล้วยไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง พัมมแดดไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฉันทโรรูปไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยสาระว่าความเที่ยงเป็นแก่นสาร โดยสาระว่าความสุขเป็นแก่นสาร โดยสาระว่าตนเป็นแก่นสาร โดยความเที่ยง โดยความยั่งยืน โดยความมั่นคง หรือโดยมีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา เวทนาไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร สัญญาไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร สังขารไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร วิญญาณไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยสาระว่า ความเที่ยงเป็นแก่นสาร โดยสาระว่าความสุขเป็นแก่นสาร โดยสาระว่าตนเป็นแก่นสาร โดยความเที่ยง โดยความยั่งยืน โดยความมั่นคง หรือโดยมีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ฉันทันนั้นเหมือนกัน. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วยสามารถการพิจารณา เห็นสังขารโดยเป็นของว่างเปล่า อย่างนี้. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วยเหตุ ๒ ประการนี้.

อีกประการหนึ่ง บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญโดยอาการ ๖ อย่าง คือ บุคคลย่อมเห็นรูปโดยความที่ตนไม่เป็นใหญ่ ๑ โดยทำตามความชอบใจไม่ได้ ๑ โดยเป็นที่ตั้งแห่งความไม่สบาย ๑ โดยไม่เป็นไปในอำนาจ ๑ โดยเป็นไปตามเหตุ ๑ โดยว่างเปล่า ๑. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความที่ตนไม่เป็นใหญ่ ... โดยว่างเปล่า. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ โดยอาการ ๖ อย่างนี้.

อีกประการหนึ่ง บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญโดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ บุคคลย่อมพิจารณาเห็นรูป โดยความว่าง ๑ โดยความเปล่า ๑ โดยความสูญ ๑ โดยไม่ใช่ตน ๑ โดยไม่เป็นแก่นสาร ๑ โดยเป็นดังผู้ฆ่า ๑ โดยความเสื่อม ๑ โดยเป็นมูลแห่งทุกข์ ๑ โดยมีอาสวะ ๑ โดยความเป็นขั้นอันปัจจุปัจจุปรุ่งแต่ง ๑. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความว่าง ... โดยความเป็นขั้นอันปัจจุปัจจุปรุ่งแต่ง. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ โดยอาการ ๑๐ อย่างนี้.

อีกประการหนึ่ง บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ โดยอาการ ๑๒ อย่าง คือ ย่อมพิจารณาเห็นว่า รูปไม่ใช่สัตว์ ๑ ไม่ใช่ชีวิต ๑ ไม่ใช่บุรุษ ๑ ไม่ใช่คน ๑ ไม่ใช่มาณพ ๑ ไม่ใช่หญิง ๑ ไม่ใช่ชาย ๑ ไม่ใช่ตน ๑ ไม่ใช่ของที่เนื่องกับตน ๑ ไม่ใช่เรา ๑ ไม่ใช่ของเรา ๑ ไม่มีใครๆ ๑. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่สัตว์ ... ไม่มีใครๆ. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญโดยอาการ ๑๒ อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไป

เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน. คุณรณิษทั้งหลาย สิ่งอะไรเล่าไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย? คุณรณิษทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน. คุณรณิษ-
*ทั้งหลาย เวทนาไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ... สัญญาไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ... สังขารไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ... คุณรณิษทั้งหลาย วิญญาณไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละวิญญาณนั้นเสีย วิญญาณนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน. คุณรณิษทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน? หน้า ไม้ กิ่ง ไม้ และใบ ไม้ใด ที่มีอยู่ในเขตวันวิหารนี้ ชนพืชนำหน้า ไม้ กิ่ง ไม้ และใบ ไม้ นั้นไปเสีย เผาเสีย หรือพึงทำตามควรแก่เหตุ. ท่านทั้งหลายพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ชนนำเราทั้งหลายไปเสีย เผาเสีย หรือทำตามควรแก่เหตุบ้างหรือหนอ? ภิษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม้ ใช้อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า. นั่นเป็นเพราะเหตุอะไร? เพราะสิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่ตนหรือสิ่งที่เนื่องกับตนของข้าพระองค์ทั้งหลาย อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า. คุณรณิษทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย. สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน. คุณรณิษทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน. คุณรณิษทั้งหลาย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้.

ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า โลกสูญ ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า โลกสูญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ?

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คุณอานนท์ เพราะสูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องกับตน ฉะนั้น จึงกล่าวว่า โลกสูญ. คุณอานนท์ สิ่งอะไรเล่าสูญจากตน หรือจากสิ่งที่เนื่องกับตน? จักขุสูญ รูปสูญ จักขุวิญญาณสูญ จักขุสัมผัสสูญ สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุข-
*เวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็สูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องกับตน. หูสูญ เสียงสูญ จมูกสูญ กลิ่นสูญ ลิ้นสูญ รสสูญ กายสูญ โภจวิพพะสูญ ใจสูญ ธรรมารมณ์สูญ มโนวิญญาณสูญ มโนสัมผัสสูญ สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุข-
*เวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็สูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องกับตน. คุณอานนท์ เพราะสูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องกับตนนั้นแล ฉะนั้น จึงกล่าวว่า โลกสูญ. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้.

ดูการตามนิ เมื่อบุคคลเห็นซึ่งความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรม
ทั้งสิ้น ซึ่งความสืบต่อแห่งสังขารทั้งสิ้น ตามความเป็นจริง
ภยันนั้นย่อมไม่มี. เมื่อใด บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกเสมอ
หน้าและไม้ด้วยปัญญา เมื่อนั้น บุคคลนั้นก็มิพึงปรารถนา
ภพหรืออภัพอะไรๆ อัน เว้นไว้แต่nipพานอันไม่มี

ปฏิสนธิ.

บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมตามคั่นหารูป. คติของรูปมีอยู่เท่าไร? ตามคั่นหาเวทนา. คติของเวทนามีอยู่เท่าไร? ตามคั่นหาสัญญา. คติของสัญญามีอยู่เท่าไร? ตามคั่นหาสังขาร. คติของสังขารมีอยู่เท่าไร? ตามคั่นหาวิญญาน. คติของวิญญานมีอยู่เท่าไร? ก็เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ เมื่อภิกษุตามคั่นหารูป คติของรูปมีอยู่เท่าไร? ตามคั่นหาเวทนา คติของเวทนามีอยู่เท่าไร? ตามคั่นหาสัญญา คติของสัญญามีอยู่เท่าไร? ตามคั่นหาสังขาร คติของสังขารมีอยู่เท่าไร? ตามคั่นหาวิญญาน คติของวิญญานมีอยู่เท่าไร? แม้ความถือใดด้วยอำนาจทิฐิว่า เราก็คดี ด้วยอำนาจตั้งหาว่า ของเราก็คดี ด้วยอำนาจมานะว่า เป็นเราก็คดี ของภิกษุใดมีอยู่ ความถือเช่นนั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น. บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้.

คำว่า จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ความว่า จงมองดู จงพิจารณา จงเทียบเคียง จงตรวจตรา จงให้แจ่มแจ้ง จงทำให้ปรากฏ ซึ่งโลกโดยความเป็นของสูญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ.

[๕๐๖] พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่าโมฆราช ในอุเทศว่า โมฆราช สทา สโต ดังนี้. คำว่า ทุกเมื่อ คือ ตลอดกาลทั้งปวง ฯลฯ ในตอนท้ายหลัง. คำว่า ผู้มีสติ คือ มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัฏฐาน เครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ฯลฯ บุคคลนั้นตรัสว่าเป็นผู้มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกรโมฆราช ... มีสติทุกเมื่อ.

[๕๐๗] ทิฐิมิวัตถุ ๒๐ ตรัสว่า อตตานุทิฐิ ในอุเทศว่า อตตานุทิฐิ อุหจฺจ ดังนี้. บุคคลผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของบุรุษ ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีรูปบ้าง ตามเห็นรูปในตนบ้าง ตามเห็นตนในรูปบ้าง ตามเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีวิญญานบ้าง ตามเห็นวิญญานในตนบ้าง ตามเห็นตนในวิญญานบ้าง ทิฐิอันไปแล้ว ทิฐิอันรกชกฺ ทิฐิเป็นทางกันดาร ทิฐิเป็นข้าศึก (เลี่ยนหนาม) ทิฐิอันแสไปผิด ทิฐิเป็นเครื่องประกอบไว้ ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น ความจับต้องทางชั่วทางผิด ความเป็นผิด ถัทธิแห่งเดียรฉัตร ความถือโดยการแสวงหาผิด ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในวัตถุไม่จริงว่าเป็นจริง ทิฐิ ๖๒ มีเท่าไร? ทิฐินี้เป็นอตตานุทิฐิ.

คำว่า ถอนอตตานุทิฐิเสียแล้ว ความว่า รื้อ ถอน นุค ชัก ลากออก เพิกขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งอตตานุทิฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถอนอตตานุทิฐิเสียแล้ว.

[๕๐๘] คำว่า ฟิงขัมพันมัจจุ ได้ด้วยอุบายอย่างนี้ ความว่า ฟิงขัมพัน ข้าม ก้าวล่วง เป็นไปล่วง แม้ซึ่งมัจจุ แม้ซึ่งชรา แม้ซึ่งมรณะ ด้วยอุบายอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟิงขัมพัน

มัจจุได้ด้วยอุบายอย่างนี้.

[๕๐๕] คำว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้ ความว่า มองเห็น พิจารณาเห็น เทียบเคียง พิจารณา ให้เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งโลกด้วยอย่างนี้. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้.

[๕๑๐] แม้มารก็ชื่อว่ามัจจุราช แม้ความตายก็ชื่อว่ามัจจุราช ในอุเทศว่า มัจจุราชนา ปสฺสติ ดังนี้. คำว่า ย่อมไม่เห็น ความว่า มัจจุราชย่อมไม่เห็น คือ ไม่ประสบ ไม่พบ ไม่ปะ ไม่ได้เฉพาะ.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เนื้อที่อยู่ในป่า เมื่อที่ขยอยู่ในป่าใหญ่ เดินไปก็ไม่ระแวง ยืนอยู่ก็ไม่ระแวง นั่งพักอยู่ก็ไม่ระแวง นอนอยู่ก็ไม่ระแวง. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเนื้อนั้นไม่ไปในทางของพราน แม้นินฺได ดูกร-
*ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็เหมือนกันนั้นแล สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม เข้าปฐมนาน อันมิวิตก มิวิจาร์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ทำมาร ให้มีด กำจัดมารไม่ให้มีทาง ไปแล้วสู่สถานเป็นที่ไม่เห็นด้วยจักษุแห่งมารผู้ลามก. ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเข้าทุคคิณาน อันมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมชาติ ผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ เพราะวิตกวิจาร์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่. เข้า ตติคิณาน เข้าจตุคคิณาน. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ทำมาร ให้มีด กำจัดมารไม่ให้มีทาง ไปแล้วสู่สถานเป็นที่ไม่เห็นด้วยจักษุของมารผู้ลามก.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุเข้าอากาสาณัญจายตนฌานด้วยมนสิการว่า อากาศไม่มีที่สุด เพราะ ล่องรูปสัญญา เพราะดับปฐมิสัญญา เพราะไม่มนสิการถึงนาคตสัญญา โดยประการทั้งปวงอยู่. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ทำมาร ให้มีด กำจัดมารไม่ให้มีทาง ไปแล้วสู่สถานเป็นที่ ไม่เห็นด้วยจักษุของมารผู้ลามก.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุล่องอากาสาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าวิญญาณัญญา-
*จายตนฌานด้วยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดไม่ได้. ล่องวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าอากิณญัญญายตนฌานด้วยมนสิการว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งไม่มี ล่องอากิณญัญญายตนฌานโดย ประการทั้งปวง เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่. ล่องเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดย ประการทั้งปวง เข้าสัญญาเวทยนิโรธอยู่. และอาสวะของภิกษุนั้นก็หมดสิ้นไป เพราะเห็น ด้วยปัญญา. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ทำมาร ให้มีด กำจัดมารไม่ให้มีทาง ไปแล้วสู่ สถานเป็นที่ไม่เห็นด้วยจักษุของมารผู้ลามก ข้ามแล้วซึ่งคัณหานันชานไปในอารมณ์ต่างๆ. ภิกษุ นั้นเดินอยู่ก็ไม่ระแวง ยืนอยู่ก็ไม่ระแวง นั่งอยู่ก็ไม่ระแวง นอนอยู่ก็ไม่ระแวง. ข้อนั้นเพราะ เหตุไร? เพราะภิกษุนั้นไม่ไปในทางแห่งมารผู้ลามก. เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มัจจุราชย่อมไม่เห็น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ดูกรโมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความ

เป็นของสูญทุกเมื่อ ถอนอัตตานุทิฏฐิเสียแล้ว พึงข้ามพ้น

มัจจุได้ด้วยอุบายอย่างนี้. เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้

มัจจุราชจึงไม่เห็น.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของ
ข้าพระองค์. ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบ โมฆราชมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๕.

ปึงกียมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านปึงกียะ

[๕๑๑] (ท่านปึงกียะทูลถามว่า)

ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ.

นัยน์ตาไม่แจ่มใส. หูฟังไม่สะดวก. ข้าพระองค์อย่า

เป็นคนหลง เสียไปในระหว่างเลย. ขอพระองค์โปรดตรัส

บอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นคนทีละชาติและชรา

ณ ที่นี้เถิด.

[๕๑๒] คำว่า ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ ความว่า
ข้าพระองค์เป็นคนแก่ คนเฒ่า เป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยไปโดยลำดับ มีอายุ ๑๒๐ ปี แต่
กำเนิด.

คำว่า มีกำลังน้อย ความว่า ทุรพล มีกำลังน้อย มีเรี่ยวแรงน้อย.

คำว่า ปราศจากผิวพรรณ ความว่า ปราศจากผิวพรรณ มีผิวพรรณปราศไป ผิวพรรณ
อันงามผ่องเมื่อวัยต้นนั้นหายไปแล้ว มีโทษปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์เป็นคน
แก่มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจาสุมา ปิงฺกีย โฉ ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า आयสุมา เป็น
เครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า ปิงฺกีย เป็นชื่อ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น. เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ท่านปึงกียะทูลถามว่า.

[๕๑๓] คำว่า นัยน์ตาไม่แจ่มใส หูฟังไม่สะดวก ความว่า นัยน์ตาไม่แจ่มใส ไม่
หมดจด ไม่บริสุทธิ์ ไม่ผ่องแผ้ว. ข้าพระองค์เห็นรูปไม่ชัดด้วยนัยน์ตาเช่นนั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า นัยน์ตาไม่แจ่มใส.

คำว่า หูฟังไม่สะดวก ความว่า หูไม่แจ่มใส ไม่หมดจด ไม่บริสุทธิ์ ไม่ผ่องแผ้ว.
ข้าพระองค์ฟังเสียงไม่ชัดด้วยหูเช่นนั้น. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นัยน์ตาไม่แจ่มใส หูฟังไม่
สะดวก.

[๕๑๔] คำว่า ข้าพระองค์อย่าเป็นคนหลงเสียไปในระหว่างเลย ความว่า ข้าพระองค์
อย่าเสียหายพินาศไปเลย.

คำว่า เป็นผู้หลง คือ เป็นผู้ไม่รู้ ไปแล้วในวิชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง
มีปัญญาทึบ.

คำว่า ในระหว่าง ความว่า ข้าพระองค์ไม่รู้ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ทำให้ปรากฏ ไม่ได้เฉพาะ

ไม่ถูกต้อง ไม่ทำให้กระจ่างแล้ว ซึ่งธรรม ทิฎฐิ ปฏิปทา มรรค ของพระองค์ ฟังท่ากาะเสีย
ในระหว่างแท้จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์อย่าเป็นคนหลงเสียไปในระหว่างเลย.

[๕๑๕] คำว่า ขอโปรดตรัสบอกธรรม ในอุเทศว่า อาจิขุ ฐมฺมํ ยมฺหํ วิชฺฌ . ๐ °

ดังนี้ ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ... ของจงประกาศ ซึ่งพรหมจรรย์ยังงามในเบื้องต้น
งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง
และสติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชนงค์ ๗
อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน ข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์โปรด
ตรัสบอกธรรม.

คำว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ พึงรู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ
แห่งตลอด บรรลุได้ ถูกต้อง ทำให้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอโปรดตรัสบอกธรรมที่
ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง.

[๕๑๖] คำว่า เป็นที่ละชาติและชรา ณ ที่นี้ ความว่า เป็นที่ละ ที่สงบ ที่สละคืน
ที่ระงับชาติ ชราและมรณะ เป็นอมตนิพพาน ณ ที่นี้แหละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่ละชาติ
และชรา ณ ที่นี้ เพราะเหตุนี้ ปราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ.

นัยน์ตาไม่แจ่มใส. หูฟังไม่สะดวก. ข้าพระองค์อย่า

เป็นคนหลง เสียไปในระหว่างเลย. ขอพระองค์โปรดตรัส

บอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นที่ละชาติและชรา

ณ ที่นี้เถิด.

[๕๑๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คูกรปิงคิยะ) ชนทั้งหลาย

ผู้มีวเมา ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย เพราะเห็น

ชนทั้งหลายลำบากอยู่ ในเพราะรูปทั้งหลาย. คูกรปิงคิยะ

เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปเสีย เพื่อ

ความไม่เกิดต่อไป.

[๕๑๘] คำว่า รูปสุ ในอุเทศว่า ทิสฺวาน รูปสุ วิหฺฌ . ๐ °

มหาภูตรูป ๔ และรูปอันอาศัยมหาภูตรูป ๔. สัตว์ทั้งหลายย่อมเดือดร้อน ลำบาก ถูกเขา
เบียดเบียน ถูกเขาฆ่า เพราะเหตุแห่งรูป เพราะปัจจัยแห่งรูป เพราะการณะแห่งรูป. เมื่อรูปมี
อยู่ พระราชาทั้งหลายย่อมให้ทำกรรมกรหลายอย่าง คือให้เข้มนด้วยเส้บ้าง ให้เข้มนด้วย
หวายบ้าง ให้ตอกคานบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ให้ตัดใบหูบ้าง ตัดจมูก
บ้าง ตัดทั้งใบหูและจมูกบ้าง ทำให้มีหม้อข้าวเดือดบนศีรษะบ้าง ให้ถลกหนังศีรษะไล่นมัสีขาว
ดังสังข์บ้าง ทำให้มีหน้าเหมือนหน้าราหูบ้าง ทำให้ถูกเผาทั้งตัวบ้าง ทำให้มีไฟลุกที่มือบ้าง ให้
ถลกหนังแล้วผูกเชือกผูกไปบ้าง ให้ถลกหนังแล้วให้นุ่งเหมือนนุ่งผ้าคากรองบ้าง ทำให้มีหวง
เหล็กที่สอกและเข่าแล้วใส่หาลเหล็กตรึงไว้บ้าง ให้เอาเบ็ดเกี่ยวติดที่เนื้อปากบ้าง ให้ถากด้วย
พร้าให้ตกไปเท่าหาปณะบ้าง ให้มีตัวถูกถากแล้วทาดด้วยน้ำแสบบ้าง ให้นอนตะแคงแล้วตอก

หลาวเหล็กไว้ในช่องหูบ้าง ให้ถลกหนังแล้วทุบกระดูกฟันไว้เหมือนดั่งใบไม้บ้าง รดตัวด้วย
น้ำมันอันร้อนบ้าง ให้สุนัขกัดกินเนื้อที่ตัวบ้าง เอาหลาวเสียบเป็นไว้บ้าง และเอาดาบตัดศีรษะ.
สัตว์ทั้งหลายย่อมเดือดร้อนลำบาก ถูกเขาเบียดเบียน ถูกเขาฆ่า เพราะเหตุ ปิศาจ การณะแห่ง
รูปอย่างนี้. เพราะพบเห็น พิจารณา เทียบเคียง ให้เจริญ ทำให้กระจ่าง ซึ่งชนทั้งหลายผู้
เดือดร้อนลำบากอยู่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า เพราะเห็นชนทั้งหลายลำบากอยู่ในเพราะ
รูปทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ปิงคิยะ ในอุเทศว่า ปิงคิยาคิ
ภควา ดังนี้. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. ฯลฯ คำว่า ภควา เป็นสังฆิกายัญญติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคตรัสบอกว่า.

[๕๑๕] คำว่า รูปปณฺติ ในอุเทศว่า รูปปณฺติ รูปสุ หนา ปมตฺตา ดังนี้ ความว่า
เดือดร้อน กำเริบ ลำบาก ถูกเบียดเบียน ถูกฆ่า หวาดเสียว ถึงโทมัส คือ เดือดร้อน
กำเริบ ลำบาก ถูกเบียดเบียน ถูกฆ่า หวาดเสียว ถึงโทมัส เพราะโรคภัยไข้เจ็บ เพราะ
โรคในหู ฯลฯ เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน เพราะเหตุนี้ จึง
ชื่อว่า ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อจักขุเสื่อม เสีย เสื่อมไปรอบ เป็นไปต่างๆ ปราศไป อันตรธานไป
ชนทั้งหลายก็เดือดร้อน ฯลฯ เมื่อหู จมูก ลิ้น กาย ฯลฯ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
สกุณ คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย
เภสัชบริวาร เสื่อม เสีย เสื่อมไปรอบ เป็นไปต่างๆ ปราศไป อันตรธานไป ชนทั้งหลายก็
เดือดร้อน. ฯลฯ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย.

คำว่า ชนทั้งหลาย คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คฤหสถ์ บรรพชิต เทวดา
และมนุษย์.

ความประมาทในคำว่า ผู้ประมาท ดังนี้ ควรกล่าว ความปล่อย ความตามเพิ่มความ
ปล่อยจิตไปในกายทุจริตก็ดี ในวจีทุจริตก็ดี ในมโนทุจริตก็ดี ในเบญจกามคุณก็ดี หรือความ
ไม่ทำเนืองๆ ความทำหุตุๆ ความประพฤดิย่อหย่อน ความปลงฉันทะ ความทอดธุระ ความ
ไม่ช่งเสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่ประกอบเนืองๆ ใน
ความเจริญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ชื่อว่าความประมาท ความประมาท กิริยาที่ประมาท ความ
เป็นผู้ประมาท เห็นปานนี้ ตรัสว่า ความประมาท. ชนทั้งหลายผู้ประกอบด้วยความประมาทนี้
ชื่อว่าผู้ประมาท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายผู้ประมาทย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย.

[๕๒๐] คำว่า เพราะเหตุนี้ ในอุเทศว่า ตสฺมา ตฺวํ ปิงคิย อปฺปมคฺโค ดังนี้ ความว่า เพราะ
เหตุนี้ เพราะการณะนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานั้น คือ เมื่อท่านเห็นโทษในรูปทั้งหลาย
อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกรปิงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่าน.

คำว่า เป็นผู้ไม่ประมาท ความว่า เป็นผู้ทำด้วยความเคารพ ทำเนืองๆ ฯลฯ ไม่
ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกรปิงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่านเป็นผู้
ไม่ประมาท.

[๕๒๑] คำว่า รูป ในอุเทศว่า ชหุสสุ รูป อนุพทวาย ดังนี้ คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปอันอาศัยมหาภูตรูป ๔.

คำว่า จงละรูป ความว่า จงละ จงละขาด จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มีซึ่งรูป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงละรูป.

คำว่า เพื่อความไม่เกิดต่อไป ความว่า รูปของท่านพึงดับในภพนี้แหละ ฉะนั้น ความมีปฏิสนธิอีก ไม่พึงบังเกิด คือ ไม่เกิด ไม่พึงเกิดพร้อม ไม่พึงบังเกิด คือ ไม่เกิด ไม่พึงเกิดพร้อม ไม่พึงบังเกิด ไม่พึงบังเกิดเฉพาะในกามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปญฺจโว-
*การภพ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ สงสาร วัฏฏะ อีก ชื่อว่า พึงดับ คือ สงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังไป ในภพนี้แหละ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงละรูปเสียเพื่อความไม่เกิดต่อไป. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลายผู้มีมา ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย เพราะ
เห็นชนทั้งหลายลำบากอยู่ในเพราะรูปทั้งหลาย ดูกรปึงคิยะ เพราะ
เหตุนี้ ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปเสียเพื่อความไม่เกิด
ต่อไป.

[๕๒๒] ทิศทั้ง ๑๐ นี้ คือ ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ ทิศเบื้องบนและทิศ
เบื้องต่ำ พระองค์ไม่ทรงเห็นแล้ว ไม่ทรงได้ยินแล้ว ไม่ได้ทรง
ทราบแล้ว หรือไม่ทรงรู้แจ้งแล้วเพียงน้อยหนึ่ง มิได้มีในโลก.
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นเหตุ
ละชาติและชรา ณ ที่นี้เกิด.

[๕๒๓] คำว่า ทิศทั้ง ๑๐ นี้ คือ ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ ทิศเบื้องบนและทิศเบื้องต่ำ
ความว่า ทิศ ๑ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ประโยชน์ปัจจุบัน
ประโยชน์ในภพหน้า ฯลฯ ประโยชน์ประโยชน์ พระองค์ไม่ทรงเห็นแล้ว ไม่ทรงได้ยินแล้ว ไม่ทรง
ทราบแล้ว ไม่ทรงรู้แจ้งแล้วเพียงน้อยหนึ่ง มิได้มี ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระองค์มิได้ทรงเห็นแล้ว มิได้ทรงได้ยินแล้ว มิได้ทรงทราบแล้ว หรือมิได้ทรงรู้แจ้ง
แล้วเพียงน้อยหนึ่ง มิได้มีในโลก.

[๕๒๔] คำว่า ขอจงโปรดตรัสบอกธรรม ในอุเทศว่า อาจิกข ฆมฺม ฆมฺห วิชฺฌ . ๐ °
ดังนี้ ความว่า ขอจงตรัสบอก ... ขอจงประกาศ ซึ่งพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น ฯลฯ ข้อปฏิบัติ
อันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอจงโปรดตรัสบอกธรรม.

คำว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ พึงรู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แสง
ตลอด บรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอจงโปรดตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์
พึงรู้แจ้ง.

[๕๒๕] คำว่า เป็นเหตุละชาติและชรา ณ ที่นี้ ความว่า เป็นที่ละ ที่สงบ ที่สละคืน
ที่ระงับชาติชราและมรณะ เป็นอมคณิพพาน ณ ที่นี้แหละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่ละชาติ

และชรา ณ ที่นี้. เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ทิศทั้ง ๑๐ นี้ คือ ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ ทิศเบื้องบนและทิศ
เบื้องต่ำ พระองค์ไม่ทรงเห็นแล้วไม่ทรงได้ยินแล้ว ไม่ได้ทรง
ทราบแล้ว หรือไม่ทรงรู้แจ้งแล้วเพียงน้อยหนึ่ง มิได้มีในโลก.
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นเหตุ
ละชาติและชรา ณ ที่นี้เกิด.

[๕๒๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คูกรปิงคิยะ) ท่านเห็นอยู่ซึ่งหมู่
มนุษย์ ผู้ถูกตัดหาคอบงาเดือดร้อน อันชราถึงรอบข้างแล้ว.
คูกรปิงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้ไม่ประมาท ละค้นหา
เสีย เพื่อความไม่เกิดต่อไป.

[๕๒๗] รูปค้นหา สัตถ์ค้นหา คันธค้นหา รสค้นหา โสณัฐพค้นหา ธรรมค้นหา
ชื่อว่า ค้นหา ในอุเทศว่า ตณฺหาธิปนฺเน มนฺเช เปกฺขมาโน ดังนี้.

คำว่า ผู้ถูกตัดหาคอบงา ความว่า ผู้ถูกตัดหาคอบงา คือ ผู้ไปตามค้นหา ผู้เล่นไป
ตามค้นหา ผู้จมอยู่ในค้นหา ผู้ถูกตัดหาคอบงา มีจิตอันค้นหายึดไว้. คำว่า มนฺเช เป็น
ชื่อของสัตว์.

คำว่า เห็นอยู่ ความว่า เห็น พบ ตรวจดู ฟังดู พิจารณา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เห็นอยู่ซึ่งหมู่มนุษย์ผู้ถูกตัดหาคอบงา. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้น โดยชื่อว่า ปิงคิยะ.

[๕๒๘] คำว่า เดือดร้อน ในอุเทศว่า สนฺตาปชาเต ชรสา ปเรเต ดังนี้ ความว่า
ผู้เดือดร้อนเพราะชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เพราะ
ทุกข์อันมีในนรก ฯลฯ เพราะทุกข์ เพราะความฉิบหายแห่งทิฏฐิ ผู้เกิดจัญไร เกิดอุบาทว์ เกิด
ความขัดข้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เดือดร้อน.

คำว่า อันชราถึงรอบด้านแล้ว ความว่า ผู้อันชราถูกต้อง ถึงรอบด้าน ประชุมลง ไป
ตามชาติ ชรา ก็เล่นตาม พยาธิ ก็ครอบงำ มรณะ ก็ห้าหน ไม่มีที่ด้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น
ไม่มีถ้อยอะไรเป็นสภาระ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เดือดร้อน อันชราถึงรอบ
ด้านแล้ว.

[๕๒๙] คำว่า ตสุมา ในอุเทศว่า ตสุมา ตฺวํ ปิงคิโย อปฺปมตฺโต ดังนี้ ความว่า
เพราะเหตุนี้ คือ เพราะการณะนั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น คือ เมื่อ
เห็นโทษในค้นหาอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คูกรปิงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่าน.

คำว่า เป็นผู้ไม่ประมาท ความว่า เป็นผู้ทำด้วยความเคารพ ทำเนืองๆ ไม่ประมาทแล้ว
ในกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คูกรปิงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้ไม่ประมาท.

[๕๓๐] รูปค้นหา ... ธรรมค้นหา ชื่อว่า ค้นหา ในอุเทศว่า ชหุสฺส ตณฺหํ
อปฺนพฺภายา ดังนี้,

คำว่า จงละค้นหา ความว่า จงละ จงละขาด บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความ
ไม่มีซึ่งค้นหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงละค้นหา. คำว่า เพื่อความไม่เกิดต่อไป ความว่า

รูปของท่านพึงดับในภพนี้แหละ จันใด ความมีปฏิสนธิอีก ไม่พึงบังเกิด คือ ไม่พึงเกิด ไม่พึงเกิดพร้อม ไม่พึงบังเกิด ไม่พึงบังเกิดเฉพาะในกามธาตุ ... หรือวิญญูะ พึงดับ สงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังไป ในภพนี้แหละ จันนั้น. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงละค้นหาเสียเพื่อความไม่เกิดต่อไป. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ท่านเห็นอยู่ซึ่งหมู่มนุษย์ผู้ถูกค้นหาครอบงำ เดือดร้อน อันชรา
ถึงรอบข้างแล้ว. ดูกรปึงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้
ไม่ประมาท ละค้นหาเสียเพื่อความไม่เกิดต่อไป.

[๕๓๑] พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ธรรมจักขุอันปราศจากกิเลสฐิติ ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแก่สัตว์หลายพันผู้มีจันตะเป็นอันเดียวกัน มีประโยชน์เป็นอันเดียวกัน มีความประสงค์เป็นอันเดียวกัน มีการอบรรมาสนาเป็นอันเดียวกัน กับปึงคิยะพราหมณ์นั้น ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา. ส่วนปึงคิยะพราหมณ์นั้น มีธรรมจักขุ (อนาคามิมรรค) อันปราศจากกิเลสฐิติ ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา. หนั่งเสื่อ ชฎา ผ้า. คากรอง ไม้เท้า เต้าน้ำ ผมและหนวดหายไปแล้ว พร้อมกับการได้ธรรมจักขุ. พระปึงคิยะนั้น เป็นภิกษุทรงผ้ากาสายะเป็นบริวาร ทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวร ทำความเคารพด้วยการปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ นั่งนัสมการ พระผู้มีพระภาคประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์, ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบ ปึงคิยะมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๖.

โสฬสมานวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของมานพทั้ง ๑๖ คน

[๕๓๒] พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเช่นนี้แล้ว คือ เมื่อประทับอยู่ที่ป่าสาณเจดีย์แคว้น-
*มคธ พราหมณ์ ๑๖ คน ทั้งปึงคิยะพราหมณ์ผู้เป็นบริจาริกา ทูลเชื้อเชิญถามแล้วๆ ทรงพยากรณ์แล้วซึ่งปัญหา.

[๕๓๓] คำว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเช่นนี้แล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้วซึ่งปารายนสูตรนี้. คำว่า ภควา นี้เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเช่นนี้แล้ว.

[๕๓๔] คำว่า ประทับอยู่ ... แคว้นมคธ ความว่า ใกล้ชนบท มีชื่อว่ามคธ. คำว่า วิหรนฺโต ความว่า ประทับอยู่ คือ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เชี่ยวยา. พระพุทธทาสน์ ท่านกล่าวว่า ปาสาณเจดีย์ ในอุเทสว่า ปาสาณเจ เจดีย์ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ประทับอยู่ที่ป่าสาณเจดีย์แคว้นมคธ.

[๕๓๕] คำว่า พราหมณ์ ๑๖ คน ทั้งปึงคิยะพราหมณ์ผู้เป็นบริจาริกา ความว่า พราหมณ์คนนั้น ทั้งปึงคิยะพราหมณ์ผู้เป็นภรรยาใช้ใกล้ชิดผู้ประเสริฐ ที่ปรารถนาของพาวรีพราหมณ์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้จึงชื่อว่า พราหมณ์ ๑๖ คน ทั้งปึงคิยะพราหมณ์เป็นบริจาริกา.

อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์ ๑๖ คนนั้น พึงเป็นบริจาริกาผู้ประเสริฐ ที่ปรารถนาแห่งพระ-
*ผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้จึงชื่อว่า พราหมณ์ ๑๖ คน ทั้งปวงคือพราหมณ์
ผู้เป็นบริจาริกา.

[๕๓๖] คำว่า ทูลเชื่อเชิญถามแล้วๆ ทรงพยากรณ์แล้วซึ่งปัญหา ความว่า ทูลเชื่อเชิญ
อาราธนาแล้ว. คำว่า ถามแล้วๆ ความว่า ถามแล้วๆ คือ ทูลอาราธนาแล้ว เชื่อเชิญให้
ทรงประสาทแล้ว. คำว่า ทรงพยากรณ์แล้วซึ่งปัญหา ความว่า ทรงพยากรณ์แล้ว คือ ตรัสบอก ...
ทรงประกาศแล้วซึ่งปัญหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทูลเชื่อเชิญถามแล้วๆ ทรงพยากรณ์แล้ว
ซึ่งปัญหา.

[๕๓๗] ถ้าแม่บุคคลรู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม แห่งปัญหาหนึ่งๆ พึงปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรมไซ้ พึงถึงฝั่งแห่งชราและมรณะ. เพราะว่าธรรมเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งการให้ถึงฝั่ง.
เพราะเหตุนี้ คำว่า ปารายณะนั้นแล เป็นชื่อของธรรมปริยายนี้.

[๕๓๘] คำว่า ถ้าแม่ ... แห่งปัญหาหนึ่งๆ ความว่า ถ้าแม่แห่งจิตปัญหาหนึ่งๆ
ถ้าแม่แห่งตสสมตเคยยปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งปณณกปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งเมตตคูปปัญหา
หนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งโศกปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งอุปสิวปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งนันทปัญหา
หนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งเหมกปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งโคเทยปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งกัปปัญหา
หนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งชฏกณณปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งภทราวุธปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งอุทย-
*ปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งโปสาลปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่งโมฆราชปัญหาหนึ่งๆ ถ้าแม่แห่ง
ปิงคิยปัญหาหนึ่งๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าแม่แห่งปัญหาหนึ่งๆ.

[๕๓๙] คำว่า รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม ความว่า รู้ทั่วถึง คือ ทราบ เทียบเคียง
พิจารณาเจริญแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งอรรถว่า ปัญหานี้แน่นอนและเป็นธรรม ข้อวิสัยนา
เป็นอรรถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ทั่วถึงอรรถ คำว่า รู้ทั่วถึงธรรม ความว่า รู้ทั่วถึง คือ
ทราบ ... ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ทั่วถึงธรรม.

[๕๔๐] คำว่า พึงปฏิบัติซึ่งธรรมสมควรแก่ธรรม ความว่า พึงปฏิบัติซึ่งข้อปฏิบัติชอบ
ข้อปฏิบัติสมควร ข้อปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ข้อปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ข้อปฏิบัติสมควรแก่
ธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงปฏิบัติซึ่งธรรมสมควรแก่ธรรม.

[๕๔๑] อมตนิพพาน คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความ
สิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า
ฝั่งแห่งชราและมรณะ ในอุเทศว่า จุญญเยว ชรามรณสุต ปารี ดังนี้.

คำว่า พึงถึงฝั่งแห่งชราและมรณะ ความว่า พึงถึง คือ พึงบรรลุถึง พึงถูกต้อง
พึงทำให้แจ้งซึ่งฝั่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงถึงฝั่งแห่งชราและมรณะ.

[๕๔๒] คำว่า ธรรมเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งการให้ถึงฝั่ง ความว่า ธรรมเหล่านี้เป็นฐานะ
แห่งอันให้ถึงฝั่ง คือ ให้ถึง ให้ถึงพร้อม ให้ตามถึงพร้อมซึ่งฝั่ง คือ เป็นไปเพื่อให้ข้ามพ้น
ชราและมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมทั้งหลายนี้เป็นที่ตั้งแห่งการให้ถึงฝั่ง.

[๕๔๓] คำว่า เพราะเหตุนี้ ... แห่งธรรมปริยายนี้ ความว่า เพราะเหตุนี้คือ เพราะ

การณะนั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนั้น.

คำว่า แห่งกรรมปริยายนี้ คือ แห่งปารายนสูตรนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนั้น ... แห่งกรรมปริยายนี้.

[๕๔๔] อมตนิพพาน คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ฟัง ในอุเทศว่า ปารายนนุตเวว อธิวจนฺ ดังนี้. มรรคคือสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ท่านกล่าวว่า อายนะ (มรรคเป็นเหตุให้ถึง).

คำว่า เป็นชื่อ คือ เป็นนาม เป็นการนับ เป็นเครื่องรู้เสมอ เป็นบัญญัติ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บทว่า ปารายนะ นั้นแหละ เป็นชื่อ.

[๕๔๕] อจิตพราหมณ์ ดิสสเมตเตยยพราหมณ์ ปุณณพราหมณ์

เมตตคุพราหมณ์ โรตคพราหมณ์ อุปสิวพราหมณ์

นันทพราหมณ์ เหมกพราหมณ์ โตเทยพราหมณ์

กัปพพราหมณ์ ชตุกณณิพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต ภัทราวุธ-

พราหมณ์ อุทยพราหมณ์ ไปสาลพราหมณ์ โมฆราชพราหมณ์

ผู้มีปัญญา ปิงคิยพราหมณ์ผู้แสวงหาธรรมใหญ่. พราหมณ์

เหล่านี้เข้ามาเฝ้าแล้ว ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้มีจรรจนั่งพร้อม

ผู้แสวงหา เมื่อจะทูลถามปัญหาอันละเอียด มาเฝ้าแล้ว

ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ.

[๕๔๖] คำว่า เอเต ในอุเทศว่า เอเต พุทฺธ อุปาคป . นี้ คือ พราหมณ์ทั้งหลาย.

คำว่า พุทฺธ จะกล่าวต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเป็นพระสยัมภู ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้วซึ่งสัจจะทั้งหลายเอง ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยได้ยินมาในกาลก่อน เป็นผู้ถึงแล้ว ซึ่งความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมเหล่านั้น และถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคชื่อว่า พุทฺโธ ในคำว่า พุทฺโธ ดังนี้ เพราะอรรถว่าอะไร? เพราะว่า ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย เพราะอรรถว่าพระองค์ปลุกหมู่มืดัวให้ตื่น เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง เพราะทรงเห็นธรรมทั้งปวง เพราะทรงรู้ธรรมที่ควรรู้อย่าง เพราะทรงเบิกบานแล้ว เพราะส่วนแห่งพระองค์มีอัสวะสิ้นแล้ว เพราะส่วนแห่งพระองค์ไม่มีอุปกิเลส เพราะอรรถว่า ทรงปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า ทรงปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า ทรงปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า ไม่ทรงมีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า ทรงถึงแล้วซึ่งเอกายนมรรค เพราะอรรถว่า ทรงเป็นผู้เดียวตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้วซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันประเสริฐ เพราะทรงกำจัดความไม่รู้ เพราะทรงได้พระปัญญาเครื่องตรัสรู้.

พระนามว่า พุทฺโธ นี้ พระมารดา พระบิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้ทำให้. พระนามนี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งการหลุดพ้น). พระนามว่า พุทฺโธ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ พร้อมด้วยการ

บรรลุปัพพัญญุตญาณ ณ ควงไม้โพธิแห่งพระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าพระพุทธเจ้า.

คำว่า พราหมณ์เหล่านี้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว ความว่า พราหมณ์เหล่านี้มาเฝ้า เข้ามาเฝ้า เข้านานั่งใกล้ ทูลถามแล้ว สอบถามแล้ว ซึ่งพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์เหล่านี้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว.

[๕๔๗] ความสำเร็จแห่งศีลและอาจารย์ ท่านกล่าวว่าจระณะ ในอุเทศว่า สมบุณฺจระณํ อสี ดังนี้. ศีลสังวรก็ดี อินทริยสังวรก็ดี โภชนมัตตัญญูตาที่ดี ชาติยานุโยคที่ดี ศักขธรรม ๗ ก็ดี ฌาน ๔ ก็ดี เป็นจระณะ.

คำว่า ผู้มีจระณะถึงพร้อมแล้ว ความว่า มีจระณะสมบูรณ์ มีจระณะประเสริฐ มีจระณะเป็นประธาน มีจระณะอุดม มีจระณะอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีจระณะถึงพร้อมแล้ว.

คำว่า อสี ความว่า ผู้แสวงหา. พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา เสาหา ค้นหา ซึ่งศีลชั้นใหญ่ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า ผู้แสวงหา. ฯลฯ อนึ่ง พระผู้มีพระภาคอันสัตว์ทั้งหลายที่มีอานุภาพมากแสวงหา เสาหา ค้นหาว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระ-
*ผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเป็นเทวดาประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระนราสกประทับอยู่ ณ ที่ไหน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า ผู้แสวงหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีจระณะถึงพร้อมแล้ว ผู้แสวงหา.

[๕๔๘] คำว่า ปุจฺจนฺตา ในอุเทศว่า ปุจฺจนฺตา นิปุณฺเน ปปิ . เห ดังนี้ ความว่า เมื่อทูลถาม ทูลอาราธนา ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรงประสาท.

คำว่า ซึ่งปัญหาทั้งหลายอันละเอียด ความว่า ซึ่งปัญหาทั้งหลายที่ลึกเห็นได้ยาก ตรัสรู้ได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เพียงหยั่งลงได้ด้วยความคิด อันละเอียด ที่บัณฑิตพึงรู้ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อทูลถามซึ่งปัญหาทั้งหลายอันละเอียด.

[๕๔๙] คำว่า พระพุทธเจ้า ในอุเทศว่า พุทฺธเสณฺฑํ อุปากํ ดังนี้ จะกล่าวดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาค ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ.

คำว่า ผู้ประเสริฐ ความว่า ผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดมอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ.

คำว่า มาเฝ้าแล้ว ความว่า มาเฝ้า เข้ามาเฝ้า เข้านานั่งใกล้ ทูลถามแล้ว สอบถามแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มาเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ว่า

พราหมณ์เหล่านั้นเข้ามาเฝ้าแล้วซึ่งพระพุทธเจ้าผู้มีจระณะ ถึง
พร้อมแล้ว ผู้แสวงหา เมื่อทูลถามซึ่งปัญหาทั้งหลายอัน
ละเอียด เข้ามาเฝ้าแล้วซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ.

[๕๕๐] พระพุทธเจ้าอันพราหมณ์เหล่านั้นทูลถามปัญหาแล้ว ทรง
พยากรณ์แล้วตามควร. พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุนี ทรงให้
พราหมณ์ทั้งหลายยินดีด้วยการทรงพยากรณ์ปัญหาทั้งหลาย.

[๕๕๑] คำว่า เตส ในอุเทศว่า เตส พุทฺโธ พุยาภาสิ ดังนี้ ความว่า อันพราหมณ์
ผู้มีความต้องการถึงฝั่ง ๑๖ คน.

คำว่า พุทฺโธ จะกล่าวดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาค ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ นี้
เป็นสัจฉิกาบัญญัติ.

คำว่า ทรงพยากรณ์แล้ว ความว่า พระพุทธเจ้าอันพราหมณ์เหล่านั้น ทูลถามปัญหาแล้ว
ทรงพยากรณ์แล้ว คือ ตรัสบอกแล้ว ... ทรงประกาศแล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พระพุทธเจ้า
อันพราหมณ์เหล่านั้น ... ทรงพยากรณ์แล้ว.

[๕๕๒] คำว่า ทูลถามปัญหาแล้ว ในอุเทศว่า ปโป .หํ ปุณฺโณ ยถาคถํ ดังนี้ ความว่า
ทูลถามปัญหาแล้ว ทูลอาราธนาเชื้อเชิญ ให้ทรงประกาศแล้ว.

คำว่า ตามควร ความว่า ตรัสบอกตามที่ควรตรัสบอก ทรงแสดงตามที่ควรทรงแสดง
ทรงบัญญัติตามที่ควรทรงบัญญัติ ทรงแต่งตั้งตามที่ควรทรงแต่งตั้ง ทรงเปิดเผยตามที่ทรงควร
เปิดเผย ทรงจำแนกตามที่ควรทรงจำแนก ทรงทำให้ง่ายตามที่ควรทรงทำให้ง่าย ทรงประกาศ
ตามที่ควรทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทูลถามปัญหาแล้ว ... ตามควร.

[๕๕๓] คำว่า ด้วยการทรงพยากรณ์ซึ่งปัญหาทั้งหลายความว่า ด้วยการทรงพยากรณ์
คือ ด้วยตรัสบอก ... ด้วยทรงประกาศซึ่งปัญหาทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ด้วยการทรง
พยากรณ์ซึ่งปัญหาทั้งหลาย.

[๕๕๔] คำว่า ทรงให้ยินดี ในอุเทศว่า โตเสสิ พุราหุเม มุนิ ดังนี้ ความว่า
ทรงให้ยินดี ให้ยินดียิ่ง ให้เลื่อมใส ให้พอใจ ทรงทำให้เป็นผู้ปลื้มใจ.

คำว่า ยังพราหมณ์ทั้งหลาย ความว่า ยังพราหมณ์ผู้มีความต้องการถึงฝั่ง ๑๖ คน.

ญาณ คือ ปัญญา ความรู้ชัด ท่านกล่าวว่า โมนะ ในคำว่า มุนิ. ฯลฯ พระพุทธเจ้า
นั้น ล่วงแล้วซึ่งกิเลสเป็นเครื่องข้องและค้นหาเป็นดังข่ายจึงเป็นพระมุนิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุนิ ทรงยังพราหมณ์ทั้งหลายให้ยินดีแล้ว. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
คาถาประพันธ์นี้ว่า

พระพุทธเจ้าอันพราหมณ์เหล่านั้นทูลถามปัญหาแล้ว ทรง
พยากรณ์แล้วตามสมควร. พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุนิ
ทรงให้พราหมณ์ทั้งหลายยินดีแล้ว ด้วยการพยากรณ์ปัญหา
ทั้งหลาย

[๕๕๕] พราหมณ์เหล่านั้น อันพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุ เป็นเผ่าพันธุ์
แห่งพระอาทิตย์ ทรงให้ยินดีแล้ว ได้ประพฤติพรหมจรรย์
ในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ.

[๕๕๖] คำว่า เต ในอุเทศว่า เต โตสิตา จกฺขุมตา ดังนี้ คือ พราหมณ์ผู้มีความ
ต้องการถึงฝั่ง ๑๖ คน.

คำว่า ทรงให้ยินดีแล้ว ความว่า ทรงให้ยินดี ให้ยินดียิ่ง ให้เลื่อมใส ให้พอใจ
ทรงทำให้เป็นผู้ปลื้มใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์เหล่านั้น ... ทรงให้ยินดีแล้ว.

คำว่า ผู้มีจักขุ ความว่า พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุด้วยจักขุ ๕ ประการ คือ มีพระจักขุ
แม้ด้วยมังสจักขุ ๑ แม้ด้วยทิพยจักขุ ๑ แม้ด้วยปัญญาจักขุ ๑ แม้ด้วยพุทธจักขุ ๑ แม้ด้วย
สมันตจักขุ ๑.

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแม้ด้วยมังสจักขุอย่างไร? ฯลฯ พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุ
แม้ด้วยสมันตจักขุอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์เหล่านั้นอันพระพุทธรเจ้าผู้มีพระจักขุ
ทรงให้อินดีแล้ว.

[๕๕๑] คำว่า พุทธะ ในอุเทศว่า พุทธะนาทิจจนุชฌา ดังนี้ จะกล่าวดังต่อไปนี้
พระผู้มีพระภาค ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นสัจฉิกขาบัญญัติ.

พระสุริยะท่านกล่าวว่า พระอาทิตย์ ในคำว่า อาทิจจนุชฌา ดังนี้. พระอาทิตย์นั้น
เป็นโคดมโดยโคตร. แม้พระผู้มีพระภาคก็เป็นพระโคดมโดยโคตร. พระผู้มีพระภาคเป็นพระญาติ
โดยโคตร เป็นเผ่าพันธุ์โดยโคตร แห่งพระสุริยะ. เพราะเหตุนี้ พระพุทธรเจ้า จึงชื่อว่า
เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันพระพุทธรเจ้า ... เป็นเผ่าพันธุ์ แห่ง
พระอาทิตย์.

[๕๕๒] ความงด ความเว้น ความเว้นเฉพาะ เจตนาเครื่องงดเว้น ความไม่ยินดี
ความงดการทำให้ ความไม่ทำ ความไม่ต้องทำ ความไม่ล่วงแดน ความฆ่าด้วยเหตุ (ด้วยอริยมรรค)
ในความถึงพร้อมด้วยอสังกรรม ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ ในอุเทศว่า พรหมจริยมจิสฺสุ ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา
สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายาม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์
ด้วยสามารถแห่งการกล่าวตรงๆ.

คำว่า ได้ประพฤติแล้วซึ่งพรหมจรรย์ ความว่า ได้ประพฤติ คือ สมทาน ประพฤติ
พรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ประพฤติแล้วซึ่งพรหมจรรย์.

[๕๕๓] คำว่า แห่งพระพุทธรเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ ความว่า แห่งพระพุทธรเจ้า
ผู้มีพระปัญญาประเสริฐ มีพระปัญญาเลิศ มีพระปัญญาเป็นใหญ่ มีพระปัญญาเป็นประธาน
มีพระปัญญาอุดม มีพระปัญญาบวร.

คำว่า สนฺติเก ความว่า ในสำนัก ในที่ใกล้ ในที่เคียง ในที่ไม่ไกล ในที่ใกล้ชิด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในสำนักแห่งพระพุทธรเจ้ามีพระปัญญาประเสริฐ. เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวคาถาประพันธ์นี้ว่า

พราหมณ์เหล่านั้น อันพระพุทธรเจ้าผู้มีพระจักขุเป็นเผ่าพันธุ์

แห่งพระอาทิตย์ ทรงให้อินดีแล้ว ได้ประพฤติพรหมจรรย์

ในสำนักแห่งพระพุทธรเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ.

[๕๖๐] ผู้ใดพึงปฏิบัติธรรมแห่งปัญหานึงๆ ตามที่พระพุทธรเจ้า

ทรงแสดงแล้ว ผู้นั้นพึงจากที่มีไขฝ่งไปถึงฝั่ง.

[๕๖๑] คำว่า แห่งปัญหานึงๆ ความว่า แห่งอชิตปัญหานึงๆ แห่งดิศสเมตเตย
ปัญหานึงๆ ฯลฯ แห่งปิงคียปัญหานึงๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แห่งปัญหานึงๆ.

[๕๖๒] คำว่า พุทฺเธน ในอุเทศว่า ยถา พุทฺเธน เทสํ ดังนี้ จะกล่าวต่อไปนี้
พระผู้มีพระภาค ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นสัจฉิกากัณฐกัตติ.

คำว่า ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ความว่า ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสบอกแล้ว ...
ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

[๕๖๓] คำว่า ผู้ใดพึงปฏิบัติตามธรรม ความว่า ผู้ใดพึงปฏิบัติข้อปฏิบัติชอบ ข้อปฏิบัติ
สมควร ข้อปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ข้อปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ข้อปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดพึงปฏิบัติตามธรรม.

[๕๖๔] อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา
ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหา เป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ฟัง
ในอุเทศว่า คจฺเณ ปาริ อปารโต ดังนี้.

กิเลสที่ดี อภิสังขารที่ดี ท่านกล่าวว่า ที่มีไช้ฟัง.

คำว่า ฟังจากที่มีไช้ฟังไปถึงฟัง ความว่า ฟังจากที่มีไช้ฟังไปถึงฟัง คือ ฟังบรรลุถึง
ฟังถูกต้อง ฟังทำให้แจ้งซึ่งฟัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังจากที่มีไช้ฟังไปถึงฟัง ฯลฯ เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ว่า

ผู้ใดพึงปฏิบัติธรรมแห่งปัญหาหนึ่งๆ ตามที่พระพุทธเจ้า
ทรงแสดงแล้ว ผู้นั้นฟังจากที่มีไช้ฟังไปถึงฟัง.

[๕๖๕] บุคคลเมื่อเจริญมรรคอันอุดม ฟังจากที่มีไช้ฟังไปถึงฟัง.
มรรคนั้น (ย่อมเป็นไป) เพื่อให้ถึงฟัง. เพราะเหตุนี้
มรรคท่านจึงกล่าวว่า เป็นที่ให้ถึงฟัง.

[๕๖๖] กิเลสที่ดี ขันธก็ดี อภิสังขารก็ดี ท่านกล่าวว่า ที่มีไช้ฟัง ในอุเทศว่า
อปารา ปาริ คจฺเณยฺย ดังนี้. อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง
ความสิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่าน
กล่าวว่า ฟัง.

คำว่า ฟังจากที่มีไช้ฟังไปถึงฟัง ความว่า ฟังจากที่มีไช้ฟังไปถึงฟัง คือ ฟังบรรลุถึง ฟัง
ถูกต้อง ฟังทำให้แจ้งซึ่งฟัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังจากที่มีไช้ฟังไปถึงฟัง.

[๕๖๗] มรรคมองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ท่านกล่าวว่ามรรค ในคำว่า
ซึ่งมรรค ในอุเทศว่า ภาเวนฺโต มกฺขมุตฺตมํ ดังนี้.

คำว่า อันอุดม คือ อันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุดอย่างยิ่ง เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มรรคอันอุดม.

คำว่า เมื่อเจริญ ความว่า เมื่อเจริญ ส้องเสพ ทำให้มาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เมื่อเจริญมรรคอันอุดม.

[๕๖๘] คำว่า มรรคนั้น (ย่อมเป็นไป) เพื่อให้ถึงฟัง ความว่า มรรค ปันตะ ปละ
ปัทตะ อัญชสะ วฏฺฆายนะ นาวา อุตฺตรเสตุ ปกฺกุลละ สังกมะ (แปลว่าทาง ทุกศัพท์).

คำว่า เพื่อให้ถึงฟัง ความว่า เพื่อให้ถึงฟัง ให้ถึงพร้อมซึ่งฟัง ให้ตามถึงพร้อมซึ่งฟัง

คือ เพื่อข้ามพ้นชราและมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มรรคนั้น (ย่อมเป็นไป) เพื่อให้ถึงฝั่ง.

[๕๖๕] คำว่า เพราะเหตุ นั้น มรรคท่านจึงกล่าวว่า เป็นที่ให้ถึงฝั่ง ความว่า เพราะเหตุ นั้น คือ เพราะการละนั้น เพราะเหตุ นั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิพพานนั้น. อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ... ความออกจากค้นหา เป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ฝั่ง.

มรรค ท่านกล่าวว่า อายนะ เป็นที่ให้ถึง.

คำว่า อิติ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุ นั้น มรรค ท่านจึงกล่าวว่า เป็นที่ให้ถึงฝั่ง. เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวคาถา ประพันธ์นี้ว่า

บุคคลเมื่อเจริญมรรคอันอุดม พึงจากที่มีใจฝั่งไปถึงฝั่ง.

มรรคนั้น (ย่อมเป็นไป) เพื่อให้ถึงฝั่ง. เพราะเหตุ นั้น

มรรคท่านจึงกล่าวว่า เป็นที่ให้ถึงฝั่ง.

[๕๖๖] (ท่านพระปิงคิยะทูลถามว่า)

ข้าพระองค์จักขับตามเพลงขับ. พระผู้มีพระภาคผู้ปราศจาก

มลทิน มีพระปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดิน มิได้มีกาม มิได้

มีปา เป็นนาค (ได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ตรัสบอกแล้ว

อย่างนั้น). บุคคลพึงพูดเท็จเพราะเหตุอะไร?

[๕๖๗] คำว่า จักขับตามเพลงขับ ความว่า จักขับเพลงขับ คือ จักขับตามธรรมที่ พระองค์ตรัสแล้ว จักขับตามธรรมที่ตรัสบอกแล้ว จักขับตามธรรมที่ตรัสประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักขับตามเพลงขับ.

คำว่า อิติ ในบทว่า อิจฺจายสุมา ปิงคิโย ดังนี้ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ บทว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ คำว่า อายสุมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง.

คำ ปิงคิโย เป็นชื่อ เป็นเครื่องนับ เป็นสมญา เป็นบัญญัติ เป็นโวหาร เป็นนาม เป็นการตั้งชื่อ เป็นการทรงชื่อ เป็นภาษาเรียก เป็นเครื่องให้ปรากฏ เป็นคำร้องเรียก ของ พระเถระนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระปิงคิยะทูลถามว่า.

[๕๖๘] คำว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ตรัสแล้วอย่างนั้น ความว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ได้ตรัสแล้ว คือ ตรัสบอก ... ทรงประกาศแล้วอย่างนั้น ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ตรัสบอกแล้วอย่างนั้น.

[๕๖๙] คำว่า ปราศจากมลทิน ในอุเทศว่า วิมโล ภูริเมธโส ดังนี้ ความว่า ความรัก ความชัง ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง เป็นมลทิน. มลทินเหล่านั้นพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัณหาขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้ง ดัง

ตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วจึงไม่มีมลทิน หมดมลทิน ไร้มลทิน ไปปราศจากมลทิน ละมลทินแล้ว พ้นแล้ว จากมลทิน ล่วงมลทินทั้งปวงแล้ว. แผ่นดินท่านกล่าวว่า ฐิ. พระผู้มีพระภาคทรงประกอบด้วย พระปัญญาอันกว้างขวาง แผ่ไปเสมอด้วยแผ่นดินนี้. ปัญญา ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า เมธา. พระผู้มีพระภาคทรงเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยปัญญาเป็นเมธานี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ทรงมีพระปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปราศจากมลทิน มีพระปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน.

[๕๗๔] ในอุเทศว่า นิทุกโม นิพฺพโน นาโค ดังนี้ กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า วัตถุกาม. เหล่านี้ท่านกล่าวว่า กิเลสกาม. พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงกำหนดรู้วัตถุกาม ทรงละกิเลสกามแล้ว เพราะทรง กำหนดรู้วัตถุกาม เพราะทรงละกิเลสกามแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรงใคร่กาม ไม่ทรงปรารถนา กาม ไม่ทรงรักกาม ไม่ทรงชอบใจกาม. ชนเหล่าใดยอมใคร่กาม ปรารถนากาม รักกาม ชอบใจ กาม ชนเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้ใคร่กาม มีความกำหนัดด้วยราคะ มีสัญญาด้วยสัญญา. พระผู้มี-
*พระภาคไม่ทรงใคร่กาม ไม่ทรงปรารถนากาม ไม่ทรงรักกาม ไม่ทรงชอบใจกาม เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วจึงมิได้มีกาม ไร้กาม สละกาม คลายกาม ปล่อยกาม ละ สละคืน กามเสียแล้ว ปราศจากราคะ มีราคะหายไปแล้ว สละราคะ คลายราคะ ละราคะ สละคืนราคะ เสียแล้ว เป็นผู้หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยสุข มีพระองค์อันประเสริฐอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มิได้มีกาม.

คำว่า ไม่มีป่า ความว่า ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลกิสังขารทั้งปวง เป็นป่า. ป่าเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วทรงละได้แล้ว ตัดราก ขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็น ธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ไม่มีป่า ไร้ป่า ไปปราศแล้ว จากป่า ละป่าแล้ว พ้นแล้วจากป่า ล่วงป่าทั้งปวงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีป่า.

คำว่า เป็นนาค ความว่า พระผู้มีพระภาคชื่อว่า เป็นนาค เพราะไม่ทรงทำความชั่ว. ชื่อว่า เป็นนาค เพราะไม่เสด็จไปสู่ความชั่ว. ชื่อว่า เป็นนาค เพราะไม่เสด็จมาสู่ความชั่ว ฯลฯ พระผู้มี-
*พระภาคชื่อว่า เป็นนาค เพราะไม่เสด็จมาสู่ความชั่วอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีกาม ไม่มีป่า เป็นนาค.

[๕๗๕] คำว่า เพราะเหตุอะไร ในอุเทศว่า กิสุส เหตุ มุสา ภณฺเฏ ดังนี้ ความว่า เพราะเหตุอะไร เพราะการณะอะไร เพราะปัจจัยอะไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุอะไร?

คำว่า ฟังกกล่าวคำเท็จ ความว่า ฟังกกล่าวถ้อยคำเท็จ คือ กล่าวมุสาวาท กล่าวถ้อยคำ อันไม่ประเสริฐ. บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในที่ประชุมก็ดี อยู่ในบริษัทก็ดี อยู่ท่ามกลางญาติ ก็ดี อยู่ในราชสกุลก็ดี เขานำไปเป็นพยานถามว่า มาเถิดบุรุษผู้เจริญ ท่านรู้เหตุใด จงกล่าว เหตุนี้. บุคคลนั้นเมื่อไม่รู้ก็กล่าวว่าไม่รู้ เมื่อรู้ก็กล่าวว่าไม่รู้ เมื่อไม่เห็นก็กล่าวว่าเห็น เมื่อเห็น

ก็กล่าวว่าไม่เห็น ย่อมกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุตนบ้าง เพราะเหตุผู้อื่นบ้าง เพราะเหตุเห็น
แก่สิ่งของเล็กน้อยบ้าง ด้วยประการดังนี้. นี่ท่านกล่าวว่า กล่าวคำเท็จ.

อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ ก่อนที่จะพูด บุคคลนั้นก็รู้ว่า จัก
พูดเท็จ เมื่อกำลังพูด ก็รู้ว่าพูดเท็จอยู่ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า พูดเท็จแล้ว มุสาวาทย่อมมีด้วย
อาการ ๓ อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๔ อย่าง คือ ก่อนที่จะพูด บุคคลนั้นก็รู้ว่า
จักพูดเท็จ ฯลฯ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๕ อย่าง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๖ อย่าง มุสาวาทย่อม
มีด้วยอาการ ๗ อย่าง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ อย่าง คือ ก่อนที่จะพูด บุคคลนั้นก็รู้ว่า จัก
พูดเท็จ เมื่อกำลังพูดก็รู้ว่า พูดเท็จอยู่ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า พูดเท็จแล้ว ตั้งความเห็นไว้ ตั้งความ
ควรไว้ ตั้งความชอบใจไว้ ตั้งสัญญาไว้ ตั้งความเป็นไว้ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ อย่างนี้.
บุคคลพึงกล่าว พึงพูด พึงแสดง พึงบัญญัติคำเท็จ เพราะเหตุอะไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึง
พูดเท็จ เพราะเหตุอะไร? เพราะเหตุนั้น พระปิงคิยเถระ จึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์จักขับตามเพลงขับ, พระผู้มีพระภาคผู้ปราศจากมลทิน
มีพระปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดิน มิได้มีกาม มิได้มีปา เป็นนาค
(ได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ตรัสบอกแล้วอย่างนั้น). บุคคลพึง
พูดเท็จ เพราะเหตุอะไร?

[๕๓๖] มิฉะนั้น ข้าพระองค์จักกระนุถ้อยคำอันประกอบด้วยคุณแก่พระองค์
ผู้ทรงละมลทินและความหลงแล้ว ผู้ทรงละความถือตัวและความ
ลบหลู่.

[๕๓๗] คำว่า มลทิน ในอุเทศว่า ปหีนมลโมหุสฺส ดังนี้ ความว่า รากะ โทสะ
โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริตทั้งปวงเป็นมลทิน.

คำว่า ความหลง ความว่า ความไม่รู้ในทุกข์ ฯลฯ อวิชชาเป็นดังลิ่ม สลัก โมหะ
อกุศลมูล นี่ท่านกล่าวว่า โมหะ มลทิน และความหลง. พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วทรงละได้
แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้น
อีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วจึงชื่อว่า ทรงละมลทินและความ
หลงเสียแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ทรงละมลทินและความหลงเสียแล้ว.

[๕๓๘] ความถือตัว ในคำว่า มานะ ในอุเทศว่า มานมกฺขปฺปหาโย ดังนี้ โดยอาการ
อย่างหนึ่ง คือ ความพองแห่งจิต. ความถือตัวโดยอาการ ๒ อย่าง คือ ความถือตัวในการยกตน ๑
ความถือตัวในการข่มผู้อื่น ๑. ความถือตัวโดยอาการ ๓ อย่าง คือ ความถือตัวว่าเราดีกว่าเขา ๑
เราเสมอเขา ๑ เราเลวกว่าเขา ๑. ความถือตัวโดยอาการ ๔ อย่าง คือ บุคคลให้ความถือตัวเกิด
เพราะลาภ ๑ เพราะยศ ๑ เพราะสรรเสริญ ๑ เพราะสุข ๑. ความถือตัวโดยอาการ ๕ อย่าง คือ
บุคคลให้ความถือตัวเกิดว่าเราเป็นผู้ได้รูปที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้เสียงที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้
กลิ่นที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้รสที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้โผฏฐัพพะที่ชอบใจ ๑. ความถือตัวโดย
อาการ ๖ อย่าง คือ บุคคลให้ความถือตัวเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งจักขุ ๑ เพราะความถึง

พร้อมแห่งหู ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งจมูก ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งลิ้น ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งกาย ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งใจ ๑. ความถือตัวโดยอาการ ๘ อย่าง คือ ความถือตัว ๑ ความถือตัวจัด ๑ ความถือตัวเกินกว่าความถือตัว ๑ ความดูหมิ่น ๑ ความดูแคลน ๑ ความถือตัวว่าเรามี ๑ ความถือตัวผิด ๑. ความถือตัวโดยอาการ ๘ อย่าง คือ บุคคลให้ความถือตัวเกิดเพราะลาภ ๑ ให้ความดูหมิ่นเกิดเพราะความเสื่อมลาภ ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะยศ ๑ ให้ความดูหมิ่นเกิดเพราะความเสื่อมยศ ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะความสรรเสริญ ๑ ให้ความดูหมิ่นเกิดเพราะความนิินทา ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะสุข ๑ ให้ความดูหมิ่นเกิดเพราะทุกข์ ๑. ความถือตัวโดยอาการ ๘ อย่าง คือ ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขาที่ดี ๑ เราเสมอเขาที่ดี ๑ เราเลวกว่าเขาที่ดี ๑ เราดีกว่าเขาที่เสมอกัน ๑ เราเสมอเขาที่เสมอกัน ๑ เราเลวกว่าเขาที่เสมอกัน ๑ เราดีกว่าเขาที่เลว ๑ เราเสมอเขาที่เลว ๑ เราเลวกว่าเขาที่เลว ๑. ความถือตัวโดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ความถือตัวเกิดขึ้นเพราะกำนิดบ้าง เพราะโคตรบ้าง เพราะความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง เพราะความเป็นผู้มีผิวพรรณงามบ้าง เพราะทรัพย์บ้าง เพราะความเชื่อเชิญบ้าง เพราะบ่อเกิดแห่งการงานบ้าง เพราะบ่อเกิดแห่งศิลปะบ้าง เพราะฐานแห่งวิชาบ้าง เพราะการศึกษาเล่าเรียนบ้าง เพราะปฏิภาณบ้าง เพราะวัตถุอื่นบ้าง ความถือตัวกิริยาที่ถือตัวความเป็นผู้ถือตัว ความพองจิต ความมีมานะดั่งว่าไม่อ้อสูง มานะดั่งธงไชย มานะอันเป็นเหตุให้ยกย่อง ความที่มีจิตใคร่ดั่งธงนำหน้า นี่ท่านกล่าวว่า ความถือตัว.

ความลบหลู่ กิริยาที่ลบหลู่ ความเป็นผู้ลบหลู่ กรรมอันประกอบด้วยความแข็งกระด้าง นี่ท่านกล่าวว่าความลบหลู่ในคำว่า มักจะ ดังนี้. ความถือตัวและความลบหลู่ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วทรงละได้แล้ว ทำให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วจึงชื่อว่า ทรงละความถือตัวและความลบหลู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงละความถือตัวและความลบหลู่.

[๕๙๘] คำว่า หนุทาหิ ในอุเทศว่า หนุทาหิ กิตฺติยสุตฺตัม คิริ วณฺณุปสํ . หิตํ ดังนี้ เป็นบทสนธิ. ฯลฯ คำว่า หนุท นี้เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า กิตฺติยสุตฺตัม ความว่า จักระบุ คือ จักแสดง ... จักประกาศซึ่งถ้อยคำ วาจา คำเป็นคลอง คำที่ควรเปล่ง อันเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยคุณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฝัคนั้น ข้าพระองค์จักกระนุถ้อยคำอันประกอบด้วยคุณ. เพราะเหตุนี้ พระปิยเถระจึงกล่าวว่า

ฝัคนั้น ข้าพระองค์จักกระนุถ้อยคำอันประกอบด้วยคุณ แก่-
พระองค์ผู้ทรงละมลทินและความหลงแล้ว ผู้ทรงละความถือตัว
และความลบหลู่.

[๕๙๙] พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระสมันตจักขุ ทรงบรรเทาความมืด ทรงถึงที่สุดโลก ล่วงภพทั้งปวงแล้ว ไม่มีอาสวะ
ทรงละทุกข์ทั้งหมดแล้ว มีพระนามจริง เป็นผู้ประเสริฐอัน
ข้าพระองค์นี้บังเกิดแล้ว.

[๕๘๑] คำว่า ทรงบรรเทาความมืด ในอุเทศว่า คโมนุโท พุทุโธ สมมุตจกขุ ดังนี้
ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงบรรเทา ทรงกำจัด ทรงละ ทรงบรรเทาให้พินาศ ทรงทำให้สิ้นสุด
ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความมืดคืออราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต อันทำให้บอด
ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีญาณ อันดับปัญญา เป็นฝ่ายความลำบาก ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ทรงบรรเทาความมืด.

คำว่า พุทุโธ คือ พระผู้มีพระภาค ฯลฯ พระนามว่า พุทุโธ นี้ เป็นสัจฉิกายัญญัติ.
สัพพัญญุตญาณท่านกล่าวว่าสมันตจักขุ ในคำว่า ผู้มีพระสมันตจักขุ. ฯลฯ เพราะเหตุนี้
พระตถาคตจึงชื่อว่า ผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระสมันตจักขุ ทรงบรรเทาความมืด.

[๕๘๒] คำว่า โลก ในอุเทศว่า โลกนุตฺตฺว สพฺพภาวตฺวโต ดังนี้ คือ โลก ๑
ได้แก่โลกคือภพ. โลก ๒ คือ ภวโลกเป็นสมบัติ ๑ ภวโลกเป็นวิบัติ ๑. โลก ๓ คือ เวทนา ๓.
โลก ๔ คือ อาหาร ๔. โลก ๕ คือ อุปาทานชั้น ๕. โลก ๖ คือ อายุตณภายใน ๖. โลก ๗
คือ วิญญาณฐิติ ๗. โลก ๘ คือ โลกธรรม ๘. โลก ๙ คือ สัตตवास ๙. โลก ๑๐ คือ
อุปกิเลส ๑๐. โลก ๑๑ คือ กามภพ ๑๑. โลก ๑๒ คือ อายุตณะ ๑๒. โลก ๑๓ คือ ธาตุ ๑๓.

คำว่า ทรงถึงที่สุดโลก ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงถึงที่สุด ถึงส่วนสุดแห่งโลกแล้ว
ไปสู่ที่สุดถึงที่สุดแห่งโลกแล้ว ฯลฯ ไปนิพพานถึงนิพพานแล้ว. พระผู้มีพระภาคนั้น มีธรรม
เป็นเครื่องอยู่ทรงอยู่จบแล้ว มีจรรณะทรงประพฤติแล้ว ฯลฯ ไม่มีสังสารคือ ชาติ ชราและมรณะ
ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงที่สุดโลก.

คำว่า ภพ ในอุเทศว่า สพฺพภาวตฺวโต ดังนี้ คือ ภพ ๒ ได้แก่ กรรมภพ ๑ ปุนภพ
อันมีในปฏิสนธิ ๑. กรรมภพเป็นไฉน? ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อนัญญาภิสังขาร
นี้เป็นกรรมภพ.

ปุนภพอันมีในปฏิสนธิเป็นไฉน? รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีในปฏิสนธิ
นี้เป็นปุนภพอันมีในปฏิสนธิ

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นไปล่วง ทรงล่วงเลย ทรงก้าวล่วงซึ่งกรรมภพและปุนภพอันมี
ในปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงที่สุดโลก เป็นไปล่วงภพทั้งปวง.

[๕๘๓] อาสวะ ในคำว่า ไม่มีอาสวะ ในอุเทศว่า อนาสโว สพฺพทุกฺขปฺปหิโน
ดังนี้ มี ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ อาสวะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาค
ผู้ตรัสรู้แล้วทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีใน
ภายหลัง ให้มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วจึง
ชื่อว่า ไม่มีอาสวะ.

คำว่า ทรงละทุกข์ทั้งปวง ความว่า ทุกข์ทั้งหมด คือ ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์
มรณทุกข์ โสกทุกข์ ปริเทวทุกข์ ทุกขทุกข์ โทมนัสทุกข์ อุปายาสทุกข์ ฯลฯ ทุกข์แต่ความ
ฉิบหายแห่งทิฏฐิ อันมีมาแต่ปฏิสนธิ. พระผู้มีพระภาคนั้นทรงละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ระงับ
แล้ว ไม่ให้อาภเกิดขึ้น เผลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว
จึงชื่อว่า ละทุกข์ ทั้งปวง.

[๕๘๔] คำว่า มีพระนามจริง ในอุเทศว่า สจฺจุหโย พุรฺหมุปาสิตฺโต เม ดังนี้ ความว่า มีพระนามเหมือนนามจริง พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขี พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเวสสภู พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากุกสันธะ พระผู้มีพระภาคพระนามว่าโกณฑกมณฺ์ พระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสป พระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระนามเช่นเดียวกัน มีพระนามเหมือนนามจริง. พระผู้มีพระภาคศากยมนฺีมีพระนามเหมือนกัน คือ มีพระนามเหมือนนามจริงของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วเหล่านั้น เพราะเหตุดังนี้ นั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีพระนามจริง.

คำว่า เป็นผู้ประเสริฐ อันข้าพระองค์นั่งใกล้แล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคนั้นอันข้าพระองค์นั่ง เข้านั่ง นั่งใกล้ กำหนดถาม สอบถามแล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีพระนามจริง เป็นผู้ประเสริฐ อันข้าพระองค์นั่งใกล้แล้ว. เพราะเหตุนี้ นั้น พระปึงคิยเถระจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระสมันตจักขุ ทรงบรรเทาความมืด
ทรงถึงที่สุดโลก ล่วงภพทั้งปวงแล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงละทุกข์
ทั้งหมดแล้ว มีพระนามจริง เป็นผู้ประเสริฐอันข้าพระองค์นั่ง
ใกล้แล้ว.

[๕๘๕] นกเล้าเล็กแล้ว ฟังอาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม้มากอยู่ ฉนฺได
ข้าพระองค์ก็ฉนฺไดนั้น ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ที่มีปัญญาน้อย
อาศัยแล้วซึ่งพระองค์ เป็นดั่งว่าหงส์อาศัยสระใหญ่ที่มีน้ำ
มาก ฉนฺได.

[๕๘๖] นกท่านกล่าวว่า ทิชะ ในอุเทศว่า ทิโช ยถา กุพฺพสํ ปหาย พหุผลํ
กานนฺนอวสยฺย ดังนี้.

เพราะเหตุไรนกท่านจึงกล่าว ทิชะ. นกเกิด ๒ ครั้ง คือ เกิดแต่ท้องแม่ครั้งหนึ่ง เกิดแต่กะเปาะฟองครั้งหนึ่ง เพราะเหตุนี้. นกท่านจึงเรียกว่า ทิชะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิชะ.

คำว่า ละเล้าเล็กน้อย ... ฉนฺได ความว่า นกเล้าทั้ง ล่วงเลยแล้วซึ่งป่าน้อยที่มีอาหาร
เครื่องกินน้อย มีน้ำน้อย ไปประสบพบได้ป่าใหญ่ซึ่งเป็นไพรสณฑ์ที่มีต้นไม้ มาก มีผลไม้มาก
มีอาหารเครื่องกินมาก ที่อื่น สำเร็จความอยู่ในไพรสณฑ์นั้น ฉนฺได เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นก
เล้าเล็กน้อย อาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม้มากอยู่ ฉนฺได.

[๕๘๗] คำว่า เหว ในอุเทศว่า เหวมาหํ อปฺปทสฺส ปหาย มโหทธิ หสฺริวชฺฌปฺตฺโต
ดังนี้ เป็นเครื่องยังอุปมาให้ถึงพร้อมเฉพาะ.

คำว่า ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ที่มีปัญญาน้อย ความว่า พาวรีพราหมณ์ และพวก
พราหมณ์อื่นซึ่งเป็นอาจารย์ของพาวรีพราหมณ์นั้น เปรียบเทียบเข้ากะพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็เป็นผู้มี
ปัญญาน้อย คือ มีปัญญานิดหน่อย มีปัญญาเล็กน้อย มีปัญญาดำช้า มีปัญญาลามก มี
ปัญญาเลวทราม. ข้าพระองค์ละทั้ง ล่วง ล่วงเลยแล้วซึ่งพราหมณ์เหล่านั้น ผู้มีปัญญาน้อย คือ
มีปัญญานิดหน่อย มีปัญญาเล็กน้อย มีปัญญาดำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาเลวทราม ประสบ
พบแล้วซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว มีปัญญาเลิศ มีปัญญาประเสริฐ มีปัญญาวิเศษ มีปัญญา

อุดม สูงสุด ไม่มีใครเสมอ เสมอด้วยพระพุทธเจ้าที่ไม่มีใครเสมอ ไม่มีใครเปรียบเทียบ
เป็นบุคคลหาใครเปรียบมิได้ เป็นเทวดาล่วงเทวดา เป็นผู้อย่างอากว่านรชน เป็นบุรุษสีหะ
เป็นบุรุษนาค เป็นบุรุษอาชาไนย เป็นบุรุษแก้วกล้ำ เป็นบุรุษผู้นำธรรมาไป มีพลธรรม ๑๐
เป็นผู้ที่ หงส์พึงประสบ พบ ได้ซึ่งสระใหญ่ที่พวกมนุษย์ทำไว้ สระอนาคต หรือมหาสมุทร
ที่ไม่กำเรบ มีน้ำนับไม่ถ้วน ฉนใด ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อปิงคิยะ ประสบ พบ ได้แล้ว
ซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้ไม่กำเรบ มีเดชนับไม่ถ้วน มีญาณแตกฉาน มีพระจักขุเปิด
แล้ว ทรงฉลาดในประเภทแห่งปัญญา มีปฏิสัมภิทา ทรงบรรลุแล้ว ถึงเวสาร์ชชญาณ ๔ แล้ว
น้อมพระทัยไปในผลสมาบัติอันบริสุทธิ์ มีพระองค์ขาวผ่อง มีพระวาจาเป็นสอง เป็นผู้คงที่
มีปัญญานั้น เป็นผู้ไม่เล็กน้อย เป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้มึนธรรมลึก มีคุณอันใครๆ นับไม่ได้
มีคุณยากที่จะหยั่งถึง มีรัตนะมาก มีคุณเสมอด้วยสาคร ประกอบด้วยอุเบกขามิองค์ ๖ ไม่มี
ใครเปรียบปาน มีธรรมไพบุลย์ ประมาณมิได้ มีพระคุณเช่นนั้น ตรัสธรรมอันเลิศกว่าพวกที่
กล่าวกัน เช่นภูเขาสีเนรุเลิศกว่าภูเขทั่วมไป ครุฑเลิศกว่านกทั่วมไป สัตว์ทุกเลิศกว่าสัตว์ทั่วมไป
สมุทรเลิศกว่าห้วงน้ำทั่วมไป เป็นพระพุทธชินะอันสูงสุด ฉนนันเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ข้าพระองค์ก็ฉนนัน ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ที่มีปัญญาน้อย อาศัยแล้วซึ่งพระองค์ เป็น
ดังว่าหงส์ อาศัยสระใหญ่ที่มีน้ำมาก ฉนนัน. เพราะเหตุฉนนัน พระปิงคิยะเถระจึงกล่าวว่า

นกปลาเล็กแล้ว อาศัยปลาใหญ่ที่มีผลไม้มากอยู่ ฉนใด
ข้าพระองค์ก็ฉนนัน ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ที่มีปัญญาน้อย
อาศัยแล้วซึ่งพระองค์ เป็นดังว่าหงส์อาศัยสระใหญ่ ที่มี
น้ำมาก ฉนนัน.

[๕๔๘] ในกาลก่อน (อันแก่ศาสนาของพระโคตม) อาจารย์เหล่าใด
พยากรณ์ว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้ ฉนนัน
ทั้งหมดเป็นคำกล่าวสืบทกกันมา ฉนนันทั้งหมดฉนนันเป็นเครื่อง
ยังความตรึกให้เจริญ.

[๕๔๙] คำว่า เข ในอุเทศว่า เข เม ปุพเพ วิทยาถุสฺส ดังนี้ ความว่า พาวรีพราหมณ์
และพวกพราหมณ์อื่นซึ่งเป็นอาจารย์ของพาวรีพราหมณ์ พยากรณ์แล้ว คือ บอก ... ประกาศ
แล้วซึ่งทักขิณของตน ความควรของตน ความชอบใจของตน ถักขิณของตน ความประสงค์ของตน
อหิชาศัยของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ... ในกาลก่อน ... อาจารย์เหล่าใดพยากรณ์แล้ว.

[๕๕๐] คำว่า อันแต่พระศาสนาของพระโคตม ความว่า ก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม
คือ อันแต่ศาสนาของพระโคตม ก่อนกว่าศาสนาของพระโคตม กว่าศาสนาของพระพุทธเจ้า
กว่าศาสนาของพระชินะ กว่าศาสนาของพระตถาคต กว่าศาสนาของพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า อันแต่ศาสนาของพระโคตม.

[๕๕๑] คำว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้ ความว่า ได้ยินว่า เรื่องนี้มีแล้ว
อย่างนี้ ได้ยินว่าเรื่องจักมีอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้.

[๕๕๒] คำว่า คำทั้งหมดฉนนัน เป็นคำกล่าวสืบทกกันมา ความว่า ฉนนันทั้งสิ้นเป็น

คำกล่าวสืบทอดกันมา คือ อาจารย์เหล่านั้น กล่าวธรรมอันไม่ประจักษ์แก่ตน ที่ตนมิได้รู้มาเอง ตามที่ได้ยินกันมาตามลำดับสืบทอดกันมา ตามความอ้างตำรา ตามเหตุที่นึกเอาเอง ตามเหตุที่คาดคะเนเอาเอง ด้วยความตรึกตามอาการด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นคำกล่าวสืบทอดกันมา.

[๕๕๓] คำว่า คำทั้งหมดนั้น เป็นเครื่องยังความตรึกให้เจริญ ความว่า คำนั้นทั้งสิ้น เป็นเครื่องยังความตรึกให้เจริญ คือ เป็นเครื่องยังวิตกให้เจริญ เป็นเครื่องยังความดำริให้เจริญ เป็นเครื่องยังกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตรึกถึงญาติให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตรึกถึงชนบทให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตรึกถึงเทวดาให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขตด้วยความเอ็นดูผู้อื่นให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขตด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขตด้วยความไม่ปรารถนา ให้ใครดูหมิ่นตนให้เจริญ. เพราะฉะนั้น พระปิณฑะจึงกล่าวว่า

ในกาลก่อน (ตั้งแต่ศาสนาของพระโคตม) อาจารย์เหล่าใด
พยากรณ์ว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้. คำทั้งหมด
นั้นเป็นคำกล่าวสืบทอดกันมา. คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยัง
ความตรึกให้เจริญ.

[๕๕๔] พระผู้มีพระภาคนั้นพระองค์เดียว ทรงบรรเทาความมีเดเสีย
ประทับอยู่แล้ว มีพระปัญญาสว่างแผ่รัศมี. พระโคตมมี
พระปัญญาปรากฏ. พระโคตมมีพระปัญญากว้างขวางดัง
แผ่นดิน.

[๕๕๕] คำว่า เอโก ในอุเทศว่า เอโก ตมฺนุภาสีโน ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค
ชื่อว่าพระองค์เดียว โดยส่วนแห่งบรรพชา ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะอรรถว่าไม่มีเพื่อนสอง
เพราะอรรถว่าละคันหา เพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว
เพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะเสด็จไปตาม
เอกายนมรรค เพราะครัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์เดียว.

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชาอย่างไร? พระผู้มีพระภาค
ยังทรงหนุ่มแน่น มีพระเกศาดำสนิท ประกอบด้วยวัยอันเจริญ ตั้งอยู่ในปฐมวัย เมื่อพระมารดา
พระบิดาไม่พอพระทัย มีพระพักตร์นองด้วยอัสสุชล ทรงพระก้นแสง รำพันอยู่ ทรงละพระญาติ-
*วงศ์ ทรงตัดกังวลในฆราวาสสมบัติทั้งหมด ทรงตัดกังวลในพระโอรสและพระชายา ทรงตัด
กังวลในพระประยูรญาติ ทรงตัดกังวลในมิตรและอำมาตย์ ปลงพระเกศา พระมัสสุแล้ว ทรง
ครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกผนวช เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวล พระองค์เดียวเสด็จเที่ยวไป
เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค
จึงชื่อว่า พระองค์เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชาอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวเพราะอรรถว่า ไม่มีเพื่อนสองอย่างไร? พระผู้มี-
*พระภาคทรงผนวชแล้วอย่างนี้ ทรงเสพเสนาสนะ คือ ป่าและราวป่าอันสงัด มีเสียงน้อย

ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากลมแห่งชนผู้สัจจรไปมา สมควรทำกรรมลับของมนุษย์สมควรเป็นที่ลึกลับเร้น ทรงดำเนินพระองค์เดียว หยุดอยู่พระองค์เดียว ประทับนั่งพระองค์เดียว บรรทมพระองค์เดียว เสด็จเข้าบ้านเพื่อทรงรับบิณฑบาตพระองค์เดียว เสด็จกลับพระองค์เดียว ประทับนั่งอยู่ในที่ลับพระองค์เดียว ทรงอธิษฐานจกรมพระองค์เดียว พระองค์เดียวเที่ยวไปเที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า พระองค์เดียว เพราะอรรถว่าไม่มีเพื่อนสองอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวเพราะอรรถว่า ทรงละคณหาอย่างไร? พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นองค์เดียวมิได้มีเพื่อนอย่างนี้ เป็นผู้ไม่ประมาณ บำเพ็ญเพียร มีพระหฤทัยแน่วแน่ เริ่มตั้งพระมหาปธานที่ควงไม้โพธิพฤกษ์ ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงกำจัดมารกับทั้งเสนาซึ่งเป็นเผ่าพันธุ์ผู้ประมาณ ทรงละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งคณหาอันมีข้ายแล่นไปเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ.

นรุษมีคณหาเป็นเพื่อนท่องเที่ยวไปตลอดกาลยี่ดียวนาน ย่อมไม่ล่วงสงสารอันมีความเป็นอย่างนี้ และมีความเป็นอย่างอื่น. ภิกษุผู้มีสติรู้โทษนี้ว่า คณหาเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ แล้วพึงเป็นผู้ปราศจากคณหา ไม่ถือมั่น เว้นรอบ.

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า พระองค์เดียวเพราะอรรถว่า ทรงละคณหาอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียวอย่างไร?

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวเพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละ ราคะเสียแล้ว ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละ โทสะเสียแล้ว ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละ โมหะเสียแล้ว ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะทรงละกิเลสทั้งหลายเสียแล้ว.

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวเพราะเสด็จไปตามเอกายนมรรคอย่างไร? สติ-

*ปฏิฐาน ๔ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านกล่าวว่า เอกายนมรรค.

พระผู้มีพระภาค ทรงเห็นธรรมเป็นส่วนสุดแห่งความสิ้นชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วยพระทัยเกื้อกูล ย่อมทรงทราบธรรมอันเป็นทางไปแห่งบุคคลผู้เดียว. พุทธาทิบัณฑิตข้ามก่อนแล้ว จักข้ามและข้ามอยู่ซึ่งโอฆะ ด้วยธรรมเป็นหนทางนั้น.

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า พระองค์เดียวเพราะเสด็จไปตามเอกายนมรรคอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์เดียวเพราะตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์เดียวอย่างไร? ญาณในมรรค ๔ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญา พละ ฯลฯ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้ง สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า โพธิ. พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ด้วยโพธิญาณนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ ตรัสรู้ตาม ตรัสรู้เฉพาะ ตรัสรู้ชอบ บรรลุ
ถูกต้อง ทำให้แจ้งแล้ว ซึ่งธรรมทั้งปวงที่ควรตรัสรู้ ควรตรัสรู้ตาม ควรตรัสรู้เฉพาะ ควรตรัสรู้
ชอบ ควรบรรลุ ควรถูกต้อง ควรทำให้แจ้งด้วยโพธิญาณนั้น. พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระองค์
เดียว เพราะตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์เดียวอย่างนี้.

คำว่า ทรงบรรเทาความมืดเสีย ความว่า พระผู้มีพระภาค ทรงบรรเทา ละ สละ กำจัด
ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความมืดคือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต
อันทำให้บอด ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีญาณ อันดับปัญญา เป็นฝ่ายความลำบาก ไม่เป็นไป
เพื่อนิพพาน.

คำว่า ประทับนั่งอยู่แล้ว คือ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วที่ป่าสาณกเจดีย์ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ประทับนั่งอยู่แล้ว.

เชยฺหฺนฺตฺมฺนํผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ประทับนั่งอยู่แล้วที่ข้างภูเขา.

พระสาวกทั้งหลายผู้ได้ไตรวิชชา ละมัจจุเสีย นั่งห้อมล้อมอยู่.

ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่าประทับอยู่แล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคชื่อว่าประทับนั่งอยู่แล้ว เพราะพระองค์ทรงระงับแล้วซึ่ง
ความขวนขวายทั้งปวง. พระผู้มีพระภาคนั้น มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ทรงอยู่จบแล้ว มีระณะทรง
ประพุดิแล้ว ฯลฯ มิได้มีสังสารคือ ชาติ ชราและมรณะ ไม่มีภพใหม่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่าประทับนั่งอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าพระองค์เดียว ทรงบรรเทาความมืด
เสีย ประทับนั่งอยู่แล้ว.

[๕๔๖] คำว่า มีความโพลง ในอุเทศว่า ชุตินฺทรา โส ปภังกโร ดังนี้ ความว่า
มีปัญญาสว่าง คือ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญา
ทำลายกิเลส.

คำว่า ทรงแผ่รัศมี ความว่า ทรงแผ่แสงสว่าง แผ่รัศมี แผ่แสงสว่างดังประทีป
แผ่แสงสว่างสูง แผ่แสงสว่างช่วงโชติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์มีพระปัญญาสว่าง
แผ่รัศมี.

[๕๔๗] คำว่า พระโคตมมีพระปัญญาปรากฏ ความว่า พระโคตมมีพระปัญญาเป็นเครื่อง
ปรากฏ มีพระญาณเป็นเครื่องปรากฏ มีปัญญาดังธงไชย มีปัญญาดังธงนำหน้า มีปัญญาเป็นอธิบดี
มีความเลือกเฟ้นธรรมมาก มีความเลือกเฟ้นทั่วไปมาก มากด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา มีธรรม
เป็นเครื่องพิจารณาพร้อม มีธรรมเป็นเครื่องอยู่แจ่มแจ้ง ทรงประพุดิในธรรมนั้น มีพระปัญญา
มาก หนักอยู่ด้วยปัญญา โน้มไปในปัญญา โอนไปในปัญญา เจื่อมไปในปัญญา น้อมไปใน
ปัญญา มีปัญญาเป็นใหญ่.

ธงเป็นเครื่องปรากฏแห่งรถ, ค้อนเป็นเครื่องปรากฏแห่งไฟ.

พระราชาเป็นเครื่องปรากฏแห่งแว่นแคว้น, ภัสดาเป็นเครื่อง

ปรากฏแห่งภรรยา ฉันท.

พระโคตมก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีปัญญากว้างขวางดังว่าแผ่นดิน ... มีปัญญาใหญ่ เพราะฉะนั้น

จึงชื่อว่า พระโคตมมีปัญญากว้างขวางดังว่าแผ่นดินปรากฏ.

[๕๔๘] แผ่นดิน ท่านกล่าวว่า ภูริ ในอุเทศว่า โคตโม ภูริเมธโส ดังนี้. พระโคตม ทรงประกอบด้วยปัญญาอันไพบูรณ์ กว้างขวางเสมอด้วยแผ่นดิน ปัญญา ความรู้ กิริยาที่รู้ ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิลก ท่านกล่าวว่า เมธา. พระผู้มีพระภาคเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยปัญญาเป็นเมธานี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีพระปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระโคตมมีพระปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน. เพราะเหตุนี้ พระปิงคิยเถระจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคนี้ พระองค์เดียวทรงบรรเทาความมืดเสีย ประทับอยู่แล้ว มีพระปัญญาสว่าง แพร่ศรี. พระโคตมมี พระปัญญาปรากฏ. พระโคตมมีพระปัญญากว้างขวาง ดังแผ่นดิน.

[๕๔๙] พระผู้มีพระภาค ได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจาริบุคคลพึง เห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นค้นหา อันไม่มี อันตรายแก่อาตมา. นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ไหน.

[๖๐๐] คำว่า โย ในอุเทศว่า โย เม ฆมมมเทเสติ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค เป็นพระสยัมภู ไม่มีอาจารย์ ครัสตรัสจะทั้งหลายเอง ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ทรงสดับมาก่อน ทรงบรรลุแล้วซึ่งความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมเหล่านั้น และทรงถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ชำนาญ ในพลธรรมทั้งหลาย.

คำว่า ฆมม ในอุเทศว่า ฆมมมเทเสติ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสบอก ... ทรงประกาศแล้วซึ่งพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง และสติปัญฐาน ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพานและ ปฏิพาอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงแล้วซึ่งธรรม ... แก่อาตมา.

[๖๐๑] คำว่า อันธรรมจาริบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ความว่า อันธรรมจาริ บุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนทั้งหลาย พึงรู้เฉพาะตน ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้จึงชื่อว่า อันธรรมจาริบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ผู้นั้นย่อมบรรลุ ประสพ ได้รับผล แห่งมรรคนั้นในกาลเป็นลำดับ มิได้มีกาลอื่นคั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า อันธรรมจาริ บุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.

มนุษย์ทั้งหลายลงทุนทรัพย์ตามกาลอันควร ยังไม่ได้วิมุตติในกาลเป็นลำดับ ยังต้อง ระยะเวลา ฉันทใด ธรรมนี้ย่อมไม่เป็นฉันทนั้น ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ผู้นั้นย่อมบรรลุ ประสพ ได้รับผลแห่งมรรคนั้นในกาลเป็นลำดับ มิได้มีกาลอื่นคั่น ย่อมไม่ได้ในภพหน้า ย่อมไม่ได้ ในปรโลก ด้วยเหตุอย่างนี้จึงชื่อว่า ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อันธรรมจาริบุคคล พึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.

[๖๐๒] รูปตัณหา สัมผัสตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า ตณฺหุขยมนิติกํ ดังนี้.

คำว่า ตณฺหุขย หมายความว่า เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สิ้นราคะ เป็นที่สิ้นโทสะ เป็นที่
สิ้นโมหะ เป็นที่สิ้นคติ เป็นที่สิ้นอุปบัติ เป็นที่สิ้นปฏิสนธิ เป็นที่สิ้นภพ เป็นที่สิ้นสงสาร
เป็นที่สิ้นวัฏฏะ กิเลส ขันธ์และอภิสังขาร ท่านกล่าวว่าอันตราย ในคำว่า อนิติกํ ดังนี้.
เป็นที่ละ สงบ สละคืน ระวัง อันตราย เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่
สิ้นตัณหา ไม่มีอันตราย.

[๖๐๓] คำว่า ยสฺส ในอุเทศว่า ยสฺส นตฺติ อุปมา กวจิ ดังนี้ ได้แก่นิพพาน.
คำว่า ไม่มีอุปมา หมายความว่า ไม่มีอุปมา ไม่มีข้อเปรียบเทียบ ไม่มีสิ่งเสมอ ไม่มีอะไรเปรียบ
ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์. คำว่า ในที่ใดหน้ ความว่า ในที่ใดหน้ ในที่ใดหน้ ในที่ใดหน้
ในภายใน ภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นิพพานไม่มีอุปมาใน
ที่ใดหน้. เพราะเหตุนี้ พระปิณฑะจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจาริบุคคลพึงเห็น
เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา อันไม่มีอันตราย
แก่อตมา. นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ใดหน้.

[๖๐๔] ดูกรปิณฑะ ท่านอยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าผู้โคดมพระองค์นั้น
ซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีพระปัญญากว้างขวางดัง
แผ่นดิน แม้ครู่หนึ่งหรือหน้?

[๖๐๕] คำว่า ... อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ... หรือหน้ หมายความว่า ย่อมอยู่
ปราศ คือ หลีกไป ไปปราศ เว้นจากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น หรือหน้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ท่านอยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น หรือหน้?

[๖๐๖] คำว่า ดูกรปิณฑะ ... แม้ครู่หนึ่ง หมายความว่า แม้ครู่หนึ่ง ขณะหนึ่ง พักหนึ่ง
ส่วนหนึ่ง วันหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ครู่หนึ่ง. พาวรีพราหมณ์เรียกพระเถระผู้เป็นหลาน
นั้นโดยชื่อว่า ปิณฑะ.

[๖๐๗] คำว่า ผู้โคดมซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ หมายความว่า ผู้โคดมซึ่งมีปัญญา
เป็นเครื่องปรากฏ มีญาณเป็นเครื่องปรากฏ มีปัญญาเป็นดังธงชัย มีปัญญาดังธงนำหน้า มีปัญญา
เป็นอธิบดี มีความเลือกเฟ้นมาก มีความเลือกเฟ้นทั่วไปมาก มากด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา มี
ธรรมเป็นเครื่องพิจารณาพร้อม มีธรรมเป็นเครื่องอยู่แจ่มแจ้ง ทรงประพฤตินั้น มีปัญญา
มาก หนักอยู่ด้วยปัญญา ไน้มไปในปัญญา โอนไปในปัญญา เจื่อมไปในปัญญา น้อมไปใน
ปัญญา มีปัญญาเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้โคดมซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ.

[๖๐๘] แผ่นดินท่านกล่าวว่า ฐิริ ในอุเทศว่า โคตมา ฐิริเมธสา ดังนี้. พระโคตม
ประกอบด้วยปัญญาอันไพบูรณ์กว้างขวางเสมอด้วยแผ่นดิน. ปัญญา ความรู้ กิริยาที่รู้ ฯลฯ
ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า เมธา. พระผู้มีพระภาคทรงเข้าไป
เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยปัญญาเป็นเมธานี้ เพราะ

เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้โสดมซึ่งมีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน. เพราะเหตุนี้ ปราหมณ์พาวรินจึงกล่าวว่า

ดูกรปิงคิยะ ท่านอยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าผู้โสดมพระองค์นั้น
ซึ่งมีปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน
แม้รู้หนึ่งหรือหนอ?

[๖๐๕] พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรมอันธรรมจารีนุคคลพึงเห็น
เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นค้นหา อันไม่มีอันตราย
แก่ท่าน. นิพพาน มิได้มีอุปมาในที่ไหนๆ.

[๖๐๖] คำว่า โย ในอุเทศว่า โย เต ชมมมเทเสติ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค ฯลฯ
เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นพระสัมพัตถุในธรรมนั้น และทรงถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ชำนาญ ใน
พลธรรมทั้งหลาย.

คำว่า ชมม ในอุเทศว่า โย เม ชมมมเทเสติ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัส
บอก ... ทรงประกาศแล้วซึ่งพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น ฯลฯ และปฏิบัติอันให้ถึงนิพพาน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงแล้วซึ่งธรรม ... แก่ท่าน.

[๖๐๗] คำว่า อันธรรมจารีนุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ความว่า อันธรรมจาริ-
*บุคคลพึงเห็นเอง ... อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้เฉพาะตน ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อัน
ธรรมจารีนุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ... มิได้มีกาลอื่นค้น แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อันธรรมจารีนุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.

มนุษย์ทั้งหลายลงทุนทรัพย์ตามกาลอันควร ... ย่อมไม่ได้ในปรโลก ด้วยเหตุอย่างนี้ จึง
ชื่อว่า ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันธรรมจารีนุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบ
ด้วยกาล.

[๖๐๘] รูปค้นหา ... ธรรมค้นหา ชื่อว่า ค้นหา ในอุเทศว่า ตณฺหุขยมนิติกัง ดังนี้.
คำว่า ตณฺหุขย ความว่า เป็นที่สิ้นค้นหา ... เป็นที่สิ้นวิญญูะ กิเลสขันธ์และอกิเลสขันธ์ ท่าน
กล่าวว่าอันตราย ในบทว่า อนิติกัง ดังนี้. เป็นที่ละ ... เป็นอมคณิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นที่สิ้นค้นหา ไม่มีอันตราย.

[๖๐๙] คำว่า ยสฺส ในอุเทศว่า ยสฺส นตฺติ อุปมา กวจิ ดังนี้ ได้แก่นิพพาน.
คำว่า ไม่มีอุปมา ความว่า ไม่มีอุปมา ... ไม่ประจักษ์. คำว่า ในที่ไหนๆ ความว่า ในที่ไหนๆ ...
หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นิพพานไม่มีอุปมาในที่ไหนๆ. เพราะเหตุนี้
พาวรีพราหมณ์จึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจารีนุคคลพึงเห็น
เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นค้นหา อันไม่มีอันตราย
แก่ท่าน. นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ไหนๆ.

[๖๑๐] ท่านพราหมณ์ อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าพระองค์

นั่นผู้โคดม ซึ่งมีพระปัญญา เป็นเครื่องปรากฏ มีพระปัญญา
กว้างขวางดั่งแผ่นดิน แม่ครูหนึ่ง.

[๖๑๕] คำว่า อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ความว่า อาตมามีได้
อยู่ปราศ คือ มิได้หกลึกไป มิได้ไปปราศ มิได้เว้น จากพระพุทธเจ้า พระองค์นั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

[๖๑๖] คำว่า ท่านพราหมณ์ ... แม่ครูหนึ่ง ความว่า แม่ครูหนึ่ง ขณะหนึ่ง พักหนึ่ง
ส่วนหนึ่ง วันหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม่ครูหนึ่ง. พระปิงคิยเถระเรียกพาวรีพราหมณ์ผู้
เป็นลุงด้วยความเคารพว่า ท่านพราหมณ์.

[๖๑๗] คำว่า ผู้โคดมซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ ความว่า ผู้โคดมซึ่งมีพระปัญญา
เป็นเครื่องปรากฏ ... มีปัญญาเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้โคดมมีปัญญาเป็นเครื่อง
ปรากฏ.

[๖๑๘] แผ่นดินท่านกล่าวว่า ฐูรี ในอุเทศว่า โคตมา ฐูรีเมธสา ดังนี้. พระโคดม
ประกอบด้วยปัญญาอันไพบูลย์กว้างขวางเสมอด้วยแผ่นดิน. ปัญญา ความรู้ กิริยาที่รู้ ฯลฯ ความ
ไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่าเมธา. พระผู้มีพระภาคทรงเข้าไป ... ทรง
ประกอบด้วยปัญญาเป็นเมธานี้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีปัญญา
กว้างขวางดั่งแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้โคดมซึ่งมีพระปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดิน.
เพราะเหตุนี้ พระปิงคิยเถระ จึงกล่าวว่า

ท่านพราหมณ์ อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าผู้โคดม
ซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีพระปัญญากว้างขวาง
ดั่งแผ่นดินแม่ครูหนึ่ง.

[๖๑๙] พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจารีนุคคลพึงเห็น
เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นค้นหา อันไม่มีอันตราย
แก่อาตมา. นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ไหนๆ.

[๖๒๐] คำว่า โย ในอุเทศว่า โย เม ฐมมมเทเสติ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาค
เป็นพระสขัมภู ... และทรงถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย.

คำว่า ฐมม ในอุเทศว่า ฐมมมเทเสติ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสบอก ...
ทรงประกาศแล้วซึ่งพรหมจรรย์ อันงามในเบื้องต้น ... และปฏิบัติอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงแล้วซึ่งธรรม แก่อาตมา.

[๖๒๑] คำว่า อันธรรมจารีนุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ความว่า อันธรรมจาริ-
*บุคคลพึงเห็นเอง ... อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้เฉพาะตนด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อัน
ธรรมจารีนุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ... มิได้มีกาลอื่นคั่น แมด้วยเหตุ
อย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อันธรรมจารีนุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.

มนุษย์ทั้งหลายลงทุนทรัพย์ตามกาลอันควร ... ย่อมไม่ได้ในปรโลก ด้วยเหตุอย่างนี้ จึง

ชื่อว่า ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อன்றมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.

[๖๒๒] รูปตัณหา ... ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า ตณฺหุขมณินฺตํ ดังนี้.
คำว่า ตณฺหุขมณินฺตํ หมายความว่า เป็นที่สิ้นตัณหา ... เป็นที่สิ้นวิญญูะ, กิเลส จันท์ และอกิสังขาร
ท่านกล่าวว่าอันตราย ในบทว่า อนินฺตํ ดังนี้. เป็นที่ละ ... เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มีอันตราย.

[๖๒๓] คำว่า ยสฺส ในอุเทศว่า นตฺถิ อูปมา กุวจิ ดังนี้ ได้แก่นิพพาน. คำว่า
ไม่มีอุปมา หมายความว่า ไม่มีอุปมา ... ไม่ประจักษ์. คำว่า ในที่ใดไหนๆ หมายความว่า ในที่ใดไหน ...
หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า นิพพาน ไม่มีอุปมาในที่ใดไหนๆ. เพราะ
เหตุนี้ พระปิณฑะเถระจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรม อன்றมจารีบุคคลพึง
เห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา อันไม่มี
อันตรายแก่อาตมา. นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ใดไหนๆ.

[๖๒๔] ท่านพราหมณ์ อาตมาย่อมเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ด้วยใจ เหมือนเห็นด้วยจักขุ. อาตมาเป็นผู้ไม่ประมาท
ตลอดคืนและวัน นมัสการอยู่ตลอดคืนและวัน. อาตมาย่อม
สำคัญ การไม่อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้านั้นนั่นแหละ.

[๖๒๕] คำว่า อาตมาย่อมเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นด้วยใจ เหมือนเห็นด้วยจักขุ
หมายความว่า บุรุษผู้มีนัยน์ตาพึงแลเห็น มองดู แลดู ตรวจดู ฟังดู พิจารณา ดูซึ่งรูปทั้งหลาย
ฉันใด อาตมาแลเห็น มองดู แลดู ตรวจดู ฟังดู พิจารณา ดูซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว
ฉันนั้นเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาตมาย่อมเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นด้วยใจ
เหมือนเห็นด้วยจักขุ.

[๖๒๖] คำว่า ท่านพราหมณ์ ... เป็นผู้ไม่ประมาท ตลอดคืนและวัน หมายความว่า เมื่อ
อาตมาอบรมด้วยใจ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาทตลอดคืนและวัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่าน
พราหมณ์ ... เป็นผู้ไม่ประมาทตลอดคืนและวัน.

[๖๒๗] คำว่า นมัสการอยู่ ในอุเทศว่า นมสฺสสมาโน วิวสามิ รตฺติ ดังนี้ หมายความว่า
นมัสการ สักการะ เคารพ นับถือ บูชาอยู่ ด้วยกายบ้าง ด้วยวาจาบ้าง ด้วยจิตบ้าง ด้วย
การปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์บ้าง ด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมบ้าง ย่อมอยู่ คือ ยับยั้ง
อยู่ตลอดคืนและวัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นมัสการอยู่ตลอดคืนและวัน.

[๖๒๘] คำว่า ย่อมสำคัญการไม่อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้านั้นนั่นแหละ หมายความว่า เมื่อ
อาตมาเจริญด้วยพุทธานุสสตินี้ จึงสำคัญพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่า เป็นผู้ไม่อยู่ปราศ คือ
เป็นผู้ไม่อยู่ปราศแล้ว คือ อาตมารู้ ทราบ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้ชัด อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อาตมาย่อมสำคัญการไม่อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้านั้นนั่นแหละ. เพราะเหตุนี้ พระปิณฑะเถระ
จึงกล่าวว่า

ท่านพราหมณ์ อาตมาขอมเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นด้วย
ใจ เหมือนเห็นด้วยจักขุ. อาตมาเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว
ตลอดคืนและวัน นมัสการอยู่ตลอดคืนและวัน. อาตมาขอม
สำคัญการไม่อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้านั้นนั่นแหละ.

[๖๒๕] ธรรมเหล่านี้ คือ ศรัทธา ปิติ มนะและสติ ย่อมไม่หาย
ไปจากศาสนาของพระโคตม. พระโคตมผู้มีพระปัญญากว้าง
ขวางดังแผ่นดิน ย่อมเสด็จไปสู่ทิศใดๆ อาตมานั้นเป็นผู้
นอนน้อมไปโดยทิศนั้นๆ นั่นแหละ.

[๖๓๐] ความเชื่อ ความเชื่อถือ ความกำหนด ความเลื่อมใสยิ่ง ศรัทธา สัทธินทรีย์
สัททพละ ที่ปรารถถึงพระผู้มีพระภาค ชื่อว่าศรัทธา ในอุเทศว่า สทฺธจ ปิติ จ มโน
สติ จ ดังนี้. ความอิ่มใจ ความปราโมทย์ ความเบิกบานใจ ความยินดี ความปลื้มใจ ความ
เป็นผู้มีอารมณ์สูง ความเป็นผู้มีใจสูง ความที่จิตผ่องใสยิ่ง ปรารถถึงพระผู้มีพระภาค ชื่อว่า
ปิติ. จิต ใจ มนัส หทัย จิตขาว มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาน วิญญานชั้น
มโนวิญญานธาตุอันเกิดแต่วิญญานชั้น วิญญานชั้น ปรารถถึงพระผู้มีพระภาค ชื่อว่า มโน. ความ
ระลึกถึง ฯลฯ ความระลึกชอบ ปรารถถึงพระผู้มีพระภาค ชื่อว่า สติ. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ศรัทธา ปิติ มนะและสติ.

[๖๓๑] คำว่า ธรรมเหล่านี้ ย่อมไม่หายไปจากศาสนาของพระโคตม ความว่า ธรรม ๔
ประการนี้ ย่อมไม่หายไป ไม่ปราศไป ไม่ละไป ไม่พินาศไป จากศาสนาของพระโคตม คือ
จากศาสนาของพระพุทธเจ้า ศาสนาของพระชินเจ้า ศาสนาของพระตถาคต ศาสนาของพระ-
*อรหันต์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมเหล่านี้ย่อมไม่หายไปจากศาสนาของพระโคตม.

[๖๓๒] คำว่า สูทิศใดๆ ในอุเทศว่า ยัม ทิส วิชฺชติ ภูริปโป . โป ดังนี้ ความว่า
พระโคตมเสด็จอยู่ คือ เสด็จไป ทรงก้าวไป เสด็จดำเนินไป สูทิศตะวันออก ทิศตะวันตก
ทิศใต้ หรือทิศเหนือ.

คำว่า ภูริปโป . โป ความว่า มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน มีปัญญาใหญ่ มีปัญญา
หลักแหลม มีปัญญาวุ่น มีปัญญาร่าเริง มีปัญญาเร็ว มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า พระโคตมมีพระปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน เสด็จไปสู่ทิศใดๆ.

[๖๓๓] คำว่า อาตมานั้นเป็นผู้นอนน้อมไปโดยทิศนั้นๆ นั่นแหละ ความว่า อาตมา
นั้นเป็นผู้นอนน้อมไปโดยทิศภาคที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่นั้นๆ คือ เป็นผู้มิไจเอนไปในทิศนั้น
มิไจเอนไปในทิศนั้น มิไจเอนไปในทิศนั้น น้อมใจไปในทิศนั้น มีทิศนั้นเป็นใหญ่ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อาตมานั้นเป็นผู้นอนน้อมไปโดยทิศนั้นๆ นั่นแหละ. เพราะเหตุนี้ พระ-
*ปิงคิยเถระจึงกล่าวว่า

ธรรมเหล่านี้ คือ ศรัทธา ปิติ มนะและสติ ย่อมไม่หาย
ไปจากศาสนาของพระโคตม. พระโคตมผู้มีพระปัญญากว้าง
ขวางดังแผ่นดิน ย่อมเสด็จไปสู่ทิศใดๆ อาตมานั้นย่อม

เป็นผู้มอบน้อมไปโดยทศนั้นๆ นั้นแหละ.

[๖๓๔] ภายของอาดมาผู้แก่แล้ว มีเรี่ยวแรงทรพล ไม่ได้ไปใน
สำนักที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นนั่นแล. แต่อาดมายอมถึงเป็น
นิตยด้วยความดำริถึง. ท่านพราหมณ์ ใจของอาดมานี้แหละ
ประกอบด้วยทศภาภที่ประทับอยู่นั้น.

[๖๓๕] คำว่า ผู้แก่แล้ว ในอุเทศว่า ชินณสฺส เม ทพฺพลตามกสฺส ดังนี้ ความว่า
ผู้แก่ ผู้เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาล ผ่านภัยไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แก่แล้ว.

คำว่า มีเรี่ยวแรงทรพล ความว่า มีเรี่ยวแรงถอยกำลัง มีเรี่ยวแรงน้อย มีเรี่ยวแรง
นิดหน่อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของอาดมาผู้แก่แล้ว มีเรี่ยวแรงทรพล.

[๖๓๖] คำว่า ภาย ... ไม่ได้ไปในสำนักที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นนั่นแล ความว่า ภาย
ไม่ได้ไป คือ ไม่ไปข้างหน้า ไม่ไปถึง ไม่ได้เข้าไปใกล้ ยังสำนักที่พระพุทธเจ้าประทับ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภาย ... ไม่ได้ไปในสำนักที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นนั่นแล.

[๖๓๗] คำว่า ย่อมไปถึงเป็นนิตยด้วยความดำริ ความว่า ย่อมไป ย่อมถึง
ย่อมเข้าไปใกล้ ด้วยการไปด้วยความดำริถึง ด้วยการไปด้วยความตรึกถึง ด้วยการไปด้วยญาณ
ด้วยการไปด้วยปัญญา ด้วยการไปด้วยความรู้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไปถึงเป็นนิตยด้วยความ
ความดำริ.

[๖๓๘] จิต ใจ มนัส หทัย จิตขาว มโน มนายนตะ มนินทริย วิญญาณ
วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุอันเกิดแต่วิญญาณขันธนั้น ชื่อว่า มนะ ในอุเทศว่า มโน หิ
เม พฺราหฺมณ เตน ยุตฺโต ดังนี้.

คำว่า ท่านพราหมณ์ ... ประกอบแล้วด้วยทศภาภที่ประทับนั้น ความว่า ใจของ
อาดมาประกอบ ประกอบดีแล้วด้วยทศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ท่านพราหมณ์ ใจของอาดมานี้แหละประกอบแล้วด้วยทศภาภที่ประทับนั้น. เพราะเหตุนี้ พระ-
*ปิงคิยเถระจึงกล่าวว่า

ภายของอาดมาผู้แก่แล้ว มีเรี่ยวแรงทรพล ย่อมไม่ได้ไปใน
สำนักที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นนั่นแล. แต่อาดมายอมถึงเป็น
นิตยด้วยความดำริถึง. ท่านพราหมณ์ ใจของอาดมานี้แหละ
ประกอบแล้วด้วยทศภาภที่ประทับอยู่นั้น.

[๖๓๙] อาตมานอนคั่นรนอนอยู่ในเปือกตม เล่นไปแล้วสู่ที่ฝั่ง แต่
ที่ฝั่งภายหลังได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้ข้ามโอฆะแล้ว มิได้มี
อาสวะ.

[๖๔๐] คำว่า นอนในเปือกตม ในอุเทศว่า ปงฺเก สยาโน ปริพนฺทมาโน ดังนี้
ความว่า นอนอาศัยพลิกไปมาในเปือกตมคือกาม ในหล่มคือกาม ในกิเลสคือกาม ในเบียดคือ
กาม ในความเร่าร้อนเพราะกาม ในความกังวลเพราะกาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นอนใน
เปือกตม.

คำว่า คั่นรณอยู่ ความว่า คั่นรณอยู่ด้วยความคั่นรณเพราะค้นหา ด้วยความคั่นรณ
 เพราะทัญญู ด้วยความคั่นรณเพราะกิเลส ด้วยความคั่นรณเพราะประโยชน์ ด้วยความคั่นรณเพราะ
 วิบาก ด้วยความคั่นรณเพราะทุจริต กำหนดแล้วคั่นรณเพราะระกะ ขัดเคืองแล้วคั่นรณเพราะ
 โทสะ หลงแล้วคั่นรณเพราะโมหะ มานะผูกพันแล้วคั่นรณอยู่เพราะมานะ ถือมันแล้วคั่นรณ
 เพราะทัญญู ถึงความฟุ้งซ่านแล้วคั่นรณเพราะอุทธัจจะ ถึงความไม่ตกลงแล้วคั่นรณเพราะวิจิกิจฉา
 ไปโดยเร็วแรงแล้วคั่นรณเพราะอนุสัย คั่นรณเพราะลาภ เพราะความเสื่อมลาภ เพราะยศ
 เพราะความเสื่อมยศ เพราะนิทาน เพราะสรรเสริญ เพราะสุข เพราะทุกข์ คั่นรณอยู่เพราะ
 ชาติ ฆรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส คั่นรณเพราะทุกข์
 ในนรก ทุกข์ในกำเนิดเดียรัจฉาน ทุกข์ในเปรตวิสัย คั่นรณ กระเสือกกระสน หวันไหว
 สะทกสะท้านเพราะทุกข์ในมนุษย์ ทุกข์มีความก้าวลงสู่ครรภ์เป็นมูลเหตุ ทุกข์มีความตั้งอยู่ใน-
 *ครรภ์เป็นมูลเหตุ ทุกข์มีความออกจากครรภ์เป็นมูลเหตุ ทุกข์อันเนื่องด้วยสัตว์ผู้เกิด ทุกข์อันเนื่อง
 แต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิด ทุกข์เพราะความพยายามของตน ทุกข์เพราะความพยายามของผู้อื่น ทุกข์
 เพราะทุกข์ ทุกข์ในสงสาร ทุกข์เพราะความแปรปรวน ทุกข์เพราะโรคในนัยน์ตา ทุกข์เพราะ
 โรคในหู ทุกข์เพราะโรคในจมูก ทุกข์เพราะโรคในลิ้น ทุกข์เพราะโรคในกาย ทุกข์เพราะโรค
 ในศีรษะ ทุกข์เพราะโรคที่หู ทุกข์เพราะโรคในปาก ทุกข์เพราะโรคที่ฟัน เพราะโรคไอ เพราะ
 โรคหืด เพราะโรคมองคร่อ เพราะโรคร้อนใน เพราะโรคผอม เพราะโรคในท้อง เพราะโรค-
 *สลับ เพราะโรคลงแดง เพราะโรคจุกเสียด เพราะโรคลงท้อง เพราะโรคเรื้อน เพราะโรคฝี
 เพราะโรคกลาก เพราะโรคมองคร่อ เพราะโรคลมบ้าหมู เพราะโรคหิดคัน เพราะโรคหิดเปื่อย
 เพราะโรคคัน เพราะโรคจี๋เรื้อนกวาง เพราะโรคคุดทะราด เพราะโรคลักกะปิด เพราะโรคคิ
 เพราะโรคเบาหวาน เพราะโรคริดสีดวง เพราะโรคต่อม เพราะโรคบานทะโรค เพราะอาพาธ
 มีดีเป็นสมุฏฐาน เพราะอาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน เพราะอาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน เพราะ
 อาพาธเกิดแต่ดีเป็นต้นประชุมกัน เพราะอาพาธเกิดแต่ฤดูแปรไป เพราะอาพาธเกิดแก่การผลัด
 เปลี่ยนอิริยาบถไม่สม่ำเสมอ เพราะอาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินไป เพราะอาพาธเกิดแต่ผลกรรม
 เพราะร้อน เพราะหนาว เพราะหิว เพราะกระหาย เพราะอุจจาระ เพราะปัสสาวะ เพราะเหลือบ
 ยุง ลม แดดและสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์
 เพราะพี่น้องชายตาย ทุกข์เพราะพี่น้องหญิงตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์
 เพราะญาตินิพพาน ทุกข์เพราะ โภคทรัพย์นิพพาน ทุกข์เพราะความนิพพานเพราะโรค ทุกข์เพราะ
 ความนิพพานแห่งสัตว์ ทุกข์เพราะความนิพพานแห่งทัญญู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นอนคั่นรณอยู่
 ในเปือกตม.

[๖๔๑] คำว่า เล่นไปแล้วสู่ที่พึ่งแต่ที่พึ่ง ความว่า เล่นไปแล้ว คือ เล่นไปแล้ว
 สู่ศาสดาแต่ศาสดา บุคคลผู้บอกรธรรมแต่บุคคลผู้บอกรธรรมสู่ หมู่ต่อหมู่ ทัญญูแต่ทัญญู สู่ปฏิบัติ
 แต่ปฏิบัติ สู่มรรคแต่มรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เล่นไปแล้วสู่ที่พึ่งแต่ที่พึ่ง.

[๖๔๒] คำว่า อถ ในอุเทศว่า อถทุทสาลี สมพุทฺธํ ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า
 อถ นี้ เป็นไปตามลำดับบท. คำว่า อถทุทสาลี ความว่าได้ประสบ พบ เห็น ทางตลอดแล้ว.

คำว่า ซึ่งพระสัมพุทธเจ้า ความว่า พระผู้มีพระภาคนั้นใด ฯลฯ คำว่า พุทฺโธ เป็นสังคิยา-
*บัญญัติ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ในภายหลัง ได้เห็นพระสัมพุทธเจ้า.

[๖๔๓] คำว่า ผู้ข้ามโอฆะแล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น
ก้ำวล่วง ล่วงเลย เป็นไปล่วง ซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ. พระผู้มี-
*พระภาคนั้นมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ทรงอยู่จบแล้ว มีจรรณะทรงประพาศแล้ว ฯลฯ มีสงสาร คือ
ชาติ ฆราและมรณะหามีได้ มิได้มีภพต่อไป เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ผู้ข้ามโอฆะแล้ว.

คำว่า ไม่มีอาสวะ ความว่า อาสวะ ๔ คือกามาสวะ ภวาสวะ ติฏฐาสวะ อวิชชาสวะ.
อาสวะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งตั้ง
ตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ให้มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้
พระพุทฺธเจ้าจึงชื่อว่า ไม่มีอาสวะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้ามโอฆะแล้ว ไม่มีอาสวะ. เพราะเหตุ
นั้น พระปิงคิยะเถระจึงกล่าวว่า

อาตมานอนคั่นรอนอยู่ในเปือกตม แล่นไปแล้วสู่ที่พึ่งแต่ที่พึ่ง
ภายหลังได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้ข้ามโอฆะแล้ว ไม่มีอาสวะ.

[๖๔๔] พระวักกัณฐี พระภัทราวุธะก็ดี พระอาฬโณก็ดี เป็นผู้
สรีรธาอันปล่อยแล้ว ฉนฺได แม้นท่านก็จงปล่อยสรีรธาฉนฺได
เหมือนกัน. ดูกรปิงคิยะ ท่านจักถึงฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
มัจจุ.

[๖๔๕] คำว่า พระวักกัณฐี พระภัทราวุธะก็ดี พระอาฬโณก็ดี เป็นผู้สรีรธา
อันปล่อยแล้ว ฉนฺได ความว่า พระวักกัณฐีสรีรธาอันปล่อยไปแล้ว เป็นผู้หนักในสรีรธา มี
สรีรธาเป็นหัวหน้า น้อมใจไปด้วยสรีรธา มีสรีรธาเป็นใหญ่ ได้บรรลอรหัตแล้ว ฉนฺได.
พระภัทราวุธะ ... พระอาฬโณมีสรีรธาอันปล่อยไปแล้ว เป็นผู้หนักในสรีรธา มีสรีรธาเป็น
หัวหน้า น้อมใจไปด้วยสรีรธา มีสรีรธาเป็นใหญ่ ได้บรรลอรหัตแล้ว ฉนฺได. เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระวักกัณฐี พระภัทราวุธะก็ดี พระอาฬโณก็ดี เป็นผู้สรีรธาอันปล่อยแล้ว
ฉนฺได.

[๖๔๖] คำว่า แม้นท่านก็จงปล่อยสรีรธาฉนฺไดเหมือนกัน ความว่า ท่านจงปล่อย คือ
จงปล่อยไปทั่ว จงปล่อยไปพร้อม จงน้อมลง จงกำหนดซึ่งสรีรธาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ฉนฺได
เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า แม้นท่านก็จงปล่อยสรีรธาฉนฺไดเหมือนกัน.

[๖๔๗] กิเลสก็ดี ขันธก็ดี อภิสังขารก็ดี ตรัสว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ ในอุเทศ
ว่า คมิตฺตสฺส (ดู) ปิงคิยะ มจฺจุเชยฺยสุ ปาริ ดังนี้. อมตนิพาน ความสงบสังขารทั้งปวง
ความสลัดขึ้นอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ ความออกจากตัณหา
เป็นเครื่องรื้อยรัด ตรัสว่า ฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ. คำว่า ดูกรปิงคิยะ ท่านจักถึงฝั่ง
แห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ ความว่า ท่านจักถึง คือ จักถึง ถูกต้อง ทำให้แจ้งซึ่งฝั่ง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูกรปิงคิยะ ท่านจักถึงฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ. เพราะเหตุนี้

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า.

พระวัคคลีก็ดี พระภัทราวุธะก็ดี พระอาฬโคมะก็ดี เป็นผู้มี
ศรัทธาอันปล่อยแล้ว ฉันทใด แม้ท่านก็จงปล่อยศรัทธาฉันนั้น
เหมือนกัน ดูกรปิงคิยะ ท่านจักถึงฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
มัจจุ.

[๖๔๘] ข้าพระองค์นี้ ได้ฟังพระคำรัสของพระมุนีแล้ว ย่อมเลื่อมใสอย่าง
ยิ่ง พระสัมพุทธเจ้ามีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว ไม่มีหลักตอ เป็นผู้
ปฏิภาณ.

[๖๔๙] คำว่า ข้าพระองค์นี้ ... ย่อมเลื่อมใสอย่างยิ่งความว่า ข้าพระองค์นี้ย่อมเลื่อมใส
ย่อมเชื่อ น้อมใจเชื่อเป็นอย่างยิ่งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น
เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ข้าพระองค์นี้ ...
ย่อมเลื่อมใสอย่างยิ่ง.

[๖๕๐] ญาณ ปัญญา ความรู้ทั่ว ท่านกล่าวว่า โมณะ ในคำว่า มุนีในอุเทศว่า สุตวาน
มุนิโน วา โจ ดังนี้. ฯลฯ พระผู้มีพระภาคนั้นทรงล่วงแล้วซึ่งธรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหา เป็น
ดังข้าย จึงชื่อว่า เป็นมุนี.

คำว่า ได้ฟังพระคำรัสของพระมุนี ความว่า ฟัง สดับ ศึกษา ทรงจำ เข้าไปกำหนด
แล้วซึ่งพระคำรัส คำเป็นทาง เทศนา ออนุสนธิ ของพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ฟัง
พระคำรัสของพระมุนี.

[๖๕๑] เครื่องมุง ๕ อย่าง คือ ค้นหา ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต อวิชชา เชื่อว่าเครื่อง
มุง ในอุเทศว่า วิภูจฺจโท สมพุทฺโธ ดังนี้. เครื่องมุงเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้
แล้วทรงเปิดแล้ว คือ ทรงรู้แล้ว ทรงถอนแล้ว ทรงละแล้ว ทรงตัดขาดแล้ว สงบแล้ว
ระงับแล้ว ทำให้ไม่อาจเกิดขึ้น เผลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงชื่อ
ว่า มีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว.

คำว่า พระพุทธเจ้า ความว่า พระผู้มีพระภาคนั้น ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ เป็นสัจฉิกา,
บัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระสัมพุทธเจ้ามีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว.

[๖๕๒] รากะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง
เป็นหลักตอ ในคำว่า ไม่มีหลักตอ ในอุเทศว่า อจิโธ ปฏิภาณวา ดังนี้. หลักตอเหล่านั้น อัน
พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั่งคั่งตาลยอดด้วน ให้ถึง
ความไม่มีในภายหลัง ให้มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงชื่อ
ว่า ไม่มีหลักตอ.

บุคคลผู้มีปฏิภาณในคำว่า ปฏิภาณวา ดังนี้ มี ๓ จำพวก คือ ผู้มีปฏิภาณในปริยัติ ๑
ผู้มีปฏิภาณในปริปุจจา ๑ ผู้มีปฏิภาณในอธิคม ๑.

ผู้มีปฏิภาณในปริยัติเป็นไฉน? พุทธวจนะ คือ สุตตะ เคยยะ เวชยากรณ์ คถา
อุทาน อิติวุตตกา ชาดก อัฏฐกธรรม เวทลละ อันบุคคลบางคนในศาสนานี้เล่าเรียนแล้ว.

ปฏิภาณของบุคคลนั้นย่อมแจ่มแจ้งเพราะอาศัยปริยัติ. บุคคลนี้ชื่อว่า มีปฏิภาณในปริยัติ.

ผู้มีปฏิภาณในปริยัตินั้นเป็นไหน? บุคคลบางคนในศาสนานี้เป็นผู้สอบถามในอรรถ
ในมรรค ในลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและอฐานะ. ปฏิภาณของบุคคลนั้น ย่อมแจ่มแจ้ง
เพราะอาศัยปริยัตินั้น. บุคคลนี้ชื่อว่า มีปฏิภาณในปริยัตินั้น.

ผู้มีปฏิภาณในอริยมรรคเป็นไหน? บุคคลบางคนในศาสนานี้เป็นผู้บรรลุซึ่งสติปัฏฐาน ๔
สัมมปชาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฃงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔
สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖. บุคคลนั้นรู้บรรพแล้ว ธรรมก็รู้แล้ว นิรุตติก็รู้แล้ว.
เมื่อรู้บรรพ บรรพก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้นิรุตติ นิรุตติก็แจ่มแจ้ง. ฉะนั้น
ฐานะ ๓ นี้ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทา.

พระผู้มีพระภาคไปถึง ไปถึงพร้อม มาถึง มาถึงพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ทรงประกอบ
ด้วยปฏิสัมภิทานี้ เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้า จึงชื่อว่า มีปฏิภาณ. บุคคลใดไม่มีปริยัติ
ปริยัตินั้นไม่มี อริยมรรคก็ไม่มี ปฏิภาณของบุคคลนั้นจักแจ่มแจ้งได้อย่างไร? เพราะฉะนั้น พระ-
*สัมพุทธเจ้า จึงชื่อว่า ไม่มีหลักต่อ มีปฏิภาณ. เพราะเหตุนี้ พระปิณฑะเถระจึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์นี้ ได้ฟังพระดำรัสของพระมุนีแล้วย่อมเลื่อมใส

อย่างยิ่ง. พระสัมพุทธเจ้ามีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว ไม่มีหลักต่อ

เป็นผู้มีปฏิภาณ.

[๖๕๓] พระผู้มีพระภาคทรงรู้จักแล้วซึ่งธรรมอันทำให้เป็นอริเทพ ทรง

ทราบซึ่งธรรมทั้งปวง อันให้พระองค์และผู้อื่นเป็นผู้ประเสริฐ.

พระศาสดาทรงทำซึ่งส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย แก่พวกที่มี

ความสงสัยให้กลับรู้ได้.

[๖๕๔] คำว่า เทพ ในอุเทศว่า อริเทเว อภิ [] าย ดังนี้ ได้แก่เทพ ๓ จำพวก คือ
สมมติเทพ ๑ อุปัตติเทพ ๑ วิสुทธิเทพ ๑.

สมมติเทพเป็นไหน? พระราชาที่ดี พระราชกุมารที่ดี พระเทวีที่ดี. เทพจำพวกนี้ท่าน
กล่าวว่า สมมติเทพ.

อุปัตติเทพเป็นไหน? เทวดาชาวจาตุมหาราชิกาที่ดี พวกเทวดาชาวดาวดึงส์ที่ดี ฯลฯ
เทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหมที่ดี เทวดาสูงขึ้นไปกว่านั้นก็ดี. เทพจำพวกนี้ท่านกล่าวว่า
อุปัตติเทพ.

วิสุทธิเทพเป็นไหน? พระตถาคต พระอรหันตปัจฉิมสาวก และพระปัจเจกพุทธเจ้า.
เทพจำพวกนี้ท่านกล่าวว่า วิสุทธิเทพ.

พระผู้มีพระภาคทรงรู้จักแล้ว คือ ทรงทราบแล้ว ทรงเทียบเคียงแล้ว ทรงพิจารณาแล้ว
ทรงให้แจ่มแจ้งแล้ว ทรงทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งสมมติเทพว่า อริเทพ ซึ่งอุปัตติเทพว่า อริเทพ
ซึ่งวิสุทธิเทพว่า อริเทพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงรู้จักแล้วซึ่งอริเทพทั้งหลาย.

[๖๕๕] คำว่า ทรงทราบซึ่งธรรมทั้งปวงอันทำให้พระองค์และผู้อื่นเป็นผู้ประเสริฐ ความว่า
พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้ว คือ ทรงรู้ทั่วถึงแล้ว ได้ทรงถูกต้องแล้ว ทรงแทงตลอดแล้ว ซึ่ง

ธรรมทั้งหลายอันทำพระองค์และผู้อื่นให้เป็นอริเทพ.

ธรรมทั้งหลายอันทำพระองค์ให้เป็นอริเทพเป็นไฉน? ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ควรปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบความเพียรในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัญฐาน ๔ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า ธรรมอันทำพระองค์ให้เป็นอริเทพ.

ธรรมอันทำผู้อื่นให้เป็นอริเทพเป็นไฉน? ความปฏิบัติชอบ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า ธรรมอันทำผู้อื่นให้เป็นอริเทพ. พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้ว คือ ทรงรู้ทั่วแล้ว ได้ทรงถูกต้องแล้ว ทรงแทงตลอดแล้ว ซึ่งธรรมทั้งหลายอันทำพระองค์ และผู้อื่นให้เป็นอริเทพ ด้วยประการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทราบซึ่งธรรมทั้งปวงอันทำพระองค์และผู้อื่นให้เป็นผู้ประเสริฐ.

[๖๕๖] คำว่า พระศาสดาทรงทำส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงทำส่วนสุด ทรงทำส่วนสุดรอบ ทรงทำความกำหนด ทรงทำความจบ แห่งปัญหาของพวกพราหมณ์ผู้แสวงหาธรรมเครื่องถึงฝั่ง ปัญหาของพวกพราหมณ์บริษัท ปัญหาของปิงคียพราหมณ์ ปัญหาของท้าวสักกะ ปัญหาของอมนุษย์ ปัญหาของภิกษุ ปัญหาของภิกษุณี ปัญหาของอุบาสก ปัญหาของอุบาสิกา ปัญหาของพระราชา ปัญหาของกษัตริย์ ปัญหาของพราหมณ์ ปัญหาของแพศย์ ปัญหาของศูทร ปัญหาของพรหม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทำส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย

คำว่า พระศาสดา คือ พระผู้มีพระภาคผู้นำพวก นายหม่อมพวาททำให้ข้ามกันดาร คือ ให้ข้ามผ่านพ้นกันดารคือโจร กันดารคือสัตว์ร้าย กันดารคือทุกภิกขภัย กันดารคือที่ไม่มีน้ำ ให้ถึงภูมิตถสถานปลอดภัย ฉันทิ พระผู้มีพระภาคผู้นำพวก ย่อมนำสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามกันดาร คือ ให้ข้ามผ่านพ้นกันดาร คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส และกันดารคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลสและทวาริต และที่รักชฎ คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทวาริต ให้ถึงอมตนิพพานอันเป็นภูมิตถสถานปลอดภัย ฉันทินั้นเหมือนกัน ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า เป็นผู้นำพวก.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แะนำ นำเนื่องๆ ให้รู้ชอบ คอยสอดส่อง เพ่งดู ให้เลื่อมใส แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า เป็นผู้นำพวก.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ยังมรรคที่ยังไม่เกิดดี ให้เกิดดี ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้จักมรรค ทรงทราบมรรค ทรงฉลาดในมรรค. ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลายเป็นผู้ดำเนินตามมรรค เป็นผู้ประกอบในภายหลัง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า เป็นผู้นำพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระศาสดาผู้ทำส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย.

[๖๕๗] คำว่า แก่พวกที่มีความสงสัยให้กลับรู้ได้ ความว่า บุคคลทั้งหลายมีความสงสัยมาแล้ว เป็นผู้หายความสงสัยไป มีความ يؤ่งใจมาแล้ว เป็นผู้หายความ يؤ่งใจไป มีใจสองมาแล้ว

เป็นผู้หาความใจสองไป มีความเคลือบแคลงมาแล้ว เป็นผู้หาความเคลือบแคลงไป มีราคะ
มาแล้ว เป็นผู้ปราศจากราคะไป มีโทสะมาแล้ว เป็นผู้ปราศจากโทสะไป มีโมหะมาแล้ว เป็นผู้
ปราศจากโมหะไป มีกิเลสมาแล้ว เป็นผู้ปราศจากกิเลสไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่พวกที่
มีความสงสัยให้กลับรู้ได้. เพราะเหตุนี้ พระปิงคิยเถระจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาค ทรงรู้จักแล้วซึ่งธรรมอันทำให้เป็นอริเทพ
ทรงทราบซึ่งธรรมทั้งปวง อันให้พระองค์และผู้อื่นเป็นผู้
ประเสริฐ. พระศาสดาทรงทำซึ่งส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย
แก่พวกที่มีความสงสัยให้กลับรู้ได้.

[๖๕๔] นิพพานอันอะไรๆ นำไปไม่ได้ ไม่กำเร็บ ไม่มีอุปมาในที่
ไหนๆ. ข้าพระองค์จักถึง (อนุปาติเสสนิพพานธาตุ)
โดยแท้. ความสงสัยในนิพพานนั้นมีได้แก่ข้าพระองค์.
ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็นผู้มีจิตน้อมไปแล้ว
อย่างนี้.

[๖๕๕] อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลесึ้นอุปธิทั้งปวง ความสิ้น
ค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหา เป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า
นิพพานอันอะไรๆ นำไปไม่ได้ ในอุเทศว่า อสัหิร อสงกุปป์ ดังนี้.

คำว่า อันอะไรๆ นำไปไม่ได้ ความว่า อันราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความ
ผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด
ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่นท่าน ความเมา ความประมาท กิเลส
ทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขารทั้งปวง
นำไปไม่ได้ เป็นคุณชาติเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า อันอะไรๆ นำไปไม่ได้.

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลесึ้นอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา
ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่านิพพาน อัน
ไม่กำเร็บ ในคำว่า อสงกุปป์ ดังนี้.

ความเกิดขึ้นแห่งนิพพานใด ย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งนิพพานนั้นมิได้มี ย่อมปรากฏ
อยู่โดยแท้. นิพพานเป็นคุณชาติเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มิได้มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อันอะไรๆ นำไปไม่ได้ ไม่กำเร็บ.

[๖๖๐] คำว่า ขสุส ในอุเทศว่า ขสุส นตฺติ อุปมา กุวจิ ดังนี้ ได้แก่นิพพาน
คำว่า ไม่มีอุปมา ความว่า ไม่มีอุปมา ไม่มีข้อเปรียบเทียบ ไม่มีสิ่งเสมอ ไม่มีอะไรเปรียบ
ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีอุปมา.

คำว่า ในที่ไหนๆ ความว่า ในที่ไหนๆ ในที่ใดๆ ในที่บางแห่งในภายใน ในภายนอก
หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นิพพานไม่มีอุปมาในที่ไหนๆ.

[๖๖๑] จักถึงโดยแท้ ในอุเทศว่า อทฺธา คมฺมฺสํมมิมฺ เมตฺถ กงฺขา ดังนี้ ความว่า

จักถึง คือ จักบรรลु ถูกต้อง ทำให้แจ้งโดยแท้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักถึงโดยแท้.

คำว่า ความสงสัยในนิพพานนั้นมีได้มีแก่ข้าพระองค์ ความว่า ความสงสัย ความลังเลใจ ความไม่แน่ใจ ความเคลือบแคลง ในนิพพานนั้นมีได้มี คือ ปราภฏ ไม่ประจักษ์. ความสงสัยนั้นอันข้าพระองค์ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เพลียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์จักถึงโดยแท้ ความสงสัยในนิพพานนั้น มีได้มีแก่ข้าพระองค์.

[๖๖๒] คำว่า ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ ... อย่างนี้ ในอุเทศว่า เอว มํ ชารหิ อธิมุตตจิตฺตํ ดังนี้ ความว่า ขอพระองค์โปรดทรงกำหนดข้าพระองค์อย่างนี้.

คำว่า มีจิตน้อมไป ความว่า เป็นผู้เอนไปในนิพพาน โอนไปในนิพพาน เจื่อมไปในนิพพาน น้อมจิตไปในนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า มีจิตน้อมไปแล้วอย่างนี้ เพราะเหตุนั้น พระปิงคิยเถระจึงกล่าวว่า

นิพพานอันอะไรๆ นำไปไม่ได้ ไม่กำเริบ ไม่มีอุปมาในที่
ไหนๆ. ข้าพระองค์จักถึง (อนุภาทิสเสนิพพานชาตุ)
โดยแท้. ความสงสัยในนิพพานนั้นมีได้มีแก่ข้าพระองค์
ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็นผู้มีจิตน้อมไป
แล้วอย่างนี้.

จบ ปารายนวรรค.

จักควิสาณสูตรคณิศรเทศ

ว่าด้วยการเที่ยวไปผู้เดียว

[๖๖๓] พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า

บุคลล่วงแล้วซึ่งอาชญาในสัตว์ทั้งปวง ไม่เบียดเบียนสัตว์
เหล่านั้นแม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่พึงปรารถนาบุตร จักปรารถนา
สหายนใดไหน พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๖๖๔] คำว่า ทั้งปวง ในอุเทศว่า สพฺเพสุ ภูเตสุ นิชาย ทนฺทํ ดังนี้ ความว่า
ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า ทั้งปวง เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด.
สัตว์ทั้งหลายทั้งผู้สะดุ้ง ทั้งผู้มั่นคง ท่านกล่าวว่า สัตว์ ในคำว่า ภูเตสุ ดังนี้. สัตว์เหล่าใด
ยังละตัณหาไม่ได้ และสัตว์เหล่าใดยังละความกลัวและความขลาดไม่ได้ สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า
ผู้สะดุ้ง.

เหตุไรท่านจึงกล่าวว่าผู้สะดุ้ง? สัตว์เหล่านั้นย่อมสะดุ้ง หวาดเสียว ครั่นคร้าม ถึง
ความสยดสยอง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ผู้สะดุ้ง. สัตว์เหล่าใดละตัณหาได้แล้ว และ
ละความกลัวและความขลาดได้แล้ว สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้มั่นคง.

เหตุไรท่านจึงกล่าวว่าผู้มั่นคง? สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่ครั่นคร้าม
ไม่ถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ผู้มั่นคง.

อาชญา มี ๓ อย่าง คือ อาชญาทางกาย ๑ อาชญาทางวาจา ๑ อาชญาทางใจ ๑. กาย
ทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า อาชญาทางกาย. วาจิทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่า อาชญาทางวาจา. มโนทุจริต ๓
อย่าง ชื่อว่า อาชญาทางใจ.

คำว่า วางอาชญาในสัตว์ทั้งปวง ความว่า วาง ปลง ละ ทิ้ง ระวัง อาชญาในสัตว์
ทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วางอาชญาในสัตว์ทั้งปวง.

[๖๖๕] คำว่า ไม่เบียดเบียนสัตว์เหล่านั้น แม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง ความว่า ไม่เบียดเบียน
สัตว์แม้แต่ผู้เดียว ด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ท่อนไม้ ศาตรา ด้วยสิ่งที่ทำให้เป็นแผลหรือเชือก
ไม่เบียดเบียนสัตว์แม้ทั้งปวง ด้วยฝ่ามือ ... หรือเชือก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เบียดเบียน
สัตว์เหล่านั้นแม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง.

[๖๖๖] ศัพท์ว่า น ในอุเทศว่า น ปุตุตมปิ .เจยฺย โต สหายํ ดังนี้ เป็นศัพท์ปฏิเสธ.

บุตร ๔ จำพวก คือ บุตรที่เกิดแก่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑ บุตรที่เช่าให้ ๑ บุตรที่
อยู่ในสำนัก ๑ ชื่อว่า บุตร.

ความไปสบาย ความมาสบาย ความไปและความมาสบาย ความนั่งสบาย ความนอน
สบาย ความพูดทักกันสบาย ความสนทนากันสบาย ความปราศรัยกันสบาย กับชนเหล่าใด
ชนเหล่านั้นท่านกล่าวว่า สบาย ในคำว่า สหาย.

คำว่า ไม่พึงปรารถนาบุตร จักปรารถนาสหายแต่ไหน ความว่า ไม่พึงปรารถนา ไม่
พึงยินดี ไม่พึงรักใคร่ ไม่พึงชอบใจบุตร จักปรารถนายินดี รักใคร่ ชอบใจ คนที่มีไม่ตรีกัน
มิตรที่เห็นกันมา มิตรที่คบกันมาหรือสหาย แต่ที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงปรารถนา
บุตร จักปรารถนาสหายแต่ที่ไหน.

[๖๖๗] คำว่า ผู้เดียว ในอุเทศว่า เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป ดังนี้ ความว่า
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชา ชื่อว่า ผู้เดียวเพราะอรรถว่าไม่มี
เพื่อนสอง เพราะอรรถว่าละคันหา เพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะปราศจากโทสะ
โดยส่วนเดียว เพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะไป
ตามเอกายนมรรค เพราะตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณอย่างยอดเยี่ยมแต่ผู้เดียว.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชาอย่างไร? พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้น ตัดกังวลในฉรวาส ตัดกังวลในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวล
ในความสังสม ปลงผมและหนวดแล้ว ครองผ้ากาสายะ ออกบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความ
เป็นผู้ไม่มีกังวล เป็นผู้เดียวเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง เขียวยา
เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชาอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวเพราะอรรถว่าไม่มีเพื่อนสองอย่างไร? พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อบวชแล้วอย่างนี้ เป็นผู้เดียวเสพอาศัยเสนาสนะ คือ ป่าและป่าช้ญ
อันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากลม แด่ชนผู้สัญจรไปมา สมควรทำกรรม
ลับแห่งมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้น. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่ง
ผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อธิษฐาน

จกกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยวไป เทียวไปทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง เขียวยา
เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงชื่อว่า ผู้เดียวเพราะธรรมดาว่า ไม่มีเพื่อนสองอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวเพราะธรรมดาว่าละค้นหาอย่างไร? พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้เดียวไม่มีใครเป็นเพื่อนอย่างนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร สัจจิต
ไปอยู่ เริ่มตั้งความเพียรมาก กำจัดมารพร้อมทั้งเสนามารที่ไม่ปล่อยสัตว์ให้พ้นอำนาจ เป็นพวก
พ้องของผู้ประมาท ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งค้นหาอันมีข้าย แล่นไป
ชานไป ในอารมณ์ต่างๆ.

บุรุษผู้มีค้นหาเป็นเพื่อน ท่องเที่ยวไปตลอดกาลนาน ย่อม
ไม่ล่วงพ้นสงสาร อันมีความเป็นอย่างนี้และมีความเป็น
อย่างอื่น. ภิกษุผู้มีสติ รู้โทษนี้และค้นหาเป็นแดนเกิด
แห่งทุกข์แล้ว พึงเป็นผู้ปราศจากการค้นหา ไม่ถือมั่น
เว้นรอบ.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวเพราะธรรมดาว่าละค้นหาอย่างไร?

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า ผู้เดียวเพราะปราศจากการละโดยส่วนเดียวอย่างไร?
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะปราศจากการละโดยส่วนเดียว เพราะท่านละราคะ
เสียแล้ว ชื่อว่าผู้เดียวเพราะปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะท่านละโทสะเสียแล้ว ชื่อว่า
ผู้เดียวเพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะท่านละโมหะเสียแล้ว ชื่อว่าผู้เดียวเพราะไม่มี
กิเลสโดยส่วนเดียว เพราะท่านละกิเลสเสียแล้ว. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียวเพราะ
ปราศจากการละโดยส่วนเดียวอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียวเพราะไปตามเอกายนมรรคอย่างไร? สติปัญญา ๔
สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านกล่าวว่า
เอกายนมรรค.

พระผู้มีพระภาค ทรงเห็นธรรมเป็นส่วนสุดแห่งความสิ้นไป
แห่งชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วยพระทัยเกื้อกูล ย่อมทรงทราบ
ธรรมอันเป็นทางเป็นทีไปแห่งบุคคลผู้เดียว. พุทธาทิบันทิต
ข้ามก่อนแล้ว จักข้ามและข้ามอยู่ซึ่งโอฆะด้วยธรรมอันเป็น
ทางนั้น ดังนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียวเพราะไปตามเอกายนมรรคอย่างไร?

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียวเพราะตรัสรู้ซึ่งปัจเจกสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม
อย่างไร? ญาณในมรรค ๔ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ปัญญา
เป็นเครื่องพิจารณา ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้งสัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า ปัญญาเครื่องตรัสรู้.
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นตรัสรู้แล้ว ซึ่งสิ่งจะทั้งหลายด้วยปัจเจกพุทธญาณ ตรัสรู้ว่า สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ตรัสรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็น
ปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป

เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายนะ เพราะสพายนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ. ตรัสรู้ว่า เพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสพายนะจึงดับ เพราะสพายนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับชราและมรณะจึงดับ. ตรัสรู้ว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา. ตรัสรู้ว่า เหล่านี้อาสวะ นี่เหตุให้เกิดอาสวะ นี่ความดับอาสวะ นี่ปฏิบัติทำให้ถึงความดับอาสวะ. ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่าง ธรรมเหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรให้เจริญ ตรัสรู้เหตุเกิด ความดับ โทษและอุปายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งผัสสายนะ ๖ ... แห่งอุปาทานขั้น ๖ ตรัสรู้เหตุเกิด ความดับ โทษและอุปายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งมหากุรูป ๔. ตรัสรู้ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ตรัสรู้ ตามตรัสรู้ ตรัสรู้พร้อม ถูกต้อง ทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ควรตรัสรู้ ควรตามตรัสรู้ ควรตรัสรู้พร้อม ควรถูกต้อง ควรทำให้แจ้ง ทั้งหมดนั้น ด้วยปัจเจกโพธิญาณ เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงชื่อว่า ผู้เดียวเพราะตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างนี้.

จริยา (การเที่ยวไป) ในคำว่า จเร ดังนี้ มี ๘ อย่าง คือ อริยาปถจริยา ๑ อายุตนะ-

*จริยา ๑ สติจริยา ๑ สมาธิจริยา ๑ ญาณจริยา ๑ มัคคจริยา ๑ ปฏิปัตติจริยา ๑ โลกัตถ-

*จริยา ๑.

การเที่ยวไปในอริยาปถ ๔ ชื่อว่าอริยาปถจริยา. การเที่ยวไปในอายตนะภายในภายนอก ๖ ชื่อว่าอายุตนะจริยา. การเที่ยวไปในฌาน ๔ ชื่อว่าสมาธิจริยา. การเที่ยวไปในอริยสัจ ๔ ชื่อว่าญาณจริยา. การเที่ยวไปในมรรค ๔ ชื่อว่ามัคคจริยา. การเที่ยวไปในสามัญญผล ๔ ชื่อว่าปฏิบัติจริยา. โลกัตถจริยา คือ ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก ในพระตถาคตอรหันต-
*สัมมาสัมพุทธเจ้า ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก ในพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เฉพาะบางส่วน ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก ในพระสาวกทั้งหลายเฉพาะบางส่วน.

ความประพฤติของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยการตั้งตนไว้ชอบ ชื่อว่าอริยาปถจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ชื่อว่าอายุตนะจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท ชื่อว่าสติจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้ชวนชวายนในอริจิต ชื่อว่าสมาธิจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาเครื่องตรัสรู้ ชื่อว่าญาณจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้ปฏิบัติชอบ ชื่อว่ามัคคจริยา. ความประพฤติของบุคคลผู้ได้บรรลุมรรคแล้ว ชื่อว่าปฏิบัติจริยา. ความประพฤติของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ความประพฤติของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเฉพาะบางส่วน ความประพฤติของพระสาวกทั้งหลายเฉพาะบางส่วน ชื่อว่าโลกัตถจริยา. จริยา ๘ ประการนี้.

จริยาแม้อีก ๘ ประการ บุคคลผู้น้อมใจเชื่อย่อมประพฤติด้วยศรัทธา. ผู้ประคองใจย่อม

ประพฤติด้วยความเพียร. ผู้เข้าไปตั้งไว้ย่อมประพฤติด้วยสติ. ผู้ไม่ทำความฟุ้งซ่านประพฤติด้วยสมาธิ. ผู้รู้ทั่วยอมประพฤติด้วยปัญญา. ผู้รู้แจ้งยอมประพฤติด้วยวิญญาน. บุคคลผู้มนสิการว่า กุศลธรรมทั้งหลายย่อมดำเนินไปทั่วแก่บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมประพฤติด้วยอายตนจริยา. บุคคลผู้มนสิการว่า ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ย่อมบรรลุลุณวิเศษ ย่อมประพฤติด้วยวิเศษจริยา. จริยา ๘ ประการนี้.

จริยาแปดอีก ๘ ประการ การประพฤติสัมมาทิฐิ ชื่อว่าพัสสนจริยา ๑. การประพฤติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าอภิโรปนจริยา ๑. การประพฤติสัมมาวาจา ชื่อว่าปริคคหจริยา ๑. การประพฤติสัมมากัมมันตะ ชื่อว่าสมุฏฐานจริยา ๑. การประพฤติสัมมาอาชีวะ ชื่อว่าโฆทาน-
*จริยา ๑. การประพฤติสัมมาวายามะ ชื่อว่าปักคหจริยา ๑. การประพฤติสัมมาสติ ชื่อว่าอุปัฏฐาน-
*จริยา ๑. การประพฤติสัมมาสมาธิ ชื่อว่าวิกเขปจริยา ๑. จริยา ๘ ประการนี้.

คำว่า เหมือนนอแรด ความว่า ขึ้นชื่อว่าแรดมีนอเดียว มิได้มีนอที่สอง ฉันทไฉน
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ย่อมเป็นเหมือนนอแรด เช่นกับนอแรด เปรียบด้วยนอแรด
ฉันทนั้นเหมือนกัน.

รสเต็มจัด กล่าวกันว่าเหมือนเกลือ รสขมจัด กล่าวกันว่าเหมือนของขม รสหวานจัด
กล่าวกันว่าเหมือนน้ำผึ้ง ของร้อนจัด กล่าวกันว่าเหมือนไฟ ของเย็นจัด กล่าวกันว่าเหมือนหิมะ
ห้วงน้ำใหญ่ กล่าวกันว่าเหมือนสมุทร พระสาวกผู้บรรลุมหาอภิญญาและพลธรรม กล่าวกันว่า
เหมือนพระศาสดา ฉันทไฉน พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ก็ฉันทนั้น ย่อมเป็นเหมือนนอแรด เช่น
กับนอแรด เปรียบด้วยนอแรด เป็นผู้เดียว ไม่มีเพื่อน มีเครื่องผูกอันเปลื้องแล้ว ย่อมเที่ยวไป
เที่ยวไปทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง เยียวยา ในโลก โดยชอบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

บุคคลวางแล้วซึ่งอาชญาในสัตว์ทั้งปวง ไม่เบียดเบียนสัตว์
เหล่านั้นแม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่พึงปรารถนาบุตร จักปรารถนา
สหายแต่ไหน พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไป เหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๖๖๔] ความรักทั้งหลายย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง. ทุกข์นี้
เป็นไปตามความรัก ย่อมปรากฏ. บุคคลเมื่อเห็นโทษอันเกิด
แต่ความรัก พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๖๕] ความเกี่ยวข้องมี ๒ อย่าง คือ ความเกี่ยวข้องเพราะได้เห็น ๑ ความเกี่ยวข้อง
เพราะได้ฟัง ๑ ชื่อว่าสังสัคคะ ในอุเทศว่า สัสสกุชชาตสสุท กวนติ เสนหา ดังนี้.

ความเกี่ยวข้องเพราะได้เห็นเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นสตรีหรือกุมาริที่มี
รูปสวย น่ารัก น่าชม ประกอบด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณงามอย่างยิ่ง ครั้นพบเห็นแล้ว ก็ถือ
นิमितเฉพาะส่วนๆ ว่า ผมงาม หน้างาม นัยน์ตางาม หูงาม จมูกงาม ริมฝีปากงาม ฟันงาม
ปากงาม คิ้วงาม นมงาม ออกงาม ท้องงาม เอาจม ขางงาม มืองาม แข้งงาม นิ้วงาม
หรือว่าเล็บงาม ครั้นพบเห็นเข้าแล้ว ย่อมพอใจ ราพันถึง ปรารถนา คิดใจ ผูกพันด้วยอำนาจ

ความรัก, นี่ชื่อว่าความเกี่ยวข้องเพราะได้เห็น.

ความเกี่ยวข้องเพราะได้ฟังเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมได้ฟังว่า ในบ้าน หรือในนิคมโน้น มีสตรีหรือกุมารรูปสวย น่าดู น่าชม ประกอบด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณงาม อย่างยิ่ง ครั้นได้ยินได้ฟังแล้ว ย่อมชอบใจ ราพันถึง ปรารภนา ตัดใจ ผูกพันด้วยอำนาจความรัก, นี่ชื่อว่าความเกี่ยวข้องเพราะได้ฟัง.

ความรัก ในคำว่า เสนหา มี ๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจคันหา ๑ ความรักด้วยอำนาจทกฺขิ ๑.

ความรักด้วยอำนาจคันหาเป็นไฉน? สิ่งที่ทำให้เป็นเขต ทำให้เป็นแดน ทำให้เป็นส่วน ทำให้มีส่วนสุครอบ การกำหนดถือเอา ความยึดถือของเราโดยส่วนแห่งคันหาเท่าใด คือ บุคคลถือเอาว่า สิ่งนี้ของเรา นั่นของเรา สิ่งเท่านั้นของเรา ของๆ เราโดยส่วนเท่านั้น รูปของเรา เสียงของเรา กลิ่นของเรา รสของเรา โผฏฐัพพะของเรา เครื่องลาดของเรา เครื่องนุ่งห่มของเรา ทาสีของเรา ทาสของเรา แพะของเรา แกะของเรา ไก่ของเรา สุกรของเรา ช้างของเรา โคของเรา ม้าของเรา ลาของเรา ไร่นาของเรา ที่ดินของเรา เงินของเรา ทองของเรา บ้านของเรา นิคมของเรา ราชธานีของเรา แคว้นแคว้นของเรา ชนบทของเรา นางข้าวของเรา คลังของเรา ย่อมยึดถือแผ่นดินใหญ่แม้ทั้งสี่ส่วนของเราด้วยอำนาจคันหา. คัมภีร์ปิฎก ๑๐๘ นี่ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจคันหา.

ความรักด้วยอำนาจทกฺขิเป็นไฉน? สักกายทกฺขิมิวัตฺถุ ๒๐ มิจฺฉาทกฺขิมิวัตฺถุ ๑๐ อันตคา- *หิกทกฺขิมิวัตฺถุ ๑๐ ทกฺขิเห็นปานนี้ ทกฺขิไปแล้ว ทกฺขิรักชกฺ ทกฺขิกันตาร ทกฺขิเป็นเลี่ยนหนาม ทกฺขิกัดແພ່ງ ทกฺขิเป็นสังโยชน ความถือ ความถือเฉพาะ ความถือมั่น ความอุปคลำ ทาง ผิด คลองผิด ความเป็นผิด ลัทธิแห่งเดียรฉิย ความถือด้วยการแสวงหาผิด ความถืออันวิปริต ความถืออันวิปลาส ความถือผิด ความถือว่าจริงในวัตถุอันไม่จริง ทกฺขิ ๖๒ ประการ. นี่ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจทกฺขิ.

คำว่า ความรักทั้งหลายย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง ความว่า ความรักด้วยอำนาจคันหา และความรักด้วยอำนาจทกฺขิ ย่อมมี คือ ย่อมเกิด ย่อมเกิดพร้อม ย่อมบังเกิด ย่อมบังเกิดเฉพาะ ย่อมปรากฏ เพราะเหตุแห่งวิปลาส และเพราะเหตุแห่งความเกี่ยวข้องด้วยการได้เห็นและการได้ยิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความรักทั้งหลายย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง.

[๖๙๐] ชื่อว่า ความรัก ในอุเทศว่า เสนหนวยํ ทุกฺขมิตํ ปิโหติ ดังนี้ ความรักมี ๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจคันหา ๑ ความรักด้วยอำนาจทกฺขิ ๑. ฯลฯ นี่ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจคันหา. ฯลฯ นี่ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจทกฺขิ. ฯลฯ

คำว่า ทุกฺขนี้ ... ย่อมปรากฏ ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ มาสัตว์บ้าง ถือเอาทรัพย์ ที่เขามิได้ให้บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นหลายเรือนบ้าง ทำการปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักคิฆิงในทางเปลี่ยวบ้าง คบขู้กรรยาของผู้อื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง. พวกราชบุรุษจับบุคคลผู้นั้นได้แล้ว ทูลแด่พระ- *ราชาว่า ขอเดชะ ผู้นี้เป็นโจรประพฤติกิฆิ ขอพระองค์ทรงลงอาญาตามพระประสงค์แก่ผู้นั้น.

พระราชาก็ทรงปริภาษผู้นี้. ผู้นี้ยอมเสวยทุกข์โศกนามส แม้เพราะเหตุแห่งปริภาษ. ทุกข์โศกนามส
อันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะ
เหตุแห่งความกำหนด เพราะเหตุแห่งความกำหนดด้วยอำนาจความยินดีของผู้นี้. พระราชา
ยังไม่พอพระทัยแม้ด้วยอาชญาเท่านั้น ยังรับสั่งให้จองจำผู้นี้ด้วยการตอกข้อบ่า ด้วยการผูก
ด้วยเชือกบ่า ด้วยการจำด้วยโซ่บ่า ด้วยการผูกด้วยเถาวัลย์บ่า ด้วยการกักไว้ในที่ล่อมบ่า
ด้วยการกักไว้ในบ้านบ่า ด้วยการกักไว้ในนิคมบ่า ด้วยการกักไว้ในนครบ่า ด้วยการกักไว้
ในแคว้นบ่า ด้วยการกักไว้ในชนบทบ่า ทรงทำให้อยู่ในถ้อยคำเป็นที่สุด (ทรงสั่งบังคับเป็น
ที่สุด) ว่า เจ้าจะออกไปจากที่นี่ไม่ได้. ผู้นี้ยอมเสวยทุกข์โศกนามส แม้เพราะเหตุแห่งพันธนาการ.
ทุกข์โศกนามสอันน่ากลัวนี้ เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความ
ยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนด และเพราะเหตุแห่งความกำหนดด้วยอำนาจความยินดีของผู้
นี้. พระราชายังไม่พอพระทัยด้วยอาชญาเท่านั้น ยังรับสั่งให้บริภรรยาของผู้นี้ ร้อยหนึ่งบ่า
พันหนึ่งบ่า. ผู้นี้ยอมเสวยทุกข์โศกนามส แม้เพราะเหตุแห่งความเสื่อมจากทรัพย์. ทุกข์โศกนามส
อันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะ
เหตุแห่งความกำหนด และเพราะเหตุแห่งความกำหนดด้วยอำนาจความยินดีของผู้นี้. พระ-
*ราชายังไม่พอพระทัย แม้ด้วยอาชญาเท่านั้น ยังรับสั่งให้ทำกรรมกรต่าง ๆ แก่ผู้นี้ คือ
ให้เขียนด้วยเส้บ่า ให้เขียนด้วยหวายบ่า ให้ตอกคานบ่า ตัดมือบ่า ตัดเท้าบ่า ตัดทั้ง
มือทั้งเท้าบ่า ตัดใบหูบ่า ตัดจมูกบ่า ตัดทั้งใบหูทั้งจมูกบ่า ทำให้เป็นผู้มีหม้อข้าว
เค็ดบนศีรษะบ่า ให้ถลกหนังศีรษะ โล้นมีสีข้าวเหมือนสังข์บ่า ให้มีหน้าเหมือนหน้าราหูบ่า
ทำให้มีไฟลุกที่มือบ่า ให้ถลกหนังแล้วผูกเชือกจุดไปบ่า ให้ถลกหนังเป็นริ้วเหมือนนุ่งผ้า
คากรองบ่า ทำให้มีหางเหล็กที่ศอกและเข่า แล้วใส่หาลวเหล็กตรงไว้บ่า ให้เอาเบ็ดเกี่ยว
ติดที่เนื้อปากบ่า ให้เอาพรีธาตุให้ตกไปเท่ากหาปณะบ่า ให้เอาพรีธาตุแล้วทาด้วย
น้ำเสบ่า ให้นอนลงแล้วตรึงหาลวเหล็กไว้ในช่องหูบ่า ให้ถลกหนังแล้วทุบกระดูกฟันไว้
เหมือนดั่งใบไม้บ่า รดด้วยน้ำมันอันร้อนบ่า ให้สุนัขกัดกินเนื้อที่ตัวบ่า เอาหาลวเสียบ
เป็นไว้บ่า และยอมตัดศีรษะด้วยดาบ. ผู้นี้ยอมเสวยทุกข์โศกนามส แม้เพราะเหตุแห่งกรรมกรรม.
ทุกข์โศกนามสอันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี
เพราะเหตุแห่งความกำหนด และเพราะเหตุแห่งความกำหนดด้วยอำนาจความยินดีของผู้นี้.
พระราชาเป็นใหญ่ในการลงอาชญาทั้ง ๔ อย่างนี้. ผู้นี้ เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย
ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมของตน. พวกนายนิรยบาลยอมให้ทำกรรมกรรม ซึ่งมีเครื่องจำ
๕ ประการกะสัตว์นั้น คือ ให้ตรึงหาลวเหล็กแดงที่มือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง ที่ทามกลางอก.
สัตว์นั้นเสวยทุกข์เวทนาอันกล้าเสบแผ่ร้อนในนรกนั้น แต่ก็ยังไม่ทำกาลกิริยา ตลอดเวลาที่
บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด. ทุกข์โศกนามสอันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความ
รัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนด และเพราะเหตุแห่งความกำหนดด้วย
อำนาจความยินดีของผู้นี้. พวกนายนิรยบาลให้สัตว์นั้นนอนลงแล้วเอาสิ่งถาก และจับเอาเท้าขึ้น
เอาศีรษะลงแล้วเอาพรีธาตุ และให้เทียมสัตว์นั้นเข้าที่รถแล้วให้วิ่งไปบ่า วิ่งกลับไปบ่า บน

แผ่นดินที่ไฟดิโชนมีเปลวลุกรุ่งโรจน์โชติช่วงบ้าง ดื้อนให้ขึ้นภูเขาถ่านเพลิงใหญ่ไฟดิโชน มีเปลวลุกรุ่งโรจน์โชติช่วงบ้าง ให้กลับลงมาบ้าง และจับสัตว์นั้นเอาเท้าขึ้นเอาศีรษะลงแล้ว เหวี่ยงไปในหม้อเหล็กแดงอันไฟดิโชนมีเปลวรุ่งโรจน์โชติช่วง. สัตว์นั้นย่อมเดือดพล่านอยู่ใน หม้อเหล็กแดงเหมือนฟองน้ำข้าวที่กำลังเดือด สัตว์นั้นเมื่อเดือดร้อนพล่านอยู่ในหม้อเหล็กแดง เหมือนฟองน้ำข้าวที่กำลังเดือด ไปข้างบนคราวหนึ่งบ้าง ไปข้างล่างคราวหนึ่งบ้าง หมุนขวางไป คราวหนึ่งบ้าง. สัตว์นั้นเสวยทุกขเวทนาอันกล้าแสบเผ็ดร้อนอยู่ในหม้อเหล็กแดงนั้น แต่ก็ยังไม่ทำกาลกิริยา ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น. ทุกข์โหม่นสออันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนัด และเพราะ เหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของผู้นั้น. พวกนายนิรยบาลเหวี่ยงสัตว์นั้นลงในนรก. ก็แหละนรกนั้นเป็นมหานรก

สี่เหลี่ยม มีสี่ประตู อันบาปกรรมจัดแบ่งออกเป็นส่วนๆ มีกำแพงเหล็กกันไว้เป็นที่สุด ปิดครอบด้วยแผ่นเหล็ก มี พื้นล้วนเป็นเหล็กไฟลุกโคลงอยู่ เผ่ไปร้อยโยชน์โดยรอบ ตั้งอยู่ทุกสมัย. นรกใหญ่ ร้อนจัด มีเปลวไฟรุ่งโรจน์ ยากที่จะ เข้าใกล้ น้ำขุ่นลุก น่ากลัว มีภัยเฉพาะหน้า มีแต่ทุกข์. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านหน้า เผาเหล่าสัตว์ที่มีกรรม ลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านหลัง. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านหลัง เผาเหล่าสัตว์ที่มีกรรมลามก ผ่านไปจดฝาด้านหน้า. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านใต้ เผาเหล่าสัตว์ที่มีกรรมลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านเหนือ. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านเหนือ เผาเหล่าสัตว์ที่มีกรรมลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านใต้. กอง เปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านล่าง น่ากลัว เผาเหล่าสัตว์ที่มีกรรม ลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านบน. กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านบน น่ากลัว เผาเหล่าสัตว์ที่มีกรรมลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านล่าง. แผ่นเหล็กที่ไฟดิท้าว แดงโชน ไฟโพลง จันใด อเวจีนรกข้างล่าง ก็ปรากฏแก่สัตว์ที่เห็นอยู่ในข้างบน จันนั้น. เหล่าสัตว์ในอเวจีนรกนั้นชั่วช้ามาก ทำกรรมชั่วมาก มีแต่กรรมลามกอย่างเดียว ถูกไฟไหม้อยู่แต่ไม่ตาย. กาย ของเหล่าสัตว์ที่อยู่ในนรกนั้นเสมอด้วยไฟ. เชิญดูความ มั่นคงของกรรมทั้งหลายเถิด. ไม่มีเก่า แม้แต่เขม่าก็ไม่มี. เหล่าสัตว์วิ่งไปทางประตูด้านหน้า (ที่เปิดอยู่) กลับจากประตู ด้านหน้าวิ่งมาประตูด้านหลัง วิ่งไปทางประตูด้านเหนือ กลับจากประตูด้านเหนือวิ่งมาทางประตูด้านใต้. แม้จะวิ่งไป ทิศใดๆ ประตูทิศนั้นๆ ก็ปิดเอง. สัตว์เหล่านั้นหวังจะ

ออกไป แสวงหาทางที่จะพ้นไป แต่ก็ออกจากรกนั้นไป
ไม่ได้ เพราะกรรมเป็นปัจจัย ด้วยว่ากรรมอันลามก สัตว์
เหล่านั้นทำไว้มาก ยังมีได้ให้ผลหมด ดังนี้.

ทุกข์โหม่นแสนน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร? เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี
เพราะเหตุแห่งความกำหนัด และเพราะเหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของสัตว์นั้น.

ทุกข์อันมีในนรกก็ดี ทุกข์อันมีในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ดี ทุกข์อันมีในเปรตวิสัยก็ดี
ทุกข์อันมีในมนุษย์ก็ดี เกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว
เพราะเหตุอะไร? ทุกข์เหล่านั้น ย่อมมี ย่อมเป็น ย่อมเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ย่อมปรากฏ เพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนัด
และเพราะเหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของสัตว์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์
นี้เป็นไปตามความรักย่อมปรากฏ.

[๖๗๑] ชื่อว่า ความรัก ในอุเทศว่า อาทินว เสนหฺม เปกฺขมาโน ดังนี้ ความรัก
มี ๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจตัณหา ๑ ความรักด้วยอำนาจทัญญู ๑. ฯลฯ นี้ชื่อว่าความรัก
ด้วยอำนาจตัณหา. ฯลฯ นี้ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจทัญญู.

คำว่า เมื่อเห็นโทษอันเกิดแต่ความรัก ความว่า เมื่อเห็น เมื่อแลเห็น เมื่อเพ่งดู
เมื่อพิจารณาเห็น ซึ่งโทษในความรักด้วยอำนาจตัณหา และในความรักด้วยอำนาจทัญญู เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า เมื่อเห็นโทษอันเกิดแต่ความรัก พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.
เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ความรักทั้งหลายย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง. ทุกข์นี้
เป็นไปตามความรัก ย่อมปรากฏ. บุคคลเมื่อเห็นโทษอันเกิด
แต่ความรัก พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๗๒] บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกที่มีใจดี ย่อมให้
ประโยชน์เสื่อมไป. ย่อมเป็นผู้มีจิตผูกพัน. บุคคลเมื่อเห็น
ภัยนั้นในความสนิทสนม พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๖๗๓] ชื่อว่า มิตร ในอุเทศว่า มิตฺเต สหฺชฺเช อนุกมฺปมาโนหาเปติ อตุถิ
ปฏฺวิทฺฐจิตฺโต ดังนี้ มิตรมี ๒ จำพวก คือ มิตรภคหัตถ์ ๑ มิตรบรรพชิต ๑.

มิตรภคหัตถ์เป็นไฉน? ภคหัตถ์บางคนในโลกนี้ ย่อมให้ของที่ให้แก่กันยาก ย่อมสละ
ของที่สละกันยาก ย่อมทำกิจที่ทำกันยาก ย่อมอดทนอารมณ์ที่อดทนกันยาก ย่อมบอกความลับ
แก่มิตร ย่อมปิดบังความลับของมิตร ย่อมไม่ละทิ้งในคราวที่มีอันตราย ถึงชีวิตก็ยอมสละเพื่อ
ประโยชน์แก่มิตร เมื่อมิตรหมดสิ้น (ยากจน) ก็ไม่ดูหมิ่น. นี้ชื่อว่ามิตรภคหัตถ์.

มิตรบรรพชิตเป็นไฉน? ภิกษุในศาสนานี้ เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพ
เป็นผู้ควรแก่ความสรรเสริญ เป็นผู้อดทนถ้อยคำ เป็นผู้ทำถ้อยคำลึก และย่อมไม่ชักชวนใน
เหตุอันไม่ควร ย่อมชักชวนในอธิศีล ย่อมชักชวนในการชวนชวาย บำเพ็ญสติปัญญา ๔

สัมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพธิฌงค์ ๗ ย่อมชักชวนในการชวนขาย
บำเพ็ญอริยมรรคมีองค์ ๘. นี่ชื่อว่ามิตรบรรพชิต.

การไปสบาย การมาสบาย การไปและการมาสบาย การยืนสบาย การนั่งสบาย
การนอนสบาย การพูดสบาย การเจรจาสบาย การสนทนาสบาย การปราศรัยสบายกับบุคคล
เหล่าใด บุคคลเหล่านั้นท่านกล่าวว่า คนที่มีใจดี.

คำว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกคนที่มีใจดี ย่อมให้ประโยชน์เสื่อมไป
ความว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์ อุดหนุนเกื้อกูลพวกมิตรและพวกคนที่มีใจดี คือ พวกมิตรที่
เห็นกันมา พวกมิตรที่คบกันมาและพวกสหาย ย่อมทำให้ประโยชน์ตนบ้าง ประโยชน์ผู้อื่นบ้าง
ประโยชน์ทั้งสองบ้าง ประโยชน์มีในชาตินี้บ้าง ประโยชน์มีในชาติหน้าบ้าง ประโยชน์อย่างยิ่ง
บ้าง เสื่อมไป เสียไป ละไป อันตรธานไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์
พวกมิตรและพวกคนที่มีใจดี ย่อมให้ประโยชน์เสื่อมไป.

คำว่า เป็นผู้มิจิตผุกพัน ความว่า เป็นผู้มิจิตผุกพันด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ เมื่อตั้งตน
ไว้ต่ำ ตั้งคนอื่นไว้สูง ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตผุกพัน ๑ เมื่อตั้งตนไว้สูง ตั้งคนอื่นไว้ต่ำ ชื่อว่า
เป็นผู้มิจิตผุกพัน ๑.

เมื่อตั้งตนไว้ต่ำ ตั้งคนอื่นไว้สูง ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตผุกพันอย่างไร? บุคคลเมื่อตั้งตนไว้ต่ำ
ตั้งคนอื่นไว้สูง ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตผุกพัน โดยถ้อยคำอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายมีอุปการะมากแก่ฉัน
ฉันอาศัยท่านทั้งหลาย ย่อมได้จิ๋ว ภัยพิบัติ เสนาสนะและคิลานปัจฉิมเสฐียรบริวาร. คนอื่นๆ
ย่อมสำคัญเพื่อจะให้หรือเพื่อจะทำแก่ฉัน. คนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้อาศัยท่านทั้งหลาย เห็นกะท่าน
ทั้งหลาย. ชื่อและสกุลของมารดาบิดาเก่าแก่ของฉันเสื่อมไปแล้ว. ฉันย่อมรู้ได้เพราะท่านทั้งหลาย
ฉันเป็นกุลุปกะของอุบาสกโน้น เป็นกุลุปกะของอุบาสิกาโน้น (ก็เพราะท่านทั้งหลาย).

เมื่อตั้งตนไว้สูง ตั้งคนอื่นไว้ต่ำ ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตผุกพันอย่างไร? บุคคลเมื่อตั้งตนไว้สูง
ตั้งคนอื่นไว้ต่ำ ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตผุกพัน โดยถ้อยคำอย่างนี้ว่า ฉันมีอุปการะมากแก่ท่านทั้งหลาย.
ท่านทั้งหลายอาศัยฉัน จึงถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็น
สรณะ เป็นผู้ผดเว้นจากปาณาติบาต จดเว้นจากอกุศลนาทาน จดเว้นจากกาเมสุมิฉลาจาร จดเว้น
จากมุสาวาท จดเว้นจากการดื่มเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท. ฉันยอม
บอกบาติบ้าง อรรถกถาบ้าง ศีลบ้าง อุโบสถบ้าง แก่ท่านทั้งหลาย. ฉันยอมอธิษฐานนวัตร
(เพื่อท่านทั้งหลาย). ก็แหละเมื่อเป็นดังนั้น ท่านทั้งหลายยังสละฉันไปสักการะเคารพนับถือบูชา
บุคคลอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกคนที่มีใจดี ย่อมให้
ประโยชน์เสื่อมไป ย่อมเป็นผู้มิจิตผุกพัน.

[๖๗๔] คำว่า ภัย ในอุเทศว่า เอตํ ภัยํ สนฺนฺเว เปกฺขมาโน ดังนี้ คือ ชาติภัย
ชราภัย พยาธิภัย มรณภัย ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ภัยคือการดิเียนตน
ภัยคือการดิเียนผู้อื่น ภัยคืออาชญา ภัยคือทุกติ ภัยแต่กลิ่น ภัยแต่จระเข้ ภัยแต่น้ำวน
ภัยแต่ปลาฉลาม ภัยแต่การแสวงหาเครื่องบำรุงชีพ ภัยแต่ความคิดเียน ภัยคือความครั่นคร้าม
ในบริษัท เหตุที่น่ากลัว ความเป็นผู้ครั่นคร้าม ความเป็นผู้มีขนลุกขนพอง ความที่จิตหวาดเสียว

ความที่จิตสะดุ้ง.

ความสนิทสนม ในคำว่า สนฺตเว มี ๒ อย่าง คือ ความสนิทสนมด้วยอำนาจตัณหา ๑
ความสนิทสนมด้วยอำนาจทักขิ ๑. ๗๑ นี้ชื่อว่าความสนิทสนมด้วยอำนาจตัณหา. ๗๑ นี้ชื่อว่า
ความสนิทสนมด้วยอำนาจทักขิ.

คำว่า เมื่อเห็นภยนี้ในความสนิทสนม ความว่า เมื่อเห็น เมื่อแลเห็น เมื่อเพ่งดู
พิจารณา ซึ่งภยนี้ในความสนิทสนม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเห็นภยนี้ในความสนิทสนม
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกที่มีใจดี ย่อมให้
ประโยชน์เสื่อมไป. ย่อมเป็นผู้มีจิตผูกพัน. บุคคลเมื่อเห็น
ภยนี้ในความสนิทสนม พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๖๗๕] พุ่มไม้ใหญ่ใหญ่เกี่ยวเนื่องกัน ฉนฺได ตัณหาในบุตร
และภรรยาทั้งหลาย กว้างขวางเกี่ยวเนื่องกัน ฉนฺตํ. พระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ขัดข้องเหมือนนอไม้ใหญ่ พึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๗๖] พุ่มไม้ใหญ่ ท่านกล่าวว่า วิโส ในอุเทศว่า วิโส วิสาโลว ยถา วิสตุโต
ดังนี้. ในพุ่มไม้ไม่มีหนามมาก รก ชุ่ม เกี่ยวกัน ข้องกัน คล้องกัน พันกัน ฉนฺได ตัณหา
ราคะ สาราคะ ความกระหึ่ม ความยินดี ความเพลิน ความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิน
ความกำหนดนักแห่งจิต ความปรารถนา ความหลง ความติดใจ ความกำหนด ความกำหนดรอบ
ความข้อง ความจม ความหวั่นไหว ความหลง ตัณหาอันให้สัตว์เกิด ตัณหาอันให้เกี่ยวข้องไว้
กับทุกข์ ตัณหาอันยึดไว้ ตัณหาดังข้าย ตัณหาดังแม่น้ำ ตัณหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่างๆ
ความเป็นผู้หลับ ตัณหาอันแผ่ไป ตัณหาอันให้อายุเสื่อมไป ตัณหาอันเป็นเพื่อน ความตั้งไว้
ตัณหาอันนำไปในภพ ตัณหาดังป่า ตัณหาดังหมูไม้ตั้งอยู่ในป่า ความสนิทสนม ความรัก
ความเพ่ง ความผูกพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ความเป็นผู้หวัง ความหวังในรูป ความหวัง
ในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโณภูมัพพะ ความหวังในลาภ
ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ความชอบ ความชอบทั่วไป
ความชอบเฉพาะ กิริยาที่ชอบ ความเป็นผู้ชอบ ความโลภมาก กิริยาที่โลภมาก ความเป็นผู้
โลภมาก ความที่ตัณหาหวั่นไหว ความเป็นผู้ไม่ใคร่ดี ความกำหนดในอธรรม ความกำหนด
ไม่สม่ำเสมอ ความโลภไม่สม่ำเสมอ ความใคร่ กิริยาที่ใคร่ ความปรารถนา ความทะเยอทะยาน
ความปรารถนาดี กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรุภพ
ตัณหาในความดับ รูปตัณหา สัตถตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โณภูมัพพะตัณหา ธรรมตัณหา
กิเลสตัณหา น้ำ กิเลสอันประกอบไว้ กิเลสอันร้อยไว้ ความถือมั่น ความกั้น ความบัง
ความปิด ความผูก ความเศร้าหมอง ความนอนตาม ความกลุ่มรวม ตัณหาดังเถาวัลย์
ความปรารถนาต่างๆ มูลแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนแห่งทุกข์ บ่วงมาร เบ็ดมาร อำนาจมาร

ที่อยู่ของมาร เครื่องผูกของมาร แม่น้ำคือคันหา ข่ายคือคันหา ไซ่คือคันหา ทะเลคือคันหา
อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า เป็นคันหาอันเกาะเกี่ยว ฉะนั้นเหมือนกัน.

คันหาชื่อวิสตติกา ในคำว่า วิสตติกา นี้ เพราะอรรถว่าอะไร? เพราะอรรถว่าแผ่ไป
กว้างขวาง ว่าซึมซาบไป ว่าครอบงำ ว่านำพิชไป ว่าให้กล่าวผิด ว่ามีรากเป็นพิช ว่ามีผล
เป็นพิช ว่ามีการบริโภคนั้นเป็นพิช.

อีกอย่างหนึ่ง คันหากว้างขวาง แผ่ไป ซึมซาบไป ในรูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐพะ
สกุค คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัย-
*เภสัชบริวาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตตัญญาภพ อสัตตัญญาภพ
เนวสัตตัญญานาสัตตัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน
รูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ในธรรมที่พึงรู้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
... พุ่มไม้ใหญ่ที่ใหญ่เกี่ยวเนื่องกัน ฉะนั้น.

[๖๗๗] ชื่อว่าบุตร ในอุเทศว่า ปุตุเตสุ ทาเรสุ จ ยา เปกฺขา ดังนี้ บุตรมี
๔ จำพวก คือ บุตรที่เกิดแต่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่อยู่ในสำนัก ๑.
ภรรยาท่านกล่าวว่า ทาระ. คันหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า
อเปกฺขา. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คันหาในบุตรและภรรยาทั้งหลาย.

[๖๗๘] พุ่มไม้ใหญ่ ท่านกล่าวว่า ไม้ใหญ่ ในอุเทศว่า วสฺสพิโรว อสฺสชมาโน ดังนี้.
หน่อไม้อ่อนทั้งหลายในพุ่มไม้ใหญ่ ไม่เกี่ยวข้อง ไม่ติด ไม่ขัด ไม่พัวพัน ออกไป สละออกไป
พันไป ฉะนั้น.

ความขัดข้องมี ๒ อย่าง คือ ความขัดข้องด้วยอำนาจคันหา ๑ ความขัดข้องด้วยอำนาจ
ทักขิ ๑. ฯลฯ นี้ชื่อว่าความขัดข้องด้วยอำนาจคันหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความขัดข้องด้วยอำนาจทักขิ
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ละความขัดข้องด้วยอำนาจคันหา สละกินความขัดข้องด้วยอำนาจ
ทักขิเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความขัดข้องด้วยอำนาจคันหา เพราะเป็นผู้สละกินความขัดข้อง
ด้วยอำนาจทักขิ. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงไม่ข้องในรูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐพะ ไม่
ข้อง ไม่ยึดถือ ไม่พัวพัน ในสกุค คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต
เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ
อรูปภพ สัตตัญญาภพ อสัตตัญญาภพ เนวสัตตัญญานาสัตตัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโว
การภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และในธรรม
ที่พึงจะรู้แจ้ง ออกไป สละออกไป พันไป ไม่เกี่ยวข้อง มีจิตอันทำไม่ให้มีเขตแดนอยู่ ฉน
นั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ขัดข้องเหมือนหน่อไม้ใหญ่ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงกล่าวว่า

พุ่มไม้ใหญ่เกี่ยวเนื่องกัน ฉนใด คันหาในบุตรและภรรยา
ทั้งหลาย กว้างขวางเกี่ยวเนื่องกัน ฉนนั้น. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
ไม่ขัดข้องเหมือนหน่อไม้ใหญ่ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๖๗๕] มฤคในป่า อันเครื่องผูกอะไรมิได้ผูกไว้ ย่อมไปเพื่อหาอาหาร

ตามความประสงค์ จันใด นรชนที่เป็นวิญญู เมื่อเห็นธรรมอัน

ให้ถึงความเสรี พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๘๐] เนื้อ ๒ ชนิด คือ เนื้อทราย ๑ เนื้อสมัน ๑ ชื่อว่ามฤค ในอุเทศว่า มิโค
อร[?] มหิ ยถา อพท[?] โย เณิจจก[?] กจจติ โจราย ดังนี้.

เนื้อที่อาศัยอยู่ในป่า ปราศจากการระแวงภัยเดินไป ปราศจากการระแวงภัยยืนอยู่
ปราศจากการระแวงภัยนั่งอยู่ ปราศจากการระแวงภัยนอนอยู่ จันใด.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เนื้อที่อาศัยป่า
เที่ยวไปในป่าใหญ่ ปราศจากรังเกียจเดินไป ปราศจากรังเกียจยืนอยู่ ปราศจากรังเกียจนอนอยู่.
ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเนื้อนั้นมิได้ไปในทางของพราน จันใด. ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสงฆ์จากคาม สัตว์จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและ
สุขเกิดแต่เวกอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ทำการให้เป็นผู้บอด กำจัดมารให้
เป็นผู้ไม่มีทาง ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารผู้ลามกมองหาไม่เห็น.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุทุติยฌาน อันมีความผ่องใส แห่งจิตในภายใน เป็นธรรม
เอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ ... ไปแล้ว
สู่สถานที่ที่มารผู้ลามกมองหาไม่เห็น.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุมือเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายเพราะปีติสิ้นไป
บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ...
ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารมองหาไม่เห็น.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และ
ดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ ... ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารผู้ลามก
มองหาไม่เห็น.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุ เพราะล่วงรูปสัญญา เพราะดับปญฺหสัญญา เพราะไม่มนสิการ
ถึงนानัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง บรรลุอากาศาณญายตนฌานด้วยมนสิการว่า อากาศหา
ที่สุดมิได้ ... ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารมองหาไม่เห็น.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุล่วงอากาศาณญายตนฌานโดยประการทั้งปวงแล้ว บรรลุวิญญา-
*ณญายตนฌานด้วยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ ล่วงวิญญาณญายตนฌานโดยประการทั้ง
ปวงแล้ว บรรลุอาภิกขัญญายตนฌานด้วยมนสิการว่า อะไรๆ น้อยหนึ่งมิได้มี ล่วงอาภิกขัญญ-
*ายตนฌานโดยประการทั้งปวงแล้ว บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานด้วยมนสิการว่า นี่สงบ
นี้ประณีต ล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวงแล้ว บรรลุสัญญาเวทณินโรธอยู่.
และอาสวะทั้งหลายของเธอสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า
ได้ทำการให้เป็นผู้บอด กำจัดมารให้เป็นผู้ไม่มีทาง ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารมองหาไม่เห็น. ภิกษุ
นั้นข้ามคัมภีร์อันเกี่ยวข้องกับโลกแล้ว เป็นผู้ปราศจากการระแวงภัยเดินไป. ปราศจากการระแวง
ภัยยืนอยู่ ปราศจากการระแวงภัยนั่งอยู่ ปราศจากการระแวงภัยนอนอยู่. ข้อนั้นเพราะเหตุไร?

เพราะภิกษุไม่อยู่ในทางของมารผู้ลามก ฉะนั้นเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เนื้อในป่า
อันเครื่องผูกอะไรๆ ไม่ผูกแล้ว ย่อมไปเพื่อหาอาหารตามความประสงค์ ฉนใด.

[๖๘๑] คำว่า วิญญู ในอุเทศว่า วิปฺปุนโร เสริต เปกขมาโน ดังนี้ ความว่า
ผู้รู้แจ้ง เป็นบัณฑิตผู้มีปัญญา มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่อง
ทำลายกิเลส.

คำว่า นรชน ได้แก่สัตว์ มานพ โปสชน บุคคล ชีวชน ชาติชน ชนตฺชน อินท-
*คุณ (ชนผู้ดำเนินโดยกรรมใหญ่) มนุชะ. ชื่อว่า เสรี ได้แก่เสรี ๒ อย่าง คือ ธรรมเสรี ๑
บุคคลเสรี ๑.

ธรรมเสรีเป็นไฉน? สติปัญฐาน ๔ สัมมปฺปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ชื่อว่าธรรมเสรี.

บุคคลเสรีเป็นไฉน? บุคคลใดประกอบด้วยเสรีธรรมนี้ บุคคลนั้นท่านกล่าวว่า บุคคล
เสรี.

คำว่า นรชนที่เป็นวิญญู เมื่อเห็นธรรมอันถึงความเป็นเสรี ความว่า นรชนที่เป็น
วิญญู เมื่อเห็น เมื่อตรวจดู เมื่อฟังดู เมื่อพิจารณา ดูซึ่งธรรมอันถึงความเป็นเสรี เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนที่เป็นวิญญู เมื่อเห็นธรรมอันถึงความเป็นเสรี พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น เพราะเหตุฉนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

มฤคในป่า อันเครื่องผูกอะไรมิได้ผูกแล้ว ย่อมไปเพื่อหาอาหาร
ตามความประสงค์ ฉนใด นรชนที่เป็นวิญญู เมื่อเห็นธรรมอัน
ให้ถึงความเป็นเสรี พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๘๒] ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการปริกษาทั้งในที่อยู่ ที่ยืน ที่เดิน
และที่เที่ยวไป. บุคคลผู้เห็นการบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี
ที่พวกคนชั่วไม่ปรารณา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๘๓] การไปสบาย การมาสบาย ... การปราศรัยสบายกับบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่าใด
ท่านกล่าวว่า สหาย ในอุเทศว่า อามนฺตนา โหติ สหายมฺขณฺเ วเสฐาเน คมนเ จาริกาย
ดังนี้.

คำว่า ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการปริกษาทั้งในที่อยู่ ที่ยืน ที่เดิน และที่เที่ยวไป.
ความว่า ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการปริกษาประโยชน์ตน การปริกษาประโยชน์ผู้อื่น การ
ปริกษาประโยชน์ทั้งสองฝ่าย การปริกษาประโยชน์ปัจจุบัน การปริกษาประโยชน์ภายหน้า การ
ปริกษาปรมัตตประโยชน์ แม้ในที่อยู่ แม้ในที่ยืน แม้ในที่เดิน แม้ในที่เที่ยวไป เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการปริกษาทั้งในที่อยู่ ที่ยืน ที่เดิน และที่เที่ยวไป.

[๖๘๔] คำว่า บุคคลเมื่อเห็นบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี ที่พวกคนชั่วไม่ปรารณา
ความว่า สิ่งนี้ คือ การครองผ้ากาสายะที่เป็นบริวาร อันพวกคนพาล คือ พวกเดียรฉิยและ
สาวกของเดียรฉิย ผู้เป็นอัสถบุรุษ ไม่ปรารณา. สิ่งนี้ คือ การครองผ้ากาสายะที่เป็นบริวาร
อันบัณฑิต คือ พระพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นสัตบุรุษ

ปรารธนาแล้ว.

ชื่อว่า เสรี ได้แก่เสรี ๒ อย่าง คือ ธรรมเสรี ๑ บุคคลเสรี ๑.

ธรรมเสรีเป็นไฉน? สติปัฏฐาน ๔ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘. นี้ชื่อว่าธรรมเสรี.

บุคคลเสรีเป็นไฉน? บุคคลใดประกอบแล้วด้วยธรรมเสรีนี้ บุคคลนั้น ท่านกล่าวว่า บุคคลเสรี.

คำว่า บุคคลเมื่อเห็นบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี ที่พวกคนชั่วไม่ปรารธนา ความว่า บุคคลเมื่อเห็น เมื่อตรวจดู เมื่อเพ่งดู เมื่อพิจารณา ดูซึ่งบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเมื่อเห็นบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี ที่พวกคนชั่วไม่ปรารธนา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการปริกษาทั้งในที่อยู่ที่ยืน ที่เดิน

และที่เที่ยวไป. บุคคลผู้เห็นการบรรพชาอันให้ถึงเป็นเสรี ที่

พวกคนชั่วไม่ปรารธนา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๘๕] การเล่น ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางแห่งสหาย แต่ความรัก

ในบุตรทั้งหลายมีมาก. บุคคลเมื่อเกลียดความพลัดพรากจากของ

ที่รัก พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๘๖] ชื่อว่า การเล่น ในอุเทศว่า จิฑุทา รติ โหติ สหายมชฺเฌ ดังนี้ ได้แก่

การเล่น ๒ อย่าง คือ การเล่นทางกาย ๑ การเล่นทางวาจา ๑.

การเล่นทางกายเป็นไฉน? ชนทั้งหลายเล่นข้างบ้าง เล่นม้าบ้าง เล่นรถบ้าง เล่นธนู บ้าง เล่นหมากรุกบ้าง เล่นสะกาบ้าง เล่นหมากเก็บบ้าง เล่นชิงนางบ้าง เล่นหมากรุกบั้ง เล่นโยนบ่วงบ้าง เล่นไม้ห้อยบ้าง เล่นฟาดให้เป็นรูปต่างๆ บ้าง เล่นตีกลิ้งบ้าง เล่นเป่าใบไม้บ้าง เล่นโกลนน้อยๆ บ้าง เล่นหกคะเมนบ้าง เล่นก้นห้นบ้าง เล่นดวงทรายบ้าง เล่นร่อนน้อยๆ บ้าง เล่นธนูน้อยๆ บ้าง เล่นเขียนทายกันบ้าง เล่นทายใจกันบ้าง เล่นเลียนคนพิการบ้าง. นี้ชื่อว่า การเล่นทางกาย.

การเล่นทางวาจาเป็นไฉน? เล่นตลกด้วยปาก เล่นร่ำกลองด้วยปาก เล่นแกว่ง บัณเฑาะว์ด้วยปาก เล่นผิวปาก เล่นเป่าปาก เล่นตีตะโพนด้วยปาก เล่นร้องรำ เล่นโห่ร้อง เล่นขับเพลง เล่นหัวเราะ. นี้ชื่อว่าการเล่นทางวาจา.

คำว่า ความยินดี ในคำว่า รติ นั้น เป็นเครื่องกล่าวถึงความกระสัน. การไปสบาย การมาสบาย ... การปราศรัยสบาย กับบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นท่านกล่าวว่า สหาย ในอุเทศว่า สหายมชฺเฌ ดังนี้.

คำว่า การเล่น ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางสหาย ความว่า การเล่น และความยินดี ย่อมมีในท่ามกลางสหาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การเล่น ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางสหาย.

[๖๘๗] ชื่อว่า บุตร ในอุเทศว่า ปุตุเตสุ จ วิปูลิ โหติ เปมฺ ดังนี้ ได้แก่บุตร

๔ จำพวก คือ บุตรที่เกิดแต่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่อยู่ในสำนัก ๑.

คำว่า แต่ความรักในบุตรทั้งหลายมีมาก ความว่า ความรักในบุตรทั้งหลายมีประมาณยิ่ง

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่ความรักในบุตรทั้งหลายมีมาก.

[๖๘๘] ของที่รัก ในอุเทศว่า ปิยวิปโยค วิชิตฺตมาโน ดังนี้ มี ๒ อย่าง คือ สัตว์อันเป็นที่รัก ๑ สังฆารอันเป็นที่รัก ๑.

สัตว์อันเป็นที่รักเป็นไหน? ชนเหล่าใดมีอยู่ในโลกนี้ เป็นมารดาที่ดี บิดาที่ดี พี่น้องชายที่ดี พี่น้องหญิงที่ดี บุตรที่ดี ธิดาที่ดี มิตรที่ดี พวกพ้องที่ดี ญาติที่ดี สาโลหิตที่ดี เป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความสบาย หวังความปลอดภัย ปราศจากโยคกิเลสแก่บุคคลนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่าสัตว์อันเป็นที่รัก.

สังฆารอันเป็นที่รักเป็นไหน? รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ส่วนที่ชอบใจ. สิ่งเหล่านี้ ชื่อว่าสังฆารอันเป็นที่รัก.

คำว่า เมื่อเกลียดความพลัดพรากจากของที่รัก ความว่า เมื่อเกลียด เมื่ออึดอัด เมื่อเบื่อ ซึ่งความพลัดพรากจากของที่รัก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเกลียดความพลัดพรากจากของที่รัก พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า

การเล่น ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางแห่งสหาย. แต่
ความรักในบุตรทั้งหลายมีมาก. บุคคลเมื่อเกลียดความพลัด-
พรากจากของที่รัก พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๘๙] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ามีปกติอยู่ตามสบายในทิศ ๔

ไม่มีความขัดเคือง ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ครอบงำ
อันตรายทั้งหลาย ไม่มีความหวาดเสียว พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๙๐] คำว่า มีปกติอยู่ตามสบายในทิศ ๔ ในอุเทศว่า จาตุทฺทิสฺส อปฺปปฏิโม จ โหติ ดังนี้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ามีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง มีใจประกอบด้วยเมตตา เป็นจิตกว้างขวาง ถึงความเป็นใหญ่ มีสัตว์หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปตลอดโลก ทั้งสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน มีใจประกอบด้วยกรุณา ... มีใจประกอบด้วยมุทิตา ... มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง มีใจประกอบด้วยอุเบกขา เป็นจิตกว้างขวาง ถึงความเป็นใหญ่ มีสัตว์หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนแผ่ไปตลอดโลก ทั้งสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน.

คำว่า มีปกติอยู่ตามสบายในทิศ ๔ ไม่มีความขัดเคือง ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เพราะเป็นผู้เจริญเมตตา จึงไม่มีความเกลียดชังสัตว์ทั้งหลายในทิศตะวันออก ในทิศตะวันตก ในทิศใต้ ในทิศเหนือ ในทิศอาคเนย์ ในทิศหรดี ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศเบื้องต่ำ ในทิศเบื้องบน ในทิศใหญ่ ในทิศน้อย เพราะเป็นผู้เจริญกรุณา เพราะเป็นผู้เจริญมุทิตา เพราะเป็นผู้เจริญอุเบกขา จึงไม่มีความเกลียดชังสัตว์ทั้งหลายในทิศตะวันออก ฯลฯ ในทิศน้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ามีปกติอยู่ตามสบายในทิศ ๔ ไม่มี

ความขัดเคือง.

[๖๕๑] คำว่า ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้
สันโดษด้วยจิรตามมีตามได้ ทั้งกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจิรตามมีความได้ และไม่ถึงความ
แสวงหาผิด อันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งจิร เมื่อไม่ได้จิรก็ไม่สะดุ้ง (ไม่ขวนขวาย) เมื่อได้
จิรแล้วก็ไม่คิดใจ ไม่หลงไหล ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกบิโรก
ทั้งไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความสันโดษด้วยจิรตามมีตามได้นั้น. ก็พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
ใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สีกตัว มีสติอยู่ในจิรสันโดษนั้น พระปัจเจกสัมพุทธ-
*เจ้านี้ ท่านกล่าวว่า ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะ ที่ทราบกันว่า เป็นวงศ์เลิศอันมีมาแต่โบราณ
สมัย. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ ... เป็นผู้สันโดษ
ด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ ... เป็นผู้สันโดษด้วยกิลานปัจจัยเภสัชบริวารตามมีตามได้ ทั้งกล่าว
สรรเสริญความสันโดษด้วยกิลานปัจจัยเภสัชบริวารตามมีตามได้ และไม่ถึงความแสวงหาผิด
อันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งกิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เมื่อไม่ได้กิลานปัจจัยเภสัชบริวารก็ไม่สะดุ้ง
เมื่อได้กิลานปัจจัยเภสัชบริวารก็เป็นผู้ไม่คิดใจ ไม่หลงไหล ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญา
เป็นเครื่องสลัดออกบิโรก ทั้งไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความสันโดษด้วยกิลานปัจจัยเภสัช-
*บริวารตามมีตามได้นั้น. ก็พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สีกตัว
มีสติอยู่ในกิลานปัจจัยเภสัชบริวารสันโดษนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ท่านกล่าวว่าดำรง
อยู่ในวงศ์ของพระอริยะ ที่ทราบกันว่า เป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่โบราณสมัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้.

[๖๕๒] ชื่อว่า อันตราย ในอุเทศว่า ปริสุตยานํ สหิตา อณุมภี ดังนี้ ได้แก่

อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑.

อันตรายปรากฏเป็นไฉน? ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า
โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ พวกโจร พวกคนที่ทำกรรมแล้วหรือที่ยังไม่ได้ทำกรรม
โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคเรอ
โรคมองคร้อ โรคร้อนใน โรคผอม โรคในท้อง โรคลมวิงเวียน โรคลงแดง โรคจู๋เสียด
โรคลงท้อง โรคเรื้อน ฝี โรคกลาก โรคหิด โรคลมบ้าหมู หิดคัน หิดเปื่อย โรคคัน
ขี้เรื้อนกว้าง โรคคุดทะราด โรคลักปิดลักเปิด โรคดี โรคเบาหวาน โรคริดสีดวง โรคต่อมแดง
บานทะโรค อาพาธเกิดแต่ดี อาพาธเกิดแต่เสมหะ อาพาธเกิดแต่ลม อาพาธมีดีเป็นต้น
ประชุมกัน อาพาธเกิดเพราะฤดูแปรไป อาพาธเกิดเพราะเปลี่ยนอิริยาบถไม่เท่ากัน อาพาธเกิด
เพราะความเพียร อาพาธเกิดเพราะผลกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย
ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ หรือว่าสัมผัสแห่งเลื้อบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน.
อันตรายเหล่านี้ท่านกล่าวว่า อันตรายปรากฏ.

อันตรายปกปิดเป็นไฉน? กายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิวรรณ์ พยาบาท
นิวรรณ์ ถีนมิทธนิวรรณ์ อุทธัจจกุกกจนิวรรณ์ วิกิจจานิวรรณ์ ราคะ โทสะ โมหะ
ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง

ความโง่เขลา ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความคดหมิ่นท่าน ความเมา ความ
ประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความ
เดือดร้อนทั้งปวง อกุศลากิสังขารทั้งปวง. อันตรายเหล่านี้ท่านกล่าวว่า อันตรายปกปิด.

อันตรายชื่อว่า ปริสุตยา เพราะอรรถว่าอะไร? อรรถว่าครอบงำ. ว่าเป็นไปเพื่อ
ความเสื่อม. ว่าอกุศลธรรมทั้งหลายอยู่อาศัยในอรรถภาพนั้น.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าครอบงำอย่างไร? อันตรายเหล่านั้นย่อมครอบงำ ย่อมทับ
ย่อมท่วมทับ ย่อมเบียดเบียนบุคคลนั้น. ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าครอบงำอย่างนี้.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างไร? อันตรายเหล่านั้น ย่อม
เป็นไปเพื่ออันตราย เพื่อความเสื่อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อ
อันตราย เพื่อความเสื่อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านี้? อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อ
อันตราย เพื่อความเสื่อมแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร
ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติโดยสมควรแก่ธรรม
ความเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็น
ผู้รู้จักประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียร สติสัมปชัญญะ ความหมั่นในการเจริญ
สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมี
องค์ ๘. ชื่อว่าอันตรายเพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างนี้.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าอกุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอรรถภาพนั้นอย่างไร? อกุศล
ธรรมอันลามกเหล่านั้น อาศัยอรรถภาพ ย่อมเกิดขึ้นในอรรถภาพนั้น. เหล่าสัตว์ผู้อาศัยโพรง ย่อม
อยู่ในโพรง เหล่าสัตว์ผู้อาศัยน้ำ ย่อมอยู่ในน้ำ เหล่าสัตว์ผู้อาศัยป่า ย่อมอยู่ในป่า เหล่าสัตว์
ที่อาศัยต้นไม้ ย่อมอยู่ที่ต้นไม้ฉันใด อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น อาศัยอรรถภาพ ย่อมเกิดขึ้น
ในอรรถภาพ ฉะนั้นเหมือนกัน. ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าอกุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ใน
อรรถภาพอย่างนี้.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วม
กับกิเลสที่เป็นอันเตวาลิก ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่เป็นอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ไม่ผาสุก. ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่เป็นอันเตวาลิก ย่อมอยู่เป็นทุกข์ไม่ผาสุกอย่างไร? ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย เพราะเห็นรูปด้วยตา อกุศลธรรมอันลามกเหล่านี้ ที่ดำริด้วยความระลึกถึงอันเกื้อกูล
แก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนานี้ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ ย่อมชาน
ไปภายในจิตของภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้แหละ ภิกษุนั้นเราจึงกล่าวว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่เป็น
อันเตวาลิก. อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมปกครอบภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้แหละ ภิกษุนั้น
เราจึงกล่าวว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่เป็นอาจารย์.

อีกประการหนึ่ง เพราะฟังเสียงด้วยหู เพราะดมกลิ่นด้วยจมูก เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น
เพราะถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย เพราะรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านี้ ที่ดำริ
ด้วยความระลึก อันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น
ย่อมอยู่ ย่อมชานไปภายในจิตของภิกษุนั้น. เพราะเหตุดังนี้แหละ ภิกษุนั้นเราจึงกล่าวว่า ผู้อยู่

ร่วมกับกิเลสที่เป็นอันตเวาสึก. อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมปกครองภิกษุนี้ เพราะเหตุ
ดังนี้. ภิกษุนี้เราจึงกล่าวว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่เป็นอาจารย์. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วม
กับกิเลสที่เป็นอันตเวาสึก ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่เป็นอาจารย์ย่อมอยู่เป็นทุกข์ไม่ผาสุกอย่างนี้แล.
ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่าอกุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอรรถภาพนั้นเมื่ออย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓
ประการนี้ เป็นมลทินในระหว่าง เป็นไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูในระหว่าง เป็นผู้ฆ่าในระหว่าง
เป็นข้าศึกในระหว่าง. ๓ ประการเป็นไหน? ดูกรภิกษุทั้งหลาย โลภะเป็นมลทินในระหว่าง เป็น
ไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูในระหว่าง เป็นผู้ฆ่าในระหว่าง เป็นข้าศึกในระหว่าง. ดูกรภิกษุทั้งหลาย
โทสะ ฯลฯ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย โมหะเป็นมลทินในระหว่าง เป็นไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูใน
ระหว่าง เป็นข้าศึกในระหว่าง. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นมลทินในระหว่าง
เป็นไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูในระหว่าง เป็นผู้ฆ่าในระหว่าง เป็นข้าศึกในระหว่าง.

โลภะยังโทษอันไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด. โลภะยังจิตให้กำเริบ.
ภัยเกิดภายในจิต. คนพาลย่อมไม่รู้สึกลงถึงภัยนั้น. คนโลภย่อม
ไม่รู้จักรอด. คนโลภไม่เห็นธรรม. โลภะย่อมครอบงำนรชน
ในขณะใด ความมืดตื้อย่อมมีในขณะนั้น. โทสะยังโทษอัน
ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด. โทสะยังจิตให้กำเริบ. ภัยเกิดภายในจิต
คนพาลย่อมไม่รู้สึกลงถึงภัยนั้น. คนโกรธย่อมไม่รู้จักรอด. คน
โกรธไม่เห็นธรรม. โทสะย่อมครอบงำนรชนในขณะใด
ความมืดตื้อย่อมมีในขณะนั้น. โมหะยังโทษอันไม่เป็นประโยชน์
ให้เกิด. โมหะยังจิตให้กำเริบ. ภัยเกิดภายในจิต. คนพาลย่อม
ไม่รู้สึกลงถึงภัยนั้น. คนหลงย่อมไม่รู้จักรอด. คนหลงไม่เห็น
ธรรม. โมหะย่อมครอบงำนรชนในขณะใด ความมืดตื้อย่อมมี
ในขณะนั้น.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า อกุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอรรถภาพนั้นเมื่ออย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรมหาบพิตร ธรรมอัน
กระทำอันตราย ๓ ประการแล เมื่อเกิดขึ้นในภายใน ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อ
ทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก. ธรรมอันกระทำอันตราย ๓ ประการเป็นไหน? ดูกรมหาบพิตร ธรรม
อันกระทำอันตราย คือ โลภะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายใน ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์
เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความไม่ผาสุก. ดูกรมหาบพิตร ธรรมอันกระทำอันตราย คือ โทสะแล ฯลฯ.
ดูกรมหาบพิตร ธรรมอันกระทำอันตราย คือ โมหะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายใน ย่อมเกิดขึ้นเพื่อ
ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก. ดูกรมหาบพิตร ธรรมอันกระทำ
อันตราย ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายใน ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อ
ทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก.

โลภะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมเบียดเบียนนรชน

ผู้มีจิตลามก เหมือนขุขของตนเบียดเบียนไม่ไผ่ ฉะนั้น.
ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่ากุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอรรถภาพนั้น แม้อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ราคะ โทสะ โมหะ ความไม่ยินดี ความยินดี ความเป็นผู้
ขณลูกขณพอง มีอรรถภาพนี้เป็นเหตุ เกิดแต่อรรถภาพนี้ ความตริก
ในใจตั้งขึ้นแต่อรรถภาพนี้ ย่อมผูกสัตว์ไว้ เหมือนพวกเด็ก ๆ ผูก
กาไว้ ฉะนั้น.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่ากุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอรรถภาพนั้น แม้อย่างนี้.

คำว่า ครอบงำอันตรายทั้งหลาย ความว่า ครอบงำ คือ ไม่ยินดี ท่วมทับ บีบคั้น
กำจัด ซึ่งอันตรายทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ครอบงำอันตรายทั้งหลาย.

คำว่า ผู้ไม่มีความหวนเสียว ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น ไม่ขลาด ไม่มีความ
หวนเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนี เป็นผู้ละความกลัวความขลาดแล้ว ปราศจากความเป็นผู้ขณลูก
ขณพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ครอบงำอันตรายทั้งหลาย ไม่มีความหวนเสียว พึงเที่ยว
ไปสู่เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น จึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น มีปกติอยู่ตามสบายในทิศ ๔ ไม่มี
ความขัดเคือง ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ครอบงำอันตราย
ทั้งหลาย ไม่มีความหวนเสียว พึงเที่ยวไปสู่เดียว เหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

[๖๕๓] แม้บรรพชิตพวกหนึ่ง และพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เป็นผู้อัน

คนอื่นสงเคราะห์ยาก. บุคคลพึงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยใน
ผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย พึงเที่ยวไปสู่เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๕๔] คำว่า แม้บรรพชิตพวกหนึ่ง ... เป็นผู้อันคนอื่นสงเคราะห์ยาก ความว่า แม้
บรรพชิตบางพวกในศาสนานี้ เมื่อคนอื่นให้หนี้สักดี ให้อุเทศก็ดี ให้บริบูรณ์ก็ดี ให้จิวรก็ดี
ให้บาตรก็ดี ให้ภาชนะที่ทำด้วยโลหะก็ดี ให้ธัมมกรก็ดี ให้ผ้ากรองน้ำก็ดี ให้ลูกดานก็ดี ให้
รองเท้าก็ดี ให้ประคดเอวก็ดี ย่อมไม่ฟัง ไม่ตั้งโศดลงสดับ ไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้ เป็นผู้ไม่ฟัง
ไม่ทำตามคำ เป็นผู้ประพฤตินายบ เบือนหน้าไปโดยอาการอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้
บรรพชิตพวกหนึ่ง ... เป็นผู้อันคนอื่นสงเคราะห์ยาก.

[๖๕๕] คำว่า และพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ความว่า แม้คฤหัสถ์บางพวกในโลกนี้
เมื่อคนอื่นให้ช้างก็ดี ให้รถก็ดี ให้ช้างก็ดี ให้ที่คินก็ดี ให้เงินก็ดี ให้ทองก็ดี ให้บ้านก็ดี
ให้นครก็ดี ให้ชนบทก็ดี ย่อมไม่ฟัง ไม่ตั้งโศดลงสดับ ไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้ เป็นผู้ไม่ฟัง ไม่ทำ
ตามคำ เป็นผู้ประพฤตินายบ เบือนหน้าไปโดยอาการอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และ
พวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน.

[๖๕๖] ขนทั้งปวงยกตนเสีย ท่านกล่าวในอรรถนี้ว่า พึงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย
ในผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย.

คำว่า ฟังเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยในผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย ความว่า ฟังเป็นผู้มีความ
ขวนขวายน้อย คือ ฟังเป็นผู้ไม่ใส่ใจ ฟังเป็นผู้ไม่ห่วงใย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังเป็นผู้มี
ความขวนขวายน้อยในผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะ
เหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงกล่าวว่า

แม้บรรพชิตพวกหนึ่ง และพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เป็นผู้อัน
คนอื่นสงเคราะห์ยาก, บุคคลฟังเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยใน
ผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๖๕๑] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นวิรชน ปลงเสียแล้วซึ่งเครื่องหมาย

แห่งคฤหัสถ์ ตัดเครื่องผูกของคฤหัสถ์แล้ว เหมือนคันทองกลาง
มีใบร่วงหล่นแล้ว ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น,

[๖๕๒] ผม หนวด ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องแต่งตัว เครื่องประดับ
ผ้า ผ้าห่ม ผ้าโพก เครื่องอบ เครื่องนวด เครื่องอาบน้ำ เครื่องตัด คันฉ่อง เครื่องหยอดตา
ดอกไม้ เครื่องไล่ทา เครื่องพัดหน้า เครื่องทาปาก เครื่องประดับมือ เครื่องผูกมวยผม ไม่ทำ
กล้อง ดาบ ร่ม รองเท้า กรอบหน้า ดาบเพชร (หรือเครื่องประดับข้อมือ) พัดขนสัตว์
ผ้าขาว ผ้าชายขาว ดังนี้เป็นตัวอย่าง ท่านกล่าวว่า เครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ ในอุเทศว่า
โวโรปิตุวา คิหิพยุ๒ ุชนานิ ดังนี้.

คำว่า ปลงเสียแล้วซึ่งเครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ ความว่า ปลงเสียแล้ว คือ วางแล้ว
ทิ้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปลงเสียแล้วซึ่งเครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์.

[๖๕๓] คำว่า เหมือนคันทองกลางมีใบร่วงหล่นแล้ว ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้น ตัดเครื่องหมายคฤหัสถ์ให้ตกไปแล้ว เหมือนคันทองกลางมีใบเหลืองร่วงหล่นไปแล้ว ฉะนั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนคันทองกลางมีใบร่วงหล่นไปแล้ว.

[๑๐๐] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเชื่อว่าเป็นวิรชน ในอุเทศว่า เจตฺวาน ธีโร คิหิพยุชนานิ
ดังนี้ เพราะอรรถว่า มีความเพียร ว่าผู้อาจ ว่าผู้องอาจ ว่าผู้สามารถ ว่าผู้แก่กล้า ผู้ก้าวหน้า
ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ผู้ละความกลัว ความขลาดแล้ว ผู้ปราศจาก
ชนลูกขนปอง.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ท่านเว้นแล้วจากความชั่วทั้งปวง
ในโลกนี้นี้แหละ ล่วงพ้นทุกข์ในนรกเสียแล้ว อยู่ด้วย
ความเพียร มีความเป็นผู้กล้า มีความเพียร ท่านกล่าวว่า
เป็นวิรชน ผู้คงที่มีจิตเที่ยง.

บุตร ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นาทินเงิน ทอง บ้าน
นิคม ราชธานี แคว้นแคว้น ชนบท ฉาง คลัง และวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดทุกชนิด
ท่านกล่าวว่า เครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์.

คำว่า เป็นวิรชน ... ตัดเครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์แล้ว ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
เป็นวิรชน ตัด ตัดขาด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งเครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นวีรชน ... ตัดเครื่องผูกแห่งกฤหัสถ์แล้ว พึงเที่ยวไปสู่เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นวีรชน ปลงเสียแล้วซึ่งเครื่องหมาย
แห่งกฤหัสถ์ ตัดเครื่องผูกของกฤหัสถ์แล้ว เหมือนคัน
ทองหลางมีใบร่วงหล่นแล้ว พึงเที่ยวไปสู่เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๗๐๑] ถ้าพึงได้สหายผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วย
กรรมดี เป็นนักปราชญ์ ครอบงำอันตรายทั้งปวงแล้ว พึง-
ปลื้มใจ มีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น.

[๗๐๒] คำว่า ถ้าพึงได้สหายผู้มีปัญญา ความว่า ถ้าพึงได้ คือ พึงได้เฉพาะ
พึงประสบ พึงพบ ซึ่งสหายผู้มีปัญญา คือ เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ
มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงพึงได้สหายผู้มีปัญญา.

[๗๐๓] คำว่า เที่ยวไปด้วยกัน ในอุเทศว่า สทุธิจฺร สาธุวิหารี ธีรํ ดังนี้ ความว่า
เที่ยวไปร่วมกัน.

คำว่า มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี ความว่า อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยปฐมฌาน แม้ด้วยทุติยฌาน
แม้ด้วยตติยฌาน แม้ด้วยจตุตถฌาน อยู่ด้วยกรรมดี แม้ด้วยเมตตาเจโตวิมุติ แม้ด้วยกรุณา-
*เจโตวิมุติ แม้ด้วยมูทิตาเจโตวิมุติ แม้ด้วยอุเบกขาเจโตวิมุติ อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยอาวาสานัญญ-
*จายตนสมาบัติ แม้ด้วยวิญญูญายตนสมาบัติ แม้ด้วยอาภิกขัญญายตนสมาบัติ แม้ด้วย
เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยนิโรธสมาบัติ อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วย
ผลสมาบัติ.

คำว่า เป็นนักปราชญ์ คือ เป็นผู้ที่มีปัญญาทรงจำ เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้
มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เที่ยวไปด้วยกัน
มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์.

[๗๐๔] ชื่อว่า อันตราย ในอุเทศว่า อภิภุขฺย สพฺพานิ ปริสุตฺตานิ ดังนี้ ได้แก่
อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑. ฯลฯ เหล่านี้ ท่านกล่าวว่า
อันตรายปรากฏ. ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า อันตรายปกปิด.

คำว่า ครอบงำอันตรายทั้งปวงแล้ว ความว่า ครอบงำ ย่ำยี ท่วมทับ กำจัดอันตราย
ทั้งปวงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ครอบงำอันตรายทั้งปวงแล้ว.

[๗๐๕] คำว่า พึงปลื้มใจมีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
พึงเป็นผู้ปลื้มใจ มีใจยินดี มีใจร่าเริง มีใจชื่นชม มีใจปีติกล้ำ มีใจเบิกบาน เที่ยวไป
เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ รักษา บำรุง เชี่ยวยา ไปกับสหายผู้มีปัญญา คือ เป็นบัณฑิต
มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส นั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่าพึงปลื้มใจเที่ยวไปกับสหายนั้น.

คำว่า มีสติ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้ที่มีสติ คือ ประกอบด้วยสติ

แก้กล่าวย่างยิ่ง เป็นผู้ระลึก ตามระลึกได้ซึ่งกรรมที่ทำ และคำที่พูดแล้วแนแนนได้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้ปลื้มใจมีสติเที่ยวไปกับสหายนั่น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
จึงกล่าวว่า

ถ้าพึงได้สหยาผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วย
กรรมดี เป็นนักปราชญ์ ครอบงำอันตรายทั้งปวงแล้ว
พึงปลื้มใจมีสติเที่ยวไป กับสหายนั่น.

[๗๐๖] ถ้าไม่พึงได้สหยาผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วย
กรรมดี เป็นนักปราชญ์ ก็พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ดังพระราชา ทรงละแวนแคว้นที่ทรงชนะแล้ว เสด็จเที่ยว
ไปพระองค์เดียว ฉะนั้น.

[๗๐๗] คำว่า ถ้าไม่พึงได้สหยาผู้มีปัญญา ความว่า ถ้าไม่พึงได้ ไม่พึงได้เฉพาะ
ไม่พึงประสบ ไม่พึงพบ ซึ่งสหยาผู้มีปัญญา คือ ที่เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้
มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าไม่พึงได้สหยา
ผู้มีปัญญา.

[๗๐๘] คำว่า เที่ยวไปด้วยกัน ในอุเทศว่า สทุธิจรี สาธุวิหารี ธีร ดังนี้ ความว่า
เที่ยวไปร่วมกัน.

คำว่า มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี ความว่า มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี แม้ด้วยปฐมฌาน ฯลฯ
อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยนิโรธสมาบัติ อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยผลสมาบัติ.

คำว่า เป็นนักปราชญ์ ความว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาทรงจำ คือ เป็นบัณฑิต มีความรู้
มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เที่ยวไป
ด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์.

[๗๐๙] คำว่า ดังพระราชาทรงละแวนแคว้นที่ชนะแล้วเสด็จเที่ยวไปพระองค์เดียว
ความว่า พระราชาผู้เป็นกษัตริย์ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทรงชนะสงคราม กำจัดข้าศึกแล้ว ได้
ความเป็นใหญ่ มีคลังบริบูรณ์ ทรงสละแล้วซึ่งแวนแคว้น ชนบท คลัง เงิน ทอง เป็นอันมาก
และนคร ทรงปลงพระเกศา พระมัสสุแล้ว ทรงผ้ากาสายะ เสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต เข้าถึง
ความเป็นผู้ไม่มีกังวล เสด็จเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง เยียวยา
ไปผู้เดียว จันใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นก็ฉันทันนั้น ตัดกังวลในฆราวาสทั้งหมด ตัดกังวล
ในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในมิตรและพวกพ้องแล้ว ปลงผมและหนวด
นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวล เที่ยวไป เดินไป พักผ่อน
เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา ไปผู้เดียว ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดังพระราชาทรง
ละแวนแคว้นที่ทรงชนะแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ถ้าไม่พึงได้สหยาผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วย
กรรมดี เป็นนักปราชญ์ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด

ดังพระราชาทรงละแฉ่งแฉ่นที่ทรงชนะแล้ว เสด็จเที่ยว
ไปพระองค์เดียว ฉะนั้น.

[๑๖๐] เราทั้งหลายย่อมสรรเสริญสหาย ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมโดยแท้.

ควรเสพแต่สหายที่ประเสริฐกว่า หรือที่เสมอกัน (เท่านั้น).

เมื่อไม่ได้สหาย เหล่านั้น ก็ควรบริโภคนิจจอันไม่มีโทษ

พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๑๖๑] คำว่า อทฺฐา ในอุเทศว่า อทฺฐา ปถัสสาม สหายสมุปปํ ดังนี้ เป็นเครื่อง
กล่าวโดยส่วนเดียว เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่สงสัย เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่เคลือบแคลง เป็น
เครื่องกล่าวไม่เป็นสองส่วน เป็นเครื่องกล่าวไม่เป็นสองแยก เป็นเครื่องกล่าวไม่เป็นสองทาง
เป็นเครื่องกล่าวไม่ผิด. คำว่า อทฺฐา นี้ เป็นเครื่องกล่าวแน่นอน. สหายผู้ใดเป็นผู้ประกอบ
ด้วยศีลขันธ สมာธิขันธ ปัญญาขันธ วิมุตติขันธ วิมุตติญาณทัสสนขันธ อันเป็นของพระอเสขะ
สหายผู้นั้นท่านกล่าวว่า สหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม ในคำว่า สหายสมุปปํ ดังนี้.

คำว่า ย่อมสรรเสริญซึ่งสหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม ความว่า ย่อมสรรเสริญ คือ ย่อม
ชมเชย ยกย่อง พรรณนาคุณ ซึ่งสหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อม-
*สรรเสริญ ซึ่งสหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมโดยแท้.

[๑๖๒] คำว่า ควรเสพแต่สหายที่ประเสริฐกว่าหรือที่เสมอกัน ความว่า สหายทั้งหลาย
เป็นผู้ประเสริฐกว่าด้วยศีล สมာธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ สหายทั้งหลายเป็นผู้
เสมอกันด้วยศีล สมာธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะควรเสพ คือ ควรคบ ควรนั่งใกล้
ควรไต่ถาม ควรสอบถาม สหายที่ประเสริฐกว่าหรือสหายที่เสมอกัน (เท่านั้น) เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ควรเสพสหายที่ประเสริฐกว่าหรือที่เสมอกัน (เท่านั้น).

[๑๖๓] พึงทราบวินิจฉัย ในอุเทศว่า เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้นก็ควรบริโภคนิจจ
อันไม่มีโทษ ดังต่อไปนี้ บุคคลผู้บริโภคนิจจอันมีโทษก็มี ผู้บริโภคนิจจอันไม่มีโทษก็มี.

ก็บุคคลผู้บริโภคนิจจอันมีโทษเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้ คือ ได้ ได้รับ
ประสบ ได้มาซึ่งนิจจ ด้วยการหลอกลวง ด้วยการพูดเลียบเคียง ด้วยความเป็นหมอดู ด้วย
ความเป็นคนเล่นกล ด้วยการแสวงหาลาภด้วยลาภ ด้วยการให้ไม่จริง ด้วยการให้ไม่ไผ่ ด้วย
การให้ใบไม้ ด้วยการให้ดอกไม้ ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ ด้วยการให้จُرณ ด้วยการให้ดิน
ด้วยการให้ไม้สีฟัน ด้วยการให้น้ำบ้วนปาก ด้วยความเป็นผู้ใคร่ให้ปรากฏ ด้วยความพูดเหลวไหล
เหมือนแกงั่ว (ไม่สุกทั้งหมด) ด้วยความประจบเขา ด้วยการขอมาก ดังที่พูดกันว่ากินเนื้อ
หลังผู้อื่น ด้วยวิชาดูพื้นที่ ด้วยดิรัจฉานวิชา ด้วยวิชาทำนายอวัยวะ ด้วยวิชาดูฤกษ์ยาม ด้วย
การเป็นพู่ต ด้วยการเดินทางรับใช้ ด้วยการเดินสาธน์ ด้วยเวชกรรม ด้วยพู่ตกรรม ด้วยการให้
บิณฑบาตตอบแก่บิณฑบาต ด้วยการเพิ่มให้แก่การให้โดยผิดธรรม โดยไม่สม่าเสมอ ครั้นแล้ว
ก็สำเร็จความเป็นอยู่. บุคคลนี้ท่านกล่าวว่า ผู้บริโภคนิจจอันมีโทษ.

ก็บุคคลผู้บริโภคนิจจอันไม่มีโทษเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้ คือ ได้ ได้รับ
ประสบ ได้มาซึ่งนิจจ ด้วยการไม่หลอกลวง ด้วยการไม่พูดเลียบเคียง ด้วยความไม่เป็นคน

เล่นกล ด้วยการไม่แสวงหาผลได้ด้วยกล ไม่ใช่ด้วยการให้ไม่จริง ไม่ใช่ด้วยการให้ไม่ไผ่ ไม่ใช่ด้วยการให้ใบไม้ ไม่ใช่ด้วยการให้ดอกไม้ ไม่ใช่ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ ไม่ใช่ด้วยการให้จุมพิต ไม่ใช่ด้วยการให้ดิน ไม่ใช่ด้วยการให้ไม้สีฟัน ไม่ใช่ด้วยการให้น้ำบ้วนปาก ไม่ใช่ด้วยความเป็นผู้ใคร่ให้ปรากฏ ไม่ใช่ด้วยความพูดเหลวไหลเหมือนแกงั่ว ไม่ใช่ด้วยความประจบเขา ไม่ใช่ด้วยการขอมากดังที่พูดกันว่ากินเนื้อหลังผู้อื่น ไม่ใช่ด้วยวิชาคุณพื้นที่ ไม่ใช่ด้วยศรัทธาวิชา ไม่ใช่ด้วยวิชาทำนายอวยะ ไม่ใช่ด้วยวิชาคุณฤกษ์ยาม ไม่ใช่ด้วยการเดินเป็นทูต ไม่ใช่ด้วยการเดินรับใช้ ไม่ใช่ด้วยการเดินศาสน์ ไม่ใช่ด้วยเวชกรรม ไม่ใช่ด้วยทูตกรรม ไม่ใช่ด้วยการให้บิณฑบาตตอบแก้บิณฑบาต ไม่ใช่ด้วยการเพิ่มให้แก่การให้ โดยธรรม โดยสมำเสมอ ครั้นแล้วก็สำเร็จความเป็นอยู่. บุคคลนี้ท่านกล่าวว่า ผู้บริโศกปัจฉัยอันไม่มีโทษ.

คำว่า เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้นก็ควรบริโศกปัจฉัยอันไม่มีโทษ ความว่า เมื่อไม่ได้ ไม่ประสบ ไม่ได้เฉพาะ ไม่พบ ไม่ปะสหายเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้น ก็ควรบริโศกปัจฉัยอันไม่มีโทษ พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

เราทั้งหลายย่อมสรรเสริญสหาย ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมโดยแท้.

ควรเสพแต่สหายที่ประเสริฐกว่าหรือที่เสมอกัน (เท่านั้น).

เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้น ก็ควรบริโศกปัจฉัยอันไม่มีโทษ

พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๑๑๔] บุคคลเห็นซึ่งกำไลทองสองวงอันสุกปลั่ง ที่นายช่างทองให้

สำเร็จดีแล้ว เสียดสีกันที่มีมือ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด

ฉะนั้น.

[๑๑๕] คำว่า เห็นซึ่งกำไลทองอันสุกปลั่ง ความว่า เห็น เห็นแจ้ง เทียบเคียงพิจารณาให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ.

คำว่า สุวรรณสุต คือ ทองคำ. คำว่า สุกปลั่ง คือ บริสุทธิ เปล่งปลั่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นซึ่งกำไลทองอันสุกปลั่ง.

[๑๑๖] ช่างทอง ท่านกล่าวว่า กัมมารบุตร ในอุเทศว่า กัมมารบุตรใน สุนิภูมิตานี ดังนี้.

คำว่า ที่นายช่างทองให้สำเร็จดีแล้ว ความว่า ที่นายช่างทองให้สำเร็จดีแล้ว ทำดีแล้ว มีบริกรรมดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่นายช่างทองให้สำเร็จดีแล้ว.

[๑๑๗] ข้อมือ ท่านกล่าวว่า ฤษะ ในอุเทศว่า สงฆญญนทานิ ทเว ฤษสมัย ดังนี้.

กำไลมือสองวงในมือข้างหนึ่ง ย่อมเสียดสีกัน ฉนั้นใด สัตว์ทั้งหลายย่อมกระทบกระทั่งกันด้วยสามารถแห่งค้นหา สืบต่อไปกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในเปรตวิสัย ในมนุษย์โลก ในเทวโลก สืบต่อกคิด้วยคคิ สืบต่ออุปบัติด้วยอุปบัติ สืบต่อปฏิสนธิด้วยปฏิสนธิ สืบต่อภพด้วยภพ สืบต่อสงสารด้วยสงสาร สืบต่อวัฏฏะด้วยวัฏฏะ เที่ยวไป อยู่ ผลัดเปลี่ยน เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สองวงในข้อมือข้างหนึ่ง เสียดสีกันอยู่ พึงเที่ยวไป

ผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

บุคคลเห็นซึ่งกำไลทองสองวงอันสุกปลั่ง ที่นายช่างทอง
ให้สำเร็จดีแล้ว เสียดสีกันที่มือ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

[๑๑๘] การพูดด้วยวาจาที่ดี ความเกี่ยวข้องกับดี กับสหาย ฟังมี
แก่เราอย่างนี้. บุคคลเมื่อเห็นภยันต์ต่อไป ฟังเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๑๑๙] คำว่า กับสหาย ฟังมีแก่เราอย่างนี้ ความว่า ด้วยค้นหาเป็นสหาย. ค้นหา
เป็นสหายมีอยู่. บุคคลเป็นสหายมีอยู่. ค้นหาเป็นสหายอย่างไร? รูปค้นหา สัททค้นหา
คันธค้นหา รสค้นหา โสภณูปพค้นหา ธรรมค้นหา ชื่อว่า ค้นหา. ผู้ใดยังละค้นหาไม่ได้
ผู้นั้นท่านกล่าวว่า มีค้นหาเป็นสหาย.

บุรุษมีค้นหาเป็นสหาย ท่องเที่ยวไปตลอดกาลนาน ย่อม
ไม่ล่วงสงสารอันมีความเป็นอย่างนี้ และมีความเป็นอย่างอื่น
ไปได้.

ค้นหาเป็นสหายอย่างนี้.

บุคคลเป็นสหายอย่างไร? บุคคลบางคนในโลกนี้ ฟุ้งซ่านมิใช่เพราะเหตุของตน มิใช่
เพราะเหตุแห่งผู้อื่นให้ทำ มีจิตไม่สงบ คนเดียวกลายเป็นคนที่สองบ้าง สองคนกลายเป็นคนที่
สามบ้าง สามคนกลายเป็นคนที่สี่บ้าง ย่อมกล่าวคำเพื่อเจือมากในที่ที่ตนไปนั้น คือ พูดเรื่อง
พระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า
เรื่องดอกไม้ เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี
เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้า เรื่องตรอก เรื่องทำนน้ำ เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและ
ความเสื่อมด้วยประการดังนี้. บุคคลเป็นสหายอย่างนี้. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กับสหายฟังมี
แก่เราอย่างนี้.

[๑๒๐] ดิรัจฉานกถา ๓๒ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร ฯลฯ เรื่องความเจริญและ
ความเสื่อมด้วยประการนั้น ท่านกล่าวว่า การพูดด้วยวาจา ในอุเทศว่า วาจาภิลาโป อภิสขุณา
วา ดังนี้. ชื่อว่า ความเกี่ยวข้องกับ ได้แก่ ความเกี่ยวข้องกับ ๒ อย่าง คือ ความเกี่ยวข้องกับ
ค้นหา ๑ ความเกี่ยวข้องกับด้วยทัญญู ๑. ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความเกี่ยวข้องกับด้วยค้นหา. ฯลฯ นี้ชื่อว่า
ความเกี่ยวข้องกับด้วยทัญญู. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การพูดด้วยวาจาที่ดี ความเกี่ยวข้องกับดี.

[๑๒๑] ชื่อว่า ภัย ในอุเทศว่า เอตํ ภัย อายติ เปกขมานโน ดังนี้ คือ ชาตภัย ชราภัย
พยาธิภัย มรณภัย ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ภัยคือการดิเียนตน ภัยคือการดิเียน
ผู้อื่น ภัยคืออาชญา ภัยคือทุกติ ภัยแต่ลูกคลื่น ภัยแต่จระเข้ ภัยแต่น้ำวน ภัยแต่ปลาร้าย
ภัยแต่การแสวงหาเครื่องบำรุงชีพ ภัยแต่ความดิเียน ภัยคือความครั่นคร้ามในประชุมชน เหตุ
ที่น่ากลัว ความหวาดเสียว ขนลุกขนพอง ความที่จิตสะดุ้ง ความที่จิตหวั่นหวาด.

คำว่า เมื่อเห็นภยันต์ต่อไป ความว่า เมื่อเห็น เมื่อแลเห็น เมื่อตรวจดู เมื่อเพ่งดู

เมื่อพิจารณา ซึ่งภยันต์ต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเห็นภยันต์ต่อไป พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

การพูดด้วยวาจาที่ดี ความเกี่ยวข้องที่ดี กับสหาย พึงมีแก่เรา
อย่างนี้. บุคคลเมื่อเห็นภยันต์ต่อไป พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

[๑๒๒] ก็กามทั้งหลายอันวิจิตร มีรสอร่อย น่ารื่นรมย์ใจ ย่อมย่ำยิจิต
ด้วยอารมณ์มีชนิดต่างๆ. บุคคลเห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย
แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๑๒๓] โดยอุทานว่า กาม ในอุเทศว่า กามา หิ จิครา มธฺรา มโนรมา ดังนี้ กามมี ๒
อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่าวัตถุกาม. ฯลฯ เหล่านี้ท่าน
กล่าวว่ากิเลสกาม.

คำว่า อันวิจิตร ความว่า มีรูปชนิดต่างๆ มีเสียงชนิดต่างๆ มีกลิ่นชนิดต่างๆ มีรส
ชนิดต่างๆ มีโณภูมิจิตชนิดต่างๆ.

คำว่า มีรสอร่อย ความว่า สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุ-
*ทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้. ๕ ประการเป็นไฉน? รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา
น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่วชวน ขวนให้กำหนด เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้ง
ด้วยจมูก รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โณภูมิจิตที่จะพึงรู้แจ้งด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่
น่าพอใจ น่ารัก ยั่วชวน ขวนให้กำหนด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้แล. ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสใด อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้เกิดขึ้น สุขโสมนัสนี้ เรากล่าวว่า
เป็นกามสุข เป็นสุขเจือด้วยอุจจาระ เป็นสุขของปุลฺลชน ไม่ใช่สุขของพระอริยะ ไม่ควรเสพ
ไม่ควรคบ ไม่ควรให้เจริญ ไม่ควรทำให้มาก. เราขอมกล่าวว่า ควรกลัวต่อความสุขนี้ เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า ก็กามทั้งหลายอันวิจิตรมีรสอร่อย.

จิต ใจ มนัส หทัย จิตขาว มโน มนาคตนะ มนินทริย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ
มโนวิญญาณธาตุอันเกิดแต่วิญญาณขันธนั้น ชื่อว่า มนะ ในอุเทศว่า มโนรมา ดังนี้.

[๑๒๔] คำว่า ย่อมย่ำยิจิตด้วยอารมณ์ชนิดต่างๆ ความว่า ย่อมย่ำยิจิต คือ ย่อมให้
จิตสะดุ้ง ให้เสื่อม ให้เสีย ด้วยรูปชนิดต่างๆ ฯลฯ ด้วยโณภูมิจิตชนิดต่างๆ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ย่อมย่ำยิจิตด้วยอารมณ์ชนิดต่างๆ.

[๑๒๕] พึงทราบวินิจฉัย ในอุเทศว่า อาทีนํ กามคุณํสุ ทิสฺวา ดังต่อไปนี้
สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็โทษแห่งกามเป็น
อย่างไร? ดูกรภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในโลกนี้ เลี้ยงชีวิตด้วยที่ตั้งแห่งศีลปะ คือ การนับนิ้วมือ
การคำนวณ การประมาณ กสิกรรม พาณิชยกรรม โครกขกรรม เป็นนักรบ เป็นข้าราชการ
หรือด้วยกิจอื่นซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งศีลปะ ทนต่อความหนาว ทนต่อความร้อน ถูกเหลือบ ยุง
ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เบียดเบียน ต้องตายเพราะความหิวกระหาย. ดูกร-
*ภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามนี้ เห็นกันได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน

มีกามเป็นอธิกรณ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้น
หมั่นเพียรพยายามอยู่อย่างนั้น โภคสมบัติเหล่านั้นย่อมไม่เจริญขึ้น. กุลบุตรนั้นก็เศร้าโศก
ลำบากใจ รำพันเพื่อ ทบอคร่ำครวญถึงความหลงใหลว่า ความหมั่นของเราเป็นหมั่นหนอ
ความพยายามของเราไร้ผลหนอ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามแม้นี้ เห็นกันได้เอง เป็น
กองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ เป็นเหตุแห่งกามนั่นเอง. ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นหมั่นเพียรพยายามอยู่ โภคสมบัติเหล่านั้นย่อมเจริญขึ้น. กุลบุตร
นั้นก็ไฉสหายทุกขโถมันส เพราะเหตุรักษาโภคทรัพย์เหล่านั้นด้วยคิดว่า อุบายอะไร โภคสมบัติ
ของเราจึงจะไม่ถูกพระราชาริบไป โจรจะไม่ลักไปได้ ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่ท่วม พวกทายาท
ผู้ไม่เป็นที่รักจะไม่ชวนเอาไปได้. เมื่อกุลบุตรนั้นรักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ โภคสมบัติเหล่านั้นถูก
พระราชาริบเอาไป ถูกโจรลักเอาไป ถูกไฟไหม้ ถูกน้ำท่วม หรือถูกทายาทผู้ไม่เป็นที่รักชวน
เอาไป. กุลบุตรนั้นย่อมเศร้าโศก ฯลฯ ถึงความหลงใหลว่า เรามีทรัพย์สิ่งใด แม้ทรัพย์สิ่งนั้น
หมดไปหนอ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามแม้นี้ เห็นกันได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็น
เหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง พระราชาวิวาทกับพระราชาที่ดี กษัตริย์วิวาทกับ
กษัตริย์ที่ดี พรหมณ์วิวาทกับพรหมณ์ที่ดี คฤหบดีวิวาทกับคฤหบดีที่ดี มารดาวิวาทกับบุตรที่ดี
บุตรวิวาทกับมารดาที่ดี บิดาวิวาทกับบุตรที่ดี บุตรวิวาทกับบิดาที่ดี พี่น้องชายวิวาทกับพี่น้องหญิง
ที่ดี พี่น้องหญิงวิวาทกับพี่น้องชายที่ดี สหายวิวาทกับสหายที่ดี ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกาม
เป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง. ชนเหล่านั้นทะเลาะวิวาทกัน
เพราะเหตุแห่งกามนั้น ประหารกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง
ด้วยศาสตราบ้าง. ชนเหล่านั้นย่อมถึงความตายบ้าง ถึงความทุกข์ปางตายบ้าง เพราะการประหาร
กันนั้น. ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามแม้นี้ เห็นกันได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ
มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง คนทั้งหลายถือดาบและโล่ห้จับธนูสอดใส่แล้วแล้ว
ยอมเข้าสู่สงครามที่กำลังประชิดกันทั้งสองฝ่าย. เมื่อคนทั้งสองฝ่ายยังถูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง
บ้าง ฟันดาบบ้าง คนเหล่านั้นยังด้วยถูกศรก็มี พุ่งด้วยหอกก็มี และยอมตัดศีรษะกันด้วยดาบ
ในสงครามนั้น ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ เป็นเหตุแห่งกาม
ทั้งหลายนั่นเอง. คนเหล่านั้นย่อมถึงความตายบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้างในสงครามนั้น. ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามแม้นี้ เห็นกันได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน
มีกามเป็นอธิกรณ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง คนทั้งหลายถือดาบและโล่ห้จับธนูสอดใส่แล้วแล้ว
เข้าไปสู่ป้อมอันมีปฐเป็นเครื่องฉาบทางข้างข้าง. เมื่อคนทั้งสองฝ่ายยังถูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง
ฟันดาบบ้าง คนเหล่านั้นยังด้วยถูกศรก็มี พุ่งด้วยหอกก็มี รดด้วยโคลมย์ที่น้ำเกลียดก็มี ทับ
ด้วยฟ้าทับเหวก็มี ตัดศีรษะกันด้วยดาบก็มี ในสงครามนั้น ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็น
นิทาน มีกามเป็นอธิกรณ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง. คนเหล่านั้นย่อมถึงความตายบ้าง

ถึงทุกข์ปางตายบ้าง ในสงครามนั้น. คุณกริกขุทั้งหลาย โทษแห่งกามเมื่อนี้ เห็นกันตัวเอง เป็น
กองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลาย
นั่นเอง.

คุณกริกขุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง โจรทั้งหลายย่อมคัดค้านบ้าง ปล้นเรือนทุกหลังบ้าง
ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง คักคิชิงในทางเปลี่ยวบ้าง ครอบงำภรรยาของชายอื่นบ้าง ก็เพราะ
มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง. พวก
ราชบุรุษจับโจรเหล่านั้นได้แล้ว ให้ทำกรรมกรณต่างๆ คือ เชี่ยนด้วยเส้บ้าง เชี่ยนด้วยหวาย
บ้าง ตีด้วยพลองสั้นบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ฯลฯ ตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง โจรเหล่านั้น
ย่อมถึงความตายบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง เพราะกรรมกรณนั้น. คุณกริกขุทั้งหลาย โทษแห่งกาม
เมื่อนี้ เห็นกันตัวเอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกาม
ทั้งหลายนั่นเอง.

คุณกริกขุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ชนทั้งหลายย่อมประพฤติดุจจริตด้วยกาย ด้วยวาจา
ด้วยใจ ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลาย
นั่นเอง. ชนเหล่านั้นครั้งประพฤติกายทุจริต วาจิทุจริต มโนทุจริตแล้ว เมื่อแตกกายตายไป
ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก. คุณกริกขุทั้งหลาย โทษแห่งกามเมื่อนี้ มีในสัมปรายภพ
เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง.

คำว่า เห็นโทษในกามคุณทั้งหลายแล้ว ความว่า พบเห็น เทียบเคียง พิจารณาให้
แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งโทษในกามคุณทั้งหลายแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษ
ในกามคุณทั้งหลายแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ก็กามทั้งหลายอันวิจิตร มีรสอร่อย น่ารื่นรมย์ใจ ย่อมย่ำยีจิต
ด้วยอารมณ์ชนิดต่างๆ. บุคคลเห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย
แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๑๒๖] คำว่า กามนี้เป็นเสนียด เป็นดั่งผี เป็นอุบาทว์ เป็นโรค

เป็นลูกศร เป็นภัย. บุคคลเห็นภัยนี้ ในกามคุณทั้งหลายแล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๑๒๗] พึงทราบในวินิจจย ในอุเทศว่า กามทั้งหลายเป็นเสนียด เป็นดั่งผี เป็น
อุบาทว์ เป็นโรค เป็นลูกศร เป็นภัย ดังต่อไปนี้

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คุณกริกขุทั้งหลาย คำว่า เป็นภัย
เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดั่งผี เป็นความข้อน เป็นสัตว์ เป็นเปือกตม เป็นครรภ ล้วนแล้ว
เป็นชื่อของกาม. คุณกริกขุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุใด คำว่า เป็นภัย จึงเป็นชื่อของกาม? คุณ
กริกขุทั้งหลาย สัตว์นี้กำหนดด้วยกามราคะ อันฉันทราคะผูกพัน ย่อมไม่พ้นไปจากภัยแม้อันมี
ในปัจจุบัน ย่อมไม่พ้นไปจากภัยแม้อันมีในสัมปรายภพ เพราะเหตุนี้ คำว่า เป็นภัย นี้ จึง
เป็นชื่อของกาม. คุณกริกขุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุใด คำว่า เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดั่งผี เป็น

ความข็อง เป็นสัตว์ เป็นเปือกตม เป็นครรรค์ จึงชื่อของกาม? ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ กำหนดด้วยการระคะ อันฉันทระคะผูกพัน ย่อมไม่พ้นไปจากครรรค์แม้อันมีในปัจจุบัน ย่อมไม่พ้นไปจากครรรค์แม้อันมีในสัมปรายภพ เพราะเหตุนั้น คำว่า เป็นครรรค์ นี้ จึงเป็นชื่อของกาม.

สัตว์ที่เป็นปูลุชนยังลงแล้วด้วยระคะอันนำยินดี ย่อมเข้าถึง
ความเป็นสัตว์เกิดในครรรค์ เพราะกามเหล่าใด กามเหล่านั้น
บัณฑิตกล่าวว่า เป็นภย เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังฝิ
เป็นความข็อง เป็นสัตว์ เป็นเปือกตม และเป็นครรรค์.
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใด ภิกษุไม่ละฉาน เมื่อนั้น
ภิกษุนั้นล่วงกามอันเป็นดังทางมีเปือกตม ข้ามได้ยาก ย่อม
เห็นหมู่สัตว์ผู้เป็นอย่างนั้น เข้าถึงชาติและชรา คินรนอยู่.
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า คำว่า กามนี้ เป็นเสนียด เป็นดังฝิ เป็นอุบาทว์ เป็นโรค
เป็นลูกศร เป็นภย.

[๑๒๘] คำว่า เห็นภยนี้ในกามคุณทั้งหลายแล้ว ความว่า เห็นเทียบเคียง พิจารณา
ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งภยนี้ในกามคุณทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เห็นภยนี้ใน
กามคุณทั้งหลายแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

คำว่ากามนี้ เป็นเสนียด เป็นดังฝิ เป็นอุบาทว์ เป็นโรค
เป็นลูกศร เป็นภย. บุคคลเห็นภยนี้ ในกามคุณทั้งหลายแล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๑๒๙] บุคคลครอบงำแม้ภยทั้งปวงแม่นี้ คือ ความหนาว ความร้อน
ความหิว ความกระหาย ลม แดด เหลือบและสัตว์
เลื้อยคลาน แล้วพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๑๓๐] ความหนาว ในอุเทศว่า สัตว์ จ อุนห จ จุฑา ปิปาสา ดังนี้ ย่อมมีด้วย
เหตุ ๒ ประการ คือ ความหนาวย่อมมีด้วยสามารถแห่งธาตุภายในกำเรบ ๑ ความหนาวย่อมมี
ด้วยสามารถแห่งธาตุภายนอก ๑. ความร้อนในคำว่า อุนห ดังนี้ ย่อมมีด้วยเหตุ ๒ ประการ
คือ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งธาตุภายในกำเรบ ๑ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งธาตุ
ภายนอก ๑. ความหิว ท่านกล่าวว่า จุฑา. ความอยากน้ำ ท่านกล่าวว่า ปิปาสา. เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย.

[๑๓๑] ชื่อว่า ลม ในอุเทศว่า วาตาคเป หัสสิริสเป จ ดังนี้ คือ ลมทิศตะวันออก
ลมทิศตะวันตก ลมทิศเหนือ ลมทิศใต้ ลมมีรุติ ลมหนาว ลมร้อน ลมน้อย ลมมาก
ลมบ้าหมู ลมแต่ครุฑ ลมแต่ใบตาล แต่แต่พัด. ความร้อนแต่ดวงอาทิตย์ท่านกล่าวว่าแดด.
แมลงดาเลื่องท่านกล่าวว่าเหลือบ. งูท่านกล่าวว่าสัตว์เลื้อยคลาน. เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ลม
แดด เหลือบและสัตว์เลื้อยคลาน.

[๑๓๒] คำว่า ครอบงำแม้ภยทั้งปวงนั้น ความว่า ครอบงำ ปราบปราม กำจัด ย่ำยีแล้ว

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ครอบงำแม้ทั้งปวงนี้ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

เพราะเหตุนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

บุคคลครอบงำแม้ทั้งปวงแม้นี้ คือ ความหนาว ความร้อน

ความหิว ความกระหาย ลม แดด เหลือบและสัตว์

เลื้อยคลาน แล้วพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๓๓] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งหมู่ทั้งหลาย มีขันธเกิด

ดีแล้ว มีธรรมดังคอกบัว เป็นผู้ยัง ย่อมอยู่ในป่าตามอภิมย์

เหมือนนาคละแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย มีขันธเกิดพร้อมแล้ว

มีตัวดังคอกบัว เป็นผู้ยัง อยู่ในป่าตามอภิมย์ พึงเที่ยวไป

ผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๓๔] ช้างตัวประเสริฐท่านกล่าวว่า นาค ในอุเทศว่า นาโค ว ยุธานิ วิวชชยิตฺวา
ดังนี้.

แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ชื่อว่าเป็นนาค. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าเป็นนาค
เพราะเหตุไร? พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ทำความชั่ว เพราะเหตุว่า
ไม่ถึง เพราะเหตุว่าไม่มา. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ทำความชั่ว
อย่างไร? อกุศลธรรมอันลามก ทำให้มีความเศร้าหมองให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวน-
*กระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติขราและมรณะต่อไป ท่านกล่าวว่า ความชั่ว.

พระชินาสพยอมไม่ทำความชั่วอะไรๆ ในโลกเลย สละแล้ว

ซึ่งสังโยชน์ทั้งปวงและเครื่องผูกทั้งหลาย เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว

ย่อมไม่เกาะเกี่ยวในธรรมทั้งปวง ท่านกล่าวว่า เป็นนาค

ผู้คงที่ มีตนเป็นอย่างนั้น.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ทำความชั่วอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ถึงอย่างไร? พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้นไม่ถึงจันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงด้วยอำนาจระ
ไม่ถึงความอำนาจโทสะ ไม่ถึงความอำนาจโมหะ ไม่ถึงความอำนาจมานะ ไม่ถึงความอำนาจทิฐิ
ไม่ถึงความอำนาจอุทธัจจะ ไม่ถึงความอำนาจวิจิจฉา ไม่ถึงความอำนาจอนุสัย ไม่ดำเนินออก
เลื่อนเคลื่อนไปด้วยธรรมทั้งหลายอันให้เป็นพวก. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค เพราะ
เหตุว่าไม่ถึงอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่มาอย่างไร? พระปัจเจก-

*สัมพุทธเจ้านั้นไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมา สู่กิเลสทั้งหลายที่ได้แล้วด้วยโศคาปัตติมรรค
ด้วยสททาคามิมรรค ด้วยอนาคามิมรรค ด้วยอรหัตมรรค. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นชื่อว่าเป็นนาค
เพราะเหตุว่าไม่มาอย่างนี้.

คำว่า เหมือนนาคละแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย ความว่า ช้างตัวประเสริฐนั้น ละ เว้น
ปล่อยแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย เป็นผู้เดียว อย่างเข้าไปท่ามกลางป่า ย่อมเที่ยวไป เดินไป พักผ่อน

ย่อมเป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา ไปในป่า ฉนโค แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ฉนนั้น
ละ เว้น ปล่อยแล้วซึ่งหมู่ เทียวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด คือ อาศัยเสพเสนาสนะอันสงัด
เป็นป่ารกชัฏ มีเสียงน้อย ไม่มีเสียงกึกก้อง ปราศจากลมแต่หมู่ชน เป็นที่ควรทำกรรมลับของ
มนุษย์ สมควรแก่การหลีกเร้น. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว
นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อริยฐานจกกรมผู้เดียว
เป็นผู้เดียวเทียวไป เดินไป ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ พักผ่อน เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนนาคละแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย.

[๗๓๕] คำว่า มีขันธเกิดพร้อมแล้ว มีตัวดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง ความว่า ช้างตัว
ประเสริฐนั้น มีขันธเกิดพร้อมแล้ว คือ เป็นช้างสูง ๗ ศอกหรือ ๘ ศอก ฉนโค แม้พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นก็เหมือนกันฉนนั้น มีขันธเกิดพร้อมแล้วด้วยศีลขันธ สมาธิขันธ ปัญญา-
*ขันธ วิมุตติขันธ วิมุตติญาณทัสสนขันธอันเป็นของพระอเสาะ. ช้างตัวประเสริฐนั้นเป็นช้างมีตัว
ดังดอกบัว ฉนโค แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ฉนนั้น มีธรรมดังดอกบัว ด้วยดอกบัว คือ
โพชฌงค์ ๗ ประการ คือ สติสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิตี-
*สัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมานิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์. ช้างตัวประเสริฐ
นั้นเป็นช้างยิ่งด้วยเรี่ยวแรง ด้วยกำลัง ด้วยความเร็ว ด้วยความกล้า ฉนโค แม้พระปัจเจก
สัมพุทธเจ้าก็ฉนนั้น เป็นผู้ยิ่งด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มีขันธเกิดพร้อมแล้ว มีตัวดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง.

[๗๓๖] คำว่า ย่อมอยู่ในป่าตามอกริมย์ว่า ความว่า ช้างตัวประเสริฐนั้น ย่อมอยู่ในป่า
ตามอกริมย์ ฉนโค แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นก็ฉนนั้น ย่อมอยู่ในป่าตามอกริมย์ คือ อยู่
ในป่าตามอกริมย์ ด้วยปฐมฌานบ้าง ทุติฌานบ้าง ตติยฌานบ้าง จตุตถฌานบ้าง อยู่ในป่า
ตามอกริมย์ด้วยเมตตาเจโตวิมุตติบ้าง กรุณาเจโตวิมุตติบ้าง มุทิตาเจโตวิมุตติบ้าง อุเบกขาเจโตวิมุตติ
บ้าง อยู่ในป่าตามอกริมย์ด้วยอาภาสานุญายตนสมาบัติบ้าง วิญญูญายตนสมาบัติบ้าง
อากิญจัญญายตนสมาบัติบ้าง เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง ผลสมาบัติบ้าง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า อยู่ในป่าตามอกริมย์ พึงเทียวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉนนั้น. เพราะเหตุฉนนั้น พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งหมู่ทั้งหลาย มีขันธเกิดดีแล้ว
มีธรรมดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง ย่อมอยู่ในป่าตามอกริมย์ เหมือน
นาคแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย มีขันธเกิดพร้อมแล้ว มีตัว
ดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง อยู่ในป่าตามอกริมย์ พึงเทียวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉนนั้น.

[๗๓๗] บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันมีในสมัยด้วยเหตุใด เหตุฉนนั้น
เป็นอัฐฐานะของบุคคลผู้ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่. บุคคล
ได้พึงแล้วซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์
แห่งพระอาทิตย์ พึงเทียวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉนนั้น.

[๗๓๘] พึงทราบวินิจฉัยในอุเทศว่า บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันมีในสมัยด้วยเหตุใด เหตุอันเป็นอัฐฐานะของบุคคลผู้ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่ ดังต่อไปนี้

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกรอานนท์ ภิกษุชอบความคลุกคลีด้วยหมู่ ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่ ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความคลุกคลีด้วยหมู่ ชอบหมู่ ยินดีในหมู่ บันเทิงในหมู่ ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความชอบหมู่ จักเป็นผู้ได้ตามประสงค์ ได้โดยไม่งยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งสุขในเนกขัมมะ สุขในความสัจ สุขคือความสงบ สุขในความตรัสรู้ ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ดูกรอานนท์ ส่วนภิกษุใด หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ภิกษุนั้นพึงได้สุขนั้นสมหวัง คือ จักได้ตามประสงค์ ได้โดยไม่งยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งสุขในเนกขัมมะ สุขในความสัจ สุขคือความสงบ สุขในความตรัสรู้ ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้.

ดูกรอานนท์ ภิกษุชอบความคลุกคลีด้วยหมู่ ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่ ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเป็นผู้ชอบความคลุกคลีด้วยหมู่ ชอบหมู่ ยินดีในหมู่ บันเทิงในหมู่ ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความชอบหมู่ จักบรรลุซึ่งเจโตวิมุตติอันมีในสมัยหรือซึ่งโลกุตตรมรรคอันไม่กำเรบ อันไม่มีในสมัย ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ดูกรอานนท์ ส่วนภิกษุใด หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ภิกษุนั้นพึงได้สุขนั้นสมหวัง คือ จักบรรลุซึ่งเจโตวิมุตติอันมีในสมัยหรือซึ่งโลกุตตรมรรคอันไม่กำเรบ อันไม่มีในสมัย ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันมีในสมัยด้วยเหตุใด เหตุอันเป็นอัฐฐานะของบุคคลผู้ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่.

[๗๓๙] พระสุริยะ ท่านกล่าวว่า พระอาทิตย์ ในอุเทศว่า อาทิจจพบุรุษุสสุ วโจ นิสมม ดังนี้. พระอาทิตย์นั้นเป็นโคตมโดยโคตร. แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็เป็นโคตมโดยโคตร แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็เป็นญาติ เป็นเผ่าพันธุ์ โดยโคตรแห่งพระอาทิตย์. เพราะเหตุานั้น พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธเจ้า จึงชื่อว่า เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์.

คำว่า ได้ฟังแล้วซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์ ความว่า ได้ฟัง ได้ยิน ศึกษา ทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้ว ซึ่งถ้อยคำ คือ คำเป็นทาง เทสนาอนุสนธิ ของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ฟังแล้วซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์ ฟังเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุานั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันมีในสมัยด้วยเหตุใด เหตุอันเป็น
อัฐฐานะของบุคคลผู้ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่. บุคคลได้
ฟังแล้ว ซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์
แห่งพระอาทิตย์ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๔๐] เราล่วงเสียแล้วซึ่งทฎฐิอันเป็นเสี้ยนหนามทั้งหลาย ถึงแล้ว

ซึ่งมรรคนิยาม มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว เป็นผู้มิญาณเกิด
ขึ้นแล้ว อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน

นอแรด ฉะนั้น.

[๗๔๑] สักกายทิฐิมีวัตถุ ๒๐ ท่านกล่าวว่าทิฐิเป็นเสี้ยนหนาม ในอุเทศว่า ทิฐิ-
*วิสุกานิ อุปาทิตฺโต ดังนี้. บุคคลผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรม
ของพระอริยะ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของ
สัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเห็นรูปในความเป็นคนบ้าง เห็นคนว่า
มีรูปบ้าง เห็นรูปในคนบ้าง เห็นคนในรูปบ้าง เห็นเวทนาโดยความเป็นตน ... เห็นสัญญาโดย
ความเป็นตน ... เห็นสังขารโดยความเป็นตน ... เห็นวิญญาณโดยความเป็นตนบ้าง เห็นตนว่ามี
วิญญาณบ้าง เห็นวิญญาณในตนบ้าง เห็นตนในวิญญาณบ้าง. ทิฐิเห็นปานนี้ ทิฐิไปแล้ว
ทิฐิอันรกชฎ ทิฐิกันคาร ทิฐิเป็นเสี้ยนหนาม ทิฐิกวักแกว่ง ทิฐิเป็นสังโยชน์ ความถือ
ความถือเฉพาะ ความถือมั่น ความลุ่มคล้ำ ทางชั่ว ทางผิด ความเป็นผิด ลัทธิแห่งเดียรฉัตร
ความถือด้วยความแสวงหาผิด ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือว่าจริงใน
เรื่องอันไม่จริง ทิฐิ ๖๒. เหล่านี้ เป็นทิฐิเสี้ยนหนาม.

คำว่า ล่วงเสียแล้ว ความว่า ล่วงเสียแล้ว ก้าวล่วงแล้ว ล่วงเลยแล้ว เป็นไปล่วง
แล้ว ซึ่งทิฐิเป็นเสี้ยนหนามทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ล่วงเสียแล้วซึ่งทิฐิเป็นเสี้ยนหนาม
ทั้งหลาย.

[๗๔๒] มรรค ๔ และอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิ ...
สัมมาสมาธิ ท่านกล่าวว่า มรรคนิยาม ในอุเทศว่า ปคุโต นิยามํ ปฏิลุทฺทมกุโค ดังนี้. เรา
ประกอบแล้ว ถึงพร้อมแล้ว บรรลุแล้ว ถูกต้องแล้ว ทำให้แจ้งแล้วด้วยอริยมรรค ๔ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงแล้วซึ่งมรรคนิยาม.

คำว่า มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว ความว่า มีมรรคอันได้แล้ว มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว
มีมรรคอันบรรลุแล้ว มีมรรคอันถูกต้องแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงแล้วซึ่งมรรคนิยาม
มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว.

[๗๔๓] คำว่า เป็นผู้มีญาณเกิดขึ้นแล้ว อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ความว่า พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้นมีญาณเกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้ว คือ มีญาณ
เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขาร
ทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวล
ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีญาณเกิดขึ้นแล้ว.

คำว่า อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น อันผู้อื่นไม่ต้อง
แนะนำ คือ ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย ไม่ไปด้วยญาณอันเนื่องด้วยผู้อื่น เป็นผู้ไม่
หลงใหล มีสติสัมปชัญญะ ย่อมรู้ย่อมเห็นตามความเป็นจริงว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีญาณเกิดขึ้นแล้ว อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

เราล่วงเสียแล้วซึ่งทิฐิอันเป็นเสี้ยนหนามทั้งหลาย ถึงแล้ว

ซึ่งมรรคนิยาม มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว เป็นผู้มิญาณเกิดขึ้น
แล้ว อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

[๗๔๔] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ไม่โลภ ไม่โกหก ไม่กระหาย
ไม่มีความลบหลู่ มีบาปธรรมดั่งรศผาดและโมหะอันกำจัด
แล้ว ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

[๗๔๕] ตัณหา ราคะ สาราณะ ฯลฯ อภิขณา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความโลภ
ในอุเทศว่า นิลุโลสุโป นิกฺกุโห นปิปปาโส ดังนี้.

ตัณหาอันเป็นความโลภนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มี
ที่ตั้งตั้งต้นตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะ
เหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงเป็นผู้ไม่มีความโลภ. วัตถุแห่งความโกหก ในคำว่า ไม่โกหก
มี ๓ อย่าง คือ วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการเสพปัจจัย ๑ วัตถุแห่งความโกหกเป็น
ส่วนแห่งอิริยาบถ ๑ วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการพูดอิงธรรม ๑.

วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการเสพปัจจัยเป็นไฉน? พวกคฤหบดีในโลกนี้ ย่อม
นิมนต์ภิกษุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. ภิกษุนั้นมีความปรารถนา
ลามก อันความปรารถนาครอบงำแล้ว มีความต้องการด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน-
*ปัจจัยเภสัชบริขาร มุ่งความเป็นผู้ใคร่ได้มาก บอกเลิกรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. เธอพูดอย่างนี้ว่า สมณะจะประสงค้อะไรด้วยจีวรมีค่ามาก สมณะควร
จะเที่ยวเลือกเก็บผ้าเก่าๆ จากป่าช้าบ้าง จากกองหยากเยื่อบ้าง จากตลาดบ้าง แล้วทำสังฆาภิ-
*บริโลก นั่นเป็นความสมควร. สมณะจะประสงค้อะไรด้วยบิณฑบาตมีค่ามาก สมณะควรเลี้ยง
ชีพด้วยอาหารที่ได้มาด้วยป्लीแข้ง โดยการเที่ยวแสวงหา นั่นเป็นความสมควร. สมณะจะประสงค้อะไรด้วย
เสนาสนะมีค่ามาก สมณะพึงอยู่ที่โคนต้นไม้หรือพึงอยู่ในที่แจ้ง นั่นเป็นความสมควร. สมณะจะประสงค้อะไรด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารอันมีค่ามาก สมณะควรทำยาด้วยมูตรเน่าบ้าง
ด้วยขี้ลูกสมอบ้าง นั่นเป็นความสมควร. เข่อมุ่งความเป็นผู้ใคร่ได้มาก กับบริโลกจีวรที่เศร้าหมอง
ฉันทบิณฑบาตที่เศร้าหมอง ใช้สอยเสนาสนะที่เศร้าหมอง เสพคิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่เศร้า
หมอง. พวกคฤหบดีก็รู้จักภิกษุรูปนั้นอย่างนี้ว่า สมณะรูปนี้มีความปรารถนาน้อย เป็นผู้สันโดษโดย
ชอบวิเวก ไม่เกี่ยวข้อง ปรารถนาความเพียร เป็นผู้มิวาทะอันขจัดแล้ว ก็นิมนต์มากไปด้วยจีวร
บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร. ภิกษุนั้นก็กล่าวอย่างนี้ว่า กุลบุตรผู้มีศรัทธา
จะประสบบุญเป็นอันมากก็เพราะมีปัจจัย ๓ อย่าง พร้อมหน้ากัน คือ กุลบุตรผู้มีศรัทธา จะ
ประสบบุญเป็นอันมาก เพราะมีศรัทธาพร้อมหน้า ๑ เพราะมีไทยธรรมพร้อมหน้า ๑ เพราะมี
ทักษิณบุญคุณพร้อมหน้า ๑. ท่านทั้งหลายก็มีศรัทธานี้อยู่ ไทยธรรมก็ปรากฏอยู่ และอาตมา
ผู้เป็นปฎิภาหาก็มีอยู่. ถ้าอาตมาจักไม่รับ ด้วยเหตุที่อาตมาไม่รับ ท่านทั้งหลายก็จักเสื่อมบุญ.
อาตมาไม่มีความประสงค์ด้วยปัจจัยนี้ ก็แต่ว่า อาตมาจักรับเพื่ออนุเคราะห์แก่ท่านทั้งหลาย. ภิกษุ

นั้นมุ่งความเป็นผู้อยากได้มาก ก็รับจีวรมาก รับบิณฑบาตมาก รับเสนาสนะมาก รับคิลาน-

*ปัจจัยเภสัชบริขารมาก. ความสยิวหน้า ความเป็นผู้สยิวหน้า ความโกหก กิริยาที่โกหก ความเป็นผู้โกหก เห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่า วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการเสพปัจจัย.

วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งอริยาบถเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ ประสงค์จะให้เขาสรรเสริญ ดำริว่า ประชุมชนจะสรรเสริญเราโดยอริยาบถอย่างนี้ จึงสำรวมเดิน สำรวมยืน สำรวมนั่ง สำรวมนอน มุ่งเดิน มุ่งยืน มุ่งนั่ง มุ่งนอน เดินเหมือนภิกษุมีสมาธิ ยืนเหมือนภิกษุมีสมาธิ นั่งเหมือนภิกษุมีสมาธิ นอนเหมือนภิกษุมีสมาธิ ย่อมเป็นเหมือนดังเจริญฌานต่อหน้าพวกมนุษย์. ความเริ่มตั้ง ความตั้ง ความสำรวมอริยาบถ ความเป็นผู้สยิวหน้า ความโกหก กิริยาที่โกหก ความเป็นผู้โกหก เห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่า วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งอริยาบถ.

วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการพุดอิงธรรมเป็นไฉน? ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์จะให้เขาสรรเสริญ ดำริว่า ประชุมชนจะสรรเสริญเราด้วยการพุดอย่างนี้ จึงกล่าววาจาอิงอริยธรรม คือ พุดว่า สมณะที่ใช้จีวรเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก สมณะที่ใช้บาตรเห็นปานนี้ ใช้ภาชนะโลหะเห็นปานนี้ ใช้ธรรมกรกเห็นปานนี้ ใช้ผ้ากรองน้ำเห็นปานนี้ ใช้ลูกดานเห็นปานนี้ ใช้รองเท้าเห็นปานนี้ ใช้ประคดเอวเห็นปานนี้ ใช้สายโยคเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก. และพุดว่า สมณะที่มีพระอุปัชฌายะเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก สมณะที่มีพระอาจารย์เห็นปานนี้ มีพวกร่วมพระอุปัชฌายะเห็นปานนี้ มีพวกร่วมพระอาจารย์เห็นปานนี้ มีพวกมีโมคริกันเห็นปานนี้ มีมิตรที่เห็นกันมาเห็นปานนี้ มีมิตรที่คบกันมาเห็นปานนี้ มีสหายเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก. และพุดว่า สมณะที่อยู่ในวิหารเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก ผู้อยู่ในเพิงมีหลังคาแถบเดียวเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในเรือนโล้นเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในถ้ำเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในกุฏิเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในเรือนยอดเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในป้อมเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในโรงเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในที่พักเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในโรงฉันทเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในมณฑปเห็นปานนี้ ผู้อยู่ที่โคนต้นไม้เห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก, อนึ่ง ภิกษุผู้ก้มหน้ากว่าคนที่ก้มหน้า ผู้สยิว-
*หน้ากว่าคนสยิวหน้า ผู้โกหกกว่าคนที่โกหก ผู้พุดมากกว่าคนพุดมาก ผู้ที่คนอื่นสรรเสริญตามปากของคน กล่าวถ้อยคำอันปฏิสังขตด้วยโลกุตระและนิพพานเช่นนั้น อันลึกลับ ละเอียด ที่วิญญูชนปิดบังว่า สมณะนี้ได้วิหารสมบัติอันสงบเห็นปานนี้. ความสยิวหน้า ความเป็นผู้สยิวหน้า ความโกหก กิริยาที่โกหก ความเป็นผู้โกหกเห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่าวัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการพุดอิงธรรม.

วัตถุแห่งความโกหก ๓ อย่างนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ละเสียแล้ว ตัดขาดเสียแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ไม่ให้อาเจยเกิดขึ้น เสาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนั้น พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้น ไม่โกหก. ตัณหา ราคะ สราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความกระหาย ในคำว่า ไม่มีความกระหาย. ตัณหาอันเป็นเหตุให้กระหายนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิด ขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงไม่มีความกระหาย เพราะฉะนั้น

จึงชื่อว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่มีความโลภ ไม่โกหก ไม่มีความกระหาย.

[๗๔๖] ความลบล้าง กิเลสที่ลบล้าง ความเป็นผู้ลบล้าง ความเป็นผู้ริษยา ชื่อว่าความลบล้าง ในอุเทศว่า ไม่มีความลบล้าง มีบาปกรรมดังรสฝาดและโมหะอันกำจัดแล้ว ดังนี้.

ชื่อว่าบาปกรรมดังรสฝาด คือ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความดีเสมอ ฯลฯ อกุศลากิสังขารทั้งปวง เป็นดังรสฝาด (แต่ละอย่าง). ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนเบื้องต้น ความไม่รู้ในส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ทั้งในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลายอันอาศัยกันเกิดขึ้น คือความที่สังขาราทิธรรมนี้เป็นปัจจัยแห่งกันและกัน ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ถึงพร้อมเฉพาะ ความไม่ตรัสรู้ ความไม่ตรัสรู้พร้อม ความไม่แทงตลอด ความไม่ถึงพร้อม ความไม่กำหนดถือเอา ความไม่เห็นพร้อม ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความหมดจดยาก ความเป็นพาล ความไม่รู้ทั่วพร้อม ความหลง ความหลงเสมอ อวิชชาเป็นโสมะ อวิชชาเป็นโยคะ อวิชชาเป็นอนุสัย อวิชชาเป็นปริยฐาน อวิชชาเป็นขำ อวิชชาเป็นบ่วง โมหะ อกุศลมูล ชื่อว่า โมหะ.

ความลบล้าง บาปกรรมดังรสฝาดและโมหะ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น สำรอกแล้ว กำจัดแล้ว ละเสียแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้อาเจเกิดขึ้น เผาเสียแล้ว ด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงไม่มีความลบล้าง มีบาปกรรมดังรสฝาดและโมหะอันกำจัดแล้ว.

[๗๔๗] ตัณหา ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความหวัง ในอุเทศว่า เป็นผู้ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง ดังนี้.

คำว่า ในโลกทั้งปวง คือ ในอภายโลกทั้งปวง ในมนุษยโลกทั้งปวง ในเทวโลกทั้งปวง ในชั้นโลกทั้งปวง ในธาตุโลกทั้งปวง ในอายตนะโลกทั้งปวง.

คำว่า เป็นผู้ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง ความว่า เป็นผู้ไม่มีความหวัง คือ เป็นผู้ไม่มีตัณหา เป็นผู้ไม่มีความกระหายในโลกทั้งปวง เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ไม่โลภ ไม่โกหก ไม่กระหาย ไม่มี
ความลบล้าง มีบาปกรรมดังรสฝาดและโมหะอันกำจัดแล้ว ไม่มี
ความหวังในโลกทั้งปวง พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๗๔๘] พึงละเว้นสหายชั่ว ผู้ไม่เห็นประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอัน

ไม่เสมอ ไม่ควรเสพคนผู้ชวนชวายเป็นคนประมาทด้วยตนเอง
พึงเที่ยวไปเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๔๙] สหายชั่ว ในอุเทศว่า ปาป สหาย ปริวชเขต ดังนี้ ที่บัณฑิตกล่าวไว้ว่า
สหายผู้ประกอบด้วยมิจาทิฏฐิวิตถุ ๑๐ ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ญัญที่บูชาแล้วไม่มีผล ผล

วิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี เหล่าสัตว์ที่ผุดขึ้นเกิดไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยความรู้อย่างเองแล้วประกาศให้ทราบ ไม่มีในโลก ดังนี้. สหายนี้ชื่อว่า สหายชั่ว.

คำว่า พึงละเว้นสหายชั่ว ความว่า พึงละ พึงเว้น พึงหลีกเลี่ยงสหายชั่ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า พึงละเว้นสหายชั่ว.

[๑๕๐] สหายผู้ไม่เห็นประโยชน์ ในอุเทศว่า อนตฺถสฺส วิสเม นินฺนุญฺญํ ดังนี้ ที่บัณฑิตกล่าวไว้ว่า สหายผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล ภัยที่บูชาแล้วไม่มีผล ฯลฯ สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยความรู้อย่างเองแล้วประกาศให้ทราบ ไม่มีในโลก ดังนี้. สหายนี้ ชื่อว่าผู้ไม่เห็นประโยชน์.

คำว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันไม่เสมอ ความว่า ผู้ตั้งอยู่ในกายกรรมอันไม่เสมอ ในวจีกรรมอันไม่เสมอ ในมโนกรรมอันไม่เสมอ ในปาณาติบาตอันไม่เสมอ ในอกุศลนาทานอันไม่เสมอ ในกาเมศฺมุจฺฉาจารอันไม่เสมอ ในมุสาวาทอันไม่เสมอ ในปิสุณาวาจาอันไม่เสมอ ในผรุสวาจาอันไม่เสมอ ในสัมผัสปลาทปอันไม่เสมอ ในอภิขมาอันไม่เสมอ ในพยาบาทอันไม่เสมอ ในมิจฺฉาทิฏฐิอันไม่เสมอ ในสังขารอันไม่เสมอ ผู้ตั้งอยู่ ข้องอยู่ แอบอยู่ เข้าถึงอยู่ คิดใจ น้อมใจไปในเบญจกามคุณอันไม่เสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่เห็นประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันไม่เสมอ.

[๑๕๑] คำว่า ผู้ชวนชวาย ในอุเทศว่า สยํ น เสว ปสฺสํ ปมฺคตํ ดังนี้ ความว่า ผู้ใดยอมแสวงหา เสาะหา ค้นหากาม เป็นผู้ประพฤติดู้อยู่ในกาม มักมากอยู่ในกาม หนักอยู่ในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม อ่อนไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้ผู้นั้นชื่อว่าผู้ชวนชวายในกาม. ผู้ใดเสาะหารูป ได้รูป บริโภครูป ด้วยสามารถค้นหา เป็นผู้ประพฤติดู้อยู่ในรูป มักมากในรูป หนักอยู่ในรูป เอนไปในรูป โอนไปในรูป อ่อนไปในรูป น้อมใจไปในรูป มุ่งรูปเป็นใหญ่ แม้ผู้นั้นก็ชื่อว่าผู้ชวนชวายในกาม. ผู้ใดเสาะหาเสียง ... ผู้ใดเสาะหากลิ่น ... ผู้ใดเสาะหารส ... ผู้ใดเสาะหาโผฏฐัพพะ ได้โผฏฐัพพะ บริโภคโผฏฐัพพะ ด้วยสามารถค้นหา เป็นผู้ประพฤติดู้อยู่ในโผฏฐัพพะ มักมากในโผฏฐัพพะ หนักอยู่ในโผฏฐัพพะ เอนไปในโผฏฐัพพะ โอนไปในโผฏฐัพพะ อ่อนไปในโผฏฐัพพะ น้อมใจไปในโผฏฐัพพะ มุ่งโผฏฐัพพะเป็นใหญ่ แม้ผู้นั้นก็ชื่อว่าผู้ชวนชวายในกาม.

พึงกล่าวความประมาท ในคำว่า ปมฺคตํ ดังต่อไปนี้ ความปล่อยจิตไป ความตามเพิ่ม การปล่อยจิตไป ในกายทุจริตก็ดี ในวจีทุจริตก็ดี ในมโนทุจริตก็ดี ในเบญจกามคุณก็ดี หรือความทำโดยไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่ทำเนืองๆ ความทำหุดยๆ ความประพฤดิย่อหย่อน ความปลงฉันตะ ความทอดธุระ ความไม่เสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่ประกอบเนืองๆ ในการบำเพ็ญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ความประมาท กิริยาที่ประมาท ความเป็นผู้ประมาท เห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่า ความประมาท.

คำว่า ไม่ควรเสพคนผู้ชวนชวายและคนผู้ประมาทด้วยตนเอง ความว่า ไม่ควรเสพ ไม่ควรอาศัยเสพ ไม่ควรร่วมเสพ ไม่ควรส้องเสพ ไม่ควรเอื้อเฟื้อประพฤติ ไม่ควรเต็มใจ

ประพติ ไม่ควรสมทานประพติ กะคนผู้ชวนขายและคนประมาท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่ควรเสพคนผู้ชวนขายและคนผู้ประมาทด้วยตนเอง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.
เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงกล่าวว่า

พึงละเว้นสหายชั่ว ผู้ไม่เห็นประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอัน ไม่เสมอ
ไม่ควรเสพคนผู้ชวนขายและคนประมาทด้วยตนเอง พึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๕๒] ควรคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม มีคุณยิ่ง มีปฏิภาณ
รู้จักประโยชน์ทั้งหลายแล้ว กำจัดความสงสัยเสีย พึงเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๕๓] คำว่า ผู้เป็นพหูสูต ในอุเทศว่า พหูสูต ฌมมธรร กเขต ดังนี้ ความว่า
เป็นผู้ได้สดับมาก เป็นผู้ทรงธรรมที่ได้สดับมาแล้ว สังสมธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ ธรรม
เหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศ
พรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมเห็นปานนั้น เป็นธรรมที่มิตรนนั้นสดับมาก ทรงจำไว้
คล่องปาก ขึ้นใจ แท่งตลอดด้วยดีด้วยทักขิ.

คำว่า ฌมมธรร ความว่า ผู้ทรงธรรม คือ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณ์ คาลา อุทาน
อติวุตตะ ชาติก อัฏฐกรรม เวทลละ.

คำว่า ควรคบมิตรเป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม ความว่า ควรคบ ควรเสพ ควรเข้าไป
เสพ ควรร่วมเสพ ควรสื่อสารเสพ ซึ่งมิตรผู้เป็นพหูสูตและผู้ทรงธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ควรคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม.

[๗๕๔] มิตรเป็นผู้ยิ่งด้วยศีล สมานิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ในอุเทศว่า
มิตฺตํ อุพารํ ปฏิภาณวนตํ ดังนี้.

บุคคลผู้มีปฏิภาณ ในคำว่า ปฏิภาณวนตํ นี้ มี ๓ ประเภท คือ ผู้มีปฏิภาณเพราะ
อาศัยปริยัติ ๑ ผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริจจาคา ๑ ผู้มีปฏิภาณโดยการบรรลุล ๑.

บุคคลผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริยัติเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เล่าเรียน
พระพุทธพจน์ คือ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณ์ คาลา อุทาน อติวุตตะ ชาติก อัฏฐกรรม
เวทลละ. พระพุทธทวณะย่อมแจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้น เพราะอาศัยการเล่าเรียน. บุคคลนี้ชื่อว่า
ผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริยัติ.

บุคคลผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริจจาคาเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไต่ถาม
ในอรรถผล ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ในอนิจจตาลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและอฐานะ.
พระพุทธพจน์ ย่อมแจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้น เพราะอาศัยการไต่ถาม. บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณ
เพราะอาศัยปริจจาคา.

บุคคลผู้มีปฏิภาณโดยการบรรลุลเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้บรรลุลสติปัญฐาน
๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชนงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔
สามัญผล ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖. บุคคลนั้นรู้อรรถ รู้ธรรม รู้ปริยัติ. เมื่อรู้อรรถ อรรถ

ก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้นิติ นิตรก็แจ่มแจ้ง. ญาณในปฏิสัมภทา ๓ ประการนี้ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภทา. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วยปฏิภาณปฏิสัมภทานี้ เพราะเหตุนี้ พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงชื่อว่ามิปฏิภาณ. ผู้ใดไม่มีปริยัติ ไม่มีปริจจก ไม่มีอิทธิม บทธรรมาอะไรก็แจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้นเล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งมีตรมีคุณยิ่ง มีปฏิภาณ.

[๑๕๕] คำว่า รู้จักประโยชน์ทั้งหลายแล้ว พึงกำจัดความสงสัยเสีย ความว่า รู้ทั่วถึง รู้ยิ่ง ทราบ เทียบเคียง พิจารณาให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในสัมปรายภพ พึงกำจัด พึงปราบ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความสงสัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้จัก ประโยชน์ทั้งหลายแล้ว พึงกำจัดความสงสัย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะ ฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

การคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม มีคุณยิ่ง มีปฏิภาณ
รู้จักประโยชน์ทั้งหลายแล้ว กำจัดความสงสัยเสีย พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๑๕๖] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ทำความพอใจซึ่งการเล่น ความ
ยินดี และความสุขในโลก ไม่อาลัย เว้นจากฐานะแห่ง
เครื่องประดับ เป็นผู้พูดจริง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

[๑๕๗] ชื่อว่า การเล่น ในอุเทศว่า จิตฺตา รติ กามสุข ๒ จ โลก ดังนี้ ได้แก่
การเล่น ๒ อย่าง คือ การเล่นทางกาย ๑ การเล่นทางวาจา ๑. ฯลฯ นี้ชื่อว่าการเล่นทางกาย. ฯลฯ
นี้ชื่อว่าการเล่นทางวาจา.

คำว่า ความยินดี นี้ เป็นเครื่องกล่าวถึงความเป็นผู้ไม่กระสัน.

คำว่า กามสุข ความว่า สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูกร-
*ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้. ๕ ประการเป็นไฉน? คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตา อันนำ
ปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ยั่ววน ขวนให้กำหนด เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่น
ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยกาย อันนำปรารภนา
นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ยั่ววน ขวนให้กำหนด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการ
นี้แล. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสใดแล อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้ เกิดขึ้น สุขโสมนัส
นี้เรากล่าวว่า กามสุข เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามสุข.

คำว่า ในโลก คือ ในมนุษย์โลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ... ความเล่น ความยินดี
และกามสุขในโลก.

[๑๕๘] คำว่า ไม่ทำความพอใจ ไม่อาลัย ความว่า ไม่ทำความพอใจ ซึ่งการเล่น
ความยินดี และกามสุขในโลก เป็นผู้ไม่มีความอาลัย คือ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึง
ความไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำความพอใจ ไม่อาลัย.

[๗๕๕] ชื่อว่า เครื่องประดับ ในอุเทศว่า วิภูสณภูฏานา วิโรโต สจฺจวาที ดังนี้ ได้
แก่เครื่องประดับ ๒ อย่าง คือ เครื่องประดับของคฤหัสถ์อย่าง ๑ เครื่องประดับของบรรพชิต
อย่าง ๑.

เครื่องประดับของคฤหัสถ์เป็นไฉน? ผม หนวด ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้
เครื่องประดับ เครื่องแต่งตัว ผ้า เครื่องประดับศีรษะ ผ้าโพก เครื่องอบ เครื่องนวด เครื่อง
อาบน้ำ เครื่องตัด กระจกเงา เครื่องหยอดตา ดอกไม้ เครื่องไล้ทา เครื่องทาปาก เครื่อง
ผัดหน้า เครื่องผูกข้อมือ เครื่องผูกมวยผม ไม้เท้า กล้องยา คาบ ร่ม รองเท้า กรอบหน้า
พัดขนสัตว์ ผ้าขาว ผ้ามีชายยาว เครื่องประดับดังกล่าวมานี้ เป็นเครื่องประดับของคฤหัสถ์.

เครื่องประดับของบรรพชิตเป็นไฉน? การประดับจีวร การประดับบาตร การประดับ
เสนาสนะ การประดับ การตกแต่ง การเล่น การเล่นรอบ ความกำหนด ความพลิกแพลง
ความเป็นผู้พลิกแพลง ซึ่งกายอันเปื่อยเน่านี้ หรือซึ่งบริหารอันเป็นภายนอก. การประดับนี้
เป็นการประดับของบรรพชิต.

คำว่า เป็นผู้พูดจริง ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้พูดจริง เชื่อมคำสัตย์
มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน ควรเชื่อได้ ไม่กล่าวให้เคลื่อนคลาดแก่โลก เว้นทั่ว งดเว้น ออกไป
สลัดออกไป หลุดพ้น พราກออกไป จากฐานะแห่งเครื่องประดับ มีใจปราศจากเขตแดนอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เว้นแล้วจากฐานะแห่งเครื่องประดับ เป็นผู้พูดจริง พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ทำความพอใจซึ่งการเล่น ความ
ยินดี และกามสุขในโลก ไม่อาลัย เว้นจากฐานะแห่ง
เครื่องประดับ เป็นผู้พูดจริง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉะนั้น.

[๗๖๐] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละบุตร ทารุ บิดา มารดา ทรัพย์
ธัญชาติ พวกพ้อง และกามทั้งหลายตามส่วน พึงเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๖๑] บุตร ในคำว่า บุตฺตํ ในอุเทศว่า บุตฺตํ . จ ทาริ ปีตรํ . จ มาตริ ดังนี้
มี ๔ คือ บุตรที่เกิดแต่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่อยู่ในสำนัก ๑.
ภรรยาท่านกล่าวว่า ทารุ. บุษย์ผู้ให้บุตรเกิดชื่อว่าบิดา สตรีผู้ให้บุตรเกิดชื่อว่ามารดา. เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า บุตร ทารุ บิดา มารดา.

[๗๖๒] แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศีลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง
แก้วทับทิม แก้วลาย ท่านกล่าวว่า ทรัพย์ ในอุเทศว่า ธนานิ ธ . นิ จ พนฺธวานิ ดังนี้.
ของที่กินก่อน ของที่กินทีหลัง ท่านกล่าวว่า ธัญชาติ. ข้าวสาลี ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวฟ่าง
ลูกเดือย หนำกับแก่ ชื่อว่าของที่กินก่อน. เครื่องแกงชื่อว่าของที่กินทีหลัง พวกพ้อง ในคำว่า
พนฺธวานิ มี ๔ จำพวก คือ พวกพ้องโดยเป็นญาติ ๑ พวกพ้องโดยโคตร ๑ พวกพ้องโดย
ความเป็นมิตร ๑ พวกพ้องเนื่องด้วยศัลป ๑ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรัพย์ ธัญชาติ พวกพ้อง.

[๗๖๓] ชื่อว่า กาม ในอุเทศว่า หิตวาน กามานิ ยโธธกานิ ดังนี้ โดยอุทาน
ได้แก่กาม ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. ฯลฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่าวัตถุกาม. ฯลฯ
เหล่านี้ท่านกล่าวว่ากิเลสกาม.

คำว่า ละกามทั้งหลาย ความว่า กำหนดรู้วัตถุกามแล้ว ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด
ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสกาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละกามทั้งหลาย.

คำว่า ตามส่วน ความว่า ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ได้แล้วด้วย
โศคาปิตติมรรค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ได้แล้วด้วยสกทาคามิมรรค ไม่มา
อีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ได้แล้วด้วยอนาคามิมรรค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมา
สู่กิเลสที่ได้แล้วด้วยอรหัตมรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละแล้วซึ่งกามทั้งหลายตามส่วน พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละบุตร ทาระ บิดา มารดา ทรัพย์

รัชชาติ พวกรพ้อง และกามทั้งหลายตามส่วน พึงเที่ยว

ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๖๔] กามนี้เป็นเครื่องข้อง มีความสุขน้อย มีความยินดีน้อย มี

ทุกข์มาก. บุคคลผู้มีปัญญาเห็นว่า กามนี้เป็นดังผี ดังนี้แล้ว

พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๖๕] คำว่า เครื่องข้องก็ดี ว่าเบียดก็ดี ว่าเหยือกก็ดี ว่าเกี่ยวข้องก็ดี ว่าพัวพันก็ดี
นี้เป็นชื่อแห่งเบญจกามคุณ ในอุเทศว่า สงฺโก เอโส ปริตฺตเมตฺถ โสขยฺ ดังนี้.

คำว่า กามนี้มีความสุขน้อย ความว่า สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัส
ไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้. ๕ ประการเป็นไฉน? คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้ง
ด้วยตา อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ยั่ววน ชวนให้กำหนด เสี่ยงที่จะพึงรู้แจ้ง
ด้วยหู กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยกาย
อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ยั่ววน ชวนให้กำหนด. ดูกรภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕
ประการนี้แล. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสใดแล อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้เกิดขึ้น สุข
โสมนัสนั้นแลเรากล่าวว่า กามสุข. กามสุขนี้มีน้อย กามสุขนี้เลว กามสุขนี้ลามก กามสุขนี้
ให้เกิดทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามนี้เป็นเครื่องข้อง มีความสุขน้อย.

[๗๖๖] คำว่า กามนี้มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก ความว่า กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาค
ตรัสว่า มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษมาก. กามทั้งหลายพระผู้มี-
*พระภาคตรัสว่า เหมือนโครงกระดูก. กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนขี้เนื้อ. กาม
ทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนคบเพลิง. กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือน
หลุมถ่านเพลิง. กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนความฝัน. กามทั้งหลายพระผู้มี-
*พระภาคตรัสว่า เหมือนของที่ดื่มเขามา. กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนผลไม้.
กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนดาบและสุนัขไล่เนื้อ. กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาค
ตรัสว่า เหมือนหอกและหลาว. กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหมือนสิริขะงูเห่า มีทุกข์

ไม่กลับมา สูกิละที่ได้แล้วด้วยสกทาคามิมรรค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมา สูกิละที่ได้แล้วด้วยอนาคามิมรรค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมา สูกิละที่ได้แล้วด้วยอรหัตมรรค เหมือนไฟไหม้เชื้อหญ้าและไม้ลามไปมิได้กลับมา ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนไฟไหม้ลามไปมิได้กลับมา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ทำลายแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย
เหมือนปลาทำลายข่าย และเหมือนไฟที่ไหม้ลามไปมิได้
กลับมา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๒๒] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เป็นผู้มิจักขุอันทอดลง ไม่เหลวไหล
เพราะทำ คัมภีรอนิธิ มีใจอันรักษาแล้ว กิเลสมิได้ชุ่ม
ไฟกิเลสมิได้เผา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๒๓] พึงทราบวินิจฉัย ในอุเทศว่า โอภุจิตตจกฺขุ น จ ปาทโลโล ดังนี้ ภิกษุ
เป็นผู้ไม่สำรวมจักขุอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ ประกอบ
ด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ ด้วยความดำริว่า เราจะดูรูปที่ไม่เคยดู จะผ่านเลขรูปที่
เคยดูแล้ว จึงออกจากอารามนี้ไปยังอารามโน้น จากสวนนี้ไปยังสวนโน้น จากบ้านนี้ไปยัง
บ้านโน้น จากนิคมนี้ไปยังนิคมโน้น จากนครนี้ไปยังนครโน้น จากรัฐนี้ไปยังรัฐโน้น จาก
ชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น เป็นผู้ชวนขวยความที่ยาวนาน เที่ยวไปไม่หยุด เพื่อจะดูรูป. ภิกษุ
เป็นผู้ไม่สำรวมจักขุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน ไม่สำรวมเดินดูกองทัพช้าง
ดูกองทัพนก ดูกองทัพคนเท้า ดูพวกกุมาร ดูพวกกุมารี ดูพวกสตรี ดูพวก
บุรุษ ดูร้านค้า ดูประตูบ้าน ดูข้างบน ดูข้างล่าง ดูทิศใหญ่ทิศน้อย เดินไป. ภิกษุเป็นผู้
ไม่สำรวมจักขุแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ถือนิมิต ถือนุพพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติ
เพื่อสำรวมจักขุในทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคืออกิฉมาและ
โทมนัสครอบงำได้ ไม่รักษากุศลในทริย ไม่ถึงความสำรวมในจักขุในทริย. ภิกษุเป็นผู้ไม่สำรวม
จักขุแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนท่านสมณพราหมณ์บางจำพวก ฉันทโกชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว
เป็นผู้ชวนขวยดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล เห็นปานนี้ คือ การฟ้อน การขับร้อง การประโคม
มหรสพมีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย เพลงปรบมือ การเล่นปดูลูก การเล่นตีกลอง ฉากภาพ
บ้านเมืองที่สวยงาม การเล่นของคนจัณฑาล การเล่นไต่ราว การเล่นหน้าศพ ชนช้าง ชนม้า
ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ รบนกกระทา รำกระบี่กระบอง มวยชก
มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ. ภิกษุเป็นผู้ไม่สำรวมจักขุแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนนเป็นผู้สำรวม ไม่ดูกองทัพช้าง

ไม่ดูกองทัพม้า ไม่ดูกองทัพรถ ไม่ดูกองทัพเดินเท้า ไม่ดูพวกกุมาร ไม่ดูพวกกุมาริ ไม่ดูพวก
สตรี ไม่ดูพวกบุรุษ ไม่ดูร้านค้า ไม่ดูประตูบ้าน ไม่ดูข้างบน ไม่ดูข้างล่าง ไม่ดูทิศใหญ่
ทิศน้อย เดินไป. ภิกษุเป็นผู้สำรวจจักขุเมื่อนำอย่างนี้.

ภิกษุเป็นผู้สำรวจจักขุอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ
ไม่ประกอบด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ ด้วยความไม่ดำริว่าเราจะดูรูปที่ไม่เคยดู จะผ่าน
เลยมรูปที่เคยดูแล้ว ไม่ออกจากอารามนี้ไปยังอารามโน้น ไม่จากสวนนี้ไปยังสวนโน้น ไม่จาก
บ้านนี้ไปยังบ้านโน้น ไม่จากนิคมนี้ไปยังนิคมโน้น ไม่จากนครนี้ไปยังนครโน้น ไม่จากรัฐนี้ไป
ยังรัฐโน้น ไม่จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น ไม่ชวนขวยการเที่ยวงาน เที่ยวไปหยุด เพื่อจะ
ดูรูป. ภิกษุเป็นผู้สำรวจจักขุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพพัชฺชนะ ย่อมปฏิบัติ
เพื่อสำรวจจักขุทริย ที่เมื่อไม่สำรวจแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคืออกุศลและ
โทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษจักขุทริย ถึงความสำรวจในจักขุทริย. ภิกษุเป็นผู้สำรวจจักขุ
เมื่อนำอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนท่านสมณพราหมณ์บางจำพวก ฉันทโกชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว
เป็นผู้ไม่ชวนขวยการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรมเห็นปานนี้ คือ การฟ้อน การขับ การ-
*ประ โคม ฯลฯ การดูกองทัพ ภิกษุเป็นผู้งดเว้นจากการชวนขวยการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล
เห็นปานนี้. ภิกษุเป็นผู้สำรวจจักขุเมื่อนำอย่างนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในอุเทศว่า ไม่เหลวไหลเพราะเท้า ดังต่อไปนี้ ภิกษุเป็นผู้เหลวไหล
เพราะเท้าอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เหลวไหลเพราะเท้า ประกอบด้วยความเป็นผู้
เหลวไหลเพราะเท้า ออกจากอารามนี้ไปยังอารามโน้น ... จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น เป็นผู้
ชวนขวยการเที่ยวไปนาน เที่ยวไปไม่หยุด. ภิกษุเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท้าเมื่อนำอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท้าภายในสังฆาราม
ทุ่งชาน มีจิตไม่สงบ มีใจเพราะเหตุแห่งประโยชน์ มีใจเพราะเหตุที่ถูกใช้ ออกจากบริเวณนี้
ไปยังบริเวณโน้น จากวิหารนี้ไปยังวิหารโน้น จากเพิงนี้ไปยังเพิงโน้น จากปราสาทนี้ไปยัง
ปราสาทโน้น จากเรือนโล้นหลังนี้ไปยังเรือนโล้นหลังโน้น จากถ้ำนี้ไปยังถ้ำโน้น จากที่เรือนนี้
ไปยังที่เรือนโน้น จากกระท่อมนี้ไปยังกระท่อมโน้น จากเรือนยอดหลังนี้ไปยังเรือนยอดหลังโน้น
จากป้อมนี้ไปยังป้อมโน้น จากโรงนี้ไปยังโรงโน้น จากที่พักแห่งนี้ไปยังที่พักแห่งโน้น จากโรง
เก็บของแห่งนี้ไปยังโรงเก็บของแห่งโน้น จากโรงฉันทแห่งนี้ไปยังโรงฉันทแห่งโน้น จากมณฑปนี้
ไปยังมณฑปแห่งโน้น จากโคนไม้ต้นนี้ไปยังโคนไม้ต้นโน้น ในสถานที่ที่ภิกษุนั่งกันอยู่หรือ
กำลังเดินไป มีรูปเดียวก็รวมเป็นรูปที่สอง มีสองรูปก็เป็นรูปที่สาม หรือมีสามรูปก็เป็นรูปที่สี่
ย่อมพูดคำเพื่อเจือมากในที่นั้น คือ พูดเรื่องพระราช เรื่องโจร ฯลฯ เรื่องความเจริญความเสื่อม.
ภิกษุเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท้าเมื่อนำอย่างนี้.

คำว่า ไม่เหลวไหลเพราะเท้า ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าท่าน เป็นผู้เว้น เว้นขาด
ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท้า มีจิตอันทำ

ไม่ให้มีเขตแดนอยู่ ชอบในความสัจ ยินดีในความสัจ ประกอบความสงบจิต ฌ ภายใน
เนืองๆ มีมานมิตได้ห่าง ประกอบด้วยวิปัสสนา พอกพูนบุญญาการ เพ่งฌาน ยินดีในฌาน
หมั่นประกอบเอภิกภาพ หนักอยู่ในประโยชน์ตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้สำรวมจักขุและ
ไม่เหลวไหลเพราะเท่า.

[๗๗๔] คำว่า เป็นผู้คุ้มครองอินทรี ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เห็นรูป
ด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุทริย ที่เมื่อไม่
สำรวมแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออกิขมาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษา
จักขุทริย ย่อมถึงความสำรวมในจักขุทริย พึงเสียดด้วยหู คมกลืนด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น
ถูกต้องโณภูมิจิตด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพยัญชนะ
ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคือ
อกิขมาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษามโนทริย ย่อมถึงความสำรวมในมโนทริย เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้คุ้มครองอินทรี.

คำว่า มีใจอันรักษาแล้ว ความว่า มีใจคุ้มครองแล้ว คือ มีจิตรักษาแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มีอินทรีอันคุ้มครองแล้ว มีใจอันรักษาแล้ว.

[๗๗๕] คำว่า กิเลสมิได้ชุ่ม ในอุเทศว่า อนวสสุโต อปริยทพมาโน ดังนี้ ความว่า
สมจริงตามเถรภาษิตที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราจักแสดง
อวัสสุตปริยาสูตรและอนวัสสุตปริยาสูตรแก่ท่านทั้งหลาย. ท่านทั้งหลายจงฟังเทศนานั้น จง
ใส่ใจให้ดี. เราจักกล่าว. ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า อย่างนั้นท่านผู้มีอายุ
ดังนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้อันกิเลสชุ่ม
แล้วอย่างไร? ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้ว ย่อมยินดีใน
รูปที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีธรรมในใจน้อย และภิกษุ
นั้นย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ตั้งโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรม
อันลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ พึงเสียดด้วยหู คมกลืนด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโณภูมิจิต
ด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ย่อมยินดีในธรรมารมณที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในธรรมารมณ
ที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีธรรมในใจน้อย และภิกษุนั้นย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริง
ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ตั้งโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ.
ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า ผู้อันกิเลสชุ่มแล้ว ในรูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตา
ในเสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู ฯลฯ ในธรรมารมณที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ. ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย
ภิกษุผู้มีปกคิธอยู่อย่างนี้ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ได้ช่องได้ปัจจัย ถ้าแม้มารเข้ามา
หาภิกษุนั้นทางหู ฯลฯ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางใจ มารก็ได้ช่องได้ปัจจัย. ดูกรท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย เปรียบเหมือนเรือนที่ทำด้วยไม้ไผ่ หรือเรือนที่ทำด้วยหญ้าแห้งเกราะฝนร้าวรดได้
ถ้าแม้บุรุษเอาคบหุงไฟที่ติดไฟแล้วเข้าไปจุดเรือนนั้นทางทิศตะวันออก ไฟก็ได้ช่องได้ปัจจัย ถ้าแม้
บุรุษเอาคบหุงไฟที่ติดไฟแล้วเข้าไปจุดเรือนนั้นทางทิศตะวันตก ทางทิศเหนือ ทางทิศใต้ ทาง
เบื้องหลัง ทางเบื้องบน แม้ทางทิศไหนๆ ไฟก็ได้ช่องได้ปัจจัย ฉนใด ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย

ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ได้ช่อง
ได้ปัจจัย ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางหู ฯลฯ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางใจ มารก็ได้ช่อง
ได้ปัจจัย. ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ รูปย่อมครอบงำได้ ภิกษุครอบงำรูป
ไม่ได้ เสียงครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำเสียงไม่ได้ กลิ่นครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำกลิ่น
ไม่ได้ รสครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำรสไม่ได้ โผฏฐัพพะครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำ
โผฏฐัพพะไม่ได้ ธรรมารมณ์ครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำธรรมารมณ์ไม่ได้. ดูกรท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า ดูกรรูปครอบงำ ถูกเสียงครอบงำ ถูกกลิ่นครอบงำ ถูกรสครอบงำ
ถูกโผฏฐัพพะครอบงำ ถูกกิเลสเหล่านั้นครอบงำ ภิกษุเหล่านั้นไม่ครอบงำอกุศลธรรมอันลามก
อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้ง
แห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้อันกิเลสชุ่มแล้วอย่างนี้แล.

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้อันกิเลสไม่ชุ่มแล้วอย่างไร? ดูกรท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ยินดีในรูปที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในรูปที่ไม่
น่ารัก ตึงมั่นกายคตาสติ มีใจประกอบด้วยธรรมหาประมาณมิได้ และภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตาม
ความเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้น
แล้วแก่เธอ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารัก
ตึงมั่นกายคตาสติ มีใจประกอบด้วยธรรมหาประมาณมิได้ และภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตามความเป็น
จริงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว
แก่เธอ. ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า ไม่ถูกกิเลสชุ่มแล้ว ในรูปที่จะพึงรู้แจ้ง
ด้วยตา ในเสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู ฯลฯ ในธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ. ดูกรท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย
ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางหู มารก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย ฯลฯ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้น
ทางใจ มารก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย. ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนภูฏาคารศาลา หรือ
สันถาคารศาลา มีดินหนา มีเครื่องฉาบทาอันเปียก ถึงแม้บุรุษจะเอาคบหญาที่ติดไฟโชนแล้ว
เข้าไปจุดเรื่อนั้นทางทิศตะวันออก ไฟก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย ถึงแม้บุรุษจะเอาคบหญาที่ติดไฟ
โชนแล้วเข้าไปจุดเรื่อนั้นทางทิศตะวันตก ทางทิศเหนือ ทางทิศใต้ ทางเบื้องหลัง ทางเบื้องบน
ถึงแม้โดยทางไหนๆ ไฟก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย ฉนใด ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติ
อยู่อย่างนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ถึงแม้มารจะเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ไม่ได้ช่อง ไม่ได้ปัจจัย
ถึงแม้มารจะเข้ามาหาภิกษุนั้นทางหู ฯลฯ ถึงแม้มารจะเข้ามาหาภิกษุนั้นทางใจ มารก็ไม่ได้ช่อง
ไม่ได้ปัจจัย. ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ รูปย่อมครอบงำไม่ได้ ภิกษุ
ครอบงำรูปได้ เสียงครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำเสียงได้ กลิ่นครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุ
ครอบงำกลิ่นได้ รสครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำรสได้ โผฏฐัพพะครอบงำภิกษุไม่ได้
ภิกษุครอบงำโผฏฐัพพะได้ ธรรมารมณ์ครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำธรรมารมณ์ได้. ดูกรท่าน
ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า ครอบงำรูป ครอบงำเสียง ครอบงำกลิ่น ครอบงำรส
ครอบงำโผฏฐัพพะ ครอบงำธรรมารมณ์. กิเลสเหล่านั้นครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำอกุศล

กรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็น
วิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติขราและมรณะต่อไป. ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ไม่ถูกกิเลส
ข่มแล้วอย่างนี้แล เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้อันกิเลสไม่ข่มแล้ว.

คำว่า ไฟกิเลสไม่เผา ความว่า ผู้นั้นไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ ไม่เผาเผา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ผู้นั้นกิเลสไม่ข่มแล้ว ไฟกิเลสไม่เผา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า

พระป๋อเจกสัมพุทธเจ้า เป็นผู้มีจักขุอันทอดลง ไม่เหลวไหล

เพราะเท่าๆ คู่ครองอินทรี มีใจอันรักษาแล้ว ก็เลสมิได้ชุ่ม

“ไฟกิเลสมิได้เผา ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.”

[๗๓๖] พระปัจเจกสัมพุทโธเจ้า นำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์

ครองฟ้าย่อมนำฝนออกบวช เหมือนต้นปาริฉัตตจะมีใบทิบ

ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๗๗] ผมและหมวด ฯลฯ ผู้มีชายยาว ท่านกล่าวว่า เครื่องหมายของกุหลาบ ใน
อุเทศว่า โอหารยิตวาตีหยา ชนานิ ดังนี้.

คำว่า นำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์ ความว่า ปลงลงแล้ว คือ ละทิ้ง ระบุ
แล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า นำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์.

[๗๗๘] คำว่าเหมือนต้นปาริฉัตตะก็มีใบทิบ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ทรงบาตรและจีวรครบ เหมือนต้นปาริฉัตตะ คือ ต้นทองหลวง มีใบหนา มีร่มเงาชิด ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนต้นปาริฉัตตะก็มีใบทิบ.

[๗๗๕] คำว่า ครองผ้าข้อมน้ำฝาดออกบวช ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ตัด
กังวลในฆราวาสทั้งหมด ตัดกังวลในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในความสังฆ
ปลงคมและหมวดแล้ว ครองผ้ากาสายะ ออกบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีความ
กังวล เป็นผู้เดียวเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ดำเนิน เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ครองผ้าข้อมน้ำฝาดออกบวช พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงกล่าวว่า

พระปึงเจกสัมพุทธเจ้า นำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของกฤหัสถ์

ครองผ้าข้อมน้ำฝาดอกขาว เหมือนต้นปาริฉัตตกะมิใบทิบ ฟัง

เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๓๘๐] พระปัจเจกสัมพทเจ้า ไม่ทำความติดใจ ในรสทั้งหลาย ไม่มี

ค้นหาอันเป็นเหตุให้เหลวไหล ไม่เลียงผู้อื่น เทียวไปตามลำดับ

ตรอก มิจิตไม่พัวพันในสกล พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด

ฉะนั้น.

๗๘๑) คำว่า ในรตทั้งหลาย ในอุเทศว่า รสสุ เกร์ อกร์ โอลโด ดังนี้ คือ รส
ที่ราก รสที่ต้น รสที่เปลือก รสที่ใบ รสที่ดอก รสที่ผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม

รสเผ็ดร้อน รสเค็ม รสปร่า รสเผื่อน รสฝาด รสอโรย รสไม่อโรย รสเย็น รสร้อน.

สมณพราหมณ์ผู้คิดใจในรสมีอยู่ในโลก. สมณพราหมณ์เหล่านั้น เที้ยวแสวงหารส ด้วยปลายลิ้น ได้รสเปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว ได้รสไม่เปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสเปรี้ยว ได้รสหวานแล้วก็แสวงหารสไม่หวาน ได้รสไม่หวานแล้วก็แสวงหารสหวาน ได้รสขมแล้วก็แสวงหารสไม่ขม ได้รสไม่ขมแล้วก็แสวงหารสขม ได้รสเผ็ดร้อนแล้วก็แสวงหารสไม่เผ็ดร้อน ได้รสไม่เผ็ดร้อนแล้วก็แสวงหารสเผ็ดร้อน ได้รสเค็มแล้วก็แสวงหารสไม่เค็ม ได้รสไม่เค็มแล้วก็แสวงหารสเค็ม ได้รสปร่าแล้วก็แสวงหารสไม่ปร่า ได้รสไม่ปร่าแล้วก็แสวงหารสปร่า ได้รสเผื่อนแล้วก็แสวงหารสฝาด ได้รสฝาดแล้วก็แสวงหารสเผื่อน ได้รสอโรยแล้วก็แสวงหารสไม่อโรย ได้รสไม่อโรยแล้วก็แสวงหารสอโรย ได้รสเย็นแล้วก็แสวงหารสร้อน ได้รสร้อนแล้วก็แสวงหารสเย็น. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้รสใดๆ ก็ไม่ยินดีด้วยรสนั้นๆ แสวงหารสอื่นต่อไป ย่อมเป็นผู้ยินดี คิดใจ ชอบใจ หลงใหล ชบเซา ข้อง เกี่ยวข้อง พัวพัน ในรสทั้งหลาย. ค้นหาในรสนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจะได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้ง ตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น พิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้วจึงฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อความมัวเมา ไม่ฉันเพื่อประดับ ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง ฉันเพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ เพื่อให้กายนี้เป็นไป เพื่อบำบัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ ด้วยมนสิการว่า เราจะกำจัดทุกข์เวทนาเก่า จักไม่ให้ทุกข์เวทนาใหม่เกิดขึ้น จักเป็นไปได้สะดวก จักไม่มีโทษ จักอยู่ผาสุก ด้วยการฉันอาหารเพียงกำหนดเท่านั้น. คนทาแผลเพื่อประโยชน์จะให้งอกเป็นกำหนดเท่านั้น หรือพวกเกียนหยอดเพลากวียน เพื่อประโยชน์แก่การขนภาระออกเป็นกำหนดเท่านั้น หรือคนกินเนื้อบุตร เพื่อประโยชน์แก่จะออกจากทางกัณดารเป็นกำหนดเท่านั้น ฉันใด พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาโดยอุบายแล้วจึงฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อมัวเมา ... จักอยู่ผาสุก ด้วยการฉันอาหารเพียงกำหนดเท่านั้น. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเป็นผู้ดเว้น เว้นขาด ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยค้นหาในรส มีจิตอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่ทำความคิดใจในรสทั้งหลาย.

คำว่า ไม่มีค้นหาอันเป็นเหตุให้เหลวไหล ความว่า ค้นหา รากะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า เป็นเหตุให้โลเล หรือว่า เป็นเหตุให้เหลวไหล. ค้นหาอันเป็นเหตุให้โลเลเหลวไหลนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจะได้แล้ว ตัดรากขาดแล้วทำให้ไม่มีที่ตั้ง ตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา. เพราะเหตุนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงชื่อว่า ไม่มีค้นหา อันเป็นเหตุให้เหลวไหล. เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่ทำความคิดใจในรสทั้งหลาย ไม่มีค้นหา อันเป็นเหตุให้เหลวไหล

[๗๘๒] คำว่า ไม่เลี้ยงผู้อื่น ในอุเทศว่า อน . โปสี สปทานจารี ดังนี้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เลี้ยงแต่ตนเท่านั้น มิได้เลี้ยงผู้อื่น

เราเรียกบุคคลผู้ไม่เลี้ยงผู้อื่น ปราภฏอยู่ ตั้งมั่นคงดีแล้วใน

สารธรรม มีอาสวะสิ้นแล้ว คายโทษออกแล้วนั้นว่า เป็นพราหมณ์

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่เลี้ยงผู้อื่น.

คำว่า ผู้เที่ยวไปตามลำดับตรอก ความว่า เวลาเช้า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นนั่งสงบ แล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต มีกายวาจาจิตอันรักษาแล้ว มีสติ ตั้งมั่น มีอินทรีย์อันสำรวมแล้ว สำรวมจักขุถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ ออกจากสกุลหนึ่งไปสู่สกุลหนึ่งเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เลี้ยงผู้อื่น เที่ยวไปตามลำดับตรอก.

[๗๘๓] คำว่า มีจิตไม่พัวพันในสกุล ความว่า ภิกษุเป็นผู้มีจิตพัวพันด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ เป็นผู้ตั้งตนไว้ต่ำตั้งผู้อื่นไว้สูง มีจิตพัวพัน ๑ เป็นผู้ตั้งตนไว้สูงตั้งผู้อื่นไว้ต่ำ มีจิตพัวพัน ๑.

ภิกษุเป็นผู้ตั้งตนไว้ต่ำตั้งผู้อื่นไว้สูงมีจิตพัวพันอย่างไร? ภิกษुकกล่าวว่า ท่านทั้งหลายมีอุปการะแก่อาตมามาก. อาตมาได้ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เพราะอาศัย ท่านทั้งหลาย คนอื่นๆ อาศัยท่านทั้งหลาย เห็นแก่ท่านทั้งหลาย จึงสำคัญเพื่อจะให้หรือเพื่อจะ ทำแก่อาตมา. ชื่อและวงศ์สกุลของโยมมารดาโยมบิดาเก่าของอาตมาเสื่อมไปแล้ว. อาตมาย่อมได้ ว่าเราเป็นกุลปะกะของอุบาสกโน้น เราเป็นกุลปะกะของอุบาสิกานี้ เพราะท่านทั้งหลาย. ภิกษุ เป็นผู้ตั้งตนไว้ต่ำตั้งผู้อื่นไว้สูงมีจิตพัวพันอย่างนี้.

ภิกษุเป็นผู้ตั้งตนไว้สูงตั้งผู้อื่นไว้ต่ำมีจิตพัวพันอย่างไร? ภิกษुकกล่าวว่า อาตมามีอุปการะ มากแก่ท่านทั้งหลาย. ท่านทั้งหลายอาศัยอาตมาจึงได้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็น สรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม การพูด เท็จ และการดื่มเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท. อาตมาให้อุเทศ ให้ปริปัฏจา บอกอุโบสถ อธิษฐานนวักรรม แก่ท่านทั้งหลาย. ก็เมื่อเป็นดังนั้น ท่านทั้งหลายสละอาตมาแล้ว ย่อมสักการะเคารพนับถือบูชาผู้อื่น. ภิกษุเป็นผู้ตั้งตนไว้สูงตั้งผู้อื่นไว้ต่ำ มีจิตพัวพันอย่างนี้.

คำว่า มีจิตไม่พัวพันในสกุล ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น มีจิตไม่พัวพันด้วย ความกังวลในสกุล คณะ อาวาส จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีจิตไม่พัวพันในสกุล พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ทำความคิดใจในรสทั้งหลาย ไม่มีคันทหา

อันเป็นเหตุให้เหลวไหล ไม่เลี้ยงผู้อื่น เที่ยวไปตามลำดับตรอก

มีจิตไม่พัวพันในสกุล พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๘๔] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งเครื่องกัณจิต ๕ ประการ สลัด

เสียแล้วซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งปวง อันคันทหาและทิฏฐิ

ไม่อาศัย คัดเสียแล้วซึ่งความรักและความชัง พึงเที่ยวไปผู้เดียว

เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๘๕] คำว่า ละแล้วซึ่งเครื่องกัณจิต ๕ ประการ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น

ละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งกามฉันทนิเวรณ พยาบาทนิเวรณ ถีนมิทร-

*นิเวรณ อุทธัจจกุกกุจจะนิเวรณ วิจิกิจฉานิเวรณ สังตจากาม สังตจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน

มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข เกิดแต่วิเวกอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ละแล้วซึ่งเครื่องกัณจิต

๕ ประการ.

[๗๘๖] รากะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง (แต่ละอย่าง) ชื่อว่า เครื่องเศร้าหมองของจิต ในอุเทศว่า อุปกิเลส พุยนุชช สพฺเพ ดังนี้.

คำว่า สลัดเสียแล้วซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งปวง ความว่า สลัด บรรเทา ละ กำจัด ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวงของจิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สลัดเสียแล้วซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองของจิตทั้งปวง.

[๗๘๗] นิสสัย ในคำว่า ผู้อันค้นหาทวิญญูไม่อาศัย ในอุเทศว่า อนิสฺสิตฺเตนฺวา เสนฺหุโทสํ ดังนี้ มี ๒ อย่าง คือ ตัณหานิสัย ๑ ทวิญญูนิสัย ๑. ฯลฯ นี้ชื่อว่าตัณหานิสัย. ฯลฯ นี้ชื่อว่าทวิญญูนิสัย. ชื่อว่า ความรัก ได้แก่ความรัก ๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจตัณหา ๑ ความรักด้วยอำนาจทวิญญู ๑. ฯลฯ นี้ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจตัณหา. ฯลฯ นี้ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจทวิญญู. ชื่อว่า ความชัง คือ ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความโกรธตอบ ความเคือง ความเคืองทั่วไป ความเคืองเสมอ ความชัง ความชังทั่วไป ความชังเสมอแห่งจิต ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความชัง กิริยาที่ชัง ความเป็นผู้ชัง ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ร้าย ความแค้นใจถึงน้ำตาไหล ความไม่พอใจ.

คำว่า อันค้นหาทวิญญูไม่อาศัย ตัดแล้วซึ่งความรักและความชัง ความว่า พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้น ตัด ตัดขาด ตัดขาดสิ้น บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งความรักด้วยอำนาจตัณหา ความรักด้วยอำนาจทวิญญู และความชัง อันค้นหาทวิญญู ไม่อาศัยตา ไม่อาศัยหู ฯลฯ ไม่อาศัยรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่จะพึง รู้แจ้ง ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจไป ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง มีใจอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อันค้นหาทวิญญูไม่อาศัย ตัดแล้วซึ่ง ความรักและความชัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ละแล้วซึ่งเครื่องกั้นจิต ๕ ประการ
สลัดเสียแล้วซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งปวง อันค้นหา
ทวิญญูไม่อาศัย ตัดเสียแล้วซึ่งความรักและความชัง พึงเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๘๘] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละสุข ทุกข์ โสมนัสและโทมนัส

ก่อนๆ แล้ว ได้อุเบกขาและสมณะอันหมดจดพิเศษแล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๘๙] คำว่า ละสุข ทุกข์ โสมนัสและโทมนัสก่อนๆ แล้ว ความว่า พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้น บรรลุดุคตญาณอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัส
โทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละสุข ทุกข์

โสมนัสและโทมนัสก่อนๆ แล้ว.

[๗๕๐] ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย กิริยาที่หยุดเฉย ความที่จิตระงับ ความที่จิตเป็นกลาง ในจุดตถุสถาน ชื่อว่า อุเบกขา ในอุเทศว่า ลหุธานุเปกขัม สมถํ วิสุทฺธํ ดังนี้.

ความตั้งอยู่ ความดำรงอยู่ ความหยุดอยู่ ความไม่ส่าย ความไม่ฟุ้งแห่งจิต ความแน่วแน่ ความสงบ สมาธิในทริย สมภาวิผละ สัมมาสมาธิ ชื่อว่าสมถะ.

อุเบกขาในจุดตถุสถาน และสมถะเป็นความหมคจค เป็นความหมคจคพิเศษ เป็นความขาวผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องชั่วชวน ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นถึงความไม่หวั่นไหว.

คำว่า ได้อุเบกขาและสมถะอันหมคจคพิเศษ ความว่า ได้ ได้แล้วซึ่งอุเบกขาในจุดตถุสถาน และสมถะ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ได้อุเบกขาและสมถะอันหมคจคพิเศษ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ละสุข ทุกข์ โสมนัสและโทมนัส
ก่อนๆ แล้ว ได้อุเบกขาและสมถะอันหมคจคพิเศษแล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๕๑] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ปราศจากความเพียร เพื่อถึงปรมัตต-
ประโยชน์ มีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกกิจจรรณ
มีความพยายามมั่นคง เข้าถึงด้วยเรี่ยวแรงและกำลัง พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๕๒] อมคณิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้น
ค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า
ปรมัตตประโยชน์ ในอุเทศว่า อารทฺธวิริโย ปรมคฺคปคฺคิยา ดังนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงปราศจากความเพียร เพื่อถึง คือ เพื่อได้ เพื่อได้เฉพาะ เพื่อ
บรรลु เพื่อถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้ง ซึ่งปรมัตตประโยชน์ มีเรี่ยวแรง มีความบากบั่นมั่นคง เพื่อ
ละอกุศลธรรม เพื่อความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรม ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า
ปราศจากความเพียรเพื่อถึงปรมัตตประโยชน์.

[๗๕๓] คำว่า มีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกกิจจรรณ ความว่า พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้า ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้
อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้
กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งมั่นไม่พินเพื่อน เพื่อความเจริญยิ่ง เพื่อความไพบูลย์
เพื่อความเจริญบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีจิตไม่ย่อหย่อน
มีความประพฤตินอกกิจจรรณด้วยอาการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า เนื้อและเลือดจงเหือดแห้ง
ไป จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที เรายังไม่ได้บรรลุอิฐผลที่การกบฏจะพึง
บรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่น

ของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียรเลย. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกจากร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ ตราบเท่าเวลาที่จิตของเราจะไม่หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถ่อมมัน. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกจากร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า

เราจักไม่กิน จักไม่ดื่ม ไม่ออกจากวิหารและจักไม่เอนข้าง

ลงนอน เมื่อยังถอนลูกศรคือตัณหาไม่ได้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกจากร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า เราจะไม่หลุดจากอาสนะนี้ ตราบเท่าเวลาที่จิตของเราจะไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถ่อมมัน. พระปัจเจกสัมพุทธ-
*เจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกจากร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้. พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า เราจักไม่ลงจากที่จงกรมนี้ จักไม่ออกจากวิหารนี้ จักไม่ออกจากเพิงนี้ จักไม่ออกจากปราสาทนี้ จักไม่ออกจากเรือนโล้นนี้ จักไม่ออกจากถ้ำนี้ จักไม่ออกจากที่เรือนนี้ จักไม่ออกจากกระท่อมน้ำนี้ จักไม่ออกจากเรือนยอดนี้ จักไม่ออกจากไม้แคร่น้ำนี้ จักไม่ออกจากโรงนี้ จักไม่ออกจากที่พักนี้ จักไม่ออกจากหอนั้นนี้ จักไม่ออกจากมณฑปนี้ จักไม่ออกจากโคนไม้นี้ ตราบเท่าเวลาที่จิตของเราจะไม่หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถ่อมมัน. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกจากร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า ในเช้าวันนี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาด้วยดี จักบรรลु จักถูกต้อง จักทำให้แจ้งซึ่งอริยธรรม. พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกจากร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า ในเที่ยงวันนี้แหละ ในเย็นวันนี้แหละ ในเวลาก่อนอาหารวันนี้แหละ ในเวลาหลังอาหารวันนี้แหละ ในยามต้นนี้แหละ ในยามกลางนี้แหละ ในยามหลังนี้แหละ ในข้างแรมนี้แหละ ในข้างขึ้นนี้แหละ ในฤดูฝนนี้แหละ ในฤดูหนาวนี้แหละ ในฤดูร้อนนี้แหละ ในตอนวัยต้นนี้แหละ ในตอนวัยกลางนี้แหละ ในตอนวัยหลังนี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาด้วยดี จักบรรลु จักถูกต้อง จักทำให้แจ้งซึ่งอริยธรรม. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกจากร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

[๗๕๔] คำว่า มีความพยายามมั่นคง ในอุเทศว่า ทพฺพนิทฺถโม ถาปนฺนปฺปโน ดังนี้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมีสมาทานมั่น มีสมาทานแน่วแน่ ในกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ในกายสุจริต วิสสุจริต มโนสุจริต การแจกทาน การสมาทานศีล การรักษายุบสธ ความเป็นผู้ถือกุศลแก่มารดา ความเป็นผู้ถือกุศลแก่บิดา ความเป็นผู้ถือกุศลแก่สมณะ ความเป็นผู้ถือกุศลแก่พราหมณ์ ความประพฤติด่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล และในกุศลธรรมอื่นๆ ที่ยิ่งขึ้นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความพยายามมั่นคง.

คำว่า เข้าถึงด้วยเรี่ยวแรงและกำลัง ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เข้าไป

เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยเร็วแรง กำลัง ความเพียร ความบากบั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความพยายาม มั่นคง มีความเข้าถึงด้วยเร็วแรงและกำลัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ปราศจากความเพียร เพื่อถึงปรมาต-

ประโยชน์ มีจิตมิได้ย่อหย่อน มีความประพฤติกิเลสได้

เกียจคร้าน มีความพยายามมั่นคง เข้าถึงด้วยเร็วแรงและ

กำลัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๑๕๕] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่ละวิเวกและฉาน ประพฤติธรรม

สมควร ในธรรมทั้งหลายเป็นนิตย์ พิจารณาเห็นโทษในภพ

ทั้งหลาย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๑๕๖] คำว่า ไม่ละวิเวกและฉาน ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้ชอบ

วิเวก ยินดีในวิเวก ประกอบความสงบจิต ฌ ภายในเนื่องๆ ไม่ห่างจากฉาน ไม่ละฉาน คือ ประกอบ ประกอบทั่ว ประกอบพร้อม หมั่นประกอบ หมั่นประกอบพร้อม เพื่อความเกิดขึ้น แห่งปฐมฉานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งทุติยฉานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่ง ตติยฉานที่ยังไม่เกิดขึ้น หรือเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจตุตถฉานที่ยัง ไม่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงชื่อว่า ไม่ละฉานด้วยอาการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ย่อมเสพ ย่อมเจริญ ย่อมทำให้มาก ซึ่ง ปฐมฉานที่เกิดขึ้นแล้ว ทุติยฉานที่เกิดขึ้นแล้ว ตติยฉานที่เกิดขึ้นแล้ว หรือจตุตถฉานที่เกิดขึ้น แล้ว เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงชื่อว่า ไม่ละฉานแม้ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ละวิเวกและฉาน.

[๑๕๗] สติปัญญา ๔ ๗๑ อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านกล่าวว่า ธรรมในอุเทศว่า ธรรมเมตฺถ นิจุจฺ อนุธรรมจารี ดังนี้.

ธรรมอันสมควรเป็นไหน? ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็น ขำศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำให้ บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้ประมาณใน โภชนะ ความประกอบเนื่องๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า ธรรม อันสมควร.

คำว่า ประพฤติธรรมอันสมควรในธรรมทั้งหลายเป็นนิตย์ ความว่า พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้านั้น ประพฤติ ปฏิบัติ ดำเนิน เป็นไป รักษา บำรุง เที่ยวยุยา ในธรรมทั้งหลาย ตลอดกาลเป็นนิตย์ คือ ติดต่อนเนื่องๆ ต่อลำดับไม่สับสน เนื่องกันกระทบกัน เหมือนละลอกน้ำ เป็นคลื่นสลับตอกระทบเนื่องกันไป ในเวลาก่อนอาหาร ในเวลาหลังอาหาร ในยามต้น ในยาม กลาง ในยามหลัง ในข้างแรม ในข้างขึ้น ในฤดูฝน ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น ในตอนวัยกลาง ในตอนวัยหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ประพฤติธรรมอันสมควรในธรรมทั้งหลาย ตลอดกาลเป็นนิตย์.

[๗๕๘] คำว่า พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลาย ความว่า พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลาย ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลายพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธานั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธานั้นไม่ละวิเวกและฉาน ประพฤติธรรม
สมควร ในธรรมทั้งหลายเป็นนิตย์ พิจารณาเห็นโทษในภพ
ทั้งหลาย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๕๙] พระปัจเจกสัมพุทธานั้นปราณาคความสันต์หา ไม่ประมาณ
ไม่โง่เขลา มีสุตะ มีสติ มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว มีธรรม
อันแน่นอน มีความเพียร พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๘๐๐] รูปตัณหา สัมผัสตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โภกัปปตัณหา ธรรมตัณหา
ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า ตณฺหุขยํ ปตฺถยํ อปฺปมตฺโต ดังนี้.

คำว่า ปราณาคความสันต์หา ความว่า ปราณาค จานง ประสงค์ซึ่งความสันราคะ
ความสันโทสะ ความสันโมหะ ความสันคลิ ความสันอุปบัติ ความสันปฏิสันธิ ความสันภพ
ความสันสงสาร ความสันวัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราณาคความสันต์หา.

คำว่า ไม่ประมาณ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธานั้น ทำโดยเอื้อเพื่อ ทำโดยติดต่อ
 ฯลฯ ไม่ประมาณในกุศลธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราณาค ความสันต์หา ไม่ประมาณ.

[๘๐๑] คำว่า ไม่โง่เขลา ในอุเทศว่า อนนฺตมูโค สุตฺวา สติมา ดังนี้ ความว่า
พระปัจเจกสัมพุทธานั้นเป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญาเป็นเครื่องรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง
มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่โง่เขลา.

คำว่า มีสุตะ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธานั้นเป็นพหูสูต ทรงไว้ซึ่งสุตะ สัมสมสุตะ
คือ เป็นผู้ได้สดับมามาก ทรงจำไว้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทักขิ ซึ่งธรรม
ทั้งหลายอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ประกาศ
พรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีสุตะ.

คำว่า มีสติ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธานั้นเป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติรอบคอบ
อย่างยิ่ง ระลึกถึงกิจที่ทำและคำที่พูดแล้ว แม้นานได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่โง่เขลา มีสุตะ
มีสติ.

[๘๐๒] ญาณ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ
ท่านกล่าวว่า สังฆตธรรม ในอุเทศว่า สงฺฆตฺตมโม นียโต ปธานวา ดังนี้.

คำว่า มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธานั้นมีธรรมอันนับพร้อม
แล้ว มีธรรมอันรู้แล้ว มีธรรมอันเทียบเคียงแล้ว มีธรรมอันพิจารณาแล้ว มีธรรมอันเป็นแจ้งแล้ว
มีธรรมแจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นพิจารณาขั้นแล้ว พิจารณาธาตุแล้ว พิจารณาอายตนะแล้ว พิจารณาคติแล้ว พิจารณาอุปบัติแล้ว พิจารณาปฏิสนธิแล้ว พิจารณาภพแล้ว พิจารณาสังขารแล้ว พิจารณาวิภวภูติแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าตั้งอยู่ในขั้นเป็นที่สุด ในธาตุเป็นที่สุด ในอายตนะเป็นที่สุด ในคติเป็นที่สุด ในอุปบัติเป็นที่สุด ในปฏิสนธิเป็นที่สุด ในภพเป็นที่สุด ในสงสารเป็นที่สุด ในวิภวภูติเป็นที่สุด ในสังขารเป็นที่สุด ในภพที่สุด พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด.

พระชินาสพไคมีภพเป็นที่สุด มีอรรถภาพ มีสงสารคือชาติ
ชราและมรณะ ครั้นหลังสุด พระชินาสพนั้นไม่มีในภพ
ใหม่.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว.

อริยมรรค ๔ ท่านกล่าวว่า ธรรมอันแน่นอน ในคำว่า นิยโต นี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าประกอบด้วยอริยมรรค ๔ ชื่อว่ามีธรรมอันแน่นอน คือ ถึงพร้อม ถูกต้อง ทำให้แจ้ง ซึ่งนิยาม-
*ธรรมด้วยอริยมรรคทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมอันแน่นอน.

ความเพียร ความปรารถนาความเพียร ความก้าวหน้า ความบากบั่น ความหมั่น ความเป็นผู้มีความหมั่น เรี่ยวแรง ความพยายามแห่งจิต ความบากบั่นอันไม่ย่อหย่อน ความเป็นผู้ไม่ทอดฉันทะ ความเป็นผู้ไม่ทอดธุระ ความประคองธุระ วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ
สัมมาวายามะ ท่านกล่าวว่า ปธาน ในคำว่า ปธานา.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง
เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยความเพียรนี้ เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงชื่อว่า
มีความเพียร. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว มีธรรมอันแน่นอน มีความเพียร
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าปรารถนาความสันต์ค้นหา ไม่ประมาท
ไม่โง่เขลา มีสุตะ มีสติ มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว มีธรรม
อันแน่นอน มีความเพียร พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๘๐๓] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่สะดุ้งในเพราะเสียงเหมือนสีหะ

ไม่ขึง เหมือนลมไม่คิดที่ตาข่าย ไม่ติดอยู่ เหมือนดอก
บัวอันน้ำไม่ติด พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๘๐๔] คำว่า ไม่สะดุ้งในเพราะเสียง เหมือนสีหะ ความว่า สีมหฤคชาไม่หวาดหวั่น
ไม่ครั่นคร้าน ไม่สะทกสะท้าน ไม่ตกใจ ไม่สยดสยอง ไม่สะดุ้ง ไม่ขลาด ไม่พรั่นพรึง ไม่
หวาดเสียว ไม่หนีไปในเพราะเสียงทั้งหลาย ฉนใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ฉนนั้น เป็นผู้

ไม่หวาดหวั่น ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะทกสะท้าน ไม่ตกใจ ไม่สยดสยอง ไม่สะดุ้ง ไม่ขลาด
ไม่มีความพรั่นพรึง ไม่หวาดเสียว ไม่หนี ละความกลัวความขลาดแล้ว ปราศจากขณลูกขณพอง
อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สะดุ้งในเพราะเสียง เหมือนสีหะ.

[๘๐๕] ลมทิศตะวันออก ลมทิศตะวันตก ลมทิศเหนือ ลมทิศใต้ ลมมีรุลี ลมเย็น
ลมร้อน ลมน้อย ลมมาก ลมพัดตามกาล ลมหัวด้วน ลมแต่ปีกนก ลมแต่ครุฑ ลมแต่
ใบตาล ลมแต่พัด ชื่อว่า ลม ในอุเทศว่า วาโตว ชาลมุหิ อสขขมาโน ดังนี้.

ข่ายที่ทำด้วยค้าย ท่านกล่าวว่า ชาละ. ลมไม่ข้อง ไม่ติด ไม่ขัด ไม่เกาะที่ค้าย
ฉนใด ข่าย ๒ อย่าง คือ ข่ายคณหา ๑ ข่ายทิกฺขุ ๑. ฯลฯ ชื่อว่าข่ายคณหา. นี้ชื่อว่าข่ายทิกฺขุ.
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นละข่ายคณหา สละคณข่ายทิกฺขุแล้ว. เพราะละข่ายคณหา เพราะสละ
คณข่ายทิกฺขุแล้ว พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงไม่ข้อง ไม่ติด ไม่ขัด ไม่เกาะ ในรูป เสียง ฯลฯ
ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้ง เป็นผู้ออกไป
สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง มีใจอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ ฉนนันเหมือนกัน.
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ข้อง เหมือนลมไม่ข้องอยู่ที่ค้าย.

[๘๐๖] ดอกบัว ท่านกล่าวว่า ปทุม ในอุเทศว่า ปทุม ว โตเยน อลิปมาโน ดังนี้.
น้ำท่านกล่าวว่า โดยะ. ดอกปทุมอันน้ำย่อมไม่ติด ไม่เอบอาบ ไม่ซึมซาบ ฉนใด. ความคิด ๒
อย่าง คือ ความคิดด้วยคณหา ๑ ความคิดด้วยทิกฺขุ ๑. ฯลฯ นี้ชื่อว่าความคิดด้วยคณหา. ฯลฯ
นี้ชื่อว่าความคิดด้วยทิกฺขุ. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นละความคิดด้วยคณหา สละคณความคิดด้วย
ทิกฺขุเสียแล้ว. เพราะละความคิดด้วยคณหา เพราะสละคณความคิดด้วยทิกฺขุ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้นจึงไม่ติด ไม่เข้าไปติด ไม่อาบ ไม่เข้าไปอาบ ในรูป เสียง ฯลฯ ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่
ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้ง เป็นผู้ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่
เกี่ยวข้อง มีใจอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ ฉนนันเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่
ติดเหมือนดอกบัวอันน้ำไม่ติด พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉนนัน. เพราะเหตุฉนนัน พระ-
*ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่สะดุ้งในเพราะเสียง เหมือนสีหะ

ไม่ข้อง เหมือนลมไม่ติดค้าย ไม่ติดเหมือนดอกบัวอัน

น้ำไม่ติด พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉนนัน.

[๘๐๗] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ามีปัญญาเป็นกำลัง ขมจีครอบงำสัตว์

ทั้งหลายเที่ยวไป เหมือนสีหราช มีเขี้ยวเป็นกำลัง ปราบ

ปรามครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป ฉนนัน. พระปัจเจก-

สัมพุทธเจ้านั้น พึงเสพซึ่งเสนาสนะอันสงัด พึงเที่ยวไป

ผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉนนัน.

[๘๐๘] คำว่า เหมือนสีหราชมีเขี้ยวเป็นกำลัง ปราบปรามครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป

ความว่า สีหฤคฺราชมีเขี้ยวเป็นกำลัง คือ มีเขี้ยวเป็นอาวุธ ขมจี ครอบงำ ปราบปราม กำจัด ย่ำยี
ซึ่งสัตว์ดิรัจฉานทั้งปวง เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ดำเนิน เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา ฉนใด

แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีปัญญาเป็นกำลัง คือ มีปัญญาเป็นอาวุธ ข่มขี่
ครอบงำ ปราบปราม กำจัด ย่ำยี ซึ่งสัตว์ทั้งปวงด้วยปัญญาเที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ดำเนินไป
เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนสีหราชมีเขี้ยวเป็นกำลัง ปราบปราม
ครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป.

[๘๐๕] คำว่า พึงเสพเสนาสนะอันสงัด ความว่า สีหมฤคราชเข้าไปสู่ราวป่าอันสงัด
เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ดำเนินไป เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา ฉนโค แม้พระปัจเจก-
*สัมพุทธเจ้า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ส้องเสพเสนาสนะอันเป็นป่ารกชัฏ สงัด เงียบสงัด ไม่มีเสียง
กึกก้อง ปราศจากคนสัญจรไปมา ควรแก่การทำความลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น.
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านบิณฑบาตผู้เดียว
กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อริยฐานจกกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ดำเนิน
ไป เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเสพเสนาสนะอันสงัด พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ามีปัญญาเป็นกำลัง ข่มขี่ ครอบงำสัตว์
ทั้งหลายเที่ยวไป เหมือนสีหราชมีเขี้ยวเป็นกำลัง ปราบ
ปรามครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป ฉะนั้น พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้น พึงเสพเสนาสนะอันสงัด พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๘๐๖] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ส้องเสพเมตตา กรุณา มุทิตาและ
อุเบกขาอันเป็นวิมุติ ตลอดเวลา อันสัตว์โลกทั้งมวลมิได้
เกลียดชัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๘๐๗] คำว่า ส้องเสพเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาอันเป็นวิมุติ ตลอดเวลา
ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศที่หนึ่งอยู่ ทิศที่สอง
ที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก
ทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจประกอบด้วยเมตตาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หา
ประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมีใจประกอบด้วย
กรุณา ... มีใจประกอบด้วยมุทิตา ... มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศที่หนึ่งอยู่ ทิศที่
สอง ที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก
ทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่
หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ส้องเสพเมตตา
กรุณา มุทิตา และอุเบกขาอันเป็นวิมุติ ตลอดเวลา.

[๘๐๘] พึงทราบวินิจฉัยในชื่อว่า อันสัตว์โลกทั้งมวลมิได้เกลียดชังดังต่อไปนี้ เพราะ
เป็นผู้เจริญเมตตาเป็นต้น สัตว์ทั้งหลายในทิศตะวันออกจึงไม่เกลียดชัง สัตว์ทั้งหลายในทิศ
ตะวันตก ในทิศเหนือ ในทิศใต้ ในทิศอาคเนย์ ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศหรดี ใน
ทิศเบื้องล่าง ในทิศเบื้องบน ในทิศน้อยทิศใหญ่ทั้ง ๑๐ ทิศ ไม่เกลียดชัง.

คำว่า อันสัต์วโลกทั้งมวลมิได้เกลียดชัง ความว่า อันสัต์วโลกทั้งหมคมิได้เกลียด มิได้
โกรธ มิได้เสียดสี มิได้กระทบกระทั่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันสัต์วโลกทั้งมวลมิได้เกลียดชัง
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ส่องเสพเมตตา กรุณา มุทิตา และ
อุเบกขาอันเป็นวิมุติ ตลอดเวลา อันสัต์วโลกทั้งมวลมิได้
เกลียดชัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๘๑๓] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ทำลาย
เสียแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๘๑๔] ความกำหนด ความกำหนดหนัก ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล ชื่อว่า
ราคะ ในอุเทศว่า ราก . จ โทส . จ ปหัย โมหํ ดังนี้. จิตอาฆาต ฯลฯ ความเป็นผู้ชั่วร้าย
ความแค้นใจจนถึงน้ำตาไหล ความไม่พอใจ ชื่อว่า โทสะ. ความไม่รู้ทุกข์ ฯลฯ อวิชชา
เป็นบ่วง ความหลงไหล อกุศลมูล ชื่อว่า โมหะ. คำว่า ละแล้วซึ่งราคะ โทสะ และโมหะ
ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง
ซึ่งราคะ โทสะ และโมหะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละแล้วซึ่งราคะ โทสะ และโมหะ.

[๘๑๕] สังโยชน์ ในอุเทศว่า ทำลายเสียแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย ดังนี้ มี ๑๐ ประการ
คือ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ ฯลฯ อวิชชาสังโยชน์. คำว่า ทำลายเสียแล้วซึ่งสังโยชน์
ทั้งหลาย ความว่า ทำลาย ทำลายทั่ว ทำลายพร้อม ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความ
ไม่มีในภายหลัง ซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทำลายเสียแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย.

[๘๑๖] คำว่า ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นไม่หวาด-
*เสียว ไม่หวาดหวั่น ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะดุ้ง ไม่ตกใจ ไม่สยดสยอง ไม่พรั่น ไม่กลัว ไม่
สะทกสะท้าน ไม่หนี ละความกลัวความขลาดแล้ว ปราศจากขนลุกขนพอง ในเวลาสิ้นสุด
ชีวิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.
เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ทำลาย
เสียแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๘๑๗] มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ จึงจะคบหาสมาคมด้วย.
มิตรในวันนี้ไม่มีเหตุหาได้ยาก. มนุษย์ทั้งหลายมีปัญหา
ประโยชน์คน เป็นคนไม่สะอาด. (เพราะฉะนั้น) พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๘๑๘] คำว่า มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ จึงจะคบหาสมาคมด้วย ความว่า
มิตรทั้งหลายมีประโยชน์คนเป็นเหตุ มีประโยชน์ผู้อื่นเป็นเหตุ มีประโยชน์ทั้งสองฝ่ายเป็นเหตุ
มีประโยชน์ในปัจจุบันเป็นเหตุ มีประโยชน์ในสัมปรายภพเป็นเหตุ มีประโยชน์อย่างยิ่งเป็นเหตุ

จึงจะคบหา สมคบ เสพ สมาคมด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ
จึงจะคบหาสมาคมด้วย.

[๘๔] มิตร ในอุเทศว่า มิตรในวันนี้ ไม่มีเหตุหาได้ยาก มี ๒ จำพวก คือ มิตร-
*ภคัสถ์ ๑ มิตรบรรพชิต ๑. ฯลฯ นี้ชื่อว่ามิตรภคัสถ์. ฯลฯ นี้ชื่อว่ามิตรบรรพชิต. คำว่า มิตร
ในวันนี้ ไม่มีเหตุหาได้ยาก ความว่า มิตร ๒ จำพวกนี้ ไม่มีภาระ ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย
หาได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มิตรในวันนี้ ไม่มีเหตุหาได้ยาก.

[๘๕] คำว่า มีปัญญามุ่งประโยชน์ตน ในอุเทศว่า อุตตตูป . . . าสุจิ มนุสสา
ดังนี้ ความว่า มนุษย์ทั้งหลายย่อมคบ สมคบ เสพ เสพด้วย ส้องเสพ เอื้อเฟื้อ ประพฤติ
เอื้อเฟื้อ เข้านั่งใกล้ ได้ถาม สอบถาม เพื่อประโยชน์ตน เพราะเหตุแห่งตน เพราะปัจจัย
แห่งตน เพราะการณะแห่งตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีปัญญามุ่งประโยชน์ตน.

คำว่า มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่สะอาด ความว่า มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ประกอบด้วย
กายกรรมอันไม่สะอาด วาจากรรมอันไม่สะอาด มโนกรรมอันไม่สะอาด ปาณาติบาตอันไม่สะอาด
อทินนาทานอันไม่สะอาด กาเมสุมิฉาจารอันไม่สะอาด มุสาวาทอันไม่สะอาด ปิสุณวาจาอัน
ไม่สะอาด ผรุสวาจาอันไม่สะอาด สัมผัสปปลาปะอันไม่สะอาด อภิขยานอันไม่สะอาด พยาบาท
อันไม่สะอาด มิจาภิฏฐิอันไม่สะอาด เจตนาอันไม่สะอาด ความปรารถนาอันไม่สะอาด ความ
ตั้งใจอันไม่สะอาด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่สะอาด คือ เป็นคนเลว เลวลง เป็นคน
ทราม คำช้า ลามก ชั่วช้า ซาติชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มนุษย์ทั้งหลายมีปัญญามุ่งประโยชน์ตน
เป็นคนไม่สะอาด.

[๘๖] คำว่า ผู้เดียว ในอุเทศว่า เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป ดังนี้ ฯลฯ. จริยา
(การเที่ยวไป) ในคำว่า จเร ดังนี้ มี ๘ อย่าง ฯลฯ. ชื่อว่าพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ จึงคบหาสมาคมด้วย.

มิตรในวันนี้ไม่มีเหตุหาได้ยาก. มนุษย์ทั้งหลายมีปัญญามุ่ง

ประโยชน์ตน เป็นคนไม่สะอาด. (เพราะฉะนั้น) พึงเที่ยว

ไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

จบ ขคฺควิสาณสูตรนิตเทศ.

ก็แหละนิตเทศแห่งพราหมณ์ผู้ถึงฝั่งในศาสนา ๑๖ คนนี้ คือ

อชิตพราหมณ์ ๑ ดิสตเมตเตยพราหมณ์ ๑ ปุณณก-

พราหมณ์ ๑ เมตตพราหมณ์ ๑ ไรตกพราหมณ์ ๑

อุปลิวพราหมณ์ ๑ นันทพราหมณ์ ๑ เหมกพราหมณ์ ๑

โศเทยพราหมณ์ ๑ กัปปพราหมณ์ ๑ ชตุกัณณพราหมณ์

ผู้เป็นบัณฑิต ๑ ภัทราวุธพราหมณ์ ๑ อุทยพราหมณ์ ๑

โปตาลพราหมณ์ ๑ โมฆราชพราหมณ์ผู้รักปราชญ์ ๑

ปิงคียพราหมณ์ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ๑ รวมเป็น ๑๖ นิทเทส
และในปารายนวรรคนี้ ยังมีขัณควิสาณสูตรนิทเทสอีก ๑
นิทเทส ๒ อย่างควรรู้ บริบูรณ์ ท่านลิขิตไว้เรียบร้อยแล้ว.

จบ สูตรนิทเทสบริบูรณ์.

